Colecția PLURAL M

SUE PRIDEAUX, scriitoare anglo-norvegiană cu studii de istoria artei. A mai publicat patru romane și două biografii, *Edvard Munch: Behind the Scream* (2007, carte distinsă cu James Tait Black Memorial Prize pentru biografie) și *Strindberg: A Life* (2013, carte inclusă pe lista scurtă pentru Samuel Johnson Prize pentru nonficțiune și recompensată cu Duff Cooper Prize). *Sunt dinamită!* a fost desemnată de revista *The Times* biografia anului 2018 și a câștigat Hawthornden Prize în 2019.

Sue Prideaux, *I Am Dynamite! A Life of Friedrich Nietzsche*

Pe copertă: Edvard Munch (1863-1944), *Friedrich Nietzsche* (1906, ulei pe pânză), Thielska Galleriet, Stockholm

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:
PRIDEAUX, SUE

Sunt dinamită!: Viața lui Nietzsche / Sue Prideaux; trad. de Bogdan-Alexandru Stănescu. – Iași: Polirom, 2020
Conține bibliografie

ISBN: 978-973-46-8137-2

I. Stănescu, Bogdan-Alexandru (trad.)

Printed in ROMANIA

Sue Prideaux

SUNT DINAMITĂ!
Viaţa lui Nietzsche

Traducere de Bogdan-Alexandru Stănescu

POLIROM
2020

Cuprins

Lista ilustrațiilor

Nota traducătorului

Dat fiind că unica ediţie românească ce urmează în traducere ediţia critică ştiinţifică germană s-a oprit la volumul al şaselea, am utilizat până unde a fost posibil, în citare, respectiva ediţie: Friedrich Nietzsche, *Opere complete*, ediţie critică ştiinţifică în 15 volume de Giorgio Colli şi Mazzino Montinari, traducere de Simion Dănilă, Editura Hestia, Timişoara (1997-2005): vol. 1, Poezia; vol. 2, *Naşterea tragediei. Consideraţii inactuale* I-IV. *Scrieri postume*; vol. 3, *Omenesc, prea omenesc* I-II; vol. 4, *Aurora. Idile din Messina. Ştiinţa veselă*; vol. 5, *Aşa grăit-a Zarathustra* I-IV; vol. 6, *Dincolo de bine şi de rău. Despre genealogia moralei.* Din păcate, pentru operele citate de autoare ce urmează cronologic după volumul *Despre genealogia moralei* a trebuit să apelăm la ediţii româneşti care nu au utilizat ediţii originale epurate de intervenţiile lui Elisabeth Nietzsche şi ale echipei de editori ai arhivei Nietzsche aflaţi în graţiile ei. Este vorba despre *Ecce homo* (prefaţă de Vasile Muscă, traducere de Victor Scoradeţ, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2016), *Amurgul idolilor* (traducere de Alexandru Al. Şahighian, în Friedrich Nietzsche, *Ştiinţa voioasă • Genealogia moralei • Amurgul idolilor*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994), *Antichristul* (traducere, note şi postfaţă de Vasile Muscă, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2003), *Cazul Wagner* (traducere de Alexandru Leahu, Editura Humanitas, Bucureşti, 2004). Citatele oferite de autoare din scrisorile şi carnetele lui Nietzsche, care nu au fost traduse în limba română, sunt traduse în prezenta ediţie din limba engleză.

Pentru Georgia, Alice, Mary, Sam și George

Fie să deveniți ceea ce sunteți, după ce ați aflat ce înseamnă asta.

Mulțumiri

Mulți oameni m-au ajutat, în diferite feluri, de-a lungul celor patru ani cât a durat călătoria acestei cărți. Le sunt recunoscătoare celor pe care i-am cunoscut, dar și celor pe care nu am avut ocazia să-i cunosc. Le sunt recunoscătoare învățaților pasionați de opera lui Nietzsche, vii sau morți, care au limpezit și au tradus textele, în anumite cazuri înlăturând ulterioarele intervenții editoriale creative, pentru a ajunge la originalul textului lui Nietzsche, despărțind adevărul de fals în interiorul *Nachlass*-ului, moștenirea literară a autorului.

Le mulțumesc editorilor mei din Marea Britanie și din SUA, Mitzy Angel și Tim Duggan, pentru că au pus în mișcare noi vehicule de interpretare. Îi mulțumesc lui Nigel Warburton, care a dat dovadă de enormă generozitate și a lovit cu ciocanul său într-un mod foarte eficient, în timp ce revizuia partea filosofică a materialului.

În Elveția și Germania: Erdmann von Wilamowitz-Moellendorff, de la Biblioteca Herzogin Anna Amalia din Weimar, Tanja Fehling de la Klassik-stiftung.de, profesorul Peter André Block și dr. Peter Villwock de la Nietzsche-Haus din Sils Maria și Katya Fleischer de la Richard Wagner Museum din Tribschen.

În Marea Britanie, le mulțumesc lui Felicity Bryan, Michele Topham și întregii echipe de la Felicity Bryan Associates. La Faber, mulțumiri speciale merg spre Laura Hassan, Emmie Francis, Donna Payne, Anne Owen, Anna Davidson, John Grindrod și Sophie Portas. Mulțumesc, Eleanor Rees, pentru corectură și lui Rachel Thorne pentru obținerea drepturilor pentru utilizarea citatelor. Mulțumesc, Louise Duffett (rudă a lui Harry Kessler) și Classics Department of Godolphin School din Londra. Mulțumesc lui Roger Lomax pentru că a verificat complicatele valute ale secolului al XIX-lea și Laurei Sanderson pentru o discuție amuzantă despre aforisme. Sunt recunoscător echipei de la Andrew Nurnberg și, ca de obicei, angajaților omniscienți de la London Library.

În SUA, pe lângă Tim Duggan, le mulțumesc lui George Lucas, William Wolfslau și Hilary McClellen pentru verificarea datelor.

Mulțumiri speciale pentru Gillian Malpass, Christopher Sinclair-Stevenson și regretatul Tom Rosenthal, care mi-au dat cu toții sprijinul și curajul de care aveam nevoie încă de la bun început, lui Antony Beevor, Artemis Cooper, Lucy Hughes-Hallet și Sarah Bakewell pentru conversațiile utile pe care le-am purtat și familiei mele pentru tactul de care a dat dovadă, pentru critici, pentru munca de cercetare și pentru că a tolerat fantoma din casă.

1
O serată muzicală

> Dacă vrei să scapi de sub o presiune insuportabilă, atunci ai nevoie de hașiș. Ei bine, eu am avut nevoie de Wagner. Wagner este antidotul *par excellence* a tot ceea ce este german.
>
> *Ecce homo*, „De ce sunt atât de deștept", secțiunea 6*

Pe data de 9 noiembrie 1868, tânărul Nietzsche, în vârstă de 25 de ani, i-a descris lui Erwin Rohde, prietenul și colegul său de la Universitatea din Leipzig, comedia pe care intenționa s-o scrie.

„Titlurile actelor comediei mele", îi scria el, „sunt următoarele:

1. O întâlnire de seară a societății sau Asistentul.
2. Croitorul refuzat.
3. O întâlnire cu X.

Distribuția include câteva bătrâne.

Joi seara, Romundt m-a dus la teatru, față de care sentimentele mele devin foarte reci... am stat în lojă asemenea olimpienilor așezați pe tronuri la o judecată și am asistat la o tâmpenie numită *Graf Essex*. Bineînțeles că l-am boscorodit pe răpitorul meu...

Prima conferință a semestrului din cadrul Societății Clasiciste fusese programată pentru seara următoare, iar eu fusesem rugat cu foarte multă curtoazie să preiau această sarcină. Am fost nevoit să scot la bătaie un întreg arsenal academic, dar, imediat ce m-am pregătit, am și avut plăcerea să găsesc o mulțime întunecată de vreo 40 de ascultători... am vorbit destul de liber, ajutându-mă doar de notițele de pe o bucată de hârtie... Cred că va fi în regulă cariera asta academică. Când am ajuns acasă, am găsit un bilet ce-mi era adresat, cu următoarele cuvinte: «Dacă vreți să-l întâlniți pe Richard Wagner, veniți la 3.45 p.m. la Café Théâtre. Windisch».

---

* Ed.rom.cit., p. 83 (n.tr.).

Surpriza asta mi-a cam învolburat mintea... bineînțeles că m-am repezit să-l găsesc pe onorabilul nostru amic Windisch, care mi-a dat mai multe informații. Wagner se afla strict incognito la Leipzig. Presa nu știa nimic, iar servitorilor li se ordonase să fie muți ca niște morminte în livrea. Ei bine, sora lui Wagner, Frau Professor Brockhaus[1], femeia aceea inteligentă pe care o știm amândoi, o prezentase pe buna ei prietenă, Frau Professor Ritschl, fratelui ei. În prezența lui Frau Ritschl, Wagner interpretează *Meisterlied* [Cântecul Premiat al lui Walther din cea mai recentă operă a lui Wagner, *Die Meistersinger*, ce avusese premiera cu câteva luni în urmă], iar femeia asta de treabă îi spune că respectivul cântec îi era deja cunoscut. [Îl ascultase cântat și interpretat de Nietzsche, deși partiturile fuseseră publicate foarte recent.] Bucurie și uimire pentru Wagner! Își exprimă suprema dorință de a mă întâlni incognito; urmează să fiu invitat duminică seara...

Pe parcursul zilelor următoare, starea mea sufletească a fost ca desprinsă dintr-un roman: crede-mă, preliminariile acestei prime întâlniri, luând în considerare cât de inabordabil este bărbatul acesta excentric, mă apropiau de tărâmul basmelor. Gândindu-mă că aveau să fie invitați mulți oameni, m-am hotărât să mă îmbrac foarte elegant și am fost fericit când croitorul meu mi-a promis că-mi va termina noul costum de seară chiar în acea duminică. Era o zi oribilă, cu viscol și zăpadă. M-am cutremurat numai la gândul de a ieși din casă, așa că am fost bucuros când m-a vizitat Roscher[2] după-amiază ca să-mi spună câteva lucruri despre eleați [școală de filosofie greacă timpurie, datând probabil din secolul al VI-lea î.e.n.] și despre Dumnezeu în filosofie. În cele din urmă s-a întunecat, croitorul nu venise și sosise momentul ca Roscher să plece. L-am însoțit, în ideea că voi continua drumul până la croitor. Acolo i-am găsit pe sclavii lui agitându-se înnebuniți în jurul costumului meu; au promis să-l trimită în trei sferturi de oră. Am plecat mulțumit, m-am oprit la Kintschy [un restaurant din Leipzig frecventat asiduu de studenți] și am citit *Kladderadatsch* [revistă satirică ilustrată] și, spre încântarea mea, am găsit o știre conform căreia Wagner se afla în Elveția. În tot timpul acesta eu știam că urma să-l întâlnesc în aceeași seară. Mai știam, de asemenea, că ieri primise o scrisoare din partea micului rege [Ludovic al II-lea al Bavariei] având-l ca destinatar pe *Marele compozitor german Richard Wagner*.

Ajuns acasă, nu am găsit nici un croitor. Am citit destul de neatent disertația despre Eudocia[3], deranjat fiind din când în când de o bubuitură puternică, dar îndepărtată. În cele din urmă, am fost convins că cineva aștepta în fața porții patriarhale, din fier forjat; era încuiată, ca și ușa din față a casei. Am strigat peste grădină către bărbatul respectiv și i-am spus să vină prin spate. Era imposibil să te faci înțeles prin ploaie. Întreaga casă era în picioare. În

sfârşit, poarta a fost deschisă şi un bătrânel a urcat la mine-n cameră cu un pachet. Era 18.30, vremea să-mi pun hainele şi să mă pregătesc, dat fiind că locuiesc destul de departe. Bărbatul are hainele mele, le probez; se potrivesc. Un moment sinistru: îmi înmânează chitanţa. O iau politicos; el vrea să fie plătit la predarea bunurilor. Eu sunt uimit şi-i explic că nu voi negocia cu el, un angajat, ci doar cu croitorul însuşi. Bărbatul mă presează. Timpul mă presează. Pun mâna pe haine şi încep să mă îmbrac. El pune mâna pe haine şi nu mă lasă să mă îmbrac – eu trag cu forţă, el trage cu forţă. Scenă: mă lupt, îmbrăcat doar în cămaşă, încercând să-mi trag pantalonii cei noi.

Un semn de demnitate, o ameninţare solemnă. Blestemându-i pe croitorul meu şi pe asistentul său, jur răzbunare. Între timp, el dispare cu lucrurile mele. Sfârşitul Actului II. Meditez întins pe canapeaua mea, îmbrăcat doar în cămaşa cu poale, şi iau în considerare catifeaua neagră, întrebându-mă dacă e destul de bună pentru Richard.

Afară plouă cu găleata. Opt fară un sfert. La şapte şi jumătate trebuia să ne întâlnim la Café Théâtre. Mă năpustesc în noaptea vântoasă, umedă, un omuleţ în negru, fară haină de seară.

Intrăm în salonul foarte confortabil al familiei Brockhaus; nu e nimeni în afară de cercul familial, de Richard şi de noi doi. Îi sunt prezentat lui Richard şi îi vorbesc în termeni foarte respectuoşi. Vrea să cunoască detaliile exacte ale împrejurărilor în care am devenit familiar cu muzica lui, blestemă toate punerile în scenă ale operelor sale şi-şi râde de dirijorii care se adresează orchestrelor pe un ton mieros: «Domnilor, mai cu pasiune aici. Oameni buni, un pic mai pasional!»...

Înainte şi după cină Wagner a interpretat toate părţile importante din *Meistersinger*, imitând toate vocile cu mare exuberanţă. Este, într-adevăr, un om fabulos de vivace şi de înfocat, care vorbeşte repede, e foarte inteligent şi transformă o petrecere foarte intimă cum e aceasta într-o întâlnire extrem de veselă. Printre picături, am purtat cu el o discuţie destul de lungă despre Schopenhauer; vei înţelege cât de mult m-am bucurat să-l aud vorbind despre Schopenhauer cu o căldură de nedescris, ca despre unicul filosof care a surprins esenţa muzicii".

Scrierile lui Schopenhauer erau la vremea respectivă puţin cunoscute, chiar şi mai puţin preţuite. Universităţile erau foarte reticente să-i recunoască până şi calitatea de filosof, dar Nietzsche fusese furat de vârtejul entuziasmului pentru Schopenhauer, pentru că descoperise de curând, din întâmplare, *Lumea ca voinţă şi reprezentare*, aceeaşi întâmplare sau, cum îi plăcea să spună[4], aceeaşi înlănţuire de coincidenţe funeste aranjate pesemne de mâna sigură a instinctelor

ce conduseseră la prezenta întâlnire cu Wagner din salonul familiei Brockhaus.

Prima verigă din lanț fusese făurită cu o lună înaintea întâlnirii, când Nietzsche ascultase preludiile celor mai recente opere ale lui Wagner, *Tristan și Isolda* și *Die Meistersinger von Nürnberg*. „Fiecare fibră, fiecare nerv din corpul meu s-au înfiorat", a scris el în aceeași zi și s-a apucat să învețe partiturile pentru pian. Apoi, Ottilie Brockhaus îl auzise cântând și îi împărtășise vestea fratelui său, Wagner. Acum, a treia verigă: adânca prețuire a lui Wagner pentru obscurul filosof ale cărui scrieri fuseseră mângâierea lui Nietzsche atunci când sosise pentru prima oară la Leipzig, dezrădăcinat și nefericit, cu trei ani în urmă.

„Trăiam pe atunci într-o stare de indecizie fără leac, singur în fața anumitor experiențe și dezamăgiri, lipsit de principii fundamentale, deznădăjduit și fără nici o singură amintire plăcută... Într-o zi am găsit o carte într-un anticariat, am luat-o în mâini ca pe un obiect total necunoscut și am răsfoit-o. Nu știu ce demon mi-a șoptit: ia cartea asta acasă cu tine. A fost contrar obiceiului meu de a ezita în momentul cumpărării cărților. Odată ajuns acasă, m-am aruncat pe sofa cu noua mea comoară și am lăsat geniul acela întunecat și plin de energie să mă străbată... Am văzut în el o oglindă în care să-mi contemplu lumea, viața și propria natură în grandoarea lor înspăimântătoare... aici am văzut boala și sănătatea, exilul și refugiul, Raiul și Iadul."[5]

Dar n-a fost vreme să vorbească mai mult despre Schopenhauer în seara aceea, în salonul familiei Brockhaus, pentru că ceea ce Nietzsche a descris drept spiralele verbale ale lui Wagner, geniul lui de a sculpta nori, felul în care schița vârtejuri, în care vorbele lui izbucneau și se răsuceau în aer, capacitatea lui de a fi peste tot și nicăieri[6] se cumulau rapid, încontinuu.

Scrisoarea continuă:

„După [cină], Wagner a citit un fragment din autobiografia la care scria, o scenă pur și simplu încântătoare din anii lui de student la Leipzig, la care încă nu se poate gândi fără să izbucnească în râs; și scrisul lui e plin de talent și inteligență. În cele din urmă, pe când ne pregăteam amândoi de plecare, mi-a strâns călduros mâna și m-a invitat prietenește să-l vizitez ca să cântăm și să discutăm filosofie; de asemenea, mi-a încredințat sarcina de a le familiariza pe sora lui și pe rudele ei cu muzica lui, pe care am acceptat-o în mod solemn. O să-ți povestesc mai multe când voi putea privi cumva seara aceasta cu mai multă obiectivitate și distanțare. Deocamdată, un salut călduros și urări de sănătate. F.N.".

Când Nietzsche a ieșit din vila masivă, bine poziționată la intretăierea a două străzi, a profesorului Brockhaus, a fost izbit la fiecare

colţ de stradă de rafale de vânt şi de lapoviţă, până a ajuns îngheţat pe Lessingstrasse nr. 22, unde ocupa cu chirie o cameră spaţioasă, goală, ce aparţinea profesorului Karl Biedermann, editor al ziarului liberal *Deutsche Allgemeine Zeitung*. Îşi descrie starea ca fiind o euforie de neimaginat. Îl descoperise pe Wagner în şcoală. „Luând în considerare toate aspectele, nu mi-aş fi suportat tinereţea fără muzica lui Wagner"[7], scria el, iar vraja pe care a exercitat-o compozitorul asupra lui nu avea să se risipească niciodată. Wagner e persoana care apare în scrierile lui Nietzsche mai frecvent decât oricare alta, incluzându-i aici pe Christos, Socrate sau Goethe[8]. Prima lui carte i-a fost dedicată lui Wagner. Două dintre cele 14 cărţi ale sale conţin numele lui Wagner în titlu. În ultima lui carte, *Ecce homo*, Nietzsche a scris că tot mai caută, în orice domeniu artistic, o operă „de o fascinaţie la fel de periculoasă, de o nesfârşire la fel de înfiorătoare şi de dulce precum *Tristan*"[9].

Încă de la o vârstă fragedă, ambiţia lui Nietzsche a fost să devină muzician, dar, ca elev uimitor de inteligent dintr-o şcoală privată de înaltă calitate unde cuvintele contau mai mult decât muzica, pe la 18 ani renunţase fără tragere de inimă la această idee. În momentul întâlnirii cu Wagner nu era încă filosof, ci doar student la Universitatea din Leipzig, unde studia filologia clasică, ştiinţa limbilor clasice şi lingvistica.

Un tânăr plăcut, cultivat, serios, mai curând rigid, era bine făcut, dar nu gras. În fotografii arată de parcă ar purta haine de căpătat; mânecile şi manşetele pantalonilor nu cad unde ar trebui, iar nasturii sacourilor stau să plesnească. Scund şi cu o înfăţişare ştearsă, era salvat de la insignifianţă de o pereche de ochi foarte pătrunzători. Una dintre pupile îi era un pic mai mare decât cealaltă. Unii spun că avea irişii căprui, alţii că ar fi fost albaştri-cenuşii. Prin ei privea lumea cu acea nesiguranţă ceţoasă a oamenilor cu miopie extremă, dar, odată concentrată, privirea lui era descrisă drept pătrunzătoare, penetrantă şi neliniştitoare; făcea să-ţi rămână minciuna-n gât.

În zilele noastre îl cunoaştem din fotografii, busturi şi portrete făcute în ultimii ani de viaţă, când gura şi cea mai mare parte a bărbiei sunt complet ascunse de măreţele mustăţi ca nişte coarne de berbec, însă fotografiile făcute alături de colegii săi de facultate din anii petrecuţi la Universitatea din Leipzig ne arată că, într-o epocă a părului facial impozant, al lui nu era, prin comparaţie, impresionant. Se vede că buzele îi erau pline şi frumos conturate, lucru confirmat ulterior de Lou Salomé, una dintre puţinele femei care l-au sărutat, şi putem vedea, de asemenea, că avea bărbia fermă şi rotundă. Aşa cum moda intelectuală precedentă presupunea plete şi cravate de mătase purtate neglijent, pentru a arăta apartenenţa la romantism, tot aşa Nietzsche îşi semnala apartenenţa la raţionalismul

postromantic punându-și în evidență uimitoarea frunte, lăcaș al uimitorului său creier, și ascunzându-și buzele senzuale și bărbia hotărâtă.

Nietzsche devenea din ce în ce mai nefericit ca filolog. Într-o scrisoare trimisă la 11 zile după întâlnirea cu Wagner, se descrie pe el și pe colegii săi filologi ca pe „cloaca fermentând a filologiei timpurilor noastre și în fiecare zi trebuie să le observ colcăiala ca de cârtițe, obrajii buhăiți și ochii orbi, bucuria lor când prind viermi și indiferența în fața adevăratelor probleme, a problemelor urgente ale vieții"[10]. Pesimismul îi era adâncit și mai mult de faptul că se dovedea a fi excepțional la respectivele colcăieli de cârtiță pe care le disprețuia, atât de bun încât i s-a oferit curând Catedra de filologie clasică de la Universitatea din Basel, devenind astfel cel mai tânăr profesor al lor, însă gloria aceasta nu-l ajunsese încă în seara când Wagner l-a tratat ca pe un egal și i-a dat semne că i-ar face plăcere să continue această legătură. Era o onoare extraordinară.

Cunoscut pur și simplu ca „Maestrul", compozitorul se afla pe la jumătatea celui de-al șaselea deceniu de viață și se bucura de notorietate în întreaga Europă. Fiecare mișcare pe care o făcea avea ecouri în presă, așa cum descoperise Nietzsche în seara respectivă, citind *Kladderadatsch* la cafenea. Dacă Wagner vizita Anglia, regina Victoria și prințul Albert îi solicitau plini de curtoazie compania. În Paris, prințesa Pauline von Metternich se ocupa de afacerile lui. Regele Ludovic al Bavariei i se adresa lui Wagner cu „adoratul și angelicul meu prieten" și plănuia să remodeleze orașul München în onoarea muzicii lui.

Ludovic a murit înainte să-și înfăptuiască planurile extravagante (fiind probabil asasinat ca să nu-și realizeze planurile nebunești de construcție care i-ar fi falimentat țara), dar încă putem vedea proiectele arhitectului: un bulevard nou ce ar fi tăiat centrul orașului, ar fi traversat râul Isar pe un impresionant pod din piatră, amintind de podul-curcubeu al lui Wotan, ce duce spre Walhalla în *Inelul* lui Wagner, și s-ar fi oprit în dreptul unei enorme săli de operă ca un Colosseum tăiat în două, pe verticală, cu două aripi adăugate pe fiecare parte. Pentru regele Ludovic, muzica lui Wagner era „cea mai frumoasă, suprema și unica mea consolare", sentimente pe care le-a trăit adesea și Nietzsche în legătură cu ea.

Încă din fragedă copilărie, Nietzsche fusese extrem de sensibil la muzică. Amintirile familiei legate de copilăria lui sugerează că muzica ar fi fost pentru el mai importantă decât vorbirea: era un copil mic ce tăcea atât de fermecător, încât prezența lui era singura pe care tatăl său, pastorul Carl Ludwig Nietzsche[11], o tolera în biroul lui lambrisat în timp ce rezolva treburile parohiei sau își compunea predicile. Tatăl și fiul petreceau împreună ore și zile într-o dulce monotonie, dar, la fel ca mulți alți copii de 2-3 ani, micuțul Nietzsche avea uneori crize paroxistice de furie, când țipa și dădea furios din mâini

și din picioare. În acele momente nimic nu-l putea împăca, nici prezența mamei, nici jucăriile, nici mâncarea sau băutura, ci doar tatăl, care se așeza la pian și începea să cânte.

Cetățean al unei națiuni muzicale, pastorul Nietzsche era un interpret desăvârșit la claviatură; veneau oameni de la kilometri buni să-l asculte cântând. Era pastor luteran al parohiei din Rocken, la sud de Leipzig, unde Johann Sebastian Bach deținuse funcția de director muzical timp de 27 de ani, până la moartea sa. Carl Ludwig era cunoscut pentru recitalurile sale din Bach. Mai neobișnuit însă e faptul că era cunoscut și pentru talentul lui excepțional de a improviza, talent pe care Nietzsche avea să-l moștenească.

Strămoșii lui Nietzsche fuseseră oameni de origine modestă din Saxonia, măcelari și țărani ce-și duceau viața în zona din jurul orașului episcopal Naumburg. Tatăl lui Carl Ludwig, Friedrich August Nietzsche, a ridicat familia pe scara socială devenind pastor și a dus-o chiar mai departe căsătorindu-se cu Erdmuthe Krause, fiică de arhidiacon. O femeie cu simpatii napoleoniene radicale, Erdmuthe l-a născut pe tatăl lui Nietzsche, Carl Ludwig, pe 10 octombrie 1813, cu câteva zile înainte de Bătălia Națiunilor, numită și Bătălia de la Leipzig, în imediata vecinătate a câmpului de luptă unde Napoleon a fost învins. Nietzsche adora să spună povestea asta. Îl considera pe Napoleon ultimul mare nelegiuit, ultimul mânuitor al puterii lipsit de conștiință, sinteza dintre supraom și monstru, iar această conexiune mai curând inconsistentă îi dădea, după cum îi plăcea să creadă, un motiv fiziopsihologic prenatal pentru a fi fascinat de personaj. Una dintre ambițiile nerealizate ale vieții lui a fost să viziteze Corsica.

Carl Ludwig a fost, bineînțeles, predestinat să-și urmeze tatăl pe calea Bisericii. A urmat cursurile Universității din Halle, aflată în apropiere, ce era de mult renumită pentru cursurile de teologie. Aici a studiat teologia, latina, greaca și franceza, istoria grecilor și a evreilor, filologia clasică și exegeza biblică. Nu a fost un student eminent, dar nici unul slab. Era cunoscut pentru hărnicia lui și a câștigat un premiu pentru elocință. După ce a părăsit universitatea, la 21 de ani, a ocupat un post de preceptor în marele oraș Altenburg, aflat la 17 kilometri sud de Leipzig.

Carl Ludwig era conservator și regalist. Aceste calități solide l-au adus în atenția ducelui Joseph de Saxa-Altenburg, care l-a numit responsabil cu educația celor trei fiice ale sale, Therese, Elisabeth și Alexandra. Carl Ludwig nu avea încă 30 de ani, dar a reușit să se achite cu brio de însărcinare, fără ca măcar să existe umbra vreunei suspiciuni de legătură romantică.

După ce a fost șapte ani preceptor, a înaintat o cerere pentru postul de pastor al parohiei din Rocken, din câmpia fertilă, dar

despădurită aflată la vreo şapte kilometri sud-vest de Leipzig. În 1842 s-a mutat în casa parohială împreună cu mama sa, Erdmuthe, acum văduvă. Casa parohială era lipită efectiv de una dintre cele mai vechi biserici din provincia Saxonia, o străveche biserică fortificată datând din prima jumătate al secolului al XII-lea. Sub domnia lui Frederic Barbarossa, turla ei înaltă, rectangulară a fost dublată în înălţime, pentru a veghea asupra câmpiei întinse apărate de Cavalerii de Kratzsch. În sacristie se afla efigia monumentală, din piatră, a unuia dintre cavaleri. Când era mic, pe Nietzsche îl îngrozea, mai ales când razele soarelui îi cădea asupra ochilor din rubine încastrate, facându-i să strălucească şi să scânteieze.

În timpul unei vizite în parohia din Pobles, privirea pastorului Carl Ludwig, în vârstă de 29 de ani, a fost atrasă de fiica în vârstă de 17 ani a pastorului local. Deşi fară prea multă educaţie, Franziska Oehler avea o credinţă creştinească simplă şi profundă şi nu-şi dorea un destin mai glorios decât acela de a-şi ajuta soţul în această vale a plângerii.

S-au căsătorit în ziua când el împlinea 30 de ani, pe 10 octombrie 1843. Carl Ludwig şi-a mutat soaţa în parohia de la Rocken, unde gospodăria era dominată de Erdmuthe, ajunsă acum o *mater familias* intransigentă de 64 de ani ce purta boneta şi buclele laterale respingătoare ale generaţiei anterioare. Îşi iubea fiul în mod exagerat, controla finanţele familiei cu stricteţe şi controla gospodăria mai abitir cu ajutorul „auzului delicat", ceea ce însemna că volumul discuţiilor trebuia ţinut în permanenţă la nivelul *pianissimo*.

Ceilalţi membri ai gospodăriei erau cele două surori vitrege mai mari ale pastorului, femei bolnăvicioase şi nevrotice, mătuşile lui Nietzsche, Auguste şi Rosalie. Mătuşa Auguste era o martiră a spaţiului domestic, care nu-i permitea tinerei mirese Franziska să dea o mână de ajutor în bucătărie, ca nu cumva să-i facă viaţa mai uşoară. „Lasă-mi această unică mângâiere", îi spunea mătuşa Auguste Franziskăi, atunci când aceasta se oferea s-o ajute. Mătuşa Rosalie avea înclinaţii mai intelectuale; martiriul ei erau acţiunile caritabile. Ambele mătuşi sufereau cu nervii, problemă des întâlnită în epocă, şi erau mereu la câţiva paşi de cabinetul medical care nu reuşea niciodată să le vindece. Acest triumvirat de femei mai în vârstă o făcea practic pe Franziska, mireasa, să fie inutilă în propria casă. Din fericire, la câteva luni după căsătorie, a rămas însărcinată cu Friedrich.

Friedrich Wilhelm Nietzsche s-a născut la data de 15 octombrie 1844 şi a fost botezat în biserica din Rocken de tatăl său, care i-a pus numele regelui aflat pe tron, Friedrich Wilhelm al IV-lea al Prusiei. După doi ani, pe 10 iulie 1846, s-a născut o fată, botezată Therese Elisabeth Alexandra, după cele trei prinţese de Altenburg al căror preceptor fusese tatăl ei. I s-a spus întotdeauna Elisabeth.

Doi ani mai târziu s-a mai născut un băiat, în februarie, și a fost botezat Joseph, după ducele de Altenburg.

Pastorul era și pios, și patriot, dar nu scăpase de afecțiunile nervoase de care sufereau mama și surorile sale vitrege. Se izola cu orele în birou, refuzând să mănânce, să bea sau să vorbească. Și mai alarmant, suferea atacuri de natură misterioasă, iar atunci se oprea în mijlocul frazei și rămânea cu privirea ațintită-n gol. Franziska dădea fuga să-l scuture ca să-l scoată din amorțeala aceea, dar, când „se trezea", nu-și amintea nimic din aceste întreruperi ale conștienței.

Franziska l-a consultat pe doctorul Gutjahr, medicul familiei, al cărui diagnostic a fost de „nervi" și care i-a prescris odihnă, dar simptomele s-au înrăutățit, până când, în cele din urmă, pastorul nu a mai putut fi lăsat să-și îndeplinească îndatoririle față de parohie. Misterioasele crize paroxistice au fost diagnosticate drept „înmuieri ale creierului" și luni întregi a căzut pradă unei stări de prostrație, cu dureri de cap chinuitoare și accese de vomă, iar vederea i s-a deteriorat drastic, până aproape să orbească. În toamna anului 1848, la 35 de ani și căsătorit de doar cinci ani, a căzut la pat și practic viața lui de om activ a luat sfârșit.

Viața Franziskăi era înăbușită între Erdmuthe și cele două mătuși nevrotice, pe de o parte, și debilitatea crescândă a soțului ei, pe de altă parte. Adulții din parohie se încruntau mohorâți și-și făcea semne discrete, dar Franziska a reușit cumva să-și apere copiii de atmosfera aceea morbidă. Atât amintirile din copilărie ale lui Friedrich, cât și cele ale Elisabeth vorbesc despre libertatea și „ușurătatea ființei" pe care le simțeau fratele și sora în aparent nelimitatul lor spațiu de joacă ce includea măreața turlă a bisericii, livada și grădina de flori. Erau și iazuri înconjurate de sălcii plângătoare, în ale căror scorburi verzi se strecurau ca să asculte păsările cântând și să privească peștii cei iuți țâșnind pe sub suprafața lucioasă a apei. Simțeau cimitirul năpădit de ierburi din spatele casei ca fiind „prietenos", dar nu se jucau printre străvechile lui cruci din piatră din cauza celor trei ferestruici lunguiețe și înguste din partea aceea a acoperișului casei, ce păreau a supraveghea de sus precum ochii atotvăzători ai Domnului.

Suferința lui Carl Ludwig s-a accentuat; și-a pierdut uzul vorbirii și în cele din urmă vederea i s-a deteriorat de tot, până la orbirea completă. Pe data de 30 iulie 1849 a murit, la doar 35 de ani.

„Parohia i-a pregătit o criptă din piatră... Ah, niciodată nu vor înceta să-mi răsune-n urechi dangătele dogite ale acelor clopote; nici nu voi uita vreodată funebra melodie clocotitoare a imnului *Isus, mângâierea mea*! Sunetele orgii vuiau prin cotloanele goale ale bisericii", scria Nietzsche la 13 ani, amintindu-și aceste clipe din copilărie[12].

„În acea perioadă, am visat o dată că aud muzică de orgă venind din biserică, muzica pe care o ascultasem la înmormântarea tatălui meu. Când am putut distinge ce se afla în spatele acestor sunete, s-a deschis brusc un tumul din care a ieșit tata, înfășurat într-un linţoliu de pânză. S-a năpustit în biserică și s-a întors de acolo cu un copil în braţe. Mormântul s-a căscat din nou, lăsându-l să intre, apoi s-a închis la loc. Horcăiala orgii a încetat pe loc, iar eu m-am trezit. În ziua ce a urmat acelei nopţi, micuţul Joseph s-a îmbolnăvit brusc, cuprins de crampe dureroase, și în câteva ore a murit. Durerea noastră nu a cunoscut margini. Visul meu se împlinise aievea. Micuţul trup a fost depus întru odihnă în braţele tatălui său."[13]

Cauzele degradării și morţii pastorului Nietzsche au fost investigate în amănunţime. Dacă pastorul a murit nebun este o întrebare de importanţă majoră pentru posteritate, dat fiind că Nietzsche însuși a avut simptome similare cu cele ale tatălui său înainte de a înnebuni, brusc și în mod dramatic, în 1888, când avea 44 de ani, rămânând nebun până la moartea survenită în 1900. Numărul mare de lucrări pe această temă continuă să crească, dar prima carte, *Über das Pathologische bei Nietzsche*, a fost publicată în 1902, la doar doi ani de la moartea lui Nietzsche. Autorul ei, dr. Paul Julius Möbius[14], era un distins neurolog care făcea muncă de pionierat și care se specializa în boli nervoase ereditare de prin 1870. Möbius a fost numit de Freud unul dintre părinţii psihoterapiei și, cel mai important, a avut acces direct la certificatul original de deces al pastorului Nietzsche, care menţiona *Gehirnerweichung*, înmuierea creierului, termen utilizat în mod obișnuit în secolul al XIX-lea pentru a desemna o serie de boli cerebrale degenerative.

Interpretările moderne includ o degenerare generală, o tumoare a creierului, tuberculom cerebral sau chiar o sângerare internă la nivelul creierului, cauzată de o lovitură la cap. Spre deosebire de tatăl său, lui Nietzsche nu i s-a facut autopsie, așa încât Möbius și investigatorii de mai târziu n-au putut realiza vreo comparaţie a celor două creiere post-mortem; însă Möbius, extinzând cercetările, a găsit o înclinaţie spre probleme psihice în ramura maternă a familiei. Un unchi s-a sinucis, preferând moartea, se pare, internării la *Irrenhaus*, azilul de nebuni. Pe linie paternă, o parte dintre fraţii și surorile bunicii lui Nietzsche, Erdmuthe, fuseseră descriși drept „anormali" din punct de vedere mintal. Unul dintre ei s-a sinucis, pe când alţi doi au suferit de un tip de boală mintală, unul dintre ei având nevoie de îngrijire psihiatrică[15].

Înainte de a părăsi această zonă a speculaţiilor, trebuie să atingem și subiectul morţii fratelui mai mic al lui Nietzsche. Joseph a avut niște crize înainte de a muri în urma unui accident cerebral terminal. Nu se poate trage o concluzie clară, dar nu încape îndoială

că familia Nietzsche era într-adevăr afectată de o puternică instabilitate mintală sau neurologică.

Carl Ludwig Nietzsche avea 35 de ani când a murit. Franziska avea 23, Nietzsche 4 și Elisabeth 3. Familiei i s-a cerut să elibereze casa parohială pentru a face loc noului locatar. Bunica Erdmuthe a hotărât să se întoarcă la Naumburg, unde avea niște cunoștințe sus-puse. Fratele ei fusese predicator la catedrală. A închiriat un apartament aflat la parter, pe Neugasse, o stradă modestă, însă respectabilă, cu case semidetașate. Erdmuthe și-a rezervat camera din față, iar în camera de alături le-a instalat pe mătușa Rosalie și pe mătușa Auguste.

Franziska avea o pensie de văduvă de nouă taleri pe an, la care se adăugau alți opt pe cap de copil. Suma era rotunjită de o mică pensie primită de la Curtea din Altenburg, dar nici așa nu îi ajungeau banii ca să se descurce. Ea și copiii au fost mutați în camerele cele mai proaste, din spatele casei, unde Nietzsche și sora lui împărțeau același dormitor.

„Era groaznic pentru noi să trăim la oraș, după ce trăiserăm la țară atâta timp", scria Nietzsche; „evitam străzile întunecate și căutam locurile deschise, ca niște păsări ce încearcă să scape din colivie... bisericile uriașe și clădirile pieței, cu *Rathaus* [primărie] și fântâna, mulțimile de oameni cu care nu eram obișnuit... Am fost uimit de faptul că adesea oamenii aceștia nu se cunoșteau între ei... printre lucrurile cele mai neplăcute mie se numărau lungile străzi pavate"[16].

Cu o populație de 15.000 de locuitori, Naumburgul era într-adevăr un loc intimidant pentru copiii din micul cătun Rocken. În zilele noastre, imaginea Naumburgului este una romantică, luată parcă dintr-o carte ilustrată, dintr-o anluminură a medievalei *Cărți a Orelor*, un mănunchi de turnuri înălțându-se dintr-un meandru al râului Saale, dar când familia Nietzsche s-a mutat acolo Saale nu era un șanț cu apă, pentru joacă, ci un adevărat mijloc de apărare străjuit de fortificații.

Cu doi ani înainte ca familia să fi venit la Naumburg, revoluțiile de la 1848-1849 zguduiseră Europa cu spasmele revoltelor libertariene pe care le urâse atât de mult muribundul tată monarhist al lui Nietzsche. Richard Wagner fusese însă un susținător înfocat al epocii revoluționare, așteptându-se ca aceasta să aducă o renaștere totală a artei, societății și religiei. Wagner a luptat umăr la umăr cu anarhistul rus Mihail Bakunin pe baricadele din Dresda, în timpul revoltei din mai 1849. A finanțat aprovizionarea rebelilor cu grenade. Când s-a descoperit acest lucru, a fost exilat, ceea ce explică de ce trăia în Elveția când a avut loc întâlnirea lui cu Nietzsche.

Germania anilor 1850 era Germania *Bund*-ului (1815-1866), o confederație de state formată atunci când s-a retrasat harta Europei la Congresul de la Viena, ce a urmat înfrângerii lui Napoleon. *Bund*-ul

era alcătuit din 39 de state germane autonome, guvernate de prinți, duci, episcopi, electori ș.a. Această fragmentare în state mărunte, cu viziuni la fel de mărunte, implica inexistența unei armate naționale, a unei structuri de impozitare comune, a unei politici economice generale sau a unei autorități politice reale. Despoții se înfruntau cu ceilalți despoți, prea miopi pentru a vedea avantajele unificării. Ca o complicație suplimentară, *Bund*-ul includea și cehi în Boemia, danezi în Holstein și italieni în Tirol. Hanovra a fost guvernată de regele Angliei până în 1837, Holsteinul de cel al Danemarcei, iar Luxemburgul era sub stăpânirea regelui Olandei. În 1815, când s-a format Deutscher Bund, Austria fusese membrul dominant al confederației, dar, pe măsură ce anii au trecut, iar puterea cancelarului austriac Metternich s-a risipit, Prusia, un stat mare și bogat în minereuri, a devenit din ce în ce mai prosperă și mai belicoasă, sub conducerea cancelarului Otto von Bismarck.

Orașul Naumburg, aflat în provincia Saxonia, îi aparținea regelui Prusiei. Caracterul de fortăreață al orașului, pe care și-l amintește Nietzsche, nu se datorează doar fricțiunilor din cadrul *Bund*-ului, ci și vremurilor când fusese amenințat de Franța. Noaptea, orașul era protejat de cinci porți grele. Doar dacă suna din răsputeri și mituia paznicii mai putea intra cineva după închidere. Nietzsche și sora lui făceau tot timpul excursii „prin munții frumoși, prin albiile râurilor, prin sălile castelelor", dar trebuiau să fie cu urechea ciulită la Clopotul de Veghe (pe care mai târziu l-a descris în *Zarathustra* ca pe „clopotul ce a văzut mai multe decât oricare om, ce a numărat bătăile inimii îndurerate ale taților noștri"[17]), dacă nu voiau să treacă prin experiența îngrozitoare a lui Hänsel și Gretel, petrecându-și noaptea încuiați pe dinafară.

Naumburgul era împresurat de întunecatul Thüringer Wald, codrul Thuringiei: pădurea arhetipală germană, în care se aflau mormintele străvechilor eroi, peșterile balaurilor, dolmeni și abisuri întunecate care încă de la începuturile miturilor germane simbolizaseră iraționalitatea și caracterul incontrolabil ale subconștientului germanic. Wagner și-l va apropria pentru al său Wotan, aflat pe drumul interior spre haos, al cărui rezultat va fi distrugerea vechii ordini prin moartea zeilor și călcarea vechilor legăminte. Nietzsche îl va caracteriza la început drept demonic, apoi dionisiac.

Nimic nu ar fi putut fi mai apolinic, mai necesar și mai logic decât chiar orașul Naumburg. Apele râului Saale aduceau cu ele rațiunea, prosperitatea și un impuls spre conservatorismul romantic. La începuturi fusese un târg dedat negoțului, un loc al păcii vital, situat între străvechi triburi războinice. De-a lungul vremii s-a transformat într-un centru medieval al meșteșugurilor germane și al negoțului între ghilde. Încă de la fondarea catedralei, din 1028, Biserica și

statul crescuseră împreună, armonios şi raţional, de-a lungul veacurilor, în special în veacurile protestante, aşa că, atunci când Nietzsche a venit să locuiască la Naumburg, acesta era un mare oraş al stabilităţii burgheze, un loc al traiului curat. Minunile sale arhitecturale gemene, întrupate de catedrală şi de la fel de magnifica primărie, demonstrau la ce grad de prosperitate puteau ajunge Biserica şi statul dacă virtuţilor civice şi religioase li se permitea să devină inseparabile în urma unei cooperări armonioase în cadrul unei societăţi conservatoare, dedicate confortului material.

În copilăria bunicii Erdmuthe la Naumburg, cercurile religioase fuseseră guvernate de idealurile luterane simpliste ale datoriei, modestiei, simplităţii şi înfrânării, însă întoarcerea ei în oraş a coincis cu mişcarea Deşteptării, ce preţuia fervoarea şi sublima revelaţie mai mult decât credinţa raţională. Oamenii se declarau renăscuţi. Se autodemascau în public drept păcătoşi cuprinşi de disperare. Acest comportament ultramodern nu era pe placul doamnelor Nietzsche; şi, cu toate că intenţia ca Nietzsche să-şi urmeze tatăl şi bunicul în cariera bisericească era neclintită, nici nu se punea problema ca familia să facă parte dintr-un asemenea cerc ecleziastic exhibiţionist. În schimb, şi-au făcut prietene printre nevestele funcţionarilor de la Curte şi ale judecătorilor de la Înalta Curte, o parte înstărită şi puternică a societăţii provinciale, care nu se lăsa tulburată de idei noi.

În cadrul societăţii conservatoare ce se mişca cu viteza melcului, cele două văduve de preoţi, Erdmuthe şi Franziska, cu situaţia lor stabilă, deşi nu foarte prosperă, ocupau cu succes poziţia de femei onorabile ce puteau fi folositoare vechii gărzi, în schimbul unui patronaj discret. Nietzsche era departe de a se arăta iritat de convenţionalismul pedant, lucru pe care-l recunoaşte cu viclenie când îşi descrie comportamentul din perioada copilăriei de la Naumburg, plin de demnitatea unui mic filistin perfect. Şi, dacă felul cum descrie vizita regelui la Naumburg, pe când avea 10 ani, nu arată vreo precocitate a gândirii politice, este dovada unui talent literar cu totul precoce:

„Dragul nostru Rege a onorat Naumburgul cu vizita sa. Pentru această ocazie au fost făcute mari pregătiri. Toţi şcolarii au fost împodobiţi cu panglici alb-negre şi au stat în piaţa oraşului începând cu ora 11 dimineaţa, aşteptând sosirea Părintelui Poporului. Treptat, cerul s-a înnorat, ploaia a început să cadă deasupra noastră, a tuturor – Regele nu mai sosea! A bătut de ora 12 – Regele nu sosise. Multora dintre copii li s-a făcut foame. S-a pornit o nouă aversă, toate străzile erau acoperite de noroaie; s-a bătut de ora 1 – nerăbdarea a urcat pe culmi. Dintr-odată, pe la ora 2, au început să bată clopotele, iar cerul a zâmbit printre lacrimi asupra mulţimii ce se legăna cuprinsă de fericire. Atunci am auzit huruitul trăsurii; ovaţiile furtunoase au

izbucnit prin tot oraşul; ne-am fluturat pălăriile plini de exaltare şi am zbierat din toate puterile. O adiere proaspătă a pus în mişcare mulţimea de steaguri agăţate de acoperişuri, toate clopotele din oraş au început să răsune şi mulţimea numeroasă striga în delir şi împingea pur şi simplu trăsura în direcţia catedralei. În firidele edificiului sacru, un pâlc de fetiţe cu rochiţe albe şi coroniţe din flori albe pe creştet erau aranjate în formă de piramidă. Aici, Regele a coborât..."[18].

În acelaşi an, 1854, Nietzsche a facut o pasiune pentru Războiul din Crimeea. De-a lungul secolelor, peninsula Crimeea, de o mare importanţă strategică, ce străpungea Marea Neagră, fusese obiectul discordiei dintre Rusia şi Turcia. În acel moment se afla în posesia Rusiei, iar acum trupele ţarului Nicolae I înfruntau forţele Imperiului Otoman şi ale aliaţilor săi, Anglia şi Franţa. A fost primul război documentat fotografic. Datorită telegrafului electric, de pe front soseau rapoarte aproape simultan cu desfăşurarea evenimentelor. Nietzsche şi prietenii lui, Wilhelm Pinder şi Gustav Krug, urmăreau cu aviditate desfăşurarea campaniilor. Banii lor de buzunar se duceau pe soldăţei de plumb, se aplecau cu mare atenţie asupra hărţilor şi construiau machete ale câmpurilor de luptă; au modelat un iaz ca să reprezinte portul Sevastopol şi făceau flote întregi de bărcuţe de hârtie. Pentru a simula bombardamentele, rulau cocoloaşe din ceară şi salpetru, le dădeau foc şi le aruncau spre machete. Era nemaipomenit de tulburător să vezi biluţele arzând şi vâjâind în aer, lovindu-şi ţinta şi pornind o vâlvătaie. Dar într-o bună zi Gustav a apărut foarte posac pe câmpul de bătălie. Sevastopolul căzuse, le-a spus el; războiul se terminase. Furioşi, băieţii şi-au revărsat năduful pe Crimeea lor în miniatură, iar jocul a fost abandonat, dar n-a durat mult până să readucă la viaţă, în schimb, Războiul Troian.

Grecofilia era atunci la mare modă în Germania, ale cărei numeroase state micuţe îşi imaginau că vor avea un viitor şi o măreţie similare cu ale oraşelor-state din Grecia antică. „Am devenit nişte mici greci atât de pasionaţi", scria Elisabeth, „încât aruncam lănci şi discuri (plăci din lemn), exersam săritura-n lungime şi ne întreceam la alergat". Nietzsche a scris două piese, *Zeii în Olimp* şi *Cucerirea Troiei*, pe care le-a pus în scenă în faţa familiei, convingându-şi tovarăşii de joacă, Wilhelm Pinder şi Gustav Krug, şi pe sora lui, Elisabeth, să interpreteze celelalte roluri.

Mama lui îl învăţase să scrie şi să citească de la vârsta de 5 ani. Educaţia băieţilor începea când împlineau 6 ani, aşa că în 1850 a fost înscris la Şcoala Municipală, unde mergeau copiii săraci. Complexată de poziţia ei socială, Elisabeth notează în biografia sa că lucrul acesta s-a datorat faptului că bunica Erdmuthe avea teoria că „până la vârsta de 8-10 ani toţi copiii, chiar şi cei cu poziţii sociale diferite,

trebuie să învețe laolaltă; copiii provenind din clasele superioare vor înțelege astfel mai bine cum gândesc cei din clasele sociale inferioare"[19]. Ceea ce, după părerea mamei lor, era o prostie. Se aflau acolo pentru că erau săraci.

Precocitatea lui Nietzsche, solemnitatea lui, precizia gândirii și vorbirii sale, laolaltă cu ochii lui miopi mereu mijiți în încercarea de a se focaliza asupra obiectelor, toate acestea l-au poziționat fără tăgadă în afara găștii. Îl porecleau „micul Ministru" și-l tachinau.

În 1854, de Paște, când avea 9 ani, a fost transferat la o școală cu alambicatul nume „Institutul cu Scopul Pregătirii Desăvârșite pentru Gimnaziu și alte Instituții de Învățământ Înalt", o școală pregătitoare privată frecventată de mai toți copiii aparținând clasei sociale la care aspira familia Nietzsche. Din punct de vedere social, se simțea mult mai bine aici, dar școala își exagera pur și simplu calitățile academice alambicat anunțate. La vârsta de 10 ani, împreună cu Wilhelm Pinder și Gustav Krug, s-a mutat la Domgymnasium, școala catedralei. Aici trebuia să muncească atât de mult pentru a recupera timpul pierdut, încât studiul nu-i lăsa mai mult de cinci sau șase ore de somn pe noapte. Descrierile pe care le face acestei perioade, asemenea multor altor pasaje de autoanaliză, alunecă, tipic pentru el, spre moartea tatălui său. În mod repetat în fragmentele lui autobiografice, fie că cel care scrie e copil, fie că se află în ultimul an de sănătate mintală, el se întoarce la moartea tatălui.

„Când ne-am mutat la Naumburg, caracterul meu începuse să se dezvăluie. Avusesem parte deja de multă tristețe și durere în viața mea de copil, drept care nu eram așa lipsit de griji și de nestăpânit cum sunt de obicei copiii. Colegii mei de școală se obișnuiseră să mă tachineze din cauza seriozității mele. Lucrul acesta nu s-a întâmplat doar la școala publică, ci și mai târziu, la institut, și în ciclul secundar. Încă din copilărie, am căutat solitudinea și cel mai bine m-am simțit atunci când m-am putut dedica mie însumi netulburat. Iar asta se întâmpla de obicei în templul în aer liber al naturii, adevărata mea bucurie. Furtunile cu fulgere aveau cel mai puternic efect asupra mea: tunetele ce se rostogoleau de departe și fulgerele nu făceau decât să-mi sporească frica de Dumnezeu."[20]

De-a lungul celor patru ani petrecuți la Domgymnasium, s-a distins la materiile care-l interesau: versificația germană, ebraică, latină și în cele din urmă greaca veche, care la început i se păruse foarte dificilă. Matematica îl plictisea. În timpul liber a început să scrie un roman, *Moarte și distrugere*, a compus numeroase piese muzicale, a scris cel puțin 46 de poeme și a luat lecții în nobila artă a scrimei, care era atât de nepotrivită pentru constituția lui fizică, dar necesară poziționării în societate.

„Scriam poeme şi tragedii, înfricoşătoare şi incredibil de plictisitoare, mă chinuiam singur cu compunerea unor partituri pentru orchestră şi devenisem atât de obsedat de ideea de a ajunge să le ştiu pe toate şi să mă pricep la toate, încât riscam să devin un încurcă-lume desăvârşit şi un aiurit."[21]

Dar aici băiatul de 14 ani se subestimează când îşi rezumă viaţa de până atunci, pentru că va continua în acelaşi text cu o analiză critică foarte tăioasă a poeziei pe care începuse să o scrie când avea 9 ani. Critica propriei poezii de tinereţe continuă într-un mod foarte interesant, anticipând atmosfera poeziei simboliste, pe care i-ar fi fost imposibil s-o cunoască, dat fiind că abia începea să fie scrisă la Paris de Baudelaire.

„Am încercat să mă exprim într-un limbaj mai ornamental şi mai şocant. Din nefericire, această tentativă de a atinge starea de graţie a degenerat în afectare, iar limbajul irizat în obscuritate sentenţioasă, în timp ce din toate poemele mele lipsea lucrul cel mai important – ideea. Un poem lipsit de idei şi covârşit de fraze şi metafore e ca un măr roşu în miezul căruia stă ascuns un vierme... În orice lucrare trebuie să acordăm cea mai mare atenţie ideilor. Pot fi scuzate orice greşeli de stil, dar nu şi o greşeală de gândire. Tinereţea, căreia îi lipsesc ideile originale, caută, bineînţeles, să ascundă această găunoşenie în spatele stilului sclipitor şi irizat; dar oare poezia nu seamănă cu muzica modernă din punctul acesta de vedere? Acestea sunt direcţiile pe care le va urma în curând poezia viitorului în dezvoltarea ei. Poeţii se vor exprima folosind imagini dintre cele mai stranii, gânduri confuze vor fi propuse cu argumente obscure, dar eufonice şi sforăitoare. Pe scurt, se vor scrie lucrări asemănătoare celei de-a doua părţi din *Faust*, cu diferenţa că vor lipsi cu totul ideile acestor producţii. *Dixi*."[22]

Încercarea lui de a ajunge să le ştie pe toate şi să se priceapă la toate se inspira, fară îndoială, din exemplul lui *Faust*, dar şi din acela al unor erudiţi ca Goethe şi Alexander von Humboldt. Asemenea lor, a început să studieze istoria naturală.

„Lizzie", i-a spus într-o zi surorii lui, pe când avea 9 ani, „nu mai vorbi asemenea prostii despre barză. Omul e un mamifer şi aduce pe lume pui vii"[23].

Cartea lui de istorie naturală îl învăţase şi că „lama este un animal remarcabil; cară de bunăvoie greutăţile cele mai mari, dar, atunci când nu mai vrea să meargă mai departe, întoarce capul şi îşi proiectează saliva, care are un miros neplăcut, în faţa călăreţului. Dacă e forţată sau tratată rău, refuză să se mai hrănească şi se prăvăleşte la pământ ca să moară". El era de părere că această descriere i se potrivea perfect surorii lui, aşa că pentru tot restul vieţii, atât în scrisori, cât şi în conversaţii, i s-a adresat cu „Lama", iar uneori cu „credincioasa mea Lamă". Cât despre Elisabeth, ea

adora porecla lor intimă şi povestea despre originea ei cu orice ocazie, deşi omitea partea despre scuipat saliva urât mirositoare.

Tatăl lui Gustav Krug avea „un minunat pian cu coadă" ce îl fascina pe Nietzsche. Franziska i-a cumpărat un pian şi a învăţat să cânte, ca să-l poată învăţa şi pe el. Krug era prieten apropiat cu compozitorul Felix Mendelssohn. Când în oraş se afla vreun muzician mai deosebit, acesta era invitat acasă la el să cânte. Muzica plutea pe fereastră, în stradă, unde Nietzsche avea voie să stea şi să asculte cât de mult dorea. Aşa că, de copil, a devenit familiar cu muzica romantică a vremii, muzica împotriva căreia se răzvrătea Wagner. Aceste concerte ascultate-prin-fereastră l-au ridicat pe Beethoven la statutul de prim erou muzical al lui Nietzsche, însă cel care l-a inspirat să compună muzică pentru prima oară a fost Händel. Când avea 9 ani, a compus un oratoriu inspirat de audiţia corului „Aleluia" de Händel. „Mi s-a părut că e un cântec angelic de sărbătoare şi că pe muzica asta s-a ridicat Isus la ceruri. Imediat m-am hotărât să compun ceva asemănător."

Mare parte din muzica pe care a compus-o în copilărie a dăinuit, datorită mamei şi surorii lui, care au păstrat fiecare bucăţică de hârtie pe care o atinsese pana băiatului idolatrizat. Scopul compoziţiilor lui muzicale era de a exprima iubirea plină de pasiune pentru Dumnezeu, ce impregna casa lor plină de emoţii intense, o iubire ce nu putea fi percepută separat de amintirea morbidă a tatălui său, al cărui spirit, credeau ei, veghea asupră-le. Gândul acesta era inseparabil de aşteptarea ca el să devină „pur şi simplu încă o dată ca tatăl meu şi, în egală măsură, să continui viaţa lui după o moarte mult prea timpurie"[24].

Femeile din jurul lui îl adorau; era totul pentru ele. Elisabeth era extrem de inteligentă, dar, fiind fată, despre educaţia ei nu se discuta în termeni de şcolarizare, ci de dobândire a unor abilităţi. A fost învăţată să citească şi să scrie, puţină aritmetică, destulă franceză cât să fie civilizată, să danseze, să deseneze şi foarte multă ştiinţă a bunei purtări. Orice dovadă de supunere a feminităţii în faţa sexului superior le făcea pe mama ei şi pe ea să se bucure de propria inferioritate. Iar el le răsplătea devenind micuţul bărbat superior pe care şi-l doreau. Acasă, dacă nu şi la şcoală, era pătruns de propria importanţă. Când nu era „Lama" sau „credincioasa Lamă", Elisabeth era „fetiţa" pe care era dator s-o apere şi s-o protejeze. Când ieşea la plimbare cu mama sau cu sora lui, el mergea cu cinci paşi înainte, pentru a le fi pavăză în faţa unor „pericole" precum bălţile sau noroaiele sau a unor „monştri" precum caii sau câinii, de care ele se prefăceau a fi speriate.

Rapoartele şcolare de la Domgymnasium ne arată că era un elev silitor. Mama lui nu avea nici o îndoială că băiatul deţine capacitatea de a-i împlini visurile şi ambiţiile ca el să-şi urmeze tatăl pe calea Bisericii. Devotamentul lui faţă de teologie făcea să aibă note

excelente la această materie. La vârsta de 12 ani, credincios fervent, a avut o viziune a lui Dumnezeu în toată splendoarea Lui. Asta l-a facut să se hotărască să-și dedice viața lui Dumnezeu.

„Dumnezeu m-a condus în toate", scria el, „ocrotindu-mă așa cum un tată își duce de mână copilașul lipsit de putere... Am luat decizia fermă, în sufletul meu, de a mă dedica de-a pururea slujirii Lui. Fie ca Domnul mult iubit să-mi dea puterea și îndârjirea de a-mi împlini intențiile și să mă ocrotească de-a lungul vieții. Mă încredințez harului Său ca un copil: El ne va apăra pe toți, ca nici o nenorocire să nu se abată asupra noastră. Dar sfințenia Lui se va împlini. Tot ceea ce El îmi oferă eu voi primi cu bucurie: fericire și nefericire, sărăcie și bogăție, și chiar voi privi cu îndrăzneală moartea în față, care ne va reuni pe toți într-o bună zi în bucurie și beatitudine eternă. Da, Doamne Dumnezeule, fie ca lumina Ta să se coboare asupra noastră de-a pururea! Amin."[25] Dar, chiar cuprins de entuziasmul său religios destul de convențional, el ascundea, în gândurile sale cele mai tainice, o erezie extraordinară.

Ține de dogma credinței creștine că Sfânta Treime constă din Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul (Isus Christos) și Dumnezeu-Sfântul Duh. Dar la 12 ani, Nietzsche nu putea suporta caracterul irațional al acestui construct. Rațiunea lui a fabricat o Sfântă Treime cu totul diferită.

„Pe când aveam 12 ani, am invocat pentru mine o minunată treime: Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul și Dumnezeu-Diavolul. Deducția mea era că Dumnezeu, gândindu-se pe Sine, a creat cea de-a doua persoană a Dumnezeirii, dar, pentru a putea să se gândească pe Sine, a trebuit să-și gândească și opusul și astfel a trebuit să-l creeze. Așa am început să filosofez."[26]

2

Atena noastră, a germanilor

Este o rea răsplată pentru un învăţător dacă nu faci decât să rămâi elevul lui.

Ecce homo, prefaţă, secţiunea 4*

Când Nietzsche avea 11 ani, bunica lui a murit şi, în sfârşit, mama lui a obţinut libertatea de a-şi întemeia propria gospodărie. După câteva încercări eşuate, în 1858, Franziska şi cei doi copii s-au stabilit într-o casă de la capătul străzii Weingarten, o stradă respectabilă, cu totul obişnuită din Naumburg. Acum Nietzsche avea camera lui. Foarte repede a căpătat obiceiul de a lucra până spre miezul nopţii şi de a se trezi la 5 dimineaţa pentru a relua lucrul. Era începutul unui obicei de-o viaţă, *Selbstüberwindung*, autodepăşire, un principiu important pe care avea să-l dezvolte din punct de vedere metafizic, însă ceea ce încerca să depăşească acum era o sănătate îngrozitor de precară. Episoadele oribile de migrenă, însoţite de vomă şi de o durere extremă la nivelul ochilor, puteau dura chiar şi o săptămână, timp în care trebuia să zacă într-o cameră întunecată, cu draperiile trase. Şi lumina cea mai firavă îi rănea ochii. Cititul, scrisul şi chiar gândirea susţinută, coerentă ieşeau din discuţie. De exemplu, între Paştele din 1854 şi cel din 1855, a lipsit de la şcoală şase săptămâni şi cinci zile. Atunci când se simţea bine, forţa ceea ce numise „maiestatea grandioasă a voinţei" pentru a se autopropulsa în faţa colegilor săi. Domgymnasium din Naumburg nu era o şcoală de lepădat, dar în Nietzsche licărea ambiţia nemaipomenită de a ajunge cumva la Schulpforta, cea mai prestigioasă şcoală de limbi clasice din *Bund*-ul German.

„Pforta, Pforta, visez doar la Pforta", scria el când avea doar 10 ani. Pforta era denumirea argotică a cunoscătorilor pentru Schulpforta, iar faptul că el folosea cu îngâmfare acea poreclă ne dezvăluie trăinicia dorinţei lui.

---

* Ed.rom.cit., p. 38 (n.tr.).

La Pforta învăţau 200 de băieţi cu vârste între 14 şi 20 de ani, favorizându-se admiterea acelora ai căror taţi, ca al lui Nietzsche, muriseră în slujba statului sau a Bisericii prusace. Procesul de selecţie nu era prea diferit de acela în care trimişii prinţului cutreierau ţinutul în lung şi-n lat căutând femeia pe al cărei picior avea să se potrivească pantoful Cenuşăresei. Au ajuns la Naumburg când Nietzsche avea 13 ani şi au fost destul de impresionaţi, în ciuda cunoştinţelor lui slabe de matematică, încât să-i ofere un loc pentru toamna următoare.

„Eu, biata Lamă", scria Elisabeth cu dramatismul ei obişnuit, „m-am simţit îngrozitor de nedreptăţită de soartă. Am refuzat orice hrană şi m-am întins la pământ, gata să mor". Depresia ei nu era pricinuită de invidia faţă de educaţia de primă mână pe care urma s-o primească fratele său, ci era semn al tristeţii că acesta avea să lipsească de acasă luni de-a rândul. Nici măcar Nietzsche nu era chiar lipsit de griji. Pe măsură ce se apropia ziua plecării, mama lui găsea feţe de pernă umede de lacrimi, dar în timpul zilei reuşea să afişeze o bravadă masculină.

„Într-o dimineaţă de marţi, am trecut cu trăsura de porţile Naumburgului... teroarea unei nopţi înspăimântătoare încă mă încerca, iar viitorul ce mă aştepta în faţă era acoperit cu un văl cenuşiu ameninţător. Pentru prima oară urma să părăsesc casa părintească pentru o perioadă foarte, foarte lungă... Despărţirea mă lăsase însingurat; tremuram când mă gândeam la viitor... la gândul că de acum nu mă voi mai putea lăsa în voia propriilor gânduri, că viitorii mei colegi de şcoală mă vor smulge din braţele preocupărilor mele îndrăgite – gândul acesta mă obidea peste măsură... fiecare minut ce trecea îmi părea mai îngrozitor; ba chiar, când am văzut Pforta sclipind în depărtare, părea mai curând o închisoare decât o *alma mater*... Apoi inima mi-a fost copleşită de simţiri sfinte. M-am ridicat la Domnul într-o rugăciune tăcută, iar asupra spiritului meu s-a aşternut o linişte profundă. Da, Doamne, binecuvântează sosirea mea şi apără-mi trupul şi sufletul în această şcoală a Duhului Sfânt. Trimite-Ţi îngerul pentru a mă călăuzi spre victorie în bătăliile pe care le voi purta... asta Te implor pe Tine, Doamne! Amin."[1]

Pforta arăta ca o închisoare pentru că la origine fusese o mănăstire cisterciană. Ocupând o vale izolată de pe un braţ al râului Saale, la vreo doi kilometri sud de Naumburg, era înconjurată de ziduri de vreo patru metri înălţime şi groşi de aproape un metru, ce împrejmuiau 70 de acri de pământ mănos dotat cu obişnuitele accesorii monastice: iaz cu peşte, berărie, viţă-de-vie, fâneţe, câmpuri arabile şi păşuni, hambare, lăptărie, fierărie, colonade din piatră şi nenumărate clădiri gotice magnifice. Ca o versiune extinsă a casei lui din copilăria de la Rocken, Pforta era o fortăreaţă ecleziastică alcătuită astfel încât să reziste oscilaţiilor politice, dintre care cele mai importante pentru ea fuseseră războaiele religioase din secolele XVI-XVII. Când lupta

a luat sfârşit, iar catolicismul a fost alungat, prinţul elector al Saxoniei, care-l sprijinise pe Martin Luther, a declarat Pforta *Prinzenschule*. Era una dintre importantele şcoli latine înfiinţate în 1528 de Schwarzerd[2], care-l asistase pe Luther în traducerea Vechiului Testament în germană. Schwarzerd a adăugat predarea limbii ebraice la greaca şi latina ce formau deja bazele învăţământului superior, permiţându-le astfel învăţaţilor să citească marile texte ebraice în original, în loc să recurgă la traduceri ce erau atât de des trunchiate politic ori teologic, o mişcare îndrăzneaţă în faţa secolelor de cenzură bisericească, oferindu-i fiecărui învăţat mijloacele unei analize individuale.

Când Nietzsche şi-a început studiile, sistemul de învăţământ fusese uşor modificat de Wilhelm von Humboldt[3], fratele celebrului explorator, geograf şi om de ştiinţă Alexander. Prieten cu Schiller şi cu Goethe, von Humboldt fusese influenţat în simpatiile sale politice de perioada petrecută la Paris imediat după căderea Bastiliei. „M-am cam plictisit de Paris şi de Franţa", scria el cu o maturitate surprinzătoare la un tânăr de 22 de ani – şi concluziona, pe acelaşi ton, că asista la necesarele dureri ale facerii unui nou raţionalism. „Omenirea a avut de suferit din partea unei extreme şi este obligată să-şi caute salvarea în cealaltă extremă."

Însărcinat cu reorganizarea educaţiei din Germania între 1809 şi 1812, von Humboldt a combinat o raţionalitate exemplară în abordarea evenimentelor contemporane cu o cunoaştere directă a moştenirii culturii clasice într-o scurtă perioadă petrecută ca ambasador al Prusiei la Sfântul Scaun. A avut viziunea viitorului *Bund* german modelat după structura Greciei antice: un sistem de mici state existând în mod divers şi creativ în cadrul unei unităţi artistice şi intelectuale. Teoria lui e dezvoltată în *Idei pentru o încercare de a determina limitele acţiunilor statului*, carte ce l-a influenţat pe John Stuart Mill în *Despre libertate*. Principiul ordonator al lui von Humboldt era că libertatea totală a educaţiei şi a culturii ar trebui să existe în cadrul unui stat minimalist. În cadrul acelui stat, individul era totul, *ergo* educaţia era totul. Scopul final al educaţiei era „antrenamentul complet al personalităţii umane... dezvoltarea supremă şi cel mai bine proporţionată a puterilor individului pentru ca acesta să devină un întreg complet şi consistent"[4]. Acest întreg complet şi consistent îmbina două idealuri specific germane: *Wissenschaft* şi *Bildung*. *Wissenschaft* reprezenta ideea de învăţare ca proces dinamic constant înnoit şi îmbogăţit prin cercetare ştiinţifică şi gândire independentă, astfel încât fiecare învăţăcel să contribuie la totalitatea mereu în expansiune a cunoaşterii. Era opusul perfect al învăţării prin toceală. Cunoaşterea însemna evoluţie, şi odată cu ea venea *Bildung*, evoluţia savantului însuşi: un proces de dezvoltare spirituală prin acumularea cunoaşterii pe care von Humboldt o descria

ca pe o interacţiune armonioasă între personalitatea învăţăcelului şi natură, din aceasta rezultând condiţia de libertate interioară şi integralitate în contextul general.

Ideea integralităţii şi a moralităţii sociale venea ca reacţie la stringenta problemă contemporană a credinţei religioase, dat fiind că progresul ştiinţific şubrezise certitudinile vechi de când lumea. Oricare ar fi fost etapa atinsă de elev sau de student în călătoria sa între Darwin şi îndoială, nu putea fi negată sancţionarea cvasidivină a vieţii de către canonul cunoaşterii occidentale, din care o versiune consecventă asupra adevărului, frumosului, clarităţii şi finalităţii intelectuale străbătuse secolele, indiferent de zeul ce fusese venerat în acel moment.

Forţa ce susţinea civilizaţia, străbătând-o subteran, era limbajul, fară de care probabil că nu putem gândi şi mai mult ca sigur nu putem comunica idei complicate. Von Humboldt însuşi era filolog şi filosof al limbajului. La Pforta, ca şi în celelalte şcoli şi universităţi supuse reformei lui von Humboldt, disciplinele favorizate erau limbile clasice şi filologia clasică, arte ale preciziei scrupuloase, orientate spre trecut. Filologii erau zei ai unor lucruri incredibil de mici, „înguşti la minte, microbiologi cu sânge de batracian", după cum i-a numit Nietzsche odată[5], iar filologii clasicişti erau zeii sistemului educaţional, forând în solul lingvistic al limbii vechilor greci, al latinei şi ebraicii.

Rectorul din perioada cât a studiat Nietzsche acolo descria Pforta ca pe o şcoală-stat: dimineaţa Atena, după-amiaza Sparta. Era un regim semimonastic, semimilitarizat, dur atât din punct de vedere fizic, cât şi mintal. Nietzsche, care, cât a stat acasă, îşi preţuise cu atâta ardoare propria cameră în care putea lucra conform propriului program, dormea acum într-o încăpere comună, alături de alţi 30 de băieţi. Ziua începea la 4 dimineaţa, cu clicul ce însoţea deschiderea simultană a uşilor dormitoarelor, ce fuseseră încuiate la ora 9 fix în seara precedentă (astăzi poate fi trasată o paralelă cu clicul zgomotos, simultan al uşilor Operei din Bayreuth, care încarcerează publicul la începutul spectacolului şi îl eliberează la sfârşit). Odată eliberaţi, cei 180 de băieţi se repezeau înspre 15 chiuvete şi o copaie comună în care scuipau după ce se spălau pe dinţi. Ziua continua după cum a notat Nietzsche:

5.25	Rugăciunea de dimineaţă. Lapte cald şi chifle.
6	Lecţie
7-8	Studiu individual
8-10	Lecţie
10-11	Studiu individual
11-12	Lecţie

12	Luăm șervetele de masă și mărșăluim spre sala de mese. Apelul. Rugăciunea în latină înainte și după masa de prânz. 40 de minute timp liber.
1.45-3.50	Lecție
3.50	Chiflă cu unt, untură sau gem de prune.
4-5	Băieții din clasele mari îi testează pe cei din clasele mici la dictarea în greaca veche sau la problemele de matematică.
5-7	Studiu individual.
7	Mărșăluim spre sala de mese pentru cină.
7.30-8.30	Joacă în grădină.
8.30	Rugăciunile de seară.
9	Culcarea.
4 a.m.	Descuierea ușilor. O nouă zi.

Era cel mai riguros program școlar din Europa, după cum observase aprobator Madame de Staël: „Ceea ce în Germania se numește studiu este cu adevărat admirabil; 15 ore pe zi de solitudine și muncă, ani la rând, lor li se pare un mod normal de existență"[6].

La început, Nietzsche a fost copleșit de dorul de casă. „Vântul bătea cu un șuier premonitoriu printre copacii înalți, crengile lor gemeau și se-ndoiau. Inima mea era într-o stare asemănătoare."[7] S-a confesat preparatorului său, profesorul Buddensieg, care l-a sfătuit să se cufunde în muncă și, dacă asta n-ar fi dat rezultate, să se lase pur și simplu la mila Domnului.

Își putea vedea mama și sora o dată pe săptămână, dar pentru un interval chinuitor de scurt, duminica, după ce mărșăluia cu toată școala până la biserică și înapoi. Apoi se repezea pe drumul ce șerpuia spre nord, prin pădurile întunecate de brazi înalți, și care ducea în satul Almrich. Între timp, Franziska și Elisabeth goneau spre sud, spre el, pe drumul ce venea de la Naumburg. Familia avea la dispoziție cam o oră împreună, în care beau ceva la hanul din Almrich, după care el trebuia să se grăbească înapoi. În rest, libertatea băieților de la Pforta se reducea la o oră seara, între 7.30 și 8.30, în grădina unde dezbaterile academice în greacă sau latină din timpul unui joc ușor, cum ar fi cel de popice, se transformau câteodată în dueluri verbale purtate în hexametri latini improvizați.

Băieții erau încurajați să vorbească între ei în latină și în greacă tot timpul. De obicei, Nietzsche ducea lucrurile un pic mai departe, propunându-și să gândească în latină – și probabil că a reușit, pentru că nu s-a plâns că ar fi dat greș. Nu aveau voie cu ziare. Politica, lumea exterioară și prezentul erau ținute cât mai departe posibil. Curriculumul consta în principal din literatură, istorie și filosofia Greciei și Romei antice, dar și din clasicii germani, precum Goethe sau Schiller. În timp ce excela la toate acestea, întâmpina probleme la ebraică, de care avea nevoie pentru a urma cariera preoțească; gramatica ei i se părea deosebit de grea. Nu avea să

stăpânească niciodată engleza și, cu toate că îi adora pe Shakespeare și pe Byron, în special *Manfred*, îi citea pe amândoi în traducere germană. Băieții aveau 11 ore de latină pe săptămână și șase de greacă. Era un elev excelent; câteodată, dar nu întotdeauna, la sfârșitul anului, ieșea pe primul loc în clasă. Media îi era trasă de obicei în jos de rezultatele proaste la matematică, pentru care dovedea în continuare un slab interes, cu excepția unei scurte perioade când a fost fascinat de proprietățile cercului.

Uneori băieții făceau drumeții în împrejurimi. Atunci purtau uniforme sportive create de înverșunatul naționalist Friedrich Ludwig Jahn, părintele educației fizice, menite să dezvolte un *esprit de corps* cazon în rândul tinerilor, a căror integralitate coordonată avea să fie o bună fundație pentru națiunea în curs de formare. Jahn a inventat cei patru celebri F: *Frisch, fromm, fröhlich, frei* (vioi, pios, vesel, liber), în spiritul cărora expedițiile erau conduse milităreşte. Băieții erau încolonați pentru a cuceri munții cu o fanfară, cântau, scandau, fluturau drapelul școlii și strigau de trei ori ura pentru rege (care atunci era nebun, în urma unui atac cerebral), pentru prințul Prusiei și pentru școală, după care mărșăluiau înapoi spre casă.

Cursurile de înot erau structurate asemănător:

„În sfârșit, ieri am plecat să înotăm. A fost minunat. Ne-am aliniat pe rânduri și am cântat o muzică veselă ieșind în marș pe porți. Cu toții purtam căștile roșii de înot, așa că arătam foarte drăguț. Dar noi, ăștia mici, am fost foarte surprinși când ne-au dus mai jos, de-a lungul râului Saale, să începem să înotăm, și ne-a fost frică tuturor. Însă, când i-am văzut din depărtare venind pe înotătorii mai mari și i-am auzit cântând, am sărit cu toții-n râu. Am înotat în exact aceeași ordine în care mărșăluiserăm de la școală. În mare, lucrurile au ieșit destul de bine; mi-am dat toată silința; dar eram mereu depășit de situație. Am înotat, de asemenea, foarte mult pe spate. Când în sfârșit am terminat, ne-au dat hainele, care fuseseră aduse cu o barcă. Ne-am îmbrăcat rapid și am mărșăluit în exact aceeași ordine înapoi la Pforta. A fost pur și simplu minunat!"[8].

Uimitor, în lumina unui asemenea debut, înotul avea să devină activitatea recreațională preferată de Nietzsche de-a lungul întregii vieți. Nu același lucru s-a întâmplat cu gimnastica, pe care o practica cu un soi de disperare plină de umor. Prietenul lui de la școală, Paul Deussen, a descris singura lui mișcare acrobatică, căreia îi acorda, în glumă, o mare importanță. Aceasta consta în împingerea corpului, cu picioarele înainte, între barele paralele, ieșind pe partea cealaltă. Ceea ce altor colegi le lua câteva minute, uneori fără să atingă paralelele, era o muncă laborioasă pentru Nietzsche, care se făcea tot roșu la față, rămânea fără suflu și transpira[9].

Mereu asudat, neatletic, ciudat, prea deştept, Nietzsche nu era plăcut de toată lumea. Unul dintre colegii săi a decupat o fotografie a lui şi a meşterit din ea o marionetă care spunea şi facea lucruri ridicole, însă era tipic personalităţii lui Nietzsche ca vulnerabilitatea lui să atragă întotdeauna prieteni devotaţi care să-şi asume misiunea de a-l proteja de loviturile unei lumi rele. Micul lui cerc de prieteni de la Pforta a facut astfel încât marioneta batjocoritoare să dispară, fără ca originalul să devină nicidecum mai înţelept.

Pasiunea lui pentru muzică a rămas la fel de puternică. A intrat în corul şcolii, care oferea ocazii nelimitate de distracţii în grup şi marşuri cazone, însă în cadrul acestei discipline putem observa mai uşor decât în cel al altor materii de studiu – toate bazându-se pe ideea autorealizării prin intermediul supunerii în faţa eticii de grup – că reuşea să se agaţe de libertatea de gândire pe care se temuse atât de tare să nu o piardă atunci când se înscrisese la Pforta. Profesorii şi colegii săi îi admirau interpretarea la pian cu nimic ieşită din comun, ca şi uimitoarea capacitate de a descifra partiturile la prima vedere, însă ceea ce-i minuna cu adevărat erau improvizaţiile sale impresionante la pian. Cât trăise tatăl lui, oamenii veniseră de la mari depărtări să-l audă cântând. Acum, colegii lui Nietzsche admirau acelaşi talent la el. Când se lansa în unul dintre prelungile, pasionalele, nezăgăzuitele sale şuvoaie de improvizaţie melodică, ei se adunau în jurul băiatului îndesat cu ochelari cu lentile groase şi păr excentric de lung, pieptănat pe spate, arătând destul de dizgraţios pe scăunelul pianului. Chiar şi cei care nu-l prea înghiţeau erau vrăjiţi de virtuozitatea lui, ca de aceea a unui magician pe scenă. Pe furtună se simţea cel mai inspirat, iar când tunetele bubuiau în jur, prietenul său Carl von Gersdorff era de părere că nici Beethoven nu ar fi reuşit să atingă asemenea culmi ale improvizaţiei.

Devoţiunea lui religioasă rămăsese înflăcărată, iar el nu se îndepărtase de ideea că avea să-i urmeze tatălui său pe calea Bisericii. Pentru el, celebrarea mirului a avut loc în mijlocul unui vârtej de fervoare religioasă.

Ziua primirii mirului, Duminica Floriilor din anul 1861, a dat naştere unei noi legături între el şi Paul Deussen, prietenul său de la şcoală care descrisese acrobaţiile lui Nietzsche. Candidaţii la mir înaintau spre altar doi câte doi, pentru a primi, în genunchi, mirungerea. Deussen şi Nietzsche au îngenuncheat unul lângă celălalt. Se simţeau pătrunşi de o stare extatică de sfinţenie şi s-au declarat pregătiţi pe dată să-şi dea viaţa pentru Christos.

Când extazul religios îmbătător s-a mai risipit, a lăsat locul aceleiaşi examinări imparţiale a textelor creştine pe care Nietzsche era obişnuit s-o abordeze la cursurile de greacă şi latină. Şi-a exprimat ideile în două eseuri ample intitulate *Destin şi istorie* şi *Liber-arbitru*

şi destin, ambele trădând interesul său pentru gânditorul american contemporan Ralph Waldo Emerson, care scrisese pe larg pe tema liberului-arbitru şi a destinului. Nietzsche încheia elegant *Liber-arbitru şi destin* cu unul dintre primele sale aforisme: „Liberul-arbitru absolut l-ar transforma pe om într-un zeu; principiul fatalităţii l-ar transforma într-un automat". El va dezvolta oarecum aceeaşi idee în *Destin şi istorie*: „Liberul-arbitru fără destin e la fel de inimaginabil ca spiritul fără realitate, ca binele fără de rău... Doar antiteza creează calitate. Vor avea loc revoluţii măreţe odată ce masele vor înţelege că totalitatea creştinismului se bazează pe presupuneri: existenţa lui Dumnezeu, nemurirea, autoritatea Bibliei, inspiraţia divină şi alte doctrine ce vor fi mereu problematice... noi nu ştim nici măcar dacă omenirea însăşi este doar o etapă sau o pauză în istoria universală sau... Nu este oare fiinţa umană nimic mai mult decât dezvoltarea pietrei prin plantă sau animal?... Oare această devenire eternă nu are nici un sfârşit?".

Eretica teorie evoluţionistă a lui Darwin lipseşte din această speculaţie, însă pentru Nietzsche aceste gânduri au fost inspirate de lectura a trei gânditori ce-i vor ocupa gândirea creativă mulţi ani: Emerson, filosoful-poet grec Empedocle şi filosoful-poet german Friedrich Hölderlin.

În 1861, a scris pentru şcoală un eseu intitulat „Scrisoare pentru prietenul meu, în care-i recomand poetul meu preferat". Poetul preferat era Friedrich Hölderlin, pe atunci neglijat şi aproape necunoscut, deşi acum este situat foarte sus în panteonul literaturii germane. Nietzsche a primit notă mică pentru eseu şi a fost sfătuit de profesorul său să „rămână la poeţi mai sănătoşi, mai lucizi şi mai germani"[10]. De fapt, Hölderlin nu ar fi putut fi mai german decât era, însă dispreţuia din inimă naţionalismul de tipul *über alles*. Atitudinea îi era împărtăşită şi de Nietzsche la 17 ani, iar eseul lui arată că Hölderlin „le spune germanilor adevăruri amare, ce au, din păcate, o bază prea solidă... Hölderlin flutură în faţa barbariei germane cuvinte dure şi tăioase. Totuşi, această scârbă în faţa realităţii este compatibilă cu cea mai deplină dragoste pentru ţara lui, iar dragostea aceasta Hölderlin o avea în mare măsură. Dar la germani el ura aşa-zisul specialist, filistinul"[11].

Profesorii lui Nietzsche nu-l plăceau pe Hölderlin pentru ceea ce ei considerau a fi insanitatea lui morală şi mintală. Hölderlin şi-a pierdut minţile spre sfârşitul vieţii, iar acest lucru l-a făcut să devină un subiect indezirabil de studiu. Combinat cu plăcerea lui Nietzsche de a pune la îndoială autoritatea raţiunii, profesorii îl bănuiau pe băiat de un pesimism periculos, total opus celor trei principii ordonatoare de la Pforta: *Wissenschaft*, *Bildung* şi luteranism. Aceste trei principii sacre erau menite să-i ofere o pavăză adecvată oricărui tânăr elev care ar fi fost atras de tărâmul interior, uitat de Dumnezeu, zguduitor pe care-l explorează Hölderlin:

„O, bieţii de voi, care vă daţi seama de toate acestea, care nu cutezaţi să vorbiţi măcar despre rostul omului, care sunteţi cu totul robiţi nimicului ce pluteşte deasupra noastră, care pricepeţi clar că suntem născuţi pentru nimic, că iubim nimicul, că nu credem în nimic, că ne trudim pentru nimic, pentru ca treptat să trecem în nimic – ce pot eu să fac, dacă vi se înmoaie genunchii când vă gândiţi serios la toate acestea? Şi eu m-am cufundat de atâtea ori în asemenea gânduri şi am strigat: de ce-mi retezi rădăcinile cu securea, Spirit neîndurător? şi iată, sunt încă aici"[12].

În ultimii săi ani de viaţă, Hölderlin era câteodată, deşi în mod dezordonat, capabil să producă câte un raţionament uimitor, să aibă o intuiţie oraculară sau să scrie o frază straniu de răscolitoare. Se mutase într-un turn din Tübingen, unde devenise o atracţie turistică, o oprire din cadrul Marelui Tur al epocii romantice care nu iubea nimic mai mult decât un turn în ruine, plin de bufniţe, locuit de un paratrăsnet uman destinat inspiraţiei divine.

Nietzsche a scris că „mormântul lungii nebunii" a lui Hölderlin, în care mintea poetului s-a înfruntat cu noaptea cotropitoare a nebuniei înainte de a se risipi, în cele din urmă, în întunecate şi misterioase cântece funerare, a muşcat din conştiinţa lui aşa cum muşcă din ţărm valurile unei mări furioase. Eseul lui despre Hölderlin poate fi citit ca premonitoriu, de parcă ar fi fost deja pe jumătate îndrăgostit de ideea de a-şi abandona mintea, dacă rezultatul ar fi deschiderea porţilor revelaţiei.

În mod cert Hölderlin nu era cea mai bună alegere la Pforta. Dar, în ciuda criticii şi dezaprobării profesorului său, Nietzsche nu şi-a pierdut interesul faţă de acest poet.

Hölderlin scrisese o piesă despre Empedocle (cca 492-432 î.e.n.), aşa că Nietzsche s-a apucat să facă acelaşi lucru. Potrivit legendei, Empedocle s-a sinucis aruncându-se în craterul vulcanului Etna, fiind mai mult decât convins că va reveni sub forma unui zeu, convingere ce ne duce cu gândul atât la Zarathustra ieşind din peşteră, cât şi la Nietzsche pierzându-şi minţile şi crezându-se transformat în zeul Dionysos. Tema renaşterii sub formă divină şi a nebuniei de sorginte divină ca paşaport spre divinitate străbate viaţa şi gândirea lui Nietzsche, Hölderlin şi Empedocle. De la vârsta de 17 ani, când era elev al celei mai emancipate şcoli germane închinate cultului civilizat al raţiunii olimpiene şi al clarităţii, Nietzsche explora ideea nebuniei emancipatoare şi a validităţii iraţionalului.

„Să fii singur şi fară zei, asta, asta e Moarte" sunt cuvinte pe care Hölderlin le pune în gura lui Empedocle în piesa lui – şi poate că aici putem identifica prima şoaptă a giganticei tragedii pe care Nietzsche o va închina morţii lui Dumnezeu.

S-a păstrat foarte puţin din scrierile lui Empedocle. Fragmentele rămase sunt bucăţele din două poeme epice filosofice, *Despre natură*

şi *Purificările*. *Despre natură* e un frumos poem creaţionist ce aminteşte de pastoralele lui Ovidiu şi de *Paradisul pierdut*, dar Empedocle nu era un simplu magician al cuvintelor care ne aminteşte de Ovidiu şi de Milton. El este important prin faptul că e primul scriitor care numeşte cele patru elemente:

> Vino! Voi numi pe cele Patru primordiale,
> Din care-au răsărit toate ce acum le vedem –
> Pământul, Marea cea cu multe valuri, aerul jilav,
> Şi Eter, Titanul, ce leagă toate-n jurul globului.
> Dar hai acum, ascultă cum facu focul cel în milioane împărţit
> De dădu viaţă tuturor...[13]

Empedocle postulează existenţa unei înşiruiri universale a lucrurilor în care nu funcţionează nici creaţie, nici anihilare. Există o formă a materiei care în totalitatea ei este inalterabilă şi eternă, datorită amestecării şi separării celor două forţe eterne şi etern opuse: Iubirea şi Ura. Tensiunea acestei opoziţii a dat naştere energiei vârtejului primordial pe care Empedocle îl descrie ca pe o vâltoare coşmarescă, precum cele pictate de Hieronymus Bosch, în care mădulare omeneşti, „capete, braţe, ochi, rătăcind îngrozitor prin spaţiu", se caută unele pe altele, încercând să devină „închegate-n toate formele şi minunate privirii". Astăzi, aceste rânduri sunt interpretate ca prime scânteieri ale teoriei evoluţionismului.

Din natura fragmentară a rămăşiţelor operei lui Empedocle, Nietzsche a învăţat concizia. A învăţat totodată că fragmentele eliberează mintea, lăsând-o să navigheze în nesfârşitele călătorii ale speculaţiei. Aceasta avea să devină o putere din ce în ce mai valoroasă pe măsură ce intervalele de creaţie dintre izbucnirile bolii aveau să devină din ce în ce mai scurte, lăsându-i de rezolvat problema comunicării ideilor sale rapid şi cu eficienţă maximă înaintea următorului atac al maladiei.

O altă scriere din anul ce a urmat primirii mirului de către Nietzsche este ceea ce el a numit cu umor „noveleta mea dezgustătoare", *Euphorion*, o mostră total eretică de prolixitate adolescentină ce cochetează cu sexul şi păcatul.

„Când am scris-o, în mine a explodat un hohot de râs diabolic", se laudă el într-o scrisoare către un prieten, pe care o semnează „FWvNietzky (alias Muck) *homme étudié en lettres (votre ami sans lettres)*"[14].

În legenda lui Faust, Euphorion era numele dat fiului lui Faust şi al Elenei din Troia. În Germania lui Nietzsche, Byron era privit ca un Euphorion contemporan. Aşa că, scriind la persoana I, din perspectiva lui Euphorion, Nietzsche adoptă deopotrivă o poză faustică şi una byroniană.

S-a păstrat doar prima pagină a romanului. Acesta se deschide cu o scenă în care Euphorion se află în biroul său:

„Răsăritul purpuriu dansează multicolor pe cer, sfârâitul artificiilor, ce plictiseală... În fața mea, o călimară în care să-mi înec inima cernită; niște foarfeci pe care le-aș putea folosi ca să-mi tai gâtul: manuscrise cu care să mă șterg la fund, o oală de noapte.

Ce n-aș da ca Inchizitorul să micționeze pe mormântul meu – o floare de nu-mă-uita... consider că e mai plăcut să te descompui în pământul reavăn decât să vegetezi sub cerul albastru, să trudești sub forma unui vierme gras e de departe mai dezmierdător decât să fii om – un semn de întrebare umblător...

Vizavi de mine trăiește o măicuță, pe care o vizitez din când în când pentru a mă bucura de purtarea ei excelentă... Mai devreme, era o călugăriță, slabă și fragilă; eu eram doctorul ei și i-am prescris să ia în greutate. Trăiește cu fratele ei, au o relație consensuală; el îmi pare prea gras și prosper – pe el l-am facut să slăbească, până a ajuns un cadavru. În acest moment, Euphorion s-a îndreptat ușor de spate și a gemut, pentru că suferea de o boală ce-i afecta măduva spinării"[15].

Aici se încheie, din fericire, singura pagină a manuscrisului care s-a păstrat.

Ar mai fi un fragment de tinerețe ce nu trebuie omis. Ca gen, este de regulă privit drept relatarea unei experiențe reale, o viziune sau apariția sinistră a unei fantome ori poate chiar întrezărirea propriei nebunii. Din acest punct de vedere este pe drept tratat ca important, dar, luând în considerare *Euphorion*, ar putea fi la fel de bine încă o încercare de scriere experimentală înfiorătoare.

„Lucrul de care mă tem", scrie el, „nu este silueta teribilă din spatele scaunului meu, ci vocea ei; tot așa, nu cuvintele mă îngrozesc, ci tonul oribil, nearticulat, inuman al acelei voci. Da, măcar de-ar vorbi asemenea ființelor umane"[16].

La Pforta, episoadele groaznice de boală cronică ale lui Nietzsche, migrenele care-l orbeau, urechile supurând, „guturaiul stomacului", voma și grețurile îi erau tratate cu remedii umilitoare. Era culcat într-o cameră întunecată, cu lipitori atașate de lobii urechilor, pentru a-i suge sângele din cap. Câteodată îi erau aplicate pe gât. Ura acest tratament. Nu credea că îi face bine. Între 1859 și 1864 există 20 de intrări în registrul îmbolnăvirilor, fiecare durând, în medie, câte o săptămână.

„Trebuie să învăț să mă obișnuiesc", nota el.

Purta ochelari fumurii ca să-și protejeze ochii sensibili de durerea pe care i-o cauza lumina, iar din partea medicului școlii nu venea nici un motiv de optimism, dat fiind că îi prezicea că va orbi complet.

Îmboldit de limitările fizice şi de pronosticurile sumbre, se dedica total fiecărui moment productiv. Avea o poftă de muncă uriaşă. Pe lângă sarcinile şcolare, a fondat o frăţie literară alături de cei doi prieteni din copilărie, Gustav Krug şi Wihelm Pinder, care erau tot la Domgymnasium, în Naumburg, nefiind selectaţi printre elevii de elită de la Pforta. Cei trei băieţi şi-au botezat societatea „Germania", probabil în onoarea lui Tacitus[17]. Şi-au ţinut întâlnirea inaugurală în timpul vacanţei de vară din 1860, într-un turn aflat pe malul râului Saale. Au făcut multe legăminte frăţeşti şi au băut o sticlă de vin roşu ieftin, toastând până când au golit-o şi au aruncat-o în râu. Fiecare dintre ei a jurat să creeze ceva lunar: un poem sau un eseu, o compoziţie muzicală sau un proiect arhitectural. Ceilalţi aveau apoi s-o critice „în spiritul amical al corectării reciproce".

În trei ani, Nietzsche a contribuit cu 34 de lucrări, variind de la un oratoriu de Crăciun la un eseu intitulat „Personajul Kriemhildei aşa cum reiese din *Cântecul Nibelungilor*" sau la altul numit „Despre elementul demonic în muzică". Nietzsche a continuat să producă lucrări mult timp după ce ceilalţi se opriseră. „Prin ce metode am putea fi îndemnaţi spre o activitate mai susţinută?", nota el oarecum disperat în jurnalul societăţii din 1862.

În anul următor a devenit interesat de o fată. Anna Redtel era sora unui coleg. Îşi însoţise fratele într-o excursie pe munte, unde i-a atras privirea lui Nietzsche dansând cu graţie într-o poieniţă. Au dansat împreună. Era o fată mărunţică, diafană, din Berlin, fermecătoare din toate punctele de vedere, veselă, cultă şi înclinată spre muzică. Alături de ea, Nietzsche părea înalt, lat în umeri, viguros, mai degrabă solemn şi rigid. Cânta bine la pian şi intimitatea dintre ei a avansat pe băncuţa pianului, unde interpretau împreună duete. I-a trimis poeme şi i-a dedicat o rapsodie muzicală. Când a sosit momentul ca Anna să se întoarcă la Berlin, el i-a dăruit un portofoliu cu propriile lui compoziţii pentru pian. Ea i-a mulţumit cu multă graţie şi cu asta primul lui contact, suav, cu dragostea a luat sfârşit.

1864 a fost ultimul său an la şcoală. A avut mult mai puţine activităţi extracurriculare. Trebuia să se concentreze să producă o lucrare originală şi profundă, o *Valediktionsarbeit*, pentru a trece examenul de *Abitur*, examenul de admitere la universitate.

„Şi aşa am ajuns ca în ultimii mei ani de viaţă la Schulpforta să lucrez în paralel la două eseuri de filologie. În unul dintre ele am încercat să analizez, folosind sursele (Iordanes, *Edda* etc.), acele saga care îl au în centru pe regele ostrogot Hermanaric, cu diversele lor ramificaţii; în celălalt, să schiţez un tip special de tiran grec, cel din Megara... pe măsură ce am lucrat la el, s-a transformat într-un portret al lui Theognis din Megara."[18]

S-au păstrat mai puţin de 1.400 de versuri din opera poetului grec Theognis din Megara, din secolul al VI-lea î.e.n. Prin asta Theognis are ceva în comun cu celelalte subiecte ale lui Nietzsche, Empedocle şi Diogenes Laertios. Acest lucru îi oferea o mare libertate. „M-am băgat într-o muncă plină de presupuneri şi bănuieli", scria Nietzsche despre lucrul său la eseul despre Theognis, „dar plănuiesc să-mi termin lucrarea cu exhaustivitatea filologică cuvenită, pe cât de ştiinţific se poate". Ştiinţa filologică şi exhaustivitatea au triumfat într-adevăr în *De Theognide Megarensi* (*Despre Theognis din Megara*). A scris-o în numai o săptămână, la începutul vacanţei de vară. Avea 42 de pagini scrise mărunt în latină şi era atât de strălucită, încât i-a uimit pe pedagogii filologi de la Pforta. Ar fi trebuit să-şi dedice restul vacanţei matematicii, dar nu a putut fi convins, iar când s-a întors la şcoală, profesorul Buchbinder, pedagogul său de matematică, exasperat, a cerut să-i fie refuzat *Abitur*-ul.

„Dat fiind că n-a dat dovadă niciodată de sârguinţă temeinică la matematică, a fost întotdeauna pe o pantă descendentă, ca să zic aşa, atât la scris, cât şi la oral; aşa că nu se poate spune nici măcar că e *satisfăcător* la această materie", a vituperat Buchbinder. Dar bombănelile lui au fost amuţite de ceilalţi pedagogi, care au replicat: „Poate ai dori să trântim cel mai înzestrat elev pe care l-a avut Pforta vreodată!"[19].

„Am trecut cu bine!", exclama Nietzsche pe 4 septembrie. „O, glorioasele zile ale libertăţii au sosit!" – şi a părăsit Pforta în obişnuita tradiţie flamboaiantă a şcolii, făcând cu mâna de la geamul deschis al unei trăsuri învelite-n ghirlande şi trase de cai mânaţi de vizitii cu uniforme ţipătoare.

În raportul final al doctorului şcolii stau scrise următoarele: „Nietzsche e un om robust, îndesat, cu o privire remarcabil de fixă, miop şi adesea tulburat de migrene trecătoare. Tatăl său a murit tânăr, din cauza unei înmuieri a creierului, şi el a fost facut la bătrâneţe; fiul s-a născut pe când tatăl era deja bolnav. Încă nu există simptome, dar antecedentele ar trebui luate în considerare".

Discursul lui Nietzsche despre Pforta nu era nici el cu mult mai măgulitor:

„Am trăit nutrind un cult secret pentru anumite arte... Mi-am ascuns înclinaţiile şi încercările personale de legea uniformei; am încercat să mă abat de la rigiditatea programului şi orarelor regulamentare, cultivând o pasiune supraentuziastă pentru cunoaşterea universală şi bucuriile ei... Ceea ce mi-am dorit a fost o contrapondere la înclinaţiile mele schimbătoare şi neliniştite, o ştiinţă care să poată fi învăţată cu imparţialitate obiectivă, cu logică rece, prin muncă ordonată, fară ca rezultatele să mă atingă deloc în profunzime... Cât de învăţat, dar cât de prost educat este un asemenea elev de esenţă princiară"[20].

3

Cum devii ceea ce ești

Pe scurt, poți într-o sută de moduri să dai ascultare conștiinței tale... Că percepi ceva ca fiind drept își poate avea cauza în faptul că tu n-ai reflectat niciodată asupră-ți și ai acceptat orbește ceea ce ți-a fost desemnat din copilărie ca fiind *drept*.

Știința veselă, cartea a patra, secțiunea 335*

Nietzsche avea să considere 1864 anul său pierdut. În octombrie s-a înscris ca student la Universitatea din Bonn. Jucând rolul fiului devotat, a intrat la Facultatea de Teologie, deși era mai interesat de filologia clasică. A ales Universitatea din Bonn deoarece acolo predau doi celebri filologi clasiciști, Friedrich Ritschl și Otto Jahn. Cursurile de teologie i se păreau plictisitoare și îi era dor de mama și de sora lui. Bonnul se află la mai bine de 150 de kilometri de Naumburg. Pentru prima oară în viața lui, nu se mai găseau la o distanță pe care-ar fi putut-o parcurge pe jos. Însă, chiar dacă le simțea lipsa, a reușit să exploateze distanța dintre ei într-un mod folositor, deși lipsit de onestitate. Ele încă mai credeau că are de gând să devină preot, iar el nu le-a spus adevărul.

A decis că până în acel moment trăise ca un pustnic. Calea de a scăpa de ignoranța într-ale lumii era să se alăture unei *Burschenschaft*, o frăție studențească. Era o mișcare ce avea să fie oribil de maculată de asocierea ei de mai târziu cu Tineretul Hitlerist. Dar la înființarea ei, în 1815, scopul său era să ofere valori culturale liberale comune generației de studenți germani de pe cuprinsul tuturor *Bund*-urilor. Însă federația controla atât de atent activitatea intelectuală a acestor *Burschenschaften*, ca să nu devină politice și subversive, încât nu făceau decât să organizeze drumeții pe munte, să cânte, să se dueleze și să bea bere. Nietzsche s-a înscris în frăția exclusivistă

* Ed.rom.cit. vol. 2, p. 396 (n.tr.).

Franconia, așteptându-se la discuții docte și dezbateri de tip parlamentar, dar s-a trezit, în schimb, că-și ridica halba și zbiera cântece de pahar ale frăției. Chinuindu-se să se integreze, s-a împotmolit în ceva ce a descris drept o amestecătură stranie de clipe năucitoare și surescitabilitate plină de fervoare.

„După ce fac plecăciuni în toate direcțiile, în modul cel mai plin de curtoazie posibil, mă prezint drept membru al Asociației Studenților Germani numită Franconia", le scria el dragelor sale Mamma și Lama. Până și ele trebuie să se fi plictisit de nenumăratele lui scrisori în care descria ieșirile Asociației Franconia, care începeau în mod invariabil cu un marș sau o paradă, purtând eșarfele și șepcile Frăției și cântând cât îi ținea gura. Mărșăluind în urma unei formații de husari („care atrăgeau toate privirile"), totul se încheia cu o veselie extraordinară prin vreun han sau prin ograda vreunui țăran ale cărui ospitalitate și rachiu le acceptau cu condescendență. Apare și un nou prieten cu totul neașteptat: Gassmann, editor al *Jurnalului berii*.

O cicatrice căpătată în urma unui duel era semn de mare onoare, iar Nietzsche s-a gândit să obțină așa ceva într-un mod mai neconvențional. Când a simțit că îndemânarea lui de spadasin a atins un nivel satisfăcător, a ieșit la o plimbare agreabilă cu un anume Herr D., care era membru al unei asociații adverse Franconiei. Nietzsche a fost frapat de ideea că Herr D. ar putea fi un adversar extrem de plăcut. I-a spus: „Ești un om pe măsura inimii mele, nu ai vrea să ne duelăm? Haide să sărim peste toate preliminariile obișnuite". Acest lucru nu prea era în concordanță cu codul duelurilor, dar Herr D. a aprobat cu cea mai mare îngăduință. Paul Deussen a jucat rolul de martor. A povestit că spadele tăioase au dansat pe deasupra capetelor lor descoperite timp de trei minute, până când spada lui Herr D. a atins șaua nasului lui Nietzsche. A țâșnit sângele; onoarea era reparată. Deussen și-a bandajat prietenul, l-a urcat într-o trăsură, l-a dus acasă și l-a băgat în pat. În două zile se recuperase complet[1].

Cicatricea e atât de mică, încât nu se vede în fotografii, însă a fost sursa unei satisfacții enorme pentru Nietzsche. Nici nu bănuia cât de tare se distraseră prietenii lui Herr D. când le-a povestit pățania.

Franconienii frecventau bordelurile din Köln. Nietzsche a vizitat orașul în februarie 1865, plătind un ghid ca să-i arate catedrala și alte obiective celebre. A cerut să fie dus la un restaurant și probabil că ghidul l-a crezut prea timid pentru a spune ce-și dorește cu adevărat, așa că l-a dus la un bordel. „Dintr-odată m-am trezit înconjurat de șase creaturi împopoțonate cu voaluri și șaluri din pene, care mă priveau întrebător. Am rămas o clipă absolut înmărmurit în fața lor; apoi, parcă ghidat de instinct, m-am îndreptat spre pian

ca spre unicul lucru însuflețit de acolo și am atins o clapă sau două. Muzica mi-a turnat viață-n mădulare și într-o clipită eram afară."[2]

Este tot ceea ce știm despre acest incident, însă el va reverbera în literatura și legenda lui Nietzsche. Unii cred că nu a atins doar câteva clape ale pianului și gata, ci că a mai rămas și pentru celelalte scopuri, drept care a contractat sifilisul care a dus la problemele lui mintale și fizice de mai târziu. Un motiv este că în 1889, după ce-și pierduse mințile și se afla internat în sanatoriu, a afirmat că fusese „infectat de două ori". Doctorii au presupus că vorbea despre sifilis. Dacă i-ar fi analizat dosarul medical, ar fi descoperit că avusese gonoree de două ori, lucru pe care îl recunoscuse în fața doctorilor de pe când era în deplinătatea facultăților mintale.

Thomas Mann acordă episodului din bordel un rol esențial în colosalul său roman *Doctor Faustus*, în care repovestește legenda lui Faust imaginându-și-l pe Nietzsche în rolul principal. Mann vede noaptea bordelului ca pe noaptea în care Nietzsche/Faust își vinde sufletul diavolului pentru femeia pe care o dorește. Ea devine obsesia și sucubul lui. În versiunile mai vechi ale legendei, în mod obișnuit Elena din Troia primește acest rol, dar Mann o înlocuiește în mod bizar pe Elena cu Mica Sirenă a lui Hans Christian Andersen, o sărmană ființă care, pentru a putea trăi dragostea omenească, trebuie să se supună unor torturi teribile: îi este tăiată limba ca preț pentru a-i fi transformată coada într-o pereche de picioare, iar fiecare pas pe care-l face cu aceste picioare o înțeapă ca și cum ar tăia-o niște săbii ascuțite. Poate că asta spune mai multe despre Mann decât despre Nietzsche.

În timpul celor două semestre pe care Nietzsche le-a petrecut la Bonn, muzica și compoziția muzicală au rămas marea sa pasiune. A scris o parodie de mari dimensiuni la *Orfeu în infern* de Offenbach, care i-a adus porecla „Gluck" printre membrii frăției Franconia. A vizitat mormântul lui Robert Schumann pentru a depune o coroană și a rămas atât de îndatorat după ce a achiziționat un pian, încât nu și-a mai putut permite să-și viziteze mama și sora de Crăciun. Făcând observația că banii i se scurg repede din buzunare, „probabil pentru că sunt rotunzi"[3], le-a trimis ca înlocuitor al propriei persoane un volum conținând opt dintre compozițiile lui muzicale (foarte schubertiene în această fază), legat în piele mov, scumpă, de vițel și însoțit de instrucțiuni obositor de detaliate despre cum trebuia să le interpreteze și să le cânte draga lui Lamă: serios, cu tristețe, cu energie, cu puține înflorituri sau câteodată cu mare pasiune. Nici măcar *in absentia* nu ceda controlul asupra femeilor care-l adorau.

De Paștele ce a urmat incidentului din bordel, se afla acasă și a refuzat sfânta împărtășanie în biserică. Paștele este un eveniment plin de obligații pentru creștinii practicanți, iar acesta n-a fost un

gest lipsit de importanţă, ci cauza unei orori teribile pentru Mamma şi Lama, apostazia lui Nietzsche însemnând pentru ele negarea a ceea ce considerau a fi unicul scop real al vieţii pe pământ: reîntâlnirea lor, a tuturor, cu preaiubitul pastor Nietzsche în Rai.

Nietzsche încă nu îşi pierduse complet credinţa, dar nutrea îndoieli serioase. Stând în biroul lui de student, un altar închinat tatălui său mort, a cărui fotografie era aşezată pe pian sub o pictură în ulei reprezentând coborârea lui Christos de pe Cruce, citea o carte de David Strauss, *Viaţa lui Isus examinată critic*, şi întocmea o listă cu 27 de cărţi de ştiinţă pe care intenţiona să le citească.

În ton cu întreaga lui generaţie, el cerceta terenul nesigur dintre ştiinţă şi credinţă, o problemă în căutarea unei soluţii. Părea că lucrurile se îndreaptă spre transferarea credinţei oarbe în Dumnezeu într-o credinţă la fel de oarbă în oamenii de ştiinţă, care susţineau că ar fi descoperit misterioasa esenţă a materiei în ceva ce numeau „forţa biologică", aflată la originea uimitoarei diversităţi a lumii naturale.

O enciclopedie contemporană descria formarea universului într-un mod nu foarte diferit de cel al lui Empedocle: „O ploaie eternă de diverşi corpusculi ce cad în formaţiuni variate şi se consumă în căderea lor, creând un vârtej" ce exista în eterul care era „un mediu luminifer de natură elastic solidă ce umplea întregul spaţiu, prin care lumina şi căldura se propagă în valuri". Lumina „nu putea fi explicată în nici un alt mod", deşi rămânea o enigmă „cum se putea mişca Pământul prin eter cu o viteză de aproape un milion de mile pe zi. Dar dacă ne gândim că ceara cizmarului e atât de sfărâmicioasă, încât se farâmă sub lovitura unui ciocan, deşi curge totuşi ca un lichid în vasul în care e turnată, şi că gloanţele se afundă lent în ea, iar dopurile de plută plutesc pe suprafaţa ei, atunci mişcarea Pământului prin eter nu mai pare atât de incomprehensibilă"[4].

Universul explicat prin analogie cu ceara pentru încălţăminte; încrederea în ştiinţă devenea la fel de iraţională precum credinţa în Dumnezeu. Cartea lui Strauss examina viaţa lui Isus în mod „ştiinţific". Nietzsche l-a comparat pe Strauss cu un tânăr leu filolog care sfâşie pielea ursului teolog. Dacă creştinismul presupunea credinţa într-un eveniment istoric sau o persoană atestată istoric, atunci lui nu-i trebuia aşa ceva.

Lama avea nevoie de lămuriri. Atunci el i-a scris: „Orice credinţă adevărată este realmente infailibilă; oferă ceea ce omul credincios speră să găsească în ea, dar nu oferă nici cel mai mic sprijin pentru stabilirea unui adevăr obiectiv... Aici căile oamenilor se despart. Dacă vrei să capeţi linişte sufletească şi fericire, atunci poţi alege credinţa; dacă vrei să fii un discipol al adevărului, atunci cercetează"[5].

Nu făcuse mare lucru în cele două semestre de la Bonn. Acumulase datorii şi dormea până târziu. La colecţia lui de boli se adăugase

reumatismul la nivelul braţului. Era sarcastic şi cătrănit când regreta timpul şi banii aruncaţi pe „materialismul mirosind a bere" şi pe „bonomia fară cap" ale Franconiei. Din fericire, o ceartă între cei doi profesori de filologie, Jahn şi Ritschl, a devenit atât de virulentă, încât Ritschl a părăsit Bonnul ca să predea la Universitatea din Leipzig. Nietzsche l-a urmat.

Acest nou început i-a priit. Se trezea în fiecare dimineaţă la ora 5 pentru a se pregăti de curs. A fondat Societatea Clasiciştilor, mai pe gustul lui decât frăţia Franconia. A transformat o cafenea locală „într-un fel de bursă filologică" şi a cumpărat un bufet ca să aibă în ce ţine periodicele şi lucrările acesteia. S-a alăturat prosperei Societăţi Filologice şi a început să scrie lucrări în latină pe tot felul de teme obscure şi hăţişuri ale filologiei clasice: „Am lărgit discuţia în mod independent, găsind recent dovada că *Violarium* a Eudociei nu-şi are rădăcinile în *Suidas*, ci în sursa sa principală, un epitom al lui Hesychius Milesius (pierdut, bineînţeles)..."[6].

Avea darul de a da viaţă subiectelor aride, un talent rar în domeniul filologiei. Conferinţele lui erau captivante. Era popular.

Era pe de-a-ntregul lipsit de pedanterie filistină, îşi amintea unul dintre colegii săi: „Am ieşit de la conferinţele lui cu impresia unei precocităţi aproape uimitoare şi a unei încrederi în sine de nezdruncinat"[7]. L-a susţinut pe Homer împotriva lui Hesiod şi a creat rumoare în facultate contestând ideea general acceptată că *Odiseea* şi *Iliada* sunt poeme populare scrise de mai mulţi poeţi, argumentând că e de neconceput ca asemenea capodopere magnifice să nu fie produsele unei individualităţi uimitor de creative. Ritschl i-a lăudat lucrarea despre Theognis; şi a câştigat un premiu pentru un eseu despre Diogenes Laertios. Îşi începea eseul cu un vers din una dintre *Pythicele* lui Pindar, pe care avea să-l preţuiască toată viaţa: „Să devii ceea ce eşti, după ce ai aflat ce înseamnă asta"[8].

Nietzsche se afla la începutul acestui drum al devenirii atunci când soarta a intervenit sub forma ambiţiilor teritoriale ale lui Bismarck, ale cărui politici expansioniste au provocat o succesiune de războaie de mică amploare menite să propulseze Prusia în fruntea Germaniei, în dauna *Bund*-ului, şi Germania, în cele din urmă, în fruntea Europei. În 1866, Prusia purtase şi câştigase un mic război împotriva Austriei şi Bavariei. Armata prusacă invadase Saxonia, Hanovra şi Hesse şi declarase desfiinţarea Confederaţiei Germane. În anul următor, 1867, aceste probleme erau încă actuale, iar Nietzsche a fost înrolat ca soldat călare într-un regiment de artilerie staţionat la Naumburg. Luase câteva lecţii de călărie, însă experienţa lui cu caii era limitată.

„Dacă te-ar împinge vreun daimon într-o dimineaţă devreme, să zicem între orele 5 şi 6, să mergi la Naumburg şi ar avea bunătatea de a-ţi călăuzi paşii aproape de mine, atunci nu te opri din drum şi nu te holba la spectacolul ce ţi se înfăţişează simţurilor. Brusc, simţi

mirosul de grajd. În clarobscurul felinarelor se profilează umbre. În juru-ți se iscă sunete de răcâială, nechezat, frecare, izbituri. Și, în mijlocul tuturor acestor lucruri, îmbrăcat ca un rândaș, făcând sforțări violente să țină cu mâinile goale ceva de nedescris... nimeni altul decât eu. Câteva ore mai târziu vei vedea doi cai întrecându-se de-a lungul padocului, nu fară călăreți, dintre care unul seamănă foarte bine cu prietenul tău. Îl călărește pe înfocatul, nervosul Balduin și speră ca într-o bună zi să știe să călărească bine... în alte momente ale zilei stă, harnic și atent, lângă tunurile trase de cai și scoate obuze din remorca afetului ori curăță țeava tunului cu o cârpă ori stabilește ținta în centimetri și grade și tot așa. Dar mai presus de orice are de învățat... Câteodată, ascuns sub burta calului, șoptesc: Schopenhauer, ajutor!"[9]

Artileriștii erau învățați să încalece din fuga calului, să se arunce plini de îndrăzneală în șa. Miopia lui îl facea să aprecieze greșit distanța, așa că în martie și-a ratat saltul, lovindu-se cu pieptul de oblâncul tare al șeii. Și-a continuat plin de stoicism exercițiile, dar în acea seară a căzut din picioare și a fost dus în pat cu o rană adâncă la piept. După zece zile de tratament cu morfină, dar fară vreo ameliorare, doctorul i-a deschis rana; două luni mai târziu rana încă îi supura și refuza să se vindece. Spre uimirea lui, se vedea un os mic. I s-a spus să spele cavitatea cu ceai de mușețel și cu soluție de azotat de argint și să facă baie de trei ori pe săptămână. Asta nu a condus la rezultatul dorit și deja se discuta despre operație. A fost consultat celebrul doctor Volkmann din Halle, iar acesta a recomandat o cură cu apă sărată la băile din Wittekind. Micuța localitate balneară era un loc sumbru, ploios și umed, iar ceilalți invalizi nu erau deloc interesanți. Pentru a evita conversația lor banală, în timpul meselor se așeza lângă un bărbat care era surdomut. Din fericire, tratamentul a dat roade; rănile s-au vindecat, lăsând doar cicatrici adânci, așa că a putut să plece din acel loc deprimant.

În octombrie a fost declarat temporar inapt pentru serviciul militar și eliberat din armată până în primăvara următoare, când era așteptat să se întoarcă pentru exerciții de tragere de o lună, o activitate incompatibilă cu vindecarea completă a rănilor sale. Pe 15 octombrie și-a sărbătorit aniversarea de 24 de ani, iar trei luni mai târziu a avut loc prima lui întâlnire cu Richard Wagner, urmată la puțin timp de invitația de a ocupa postul de titular al Catedrei de filologie de la Basel.

Era o ofertă uimitoare; Nietzsche încă era un simplu student. Învățase două semestre la Universitatea din Bonn și alte două la Leipzig și nu obținuse diplomă de la nici una dintre ele, dar eminentul său profesor Ritschl îl recomandase pentru postul respectiv pe studentul său din cale-afară de sclipitor. I s-a oferit postul pe 13 februarie 1869 și, pentru a-l putea ocupa, i-a fost acordat doctoratul

la Leipzig, fără examinare, pe 23 martie. În aprilie a fost numit profesor de filologie clasică la Universitatea din Basel, cu un salariu de trei mii de franci.

Mândru până la extaz că este cel mai tânăr profesor numit vreodată acolo, a cheltuit o parte din bani pe haine, depunând mari eforturi să repudieze moda tinerească şi alegând doar acele stiluri care-l făceau să pară mai în vârstă.

Avea rezervele lui în privinţa elveţienilor, suspectându-i că ar fi fost o rasă de „filistini aristocraţi", precum şi în privinţa Baselului, cu societatea sa bogată, conservatoare clădită pe baza comerţului cu dantelă, un oraş cu saloane impecabile, consilieri municipali infailibili şi o micuţă universitate cu numai 120 de studenţi, cei mai mulţi la Teologie.

Universitatea a insistat ca el să renunţe la cetăţenia prusacă. Nu doreau să fie rechemat pentru continuarea serviciului militar. I-au sugerat să devină cetăţean elveţian, dar, deşi a renunţat la cetăţenia prusacă, nu a îndeplinit niciodată cerinţele pentru cea elveţiană. Aşa că a devenit apatrid pentru tot restul vieţii sale, ceea ce el considera că este mai bine decât să intre în rândul filistinilor.

„Prefer să fiu profesor la Basel decât Dumnezeu"[10], spunea el – şi, într-adevăr, aici a descoperit cât de mult îi plăcea să predea. A fost angajat să predea şi la şcoala gimnazială locală, la *Pädagogium*, pe lângă cursurile de la universitate. Preda istoria literaturii greceşti, religia Greciei antice, filosofia lui Platon şi cea preplatoniciană, dar şi retorică greacă şi romană. I-a obligat pe elevi să studieze *Bacantele* lui Euripide şi să scrie despre cultul dionisiac.

Studenţii „păreau a se afla în mod unanim sub impresia că ar sta nu la picioarele unui pedagog, ci ale unui efor [unul dintre magistraţii spartani ce împărţeau puterea cu regele], care făcuse un salt în timp pentru a le vorbi despre Homer, Sofocle, Platon şi despre zeii lor. De parcă ar fi vorbit din propria cunoaştere a lucrurilor de netăgăduit şi totuşi preţuite – asta era impresia pe care o lăsa"[11].

Dar toate acestea aveau un preţ. Unul dintre studenţii săi descrie zilele proaste ale lui Nietzsche, când era dureros să-l priveşti chinuindu-se să-şi ţină cursul. La pupitru, cu faţa aproape atingând caietul în ciuda ochelarilor cu lentile groase, cuvintele îi ieşeau încet şi cu greutate, cu lungi pauze între ele. Se acumula o tensiune insuportabilă legată de întrebarea dacă va reuşi să-şi ducă la bun sfârşit treaba[12].

Spiritul îi era în foarte mare măsură însufleţit de energia fluviului Rin. Când studenţii intrau în clasă, îl găseau adesea în faţa ferestrei deschise, hipnotizat de mugetul necontenit al apelor. Ecoul ca de râşniţă al fluviului ce reverbera izbindu-se de zidurile înalte ale străzilor medievale îi însoţea plimbările prin oraş stilat, puţin sub medie ca înălţime (era la fel de înalt ca Goethe, afirma el mereu),

solid, cu o înfățișare distinsă, cu mustața lui stufoasă și ochii adânciți în orbite, gânditori. Jobenul lui gri trebuie să fi facut parte din strategia de a părea mai în vârstă, dat fiind că era singurul pe care îl puteai vedea în Basel, cu excepția celui purtat de un foarte bătrân consilier de stat din Baden. În zilele proaste, când problemele de sănătate îi dădeau bătăi de cap, Nietzsche înlocuia jobenul cu un cozoroc verde, gros, pentru a-și feri ochii sensibili de lumină.

Când Nietzsche se stabilise la Basel pentru a deveni profesor, Wagner locuia la Lucerna, în vila Tribschen, pe malul lacului. De la Basel la Lucerna se ajungea repede cu trenul, iar Nietzsche era nerăbdător să dea curs invitației de a continua conversația despre Schopenhauer și să afle mai multe despre opera schopenhaueriană a lui Wagner, *Tristan și Isolda*.

Filosofia lui Schopenhauer este expusă în mare în colosala carte *Lumea ca voință și reprezentare* (*Die Welt als Wille und Vorstellung*, 1818), în care dezvoltă idei mai vechi, preluate de la Kant și Platon.

Noi trăim în lumea fizică. Ceea ce vedem, atingem, percepem sau trăim este reprezentarea (*Vorstellung*), dar în spatele reprezentării se află adevărata esență a obiectului, voința (*Wille*). Suntem conștienți de propria ființă, atât în maniera perceptivă în care cunoaștem lucrurile exterioare nouă, cât și, cu totul diferit, din interior, sub forma „voinței".

Reprezentarea se află într-o stare de interminabilă dorință și eternă devenire, în timp ce caută unitatea cu propria voință, starea ei perfectibilă. Reprezentarea poate deveni în mod ocazional una cu voința, dar acest lucru va da naștere doar unor noi învrăjbiri și unor noi dorințe. Geniul uman (o ființă rară) poate obține întregirea prin unirea voinței cu reprezentarea, dar pentru restul turmei umane aceasta este o stare imposibil de atins în viață, ce poate fi obținută doar prin moarte.

Tot ce este viu tânjește după o stare imposibil de atins, așadar tot ce este viu suferă. Kant scrisese dintr-un punct de vedere creștin, ceea ce făcuse ca starea etern imperfectă, de eternă tânjire să poată fi îndurată pentru că, dacă te străduiai destul de tare, era anticipat un oarecare final fericit. Mântuirea era mereu posibilă cu ajutorul lui Christos.

Schopenhauer, în schimb, era influențat în mare măsură de studiile sale despre budism și filosofiile hinduse, cu accentul lor plin de abnegație pus pe suferință și destin și pe faptul că satisfacerea dorințelor nu duce decât la nașterea unor noi dorințe. Sentimentul unui flux la nivelul noumenal (metafizic) al voinței se transformă într-o aspirație spre neființă.

Schopenhauer este cunoscut drept filosoful pesimismului, dar pentru un tânăr ca Nietzsche, căruia creștinismul i se părea din ce în ce mai mult o cale imposibilă, el oferea o alternativă viabilă la Kant,

a cărui influență domina cercurile filosofice germane, nu în ultimul rând deoarece creștinismul reprezenta o componentă vitală în structura societății germane, utilizat de stat în slujba politicii sale naționaliste, conservatoare. Acest fapt îi transforma atât pe Nietzsche, cât și pe Wagner în intruși, lucru care, bineînțeles, nu-i deranja deloc.

Nietzsche îl citise pe Schopenhauer cu simț critic. Pe parcursul lecturii studiase *Istoria materialismului și critica sensului său în prezent* de F.A. Lange (*Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, 1866) și luase notițe:

> 1. Lumea simțurilor este produsul organizării noastre.
> 2. Organele noastre vizibile (de natură fizică) sunt, ca orice alte părți ale lumii fenomenale, doar imagini ale unui obiect necunoscut.
> 3. Organizarea noastră reală este așadar la fel de necunoscută nouă pe cât sunt lucrurile reale, externe. Încontinuu nu avem în fața noastră nimic mai mult decât produsul celor două.
> Așadar, adevărata esență a lucrurilor – lucrul-în-sine – nu este doar necunoscută nouă: conceptul în sine este nici mai mult, nici mai puțin decât produsul final al unei antiteze determinate de organizarea noastră, o antiteză despre care nu știm dacă are vreun sens în afara experienței noastre sau nu[13].

În interiorul acestei necunoașteri totale, Schopenhauer a deșteptat în el o nevoie emoțională profundă, oferindu-i mângâiere. Ideea că tot ceea ce e viu se află într-o stare de suferință i se aplica mai mult decât oricare alta, bietul său trup aflându-se într-o constantă stare de maladie cronică, adesea cu dureri mari. În mod firesc, trupul lui tânjea spre o stare ideală. Tot așa, el trăia o stare de năzuință spre „adevărata lui ființă", ce ar fi facut ca existența să devină inteligibilă, așadar justificată. În acest moment, era deosebit de confuz în legătură cu natura „adevăratei sale ființe". Schopenhauer îi spunea că nu putem percepe unicitatea adevăratei noastre ființe pentru că intelectul nostru fragmentează în mod constant lumea – și cum ar putea fi altfel, din moment ce intelectul nostru în sine nu e decât o mică parte, un fragment al reprezentării noastre?

Nietzsche simțea asta în modul cel mai personal cu putință: „Cel mai enervant este că trebuie mereu să joc rolul cuiva – al profesorului, al filologului, al ființei umane"[14], scria el după ce începuse să predea la Basel – și nu era aproape deloc un sentiment surprinzător, dat fiind că era un tânăr care își punea haine bătrânești ca să pară înțelept, un student care juca rolul unui profesor, un fiu exasperat jucând rolul unui fiu bun în fața mamei enervante și un fiu iubitor și supus memoriei tatălui creștin mort în timp ce era pe cale să-și piardă credința creștină. De parcă aceste roluri cotidiene nu ar fi

fost de ajuns, mai era și problema statutului său de apatrid, identitatea formală în cadrul căreia existau toate aceste roluri. Absolut fragmentat, se recunoștea în starea schopenhaueriană de cazna și suferință: un om departe de a-și înțelege adevărata voință, ca să nu mai vorbim de punerea ei în practică.

Totodată, Wagner era, cel puțin după părerea lui, atât de avansat pe calea gândirii schopenhaueriene, încât atinsese statutul de geniu. Era atât de încrezător că voința și reprezentarea lui deveniseră una, încât el și amanta lui, Cosima, se adresau unul altuia, în glumă, folosind alinturi schopenhaueriene. El era *Will* (Voință), iar ea era *Vorstell* (Reprezentare).

Pentru Schopenhauer, muzica era unica artă capabilă să dezvăluie adevărul despre natura ființării. Alte arte, cum ar fi pictura și sculptura, pot fi doar reprezentări ale reprezentărilor. Asta le așază la două grade de separare de realitatea ultimă, voința. Muzica, fiind fără formă, în sensul că este nonfigurativă, are însă capacitatea de a accede în mod direct la voință, trecând peste intelect.

De când îl descoperise pe Schopenhauer, în 1854, Wagner studiase modurile în care ar fi putut compune ceea ce Schopenhauer numește „suspendare". O piesă muzicală schopenhaueriană trebuie să fie asemenea unei vieți: să treacă de la un dezacord la altul, iar rezolvarea să survină doar în clipa morții (în muzică, nota finală a piesei).

Urechea, asemenea sufletului înfrigurat, năzuiește continuu după rezolvarea finală. Omul este disonanță în formă umană; drept care disonanța muzicală trebuie să fie cea mai eficientă cale artistică de a reprezenta suferința existenței individuale.

Unii compozitori dinaintea lui fuseseră credincioși respectării formei muzicale și supunerii în fața regulilor ancestrale: de exemplu, a structurii formale, ca de rețetă, a simfoniei sau a concertului. Ascultându-i, deveneai conștient de contribuția fiecăruia la continuitatea istorică a muzicii și la dezvoltarea ei. Dacă știai limbajul, puteai foarte ușor să-i poziționezi pe firul istoriei.

Dar Schopenhauer contesta însăși ideea de istorie, susținând că timpul ar fi doar o formă a gândirii noastre. Asta l-a eliberat pe Wagner de prezentarea recognoscibilă. Nietzsche a descris *Zukunftsmusik* (*Muzica viitorului*) a lui Wagner drept o culme triumfătoare a artei în general pentru că nu se preocupa, spre deosebire de restul, de imaginile lumii fenomenale, ci mai curând vorbea în mod direct pe limba voinței. Din izvorul cel mai profund al ființei sale, muzica era manifestarea chintesențială a voinței. Și, din toată muzica, cea compusă de Wagner îl vrăjea din ce în ce mai tare; nu-și putea păstra calmul când o asculta, îi tremura fiecare fibră a ființei lui, îi vibra fiecare nerv. Nimic altceva nu-i mai producea o asemenea stare durabilă și pătrunzătoare de extaz. În mod cert, ceea ce simțea era senzația de acces direct la voință! Tânjea să-și reîntâlnească Maestrul.

Când se afla deja la Basel de trei săptămâni, Nietzsche a simţit că se descurcă destul de bine cu îndatoririle universitare încât să-şi permită să-i facă o vizită lui Wagner. Nu conta că Wagner avea de două ori vârsta lui şi că era o personalitate celebră în toată lumea a cărei invitaţie de a-l vizita fusese făcută, într-o doară, cu vreo şase luni în urmă. În ziua de sâmbătă, 15 mai 1869, Nietzsche a luat trenul spre Lucerna, a coborât şi a urmat cărarea de pe malul lacului Lucerna ce ducea la casa lui Wagner.

Construit în 1627, Tribschen era, şi încă este, cu zidurile sale groase şi impunătoare, un străvechi conac, aproape ca un turn de pază. Ferestre numeroase, simetrice se iţesc de sub un acoperiş roşu, piramidal, foarte înclinat. Aflat pe o ridicătură, domină o stâncă triunghiulară ce împunge, ca articulaţia unui os, apa lacului. Ca şi cum ar fi castelul unui hoţ, supraveghează toate căile de acces. Nietzsche nu s-a putut strecura nevăzut, ci a trebuit să-şi facă apariţia, ca toţi ceilalţi vizitatori, tulburat, sub privirea goală a ferestrei. Din casă se auzeau nişte acorduri agonizante, care-ţi îngheţau sufletul, acorduri repetate iar şi iar la un pian: erau acordurile din *Siegfried*. A sunat la uşă.

A apărut un servitor. Nietzsche i-a înmânat cartea de vizită şi a aşteptat, simţindu-se din ce în ce mai stânjenit. Tocmai dădea să plece când servitorul a venit în grabă după el. Era cumva Herr Nietzsche, pe care Maestrul îl cunoscuse la Leipzig? Da, chiar el. Servitorul a dispărut, a reapărut. Maestrul compunea şi nu putea fi deranjat. Putea Herr Professor să revină la prânz? Din păcate, era ocupat la prânz. Servitorul a dispărut, a reapărut. Putea reveni Herr Nietzsche a doua zi?

Nietzsche nu avea cursuri în lunea Rusaliilor. De data asta, pe când se apropia pe traseul acela intimidant, Maestrul însuşi i-a ieşit în întâmpinare.

Wagner adora celebritatea şi adora hainele. Înţelegea prea bine valoarea imaginii ca vehicul pentru idei. În ziua aceea, pentru a-l întâmpina pe filologul a cărui meserie era înţelegerea şi continuarea scrierilor antice, îşi pusese „costumul de pictor renascentist": haină din catifea neagră, salopetă până la genunchi, ciorapi de mătase, pantofi cu cataramă, cravată de un albastru azuriu şi beretă à la Rembrandt. L-a primit pe Nietzsche cu căldură şi naturaleţe, conducându-l prin succesiunea uimitoare de camere mobilate cu acel gust opulent pe care compozitorul îl împărtăşea cu protectorul său regal, regele Ludovic.

Mulţi vizitatori comentau că Tribschen li s-a părut prea roz şi supraîncărcată de amoraşi, dar un asemenea interior era ceva destul de nou şi de îmbătător pentru Nietzsche, care îşi petrecuse viaţa în camere protestante, austere. La Tribschen pereţii erau tapiţaţi cu damasc roşu şi auriu, cu marochin sau cu o nuanţă specială de

catifea violet care fusese aleasă cu grijă pentru a pune cel mai bine în evidență uimitoarele busturi din marmură albă ale lui Wagner și ale regelui Ludovic. Era acolo și un covor făcut din pene de flamingo, mărginite cu pene de păun. Expusă la înălțime, pe un soclu, se afla o cupă rubinie din cristal de Boemia, ridicol de fragilă, cu contorsiuni elaborate, dăruită lui Wagner de rege. Amintiri ale clipelor de glorie erau expuse pe pereți asemenea unor trofee de vânătoare: coroane de laur ofilite, programe muzicale cu autograf, picturi reprezentând un Siegfried blond, musculos, care-l învinge pe dragon, cu walkirii împlătoșate împânzind cerurile ca niște fulgere și cu o Brunhilde radiind de fericire în timp ce se trezește pe stânca ei. Sticla vitrinelor închidea bibelouri și alte obiecte prețioase, ca niște fluturi prinși cu bolduri. Ferestrele erau ascunse de râuri de voal roz și satin tremurător. Încăperile erau pline de o mireasmă grea de trandafiri, tuberoze, narcise, liliac și crini. Nici un parfum nu era destul de narcotizant, nici un preț nu era prea mare pentru uleiurile eterice extrase din trandafiri de Persia, din gardenii aduse din America și din rădăcină de stânjenei din Florența.

Crearea unei *Gesamtkunstwerk*, o operă de artă totală ce integrează teatrul, muzica și spectacolul, era ea însăși o *Gesamtkunstwerk* ce implica toate simțurile lui Wagner, pentru că, după cum vedea el lucrurile, „...dacă sunt obligat încă o dată să plonjez în valurile imaginației de artist pentru a-mi găsi satisfacție într-o lume imaginară, trebuie cel puțin să-mi ajut imaginația și să găsesc căi de a-mi încuraja facultățile imaginative. Nu pot deci să trăiesc ca un câine. Nu pot să dorm pe paie și să beau gin ordinar: senzualitatea mea este ultrasensibilă, acută și extrem de vorace și totuși neobișnuit de delicată și de gingașă, trebuind, într-un fel sau altul, ațâțată dacă mi se cere să îndeplinesc misiunea nemilos de dificilă de a crea în mintea mea o lume care nu există”[15].

Încăperea din care Nietzsche auzise plutind acordurile din *Siegfried* era Camera Verde, odaia în care compunea Wagner, un spațiu surprinzător de mic, de masculin și de muncitoresc în mijlocul atmosferei puternic teatrale din Tribschen. Doi pereți căptușiți cu rafturi de cărți reaminteau că Wagner era în aceeași măsură și un om al cuvintelor, nu doar al muzicii, un om care scria la fel de multe cărți, broșuri și librete ca și lucrări muzicale. Pianul era special proiectat cu sertare pentru creioane și o planșă ca o masă pe care puteau fi aruncate foile celei mai recente compoziții ca să se usuce cerneala. Vizitatorii râvneau cu disperare la aceste foi, iar Wagner știa foarte bine cât de mult valora să le ofere cu autograf celor influenți pe care-i avea în grații. Deasupra pianului atârna portretul regelui. Dintr-un anumit motiv, la Tribschen era de prost gust să-i spui regelui Ludovic pe nume. El era „prietenul regal”. A făcut o vizită la Tribschen singur și incognito, rămânând chiar și peste noapte,

drept care dormitorul era mereu pregătit pentru întoarcerea lui. Tribschen era Rambouilletul lui Ludovic, era precum lăptăria de la Versailles pentru Maria Antoaneta. Cam așa ceva a devenit și pentru Nietzsche. El a fost singura persoană, cu excepția regelui, care a ajuns să aibă camera lui în vilă. De-a lungul următorilor trei ani avea să viziteze Tribschenul de 23 de ori, iar locul acesta urma să rămână în mintea lui pe vecie drept o Insulă a Fericiților.

Regele Ludovic, care achita facturile, îi dăduse lui Wagner mână liberă să se stabilească oriunde s-ar fi simțit imaginația lui eliberată de toate lucrurile practice, pentru a se concentra exclusiv asupra ciclului *Inelului*, pasiunea regelui. Wagner se stabilise în acest loc spectaculos de pitoresc care punea în valoare pe deplin principiul kantian al sublimului: „o funcție a tensiunii extreme trăite de minte în perceperea imensității și a nețărmuririi, ce transcende orice standard al simțului și iscă un soi de oroare plăcută, un soi de liniște cu o tentă de teroare obținută pe o scară de referință transcendentă, o măreție comparabilă doar cu sine... al cărei efect este să arunce mintea înapoi asupra sa – și astfel ajungem îndată să percepem faptul că sublimul nu trebuie căutat în natură, ci în propriile noastre idei"[16].

Conform acestui principiu, priveliștea transcendentală dezvăluită privirii de la fiecare dintre ferestrele vilei Tribschen ar fi putut declanșa inspirația sublimă atât în Wagner, cât și în Nietzsche, oriunde ar fi privit. De la ferestrele dinspre vest, unde apunea soarele, se vedeau înălțându-se zăpezile eterne de pe muntele Pilatus, la origine un Nibelheim precreștin, plin de dragoni și goblini legendari, rebotezat într-o epocă ulterioară, creștină, după Pilat din Pont, care, izgonit din Galileea după crucificarea lui Christos, a fugit la Lucerna. Aici, copleșit de remușcări, a urcat pe vârful înalt de 2.128 de metri, de unde s-a aruncat în micul lac de munte, negru ca smoala, care se vede în vale. Aici trăiește stafia lui, în deplină tăcere și nemișcare. Ghizii locali îți vor spune că apa în sine este moartă, arătându-ți ca dovadă faptul că suprafața ei este întotdeauna nemișcată, neputând fi încrețită nici chiar de vânturile cele mai puternice. Locul acesta blestemat este înconjurat de pini negri. Secole de-a rândul, nici un tăietor de lemne nu a îndrăznit să se aventureze acolo de teamă să nu provoace spiritul pe seama căruia se puneau atâtea calamități, așa că pinii au crescut înalți, întinzându-se ca o streașină, îngrămădiți în jurul micului lac, protejându-l astfel de vânturi și păstrând apa netulburată. În secolul al XIV-lea, un preot curajos s-a aventurat până la lacul întunecat al sinuciderii lui Pilat și a făcut o exorcizare. Cu toate acestea, localnicii au rămas neîncrezători și numeroasele furtuni cu fulgere și tunete din preajma muntelui care stârnesc din senin vijelii pe lacul Lucerna au continuat să fie puse tot pe seama strigoiului lui Pilat. Abia după anii 1780, acei *Fruhromantiker*,

tineri palizi cu minţile stârnite-n paroxismul metaforei poetice, care preţuiau mai presus de orice sublimul kantian şi „poezia inimii", s-au aventurat pe muntele blestemat, unde lacul lui Pilat a devenit cu siguranţă locul unde au ales să se sinucidă nenumăraţi tineri Werther fără de speranţă în amor.

În vremea când Wagner îl invita pe Nietzsche să i se alăture în drumeţii revigorante de o zi pe muntele Pilatus, nişte ţărani întreprinzători construiseră un han şi închiriau cai pentru urcuş. Wagner şi Nietzsche dispreţuiau aceste servicii şi luau cu asalt ţancurile de stâncă la picior, cântând şi filosofând neîntrerupt.

Dacă Nietzsche se uita pe ferestrele de la Tribschen ce dădeau spre lac, privirea i-ar fi trecut peste „Parcul Tâlharului", un promontoriu plin de ierburi şi bolovani pe care păşteau calul lui Wagner, Fritz, găinile, păunii şi oile lui, care împestriţau pajiştea ce cobora până la malul lacului. Atât lui Wagner, cât şi lui Nietzsche le plăcea să înoate pornind de la scara ce cobora în apă tăind reflexiile pale ale munţilor înzăpeziţi de pe malul celălalt al lacului. Rigi, înalt de 1.800 de metri, este un pic mai scund decât Pilatus, dar la fel de celebru, dat fiind că a fost pictat de J.M.W. Turner, dar şi datorită straniului efect luminos numit „fantoma Rigi". În anumite condiţii de lumină şi ceaţă, fantoma poate fi văzută foarte clar. Ea ia forma unei enorme siluete umane, ca un uriaş pe cerul vaporos de deasupra ta. Uriaşul e înconjurat de un curcubeu ca un nimb; de fapt, nu e nici o fantomă, ci propria ta siluetă proiectată pe ceaţă, ca într-o oglindă care măreşte. Wagner obişnuia să danseze şi să facă tot soiul de giumbuşlucuri în faţa acestei oglinzi cereşti până când ceaţa se îndepărta, iar teatrul de păpuşi se termina[17].

Pe malul lacului, în dreapta scării lui Wagner se afla o căbănuţă cu şindrilă, ce adăpostea o barcă. Când simţea nevoia să se descarce, Wagner îl punea pe credinciosul lui servitor Jacob să vâslească printre stolurile de lebede Lohengrin albe ce înotau pe lac, până departe, spre locul cu ecou unde Wilhelm Tell l-a provocat pe adversarul său malefic, Landvogt Gessler, strigându-i insulte ce răsunau izbindu-se de pereţii munţilor într-o batjocură fără sfârşit. Lui Wagner îi plăcea să zbiere obscenităţi cu accentul lui de saxon necioplit. Când ecoul i le trântea înapoi, râdea în hohote.

Dacă încă mai era în acea dispoziţie după ce Jacob îl aducea vâslind înapoi, se cocoţa într-un pin şi mai striga puţin. O dată a reuşit să se caţăre pe faţada netedă a casei şi a început să strige de la balcon – dar aceea a fost o ocazie excepţională, dat fiind că nu era furios pe cineva anume, ci pe sine însuşi, pentru că făcuse un lucru de care-i era ruşine[18].

Situaţia conjugală a lui Wagner era foarte încurcată când l-a vizitat Nietzsche. În weekendul următor se iţea ameninţătoare umbra

zilei lui de naştere. Regele Ludovic îşi dorea să-i fie alături în acea zi importantă, însă Wagner se frământa, neştiind dacă să-şi petreacă ziua alături de rege sau alături de amanta sa, Cosima. Deşi Cosima şi Wagner erau deja de mult timp împreună, aveau două fete şi era din nou însărcinată cu el, ea îşi părăsise doar de puţin timp soţul pentru a se muta cu Wagner la Tribschen. Wagner o ascundea de rege din varii motive. Regele era un catolic fervent care dezaproba relaţiile adultere. Era o creatură palidă care-l adora pe Wagner mai mult decât orice pe lumea asta. E limpede că nu a fost niciodată o relaţie a cărei latură fizică să meargă mai departe de îngenuncheri unul în faţa celuilalt, pline de lacrimi fierbinţi vărsate în onoarea fiecăruia dintre ei, însă era o relaţie plină de romantism, cel puţin din partea lui Ludovic.

Ludovic era gelos şi posesiv; nu vedea nici un motiv să nu fie el singurul-şi-cel-din-urmă pentru geniul pentru care nutrea un soi de idolatrie fetişistă în timp ce-l întreţinea financiar într-o manieră lipsită de raţiune, împingându-şi miniştrii şi supuşii în braţele neliniştii şi suspiciunii, văzând că Muzica wagneriană a Viitorului, în timp ce golea vistieria statului, îl îmbrobodea pe dulcele, frumuşelul, naivul lor tânăr rege şi-l înţolea în caraghioşenia Hainelor celor Noi ale Împăratului.

Wagner şi amanta lui se aflau deja în mijlocul unei complicate reţele emoţionale de iubiri homo- şi heterosexuale suprimate, de dorinţe şi tensiuni sociale în care va fi atras şi Nietzsche. Cosima era a doua dintre cele trei fiice nelegitime ale lui Franz Liszt şi ale contesei Marie D'Agoult. Wagner nu şi-l amintea pe tatăl lui, iar când avea nevoie de o figură paternă, Liszt ocupa acel loc, atât din punct de vedere muzical, cât şi la propriu. În 1849, Liszt îi oferise lui Wagner banii necesari pentru a fugi din Dresda şi îl ajutase să obţină un paşaport fals. După care intervenise financiar pentru a sprijini, o vreme îndelungată, muzica nouă, revoluţionară a lui Wagner. Liszt era ca un tată pentru Wagner atât din punct de vedere muzical, cât şi financiar.

Dacă Wagner era un dirijor mai bun, Liszt era un pianist infinit mai bun decât el, inventând practic meseria de concertist internaţional. Era venerat ca un semizeu al claviaturii de la Londra la Constantinopol şi în multe locuri dintre cele două extreme. Heinrich Heine a inventat termenul „lisztomanie" pentru isteria de masă pe care o iscase. Femeile se clătinau pe picioare şi leşinau în prezenţa lui. Îi furau mucurile de ţigară din scrumiere şi le păstrau ca pe sfintele moaşte. Îi furau florile care-i împodobeau scenele de concert. Deşi nu poate încăpea nici o îndoială în privinţa heterosexualităţii viguroase a lui Wagner (spre furia ambelor lui soţii, practic apărea câte o nouă tânără amantă la fiecare operă), acesta izbucnea în lacrimi şi-i săruta mâna lui Liszt când îl întâlnea. În domeniul sentimentelor şi al

sentimentalismului, Wagner se conforma convenţiilor unei epoci a venerării reciproce între bărbaţi-eroi şi a exprimării lipsite de jenă a emoţiilor.

Cosima nu era fiica preferată a lui Liszt. O răţuşcă stângace, cu personalitate puternică, era o *belle-laide* cu faţă prelungă, copia perfectă a tatălui ei. Avea uimitoarea lui charismă, aceeaşi înălţime, inconfundabilul lui nas roman şi paloarea lui care, deşi înfrumuseţau un bărbat, ei îi ofereau aerul inabordabil de zeiţă care se dovedea a fi irezistibil pentru anumiţi intelectuali scunzi, incluzându-i aici pe Wagner şi Nietzsche.

La acest prânz din lunea Rusaliilor, Cosima era încă măritată cu Hans von Bülow. Acesta fusese unul dintre cei mai promiţători elevi ai lui Liszt. Acum era principalul dirijor al lui Wagner. Era, de asemenea, în această încurcătură intimă de relaţii muzico-erotice, *Kapellmeister*-ul regelui Ludovic.

Cosima se logodise cu von Bulow când încă era adolescentă şi fusese cucerită de un concert din Berlin dirijat de el. Programul concertului inclusese prima interpretare publică a temei Muntelui lui Venusberg din *Tannhäuser*. Von Bulow i-a cerut mâna în aceeaşi seară. Amândoi îl iubeau pe Wagner şi erau exaltaţi de muzica lui glorioasă; ne putem întreba cui îi făcea el curte şi pe cine oare accepta ea. Numeroase descrieri ale lui von Bulow ridică semne de întrebare în legătură cu sexualitatea sa. Acestea par a fi concentrate în neobişnuita scrisoare pe care i-a trimis-o tatălui ei, Liszt, cu ocazia logodnei cu Cosima:

„Ce simt pentru ea e mai mult decât iubire. Gândul de a mă apropia de tine conţine toate visurile mele legate de ce aş putea primi pe acest pământ. Tu, care pentru mine eşti principalul arhitect şi plămăditor al vieţii mele prezente şi viitoare. Cosima este, în ochii mei, superioară oricărei femei nu doar pentru că-ţi poartă numele, ci şi pentru că-ţi seamănă atât de mult...”[19].

La un an după căsătoria lor, Cosima era disperată. Făcuse o greşeală cumplită. I-a cerut unuia dintre prietenii apropiaţi ai soţului ei, Karl Ritter, s-o omoare. Când acesta a refuzat, a ameninţat că se va sinucide aruncându-se în lac şi s-a răzgândit doar când Ritter i-a spus că, dacă face asta, va fi obligat să procedeze la fel. Mariajul a continuat, iar ea a avut tentative repetate de a contracta boli fatale[20]. Atât Cosima, cât şi von Bülow erau admiratori pasionaţi ai muzicii lui Wagner şi, într-o seară, Wagner a observat că ea „era într-o stare ciudată de surescitare ce se manifesta printr-o tandreţe pasional-convulsivă faţă de *mine*”[21].

La vremea aceea, Wagner încă era căsătorit cu prima lui soţie, Minna, dar odată cu moartea ei situaţia s-a rezolvat. În acest timp Cosima îi dăruise lui von Bülow două fiice, lucru ce n-a împiedicat-o

să-i nască încă două şi lui Wagner, păstrând căsătoria de faţadă şi rămânând însărcinată pentru a treia oară cu Wagner.

Când Nietzsche a venit să ia prânzul la Tribschen, Cosima era în luna a opta cu cel de-al treilea copil al lor, fapt pe care Nietzsche, cu capul în nori, pare să nu-l fi observat în timp ce se bucura de atmosfera plină de vioiciune a acelei gospodării aglomerate: cele patru fiice ale Cosimei, o guvernantă, o doică, o menajeră, o bucătăreasă şi doi sau trei servitori, tânărul Hans Richter, care era pe atunci secretarul lui Wagner, cel care-i copia partiturile, şi *maître de plaisir* însărcinat cu organizarea unor concerte şi a altor evenimente distractive, uriaşul câine negru din rasa Newfoundland al lui Wagner, pe nume Russ, care acum zace îngropat alături de stăpânul său, la Bayreuth, foxterierul cenuşiu al Cosimei, pe care-l botezase Kos pentru ca nimeni să nu-i prescurteze ei numele în „Cos", calul Fritz, oile, găinile şi pisicile, o pereche de fazani aurii şi o pereche de păuni de prăsilă botezaţi Wotan, după tatăl tuturor zeilor din mitologia germană, care e şi cauza tuturor relelor din *Inelul* lui Wagner, şi Fricka, după soţia posesivă şi rea de gură a lui Wotan, care avea anumite lucruri în comun cu Cosima.

Naxos

> Frau Cosima Wagner este de departe ființa cea mai nobilă care există și, în relație cu mine, am interpretat întotdeauna mariajul ei cu Wagner ca pe un adulter.
>
> Schiță la *Ecce homo*

Spre dezamăgirea noastră, nu s-a păstrat nimic din ceea ce au vorbit Nietzsche și Wagner la masă. Aflăm prea puține din însemnările lipsite de interes din jurnalul Cosimei: „La prânz un filolog, profesorul Nietzsche, pe care R. l-a întâlnit prima oară în casa familiei Brockhaus și care cunoaște în profunzime operele lui R. și chiar citează din *Opera și drama* la cursurile lui. O vizită liniștită și plăcută"[1]. Se pare că entuziasmul lui Wagner pentru musafirul său fusese mult mai mare. Pe când își lua rămas-bun de la el, i-a oferit o fotografie cu autograf și a insistat să repete vizita. Trei zile mai târziu, a pus-o pe Cosima să-i scrie lui Nietzsche și să-l invite în weekendul următor, la aniversarea zilei de naștere a Maestrului, pe 22 mai. Nietzsche a refuzat, spunând că e prea ocupat cu pregătirea prelegerii inaugurale despre Homer, care urma să fie ținută pe data de 28. Wagner i-a răspuns, îndemnându-l să vină în orice weekend; „Vino – nu trebuie decât să-mi scrii un rând în prealabil".

Wagner se lipea de filolog precum crustaceele de carena *Olandezului zburător*. Dacă entuziasmul lui Nietzsche pentru Wagner nu e teribil de surprinzător, entuziasmul lui Wagner pentru Nietzsche este. Geniul lui Wagner avea în sine o forță anihilatoare. Persoanelor considerate interesante sau li se dădea șansa de a fi atrase în cercul magic, sau erau lăsate în bezna din exterior; nu exista cale de mijloc. Unul dintre acoliți spunea că s-ar mulțumi și să fie o notă de subsol din istoria personală a lui Wagner, un factotum, o piesă neînsemnată de mobilier intelectual, dar Wagner vedea în profesorul Nietzsche potențial pentru mult mai mult decât atât, un intelectual a cărui influență era în ascensiune, un iubitor al muzicii lui și un excelent clasicist și filolog.

Deşi era adesea numit, în mod linguşitor, Profesorul Wagner, el nu era nici pe departe aşa ceva. Educaţia lui era deficitară. Nu ştia nici latină, nici greacă veche, dar măreaţa sa Operă de artă a Viitorului, *Inelul*, era percepută ca o renaştere a tetralogiei greceşti, aşa cum fusese ea pusă pe scenă la festivalurile greceşti din epoca lui Eschil şi Euripide. Un reinventator al dramei clasice care nu îi putea citi pe clasici decât în traducere putea avea mult de profitat de pe urma aprobării intelectuale a lui Nietzsche.

În plus, Wagner se apropia acum de finalizarea ciclului *Inelului* şi înţelegea că e nevoie de tineri pe val, precum regele Ludovic şi Nietzsche, care să lupte pentru el. *Inelul* era prea progresist pentru minţile bătrâne. Tinerii cu priviri înflăcărate trebuiau să atragă sumele uriaşe de bani de care avea nevoie opera sa teatrală revoluţionară, alături de o promovare considerabilă, pentru a fi pusă în scenă. Un spectacol muzical care dura în total 14 ore şi se întindea pe patru zile necesita construirea unui tip de spaţiu cu totul nou în care să poată fi pus în scenă: o sală de operă oarecum asemănătoare unui amfiteatru grecesc, dar cu acoperiş, pentru clima rece. Germania era plină de teatre baroce şi rococo, dar acustica lor era proastă, iar spaţiul lor efectiv era prea mic pentru orchestra de o sută de persoane de care au nevoie anumite părţi din *Inel*. Chiar şi în ziua de azi, la Royal Opera House din Londra, harfele şi tobele se revarsă în lojele aflate de o parte şi de alta a fosei.

Nietzsche a profitat de invitaţia deschisă de a vizita Tribschen cu prima ocazie care i s-a ivit după prelegere. A sosit într-o sâmbătă, pe 5 iunie, fară să ştie, se pare, de starea înaintată a sarcinii Cosimei. Însemnarea ei din jurnalul acelei zile menţionează că au petrecut o seară „tolerabilă". Le-a spus noapte bună în jurul orei 11, a urcat la ea şi apoi au început durerile facerii.

La ora 3 dimineaţa a sosit moaşa, iar la 4, „urlând în ghearele durerii celei mai cumplite", Cosima i-a adus pe lume lui Wagner primul fiu, al cărui plâns viguros a răzbătut până în Salonul Oranj, unde Wagner aştepta tensionat. Băiatul a venit pe lume în timp ce strălucirea înflăcărată a aurorei incendia cerul deasupra muntelui Rigi cu o bogăţie de culori „nemaivăzute vreodată". Wagner s-a topit în lacrimi. De dincolo de lac se auzea dangătul clopotelor trase devreme duminica dimineaţa în Lucerna. Cosima a luat-o ca pe un semn de bun augur, un salut pentru băiatul ce avea să fie fiul şi moştenitorul lui Wagner şi „viitor reprezentant al tatălui în faţa tuturor copiilor lui" – toţi copiii lui fiind deocamdată patru fete: Daniela şi Blandine, cele două fiice legitime ale Cosimei, şi Isolde şi Eva, despre care lumea credea că sunt tot ale soţului ei, dar care de fapt fuseseră concepute cu Wagner pe când Cosima încă trăia cu von Bülow.

Wagner şi-a petrecut dimineaţa la capul patului Cosimei, ţinând-o de mână. A apărut la ora prânzului pentru a-i da lui Nietzsche,

singurul musafir din casă, vestea glorioasă a nașterii lui Siegfried. Nietzsche, în mod remarcabil, habar nu avea ce se petrecuse în timpul nopții. Tribschenul, deși o casă mare, nu este întinsă. Camerele ei se îngrămădesc una peste alta, pe verticală. Zgomotul se propagă-n jos și-n sus pe scara pe care tot urcase și coborâse moașa, la care se adăuga faptul că, după cum mărturisește chiar Cosima, chinurile facerii fuseseră la fel de răsunătoare ca și sosirea lui Siegfried pe lume. Dar nimic din toate astea nu i se păruse lui Nietzsche ciudat sau neobișnuit.

Acestea fiind spuse, Wagner îl considera acum pe Nietzsche o prezență care aduce noroc, trimisă de zei. Dat fiind că nu există coincidențe, soarta îl alesese pe tânărul și inteligentul profesor să fie spiritul protector al lui Siegfried. Wagner își imagina că, atunci când va veni vremea ca băiatul să se aventureze în lume, el va fi îndrumat de Nietzsche, în timp ce Wagner și Cosima vor privi de la distanță; așa cum Wotan, părintele zeilor, a asistat la educarea lui Siegfried, tânărul erou al *Inelului* ce avea să mântuiască lumea.

Nietzsche a dat dovadă de tact și a plecat imediat după prânz, dar voința Tribschenului era neînduplecată, așa că a doua zi chiar Cosima i-a scris ca să-i mulțumească pentru o carte, atașându-i și două eseuri de Wagner și invitația de a i le înapoia la următoarea vizită. Opt zile mai târziu i-a scris lui von Bülow și i-a cerut divorțul. Acesta i l-a acordat în cele din urmă, după o lungă corespondență cu tatăl ei, libidinosul abate Liszt, un catolic fervent, însă foarte neortodox, care nu era de acord ca fiica lui să-i imite propria sexualitate dezinhibată. Liszt era și mai simțitor, probabil din cauza vârstei: Cosima avea 31 de ani, iar Wagner, la 56, era doar cu doi ani mai tânăr decât el. Cât despre von Bülow, el a aderat la mitologia acceptată la Tribschen, în care Cosima era glorioasa Ariadna, iar von Bülow era Tezeu – până una-alta, nu era decât un biet dirijor și pianist –, dar geniului muzical Wagner, „acest om minunat care trebuie venerat ca un zeu", a cărui muzică „era o formă de salvare din lumea aceasta sordidă"[2], îi revenea rolul lui Dionysos. Era fară îndoială în ordinea firească a lucrurilor ca un muritor s-o cedeze pe această femeie unui zeu. Wagner era de acord.

Nietzsche avea să adere mai târziu la această ordonare a universului, dându-l la o parte pe Wagner pentru a lua el locul zeului, dar mai era până atunci. Acum, în săptămânile de după nașterea lui Siegfried, și-a văzut de activitatea lui didactică în Basel, înainte de a se întoarce în labirintul din Tribschen, unde se afla maiestuoasa Cosima, dimpreună cu tot ceea ce-l stimula, îl stârnea și-l conecta.

Engels a descris Baselul în mod lugubru, ca pe un oraș sterp plin de fracuri, tricornuri, filistini, patricieni și metodiști[3]. Cu siguranță nu avea nimic care să rivalizeze cu ciudățeniile de la Tribschen. Prelegerea inaugurală a lui Nietzsche avusese destul succes și el

mai avea câteva cursuri interesante, dar departe de a fi electrizante, despre Eschil şi poeţii lirici greci. Exista totuşi un punct de interes la Basel, în persoana colegului său, profesorul Jacob Burckhardt, şi în cursurile sale despre studierea istoriei.

Burckhardt şi Wagner aveau să devină cele două mari influenţe asupra gândirii lui Nietzsche de-a lungul următorilor doi ani, perioadă în care îşi punea în ordine ideile pentru prima lui carte, *Naşterea tragediei din spiritul muzicii* (*Die Geburt der Tragödie*). Amândoi aveau vârsta pe care ar fi avut-o tatăl lui Nietzsche dacă ar fi trăit. Iar aici asemănările luau sfârşit.

Capul lui Burckhardt, cu părul tuns scurt, nu era împodobit de nici o beretă din velur, iar înăuntrul lui nu se găsea nici o idee naţionalistă. Se spunea că nu suportă să audă rostindu-se numele lui Wagner în prezenţa lui. Ciolănos, tăios şi foarte inteligent, era un individ retras şi nevrotic care purta haine terne şi dezaproba cu tărie orice formă de pompă, pretenţiozitate sau celebritate. Locuia în două camere deasupra unei brutării şi nimic nu-i făcea mai mare plăcere decât să fie confundat cu brutarul.

Revoluţionar în haine de burghez, Burckhardt şi-a bazat uimitoarele idei pe o erudiţie veritabilă exprimată printr-o simplitate practică, ce l-au făcut respectat în contextul unui Basel care îndrăgea moderaţia. Stilul său laconic, telegrafic contrasta profund cu cel al lui Wagner, artistul furtunos, elegant al sublimului, care era privit cu mare suspiciune când cutreiera Europa, storcând regii de bani şi dirijând revoluţii culturale internaţionale de pe abruptul promontoriu stâncos de la Tribschen.

Burckhardt, cu degetele murdare de cerneală, care trecea prin centrul vechi din Basel în costum negru şi cu pălăria lui neagră, moale, constituia una dintre asigurările îndrăgite, discrete că totul mergea bine în oraş, că rutina funcţiona. Dacă avea sub braţ un dosar mare, albastru, lucrurile deveneau şi mai interesante: însemna că tocmai se duce să predea. Cursurile lui erau extraordinar de populare. Burckhardt vorbea liber, folosind un limbaj informal, de zi cu zi. Pronunţa cuvintele ca şi cum ar fi gândit cu voce tare, dar se spunea că până şi pauzele şi divagaţiile spontane erau exersate cu atenţie în camerele lui de deasupra brutăriei.

Burckhardt şi Nietzsche au căpătat obiceiul plăcut de a merge pe jos vreo cinci kilometri, până la un han din afara oraşului unde mâncau şi beau nişte vin împreună. Pe drum, vorbeau despre lumea antică, despre cea nouă şi despre filosoful „nostru", cum îl numeau pe Schopenhauer, al cărui pesimism consuna cu ideea lui Burckhardt că cultura europeană era în declin, îndreptându-se spre noi forme de barbarie – capitalismul, scientismul şi centralizarea statului. În epoca unificării Germaniei şi Italiei, Burckhardt condamna statul modern, monolitic, „venerat ca un zeu şi conducând ca un sultan".

O asemenea structură nu putea, credea el, decât să dea naştere la ceea ce numea *terribles simplificateurs*, demagogi înarmaţi cu toate armele, care puteau fi teribile, oferite de industrializare, ştiinţă şi tehnologie.

Burckhardt nu credea în nimic, dar nu vedea în asta o piedică în calea unui comportament etic. Ura din suflet Revoluţia Franceză, Statele Unite, democraţia, uniformizarea, industrialismul, militarismul şi căile ferate. Născut în acelaşi an cu Karl Marx, Burckhardt era un anticapitalist care vitupera împotriva a ceea ce el numea „spectacolul egoismului dezlănţuit"[4], dar era şi antipopulist, un pesimist conservator care credea cu tărie că masele ar trebui salvate de ele însele, în special de propria lor înclinaţie de a încorona mediocritatea şi de a devaloriza gustul, reducând totul la ceea el şi Nietzsche considerau a fi vulgaritatea şi starea de confuzie ale culturii populare.

Burckhardt şi Nietzsche erau amândoi bântuiţi de spectrul iminentului război dintre Franţa şi Germania. Napoleon fusese acel *terrible simplificateur* al Franţei, iar acum Bismarck îşi trăsese cizmele milităreşti cu ţinte pentru a deveni *le terrible simplificateur* al Germaniei. Napoleon folosise cucerirea militară a Europei ca pe o armă a imperialismului cultural şi era evident pentru Burckhardt că Bismarck se pregătea să aibă un comportament la fel de dăunător. Toţi tiranii sufereau în mod periculos de impulsul herostratic, credea Burckhardt, referindu-se la Herostrat din Efes care a dat foc Templului lui Artemis, distrugând acel simbol clasic al culturii doar din dorinţa ca numele său să rămână în istorie până la sfârşitul lumii.

Wagner, care a crezut întotdeauna în structurile ideologice, îl admira enorm de mult pe Bismarck şi naţionalismul german, în timp ce Burckhardt, care era devotat europenismului, vedea ascensiunea disproporţionată a oricărei ţări ca fiind o ameninţare pentru întregul cultural. Wagner îi privea pe evrei şi cultura lor ca pe un element exterior care nu poate aparţine nici unei naţiuni europene şi care nu poate decât să dilueze elemente native preţioase. Burckhardt considera cultura iudaică o influenţă universală asupra rasei europene.

Nietzsche credea că nimic nu îl distinge mai mult pe un om de tiparul general al unei epoci decât felul în care întrebuinţează istoria şi filosofia[5]. Opinia interesantă a lui Burckhardt era că istoria coordonează, fiind aşadar nefilosofică, în timp ce filosofia subordonează, fiind aşadar anistorică. Ideea lui că filosofia istoriei este o contradicţie în termeni şi un nonsens era unul dintre marile antagonisme dintre el şi contemporanii lui. Altul era obliterarea individului în cadrul statului. În timp ce alţi mari istorici, precum Leopold von Ranke, erau tot mai preocupaţi de forţele obiective ale politicii şi economiei, Burckhardt credea cu tărie în forţa culturii şi în efectul pe care l-ar putea avea acţiunea individului asupra istoriei. De

asemenea, punea sub semnul întrebării moda de a privi istoria ca pe un proces de spicuire a unor date din documente şi de furnizare a unei relatări „obiective". Punea sub semnul întrebării chiar noţiunea de obiectivitate: „Pentru fiecare om, probabil că profilul unei civilizaţii date arată altfel... aceleaşi studii care au stat la baza acestei lucrări ar fi putut nu numai să capete cu uşurinţă, în mâinile altuia, o întrebuinţare diferită, să fie supuse unui alt mod de tratare, ci chiar să ducă la concluzii esenţial deosebite"[6].

Atât pentru Burckhardt, cât şi pentru Nietzsche, elenizarea lumii fusese cel mai important eveniment. Obiectivul epocii moderne nu era să taie nodul gordian al culturii greceşti, aşa cum făcuse Alexandru, pentru a lăsa apoi capetele zdrenţuite ale sforii să fluture în toate direcţiile, ci, mai curând, să-l lege: să împletească conturul elenismului cu cultura timpurilor moderne. Dar, în vreme ce unii gânditori din trecut, precum Goethe, Schiller şi Winckelmann, obţinuseră o asemenea ţesătură neoclasică prezentând Grecia ca pe o lume ideală din alte sfere – calmă, serenă, prefect proporţionată şi în esenţă imitabilă atât timp cât îi citeai pe clasici –, Burckhardt a scris o serie de cărţi ce revizuiau această idealizare roz, plată a lumii clasice şi a primei sale imitatoare, Renaşterea.

Cruzimea Romei decadente era deja cunoscută, dar Burckhardt, în cărţile şi cursurile lui despre lumea antică şi despre Renaştere, a demonstrat că barbaria extremă nu era un obstacol cultural ce survenea doar când o civilizaţie se afla pe panta decadenţei, ci, mai curând, o componentă necesară a osaturii creativităţii. Burckhardt este adesea supranumit părintele istoriei artei, Bernard Berenson şi Kenneth Clark fiind citaţi printre cei mai distinşi urmaşi ai lui. Dar, spre deosebire de aceştia, care au descris Renaşterea ca pe o Arcadie intelectuală idealizată, *Cultura Renaşterii în Italia* a lui Burckhardt conţine poveştile îngrozitoare de la curţile micilor oraşe-state italiene, poveşti despre tortură şi sălbăticie care i-ar face să roşească până şi pe Caligula sau pe fiicele regelui Lear. Istoria lui Burckhardt nu nega existenţa impulsurilor dionisiace, dure, crude, intestinale care au născut necesitatea absolută de a crea opusul: claritate, frumuseţe, armonie, ordine şi proporţie.

Burckhardt era un om nevrotic de retras şi nevrotic de modest, iar Nietzsche a fost dezamăgit că lungile lor plimbări şi discuţii nu s-au transformat într-o prietenie călduroasă şi strânsă, aşa cum avea cu Wagner. Însă, în timp ce Wagner nu putea avea o relaţie care să nu implice niveluri înalte de simţire pătimaşă – fie ea pozitivă ori negativă –, Burckhardt repudia din principiu căldura umană, era un om complicat pentru care lipsa de interes faţă de influenţa emoţională şi eliberarea de aceasta erau necesare pentru a percepe cele mai înalte adevăruri de ordin etic.

Nietzsche a petrecut o vară ameţitoare între dezbaterile intense cu Burckhardt şi avalanşa de invitaţii la Tribschen, unde el, Wagner şi Cosima formau un triunghi echilibrat de inteligenţă, mare seriozitate şi admiraţie reciprocă.

„În casa lui Wagner zilele treceau în modul cel mai fermecător. Abia pătrundeam în grădină, că eram întâmpinaţi de lătratul unui enorm câine negru, însoţit de râsul copiilor venit dinspre scări, în timp ce la fereastră poetul-muzician îşi flutura bereta de velur în semn de bun-venit... Nu, nu-mi amintesc ca el să fi stat aşezat nici măcar o dată, decât la pian sau la masă. Străbătând înainte şi înapoi camera spaţioasă, mutând un scaun sau altul, scotocindu-se prin buzunare după o cutie de tutun sau după ochelari (câteodată ajungeau atârnaţi de ornamentele candelabrelor, dar niciodată, sub nici o formă, pe nasul lui), trăgând de bereta din velur ce-i atârna peste ochiul stâng ca o creastă de cocoş, frământând-o în pumnii încleştaţi, apoi îndesând-o în buzunarul sacoului doar ca s-o scoată din nou şi s-o pună pe cap – în tot timpul ăsta vorbind, vorbind, vorbind... Lăsa să-i scape, în şuvoaie de o măreţie absolută: metafore sublime, jocuri de cuvinte, înjurături – un nesfârşit şuvoi de observaţii izbucnind paroxistic, cu bruscheţe, pe rând orgolios, tandru, violent sau comic. Ba zâmbind cu gura până la urechi, ba emoţionându-se până la lacrimi, ba aprinzându-se până în pragul unei frenezii profetice, toate felurile de subiecte îşi făceau loc în aceste rafale de improvizaţii... Copleşiţi şi ameţiţi de toate astea, râdeam şi plângeam odată cu el împărtăşindu-i extazele, vizualizându-i viziunile; ne simţeam ca un nor de praf împrăştiat de furtună, dar şi luminaţi de discursul său impetuos, înspăimântător şi încântător totodată."[7]

A fost un compliment sublim pentru Nietzsche atunci când Wagner i-a spus: „Acum nu mai am pe nimeni cu care să discut lucrurile atât serios precum o fac cu tine, cu excepţia Celei Unice [Cosima]"[8] – şi a fost într-adevăr un elogiu suprem când Cosima i-a spus că-l consideră unul dintre cei mai importanţi prieteni ai lor.

Era o perioadă dificilă pentru Cosima. Soţul nu-i acorda pe loc divorţul, toată lumea ştia că trăieşte în păcat, lucru dovedit şi de nou-născutul ei, şi era într-o stare de extenuare morbidă. Lui Wagner îi fugeau deja ochii la frumoasa Judith Gautier, care era cu şapte ani mai tânără decât ea. Supravieţuirea micului Siegfried era absolut esenţială pentru a apăra poziţia Cosimei. Şi cea mai neînsemnată problemă de sănătate a copilului îi provoca o teroare disproporţionată şi o arunca în braţele unor meditaţii morbide despre moarte.

În această primă vară Nietzsche a vizitat Tribschenul de şase ori. I-au oferit o cameră a lui, un birou aflat la etaj. Au botezat-o *Denkstube* („Camera de Gândit"), iar Wagner se supăra foarte tare dacă nu venea destul de des s-o folosească.

Ce putea fi mai stimulativ decât să lucrezi la biroul tău, ascultându-l în același timp pe Wagner cum trudește la actul III din *Siegfried*? Ce privilegiu incomparabil să tragi cu urechea la ciudatul proces sincopat al compunerii plutind pe spirala scării, în aerul parfumat: pașii Maestrului, calmi sau agitați, în timp ce străbătea camera încolo și-ncoace, vocea sa răgușită cântând un fragment, urmată de un scurt interval de liniște în timp ce se repezea la pian să vadă cum sună notele. Iarăși tăcere în timp ce le scria. Mai târziu, seara, venea momentul de repaus când Cosima stătea lângă leagănul copilului și trecea pe curat partitura compusă în ziua respectivă. În timpul zilei, dacă nu avea de lucru, ea și Nietzsche mergeau la picnic în pădure împreună cu cei mici și se uitau cum se joacă soarele pe apele lacului. Numele lor secret pentru jocul acesta era „dansul stelelor".

Tribschenul îi oferea și alte bucurii domestice, de zi cu zi, de care nu mai avusese parte. Acasă, mama și sora lui îl așteptau ca pe un semizeu, dar Wagner și Cosima nu se jenau să-l trimită să facă comisioane sau cele mai banale cumpărături. El accepta cu mândrie aceste mici sarcini.

Odată, după ce tocmai se întorsese din vizita lui obișnuită de duminică la Tribschen, l-a întrebat cu nonșalanță pe unul dintre studenții săi unde ar putea găsi un magazin bun de mătăsuri în Basel. Nietzsche a trebuit în cele din urmă să mărturisească faptul că acceptase să caute o pereche de chiloți din mătase. Din motive cunoscute doar lui, Wagner purta doar chiloți din mătase facuți la comandă. Acest comision extrem de important îl cam stresa pe Nietzsche. După ce i s-a spus unde se află magazinul ăsta care îl intimida, și-a îndreptat umerii bărbătește, remarcând înainte să intre: „Odată ce ți-ai ales un Zeu, trebuie să-l împodobești"[9].

Nietzsche a urcat pe muntele Pilatus de unul singur, luându-și de citit eseul „Despre stat și religie", în care Wagner propunea ca educația religioasă să fie înlocuită de educație culturală, o propunere eretică ce l-a înfuriat atât de tare pe strigoiul plin de remușcări de pe Pilatus, încât muntele a fost zguduit de o furtună neobișnuit de feroce. Șerpii albi ai fulgerelor săgetau cerul. Tunete cutremurau pământul. La poale, în vila Tribschen, servitorii superstițioși ai lui Wagner clătinau din cap și se întrebau ce naiba facea sau gândea Profesorul de provoca o asemenea furie.

Când Nietzsche și Wagner urcau împreună pe Rigi sau pe Pilatus, discutau adesea despre evoluția muzicii în teatrul dramatic al Greciei antice. Curând, Nietzsche avea să scrie despre asta în prima lui carte, *Nașterea tragediei din spiritul muzicii*, dar înainte avea să susțină două conferințe publice despre subiectul respectiv în primele luni ale anului 1870. Au avut parte, i-a raportat el sec lui Wagner, de un public format din mame între două vârste a căror dorință de

a-și lărgi orizontul intelectual a fost zădărnicită de complexitatea subiectului. Lucrul acesta nu era deloc surprinzător, dat fiind că Nietzsche elabora idei pe care Wagner le dezvoltase de-a lungul a douăzeci și ceva de ani, în care a scris ciclul de patru opere ce formează *Der Ring des Nibelungen* (*Inelul Nibelungilor*).

Wagner a început să scrie *Inelul* când era un tânăr revoluționar înflăcărat, abia trecut de 35 de ani, și l-a terminat abia la 61 de ani, când deja era o personalitate recunoscută la nivel internațional și prieten al capetelor încoronate. Dar idealurile din spatele *Inelului* nu s-au îndepărtat niciodată de spiritul revoluționar al nașterii sale. În 1848, numit Anul Revoluțiilor, Wagner fusese tocmai pregătit pentru conflagrația care mătura continentul, când popoarele Europei ieșiseră în stradă cerând reforme electorale, justiție socială și moartea autocrațiilor. Wagner jucase un rol activ pe baricadele revoltei din Dresda, care a fost rapid înăbușită. A fost emis un mandat de arestare pe numele lui, așa că a fugit, se spune, deghizat în femeie, în Elveția, unde a început lucrul la *Inel*. La vremea respectivă, Wagner nu dăduse încă peste operele lui Schopenhauer și adera la filosofia lui Ludwig Feuerbach, care a inspirat mișcarea Tânăra Germanie, care milita pentru unificarea Germaniei, abolirea cenzurii, guvernarea constituțională, emanciparea femeilor și, într-o anumită măsură, eliberarea lor sexuală. În *Esența creștinismului*, Feuerbach propune ideea că omul este măsura tuturor lucrurilor. Ideea de Dumnezeu este o invenție a omului, o minciună perpetuată de clasele dominante pentru a stăpâni masele de-a lungul istoriei.

Azi, nu prea se mai gândește nimeni la Wagner ca la un progresist și la *Inel* ca la o creație menită să elibereze artele de sub jugul Bisericii și al Curții și să dea opera înapoi poporului, însă exact asta era. Wagner explică aceste lucruri în cele trei eseuri pe care le-a scris la începutul perioadei sale de exil în care a ținut cinci ani de reculegere muzicală (în comparație cu perioada anterioară) în timp ce decela ideile pentru opera de artă a viitorului. Primele două eseuri, „Artă și Revoluție" și „Opera de artă a viitorului" au fost scrise în 1849, imediat după exilarea sa din Germania din cauza activităților revoluționare.

Când Wagner și-a început cariera muzicală, dacă nu erai un virtuoz precum Liszt (ceea ce Wagner cu siguranță nu era; „cânt la pian cam cum cântă un șobolan la flaut"), singura modalitate de a te descurca era să devii *Kapellmeister*, șef de orchestră, al uneia dintre numeroasele curți nobiliare ce alcătuiau atunci *Bund*-ul. Astfel, Wagner a devenit *Kapellmeister* la Curtea Saxoniei, pe vremea lui Frederic August al II-lea, un despot cât se poate de civilizat în comparație cu alți monarhi. Dar jugul slujbei la curte însemna constipație muzicală pentru un tânăr *Kapellmeister* înflăcărat. Gustul

prinților de la curțile Germaniei nu era decât foarte rar îndrăzneț și adesea se schimba brusc – de exemplu, un spectacol era scurtat pentru că pe prinț îl durea o măsea.

Experiența de la curte l-a înfuriat pe Wagner. Înalta societate acorda ofrandelor muzicale tot atâta atenție ca și zăngănitului de cuțite și furculițe în timp ce-și vedeau de treburile cu adevărat importante ale serii, flirtând și bârfind în timpul cinelor elegante, umblând de la o masă la alta.

Măreția muzicii sale trebuia recunoscută și restaurată! Teatrul trebuia să devină punctul de interes al vieții comunitare, așa cum fusese în Grecia și Roma antică. Marele Platon scrisese că „ritmul și armonia își croiesc drum până în cotloanele cele mai ascunse ale sufletului, de care se agață cu putere". Wagner avea s-o transforme din nou în ceva mai mult decât un acompaniament pentru bârfa și pentru zăngănitul tacâmurilor.

Noua muzică a viitorului compusă de el urma să atingă sufletul, fără a avea de-a face neapărat cu Ființa Supremă, de a cărei existență Wagner începuse să se îndoiască. Opera viitorului avea să capete alt loc în cadrul imaginii culturale de ansamblu; urma să ocupe un loc important în viața publică. Teatrul din Atena antică era deschis doar în zilele sărbătorilor speciale, când desfătarea artistică era în același timp o festivitate religioasă. Piesele fuseseră jucate în fața mulțimilor de oameni adunați de prin orașe și sate, plini de mari speranțe legate de frumusețea operelor ce urmau să fie interpretate, astfel încât Eschil și Sofocle puteau scrie cele mai profunde poeme, fiind siguri de aprecierea publicului.

Ciclul *Inelului* a luat forma unei asemenea drame muzicale elenizate imaginare, un ciclu tragic echivalent cu *Orestia*, dar bazat pe mituri și legende specific germane și, astfel, menite să reprezinte și să modeleze spiritul pangermanic postnapoleonian. Prin noua sa formă de operă, Wagner se închipuia purificând cultura germană de elemente alogene – mai precis, de orice era francez sau evreiesc. Lucrurile franțuzești erau *non grata* pentru că francezii erau în fond frivoli prin preferința lor pentru eleganță în detrimentul sublimului. În plus, erau o reamintire perpetuă a umilirii naționale a Germaniei de către Napoleon. Lucrurile franțuzești îi aminteau lui Wagner și de o umilință personală din 1861, când ostilitatea nerușinată cu care a fost receptată la Paris opera sa *Tannhäuser* l-a transformat într-un francofob pentru tot restul vieții.

Orice element evreiesc trebuia de asemenea înlăturat. Antisemitismul era inseparabil de planurile naționaliste ale lui Wagner; eseul său „Iudaismul în muzică" este o lectură oribilă în ziua de azi. Dezvoltându-și ideile despre autenticitatea muzicii germane, el era convins că arta și civilizația secolului al XIX-lea fuseseră corupte și pervertite de capitalism. Capitalismul era reprezentat de bancherii

și comercianții evrei pe tot cuprinsul Europei. În mod convenabil, el ignora faptul că evreii fuseseră înghesuiți în sectorul financiar, fiindu-le blocat prin lege accesul la alte meserii și ocupații. Antisemitismul lui Wagner, ca și francofobia lui, era de asemenea alimentat de motive personale. Era gelos pe compozitorii evrei, precum Meyerbeer și Mendelssohn, care aveau un succes incomparabil mai mare decât el.

Ciclul *Inelului* e compus din patru opere a căror structură narativă, continuă și circulară precum un inel, demonstrează inevitabilitatea consecințelor pe care le au faptele. Povestea se bazează pe marele mit german al Nibelungilor, în care străvechii zei nordici acționează destul de diferit față de Dumnezeul iudeo-creștin, dar foarte asemănător cu zeii Greciei antice. Sunt capricioși, nedrepți, înșelători și pe de-a-ntregul umani. Legendele lor, așa cum le redă Wagner, sunt la fel de atrăgătoare ca telenovelele.

Epopeea medievală *Nibelungenlied*, datând de pe la 1200, era deja un puternic simbol în lupta Germaniei pentru identitate națională și era privit ca un text ce ilustra un distinct *Volkgeist*, spiritul poporului german. Ideologia naționalistă străbate *Inelul* lui Wagner, operă ce a ajuns să fie literă de lege aproape 150 de ani, timp în care pelerinajul la Bayreuth în haine elegante de seară a devenit un ritual capitalist – și câteodată politic – sacru și de neschimbat. Dar trebuie să-i acordăm lui Wagner prezumția că și-a proiectat cu totul altfel molohul. Scopul său nu era de a deveni un monstru, ci sursa de inspirație pentru opera de artă a viitorului. Urma să fie interpretat în cadrul unui festival pentru *Volk*, pentru oamenii de rând, asemenea festivalurilor străvechi din Grecia antică. El își imagina *Inelul* însuși ca pe o operă efemeră și de tranziție. „După cea de-a treia reprezentație, teatrul va fi demolat și partiturile mele vor fi arse. Oamenilor cărora le-a plăcut le voi spune atunci: acum mergeți și faceți ceva asemănător"[10]. Un sentiment cumva magnific față de ceva ce i-a mâncat decenii din viață, din gândire și din ființă.

În cursul îndelungilor ascensiuni ale lui Nietzsche pe munții din jurul vilei de la Tribschen împreună cu Maestrul, le-a venit ideea ca festivalul *Inelului* să fie o renaștere a Anthesteriei, festivalul anual de patru zile ținut în onoarea lui Dionysos. La picioarele lor luceau apele lacului Lucerna, unde Cosima și copiii înotau printre lebede. Cosima însăși, în rochia ei albă vălurind în apă, avea grația unei lebede, după cum o descrie unul dintre importanții membri ai unui grup de vizitatori din timpul verii, scriitori cu toții, veniți în pelerinaj la Tribschen de la Paris.

Deși în 1861, la Paris, *Tannhäuser* fusese un fiasco notoriu, opera avusese un puternic efect asupra avangardei franceze. Mișcarea simbolistă și decadentismul au acordat o mare importanță eseului lui

Baudelaire „Wagner și *Tannhäuser* la Paris"[11], ce atrăgea atenția asupra explorării pline de dezinhibare de către operă a sexualității și a spiritualității ca forțe antitetice și totuși codependente și asupra faptului că, în mod miraculos, Wagner reușise să intersecteze sinestezic simțurile prin cuvinte și muzică în a sa *Gesamtkunstwerk*.

Acum au sosit la Tribschen trei wagnerieni: Catulle Mendès, poet decadent, dramaturg, romancier și fondator al revistei literare *La revue fantaisiste*, soția sa Judith Gautier și Villiers de l'Isle-Adam, fondator al mișcării parnasiene, care se descotorosea de romantism în favoarea unei renașteri neoclasice. Parnasianismul nu a ajuns prea departe, fiind eclipsat de mult mai reușitul simbolism.

Villiers de l'Isle-Adam, un bărbat firav, și-a făcut apariția la Tribschen îmbrăcat în colanții căptușiți tip hamleți pe care-i purta când dorea să aibă picioare frumoase. Catulle Mendès nu avea nevoie de costum ca să impresioneze: era adesea numit cel mai frumos bărbat al generației sale. Era comparat cu un Christos blond, dar avea o personalitate crudă, perversă și distructivă; Maupassant l-a numit „un crin în pișat"[12].

Judith Gautier avea 20 și ceva de ani și era fiica poetului și criticului Théophile Gautier. Și-a facut intrarea în scenă ca o *Parnasienne* plină de un entuziasm incomparabil, abandonând corsetele și crinolina în favoarea unui veșmânt larg, în stil antic, ce-i descătușa bogăția trupească. Judith fusese cea care propusese vizita. Din cauza alcoolismului soțului ei, Catulle, nu se mai putea baza pe el să aducă bani în casă, astfel că Judith devenise jurnalistă și autoarea de mare succes a unor romane de dragoste pline de suspans a căror acțiune era plasată într-un Misterios Orient, pe care ea nu-l vizitase niciodată. Scopul călătoriei la Tribschen era ca Judith să scrie un articol plin de culoare despre Wagner acasă la el, pe care urma să-l publice în Franța.

Judith era o zeiță a instinctelor și a senzualității dionisiace: înaltă, brunetă, palidă, intens teatrală, „cu silueta voluptuoasă și nonșalanța unei femei orientale. Parcă o și vedeai întinsă pe o blană de tigru și fumând o narghilea", spunea poetul provensal Théodore Aubanel, care găsea că poezia ei este „diabolic de nebuloasă", însă persoana sa „minunată", iar orientalismul ei sincretic – irezistibil. Își facuse o specialitate din a iubi bărbați mult mai în vârstă. Deja fusese amanta lui Victor Hugo, care era cu 11 ani mai în vârstă decât Wagner. Judith cunoștea prea bine efectul pe care-l aveau pleoapele ei languroase, cu gene lungi, suspinele în aerul încărcat de miresme de la Tribschen și mângâierile țesăturilor moi, alunecoase, pe care Wagner le adora.

„De mai multe ori", povestea Catulle Mendès, „vizita noastră de dimineață l-a prins pe Wagner în acea costumație ciudată pe care legenda i-o atribuie adesea de atunci: halat și papuci din satin auriu, cu țesătură din brocart reprezentând flori de culoarea perlei (pentru

că iubea cu pasiune țesăturile luminoase, ce se întindeau asemenea flăcărilor ori se revărsau în valuri splendide). Catifelurile și mătăsurile erau din belșug în salonul și biroul lui, aruncate de-a valma în grămezi umflate sau curgând în torente fără prea mare legătură cu mobilierul – pur și simplu de dragul frumuseții lor și pentru a-l vrăji pe poet cu glorioasa lor căldură"[13].

Când Judith s-a întors la Paris, Wagner i-a trimis scrisori care începeau cu „Mult iubita mea plenitudine". Adesea atașa liste de cumpărături unde înșiruia țesături moi și parfumuri grele pe care amândoi le adorau. Ea-i răspundea la o altă adresă, astfel încât Cosima să nu-i descopere. Vraja lui Wagner și a muzicii sale era religie pentru Judith, o stare extatică de grație, la fel cum erau și pentru Cosima. Ambele foloseau aceleași lacrimi umilitoare și ofrande hiperbolice în venerarea Maestrului – „Sunetele pe care le creează sunt soarele vieții mele!" și așa mai departe. Dar cele două acolite nici că ar fi putut fi mai diferite. Strâns încorsetată tot timpul, Cosima era, potrivit contelui Harry Kessler, „toată numai oase și voință... Un Ioan Botezătorul sculptat de Donatello", iar dentistul ei spunea că este o femeie pentru care disprețul arătat obstacolelor ce stăteau între ea și scopul ei era de-a dreptul șocant[14]. În contrast cu caracterul furtunos-dionisiac al lui Judith, controlul Cosimei asupra lui Wagner era apolinic, strict intelectual, adesea mustrător. În vara respectivă, însemnările din jurnalul Cosimei vorbesc despre un program feroce de lecturi, citindu-și unul altuia din majoritatea pieselor lui Shakespeare, și interpretarea duetelor de Beethoven și Haydn. Ea era o pianistă foarte bună și un critic exigent. Wagner se temea ca un copil de cenzura ei. Trecea prin adevărate agonii când Cosima refuza să facă sex cu el.

Deși Wagner și Judith nu deveniseră amanți, instinctul Cosimei nu avea nevoie ca nelegiuirea propriu-zisă să se fi întâmplat. Între timp, relația ei cerebrală, castă și întru totul corectă cu Nietzsche a devenit mai apropiată și mai puternică. Din nefericire, ea a ars corespondența cu Nietzsche, așa că trebuie să ne bazăm pe jurnalul ei, pe care nu l-a scris ca pe un jurnal intim, ci ca pe un viitor document public dedicat iluminării și instruirii copiilor ei și a posterității. În perioada vizitei lui Judith Gautier, îl descrie pe Nietzsche doar ca pe un bărbat plăcut, cultivat și bine-crescut. Judith Gautier și ceilalți sunt numiți „indivizii Mendes".

Când s-a întors la Paris, Judith a scris un articol despre casa lui Wagner care ar fi fost demn și de revista *Hello*. Cosima a fost oripilată de invadarea vieții lor private și de vulgaritatea nonșalantă cu care Judith dădea în vileag detalii cotidiene din viața lor personală.

În pauzele pe care le lua de la compoziție, Wagner se pornea să urce pe câte-un munte împreună cu câinii lui sau mergea pe la un

magazin preferat de antichităţi din Lucerna. Când Maestrul nu era acasă, lui Nietzsche i se permitea să cânte la pianul Maestrului. Cânta bine, chiar şi în acest context exaltat şi cu un abandon emoţional mai mare decât al lui Wagner, a cărui minte era mereu preocupată de aspectele tehnice. Când cânta, Nietzsche intra treptat într-un soi de transă, stârnind în Cosima (fiica lui Liszt, până la urmă) o stare de euforie halucinatorie.

Cu cât cânta mai mult şi mai frenetic, cu atât se simţea ea mai cuprinsă de „o senzaţie de frică şi de cutremur", notând că interpretarea lui declanşa demonicul din ea. Pentru Cosima, ca şi pentru Nietzsche, muzica accesa tărâmul extazului divin. Viaţa cotidiană, spunea ea, devenea brusc insuportabilă prin comparaţie. Când Wagner era plecat, au încercat de câteva ori să invoce lumea de dincolo, cu Nietzsche cântând frenetic la pian ca preludiu la conjurarea forţelor oculte[15].

În 1869, de Crăciun, Nietzsche a fost invitat să petreacă sărbătorile la Tribschen. Era singurul străin, singurul musafir. Nu mai petrecuse niciodată un Crăciun ca acela.

Wagner şi Cosima aveau un ritual complicat de Crăciun. Cosima era o catolică devotată, iar Wagner un ateu declarat, dar în fiecare an colaborau pentru a-i încânta pe copii. În Ajunul Crăciunului, respectau vechea tradiţie germană a Sfântului Nicolae, cel care aduce daruri, şi a lui Knecht Ruprecht, cel care ameninţă să-i bată cu nuiaua sau să-i răpească pe copiii neascultători sau obraznici.

Nietzsche a ajutat-o pe Cosima să instaleze decorul în care urma să prindă viaţă ritualul. Au împodobit bradul împreună. Când totul a fost gata, bona Hermine a dat buzna la copii, spunându-le că se aude un *răget* nemaipomenit! Atunci a apărut Wagner deghizat în Knecht Ruprecht, urlând din toţi bojocii şi stârnind o panică teribilă. Până la urmă i-au liniştit pe copii, ce au primit în dar nuci pe care Cosima petrecuse mare parte din luna decembrie îmbrăcându-le în poleială. A apărut Pruncul Isus, distrăgându-le copiilor atenţia de la dispariţia tatălui lor. S-a lăsat tăcerea şi atmosfera a devenit misterioasă în timp ce copilul Christos îi îndemna să coboare scările întunecate până în galerie. Întreaga familie l-a urmat într-o procesiune tăcută. În cele din urmă au ajuns la pomul luminat orbitor de lumânări. S-a făcut schimb de cadouri, iar Cosima a intonat rugăciuni alături de copii.

Săptămâna ce a urmat pare să fi fost una de mare fericire şi de mare intimitate între Nietzsche şi Cosima. În jurnalul ei nu mai apare după însemnările de pe 26 decembrie. Îl va relua doar pe 3 ianuarie, notând că nu a scris în el o săptămână întreagă şi că a petrecut majoritatea timpului cu profesorul Nietzsche, care i-a părăsit doar cu o zi înainte.

Pe 18 iulie 1870, căsătoria Cosimei cu von Bülow a fost în cele din urmă anulată. Nietzsche a fost invitat să fie martor la căsătoria sa cu Wagner, în biserica protestantă din Lucerna, pe 25 august, dar i-a fost imposibil să participe. Deja izbucnise războiul dintre Franța și Prusia, așa cum Nietzsche și Jacob Burckhardt se temuseră că se va întâmpla.

Când Franța lui Napoleon al III-lea a declarat război Prusiei lui Bismarck, pe 19 iulie 1870, Nietzsche era la Basel, la pat cu o gleznă scrântită, îngrijit de sora lui, Elisabeth. Urmarea firească ar fi fost s-o trimită înapoi la mama lor, la Naumburg, dar acest lucru nu era nici posibil, nici lipsit de pericol în haosul ce a urmat imediat declarației de război.

„Pe 19 iulie, s-a declarat război și începând din acel moment în Basel a domnit cea mai incredibilă confuzie. Călători francezi și germani năvăleau din toate direcțiile, în drum spre regimentele lor de acasă. O săptămână întreagă a părut aproape imposibil pentru mulțimile năvălitoare să-și găsească un acoperiș pentru o noapte în Basel. Gările erau pline ochi noapte de noapte, iar cei care nu puteau suporta atmosfera sufocantă închiriau trăsuri pentru toată noaptea."[16]

Nietzsche a însoțit-o pe Elisabeth într-o scurtă vizită la Tribschen, înainte să-și continue excursia pe muntele Axenstein. Acolo s-au cazat într-un hotel mare. În timp ce medita la propriul viitor, Nietzsche a scris eseul „Viziunea dionisiacă asupra lumii" (*Die dionysische Weltanschauung*), punând în legătură filosofia lui Schopenhauer cu spiritul tragediei grecești, și a scris câteva variante ale unei scrisori către președintele Comitetului Educației din Basel:

„În lumina stării actuale a lucrurilor în Germania, nu veți fi surprins de cererea mea de a mi se permite să-mi fac datoria față de țara mea de baștină. În acest scop apelez la dumneavoastră pentru a-mi media solicitarea de a absenta în ultimele săptămâni din semestrul de vară din onorabilul Comitet pentru Educație de la Basel. Sănătatea mea s-a îmbunătățit deja atât de mult, încât mi-aș putea ajuta concetățenii, fără teamă de consecințe, fie ca soldat, fie ca sanitar pe ambulanță... în fața strigătului cumplit al Germaniei că fiecare trebuie să-și facă datoria de *german*, mărturisesc că n-aș îndura să-mi îndeplinesc datoria față de Universitatea din Basel doar fiind obligat în mod dureros... Și aș vrea să-l văd pe elvețianul care ar accepta să fie ținut la post în circumstanțe similare...". Ultima propoziție a fost ștearsă din varianta finală[17].

Pe 9 august, i-a scris Cosimei, vorbindu-i despre intenția lui de a pleca la război. Ea i-a răspuns în aceeași zi, spunându-i că i se pare prea devreme pentru a se înrola voluntar. Oricum, o sută de trabucuri cadou ar fi mai folositoare pentru armată decât prezența

unui diletant. Era tipic pentru francheţea ce o facea divină în ochii lui Nietzsche şi Wagner şi care-i facea să se arunce dezarmaţi la picioarele ei.

Autorităţile universitare i-au permis să plece cu menţiunea că, dat fiind că era din toate punctele de vedere cetăţean elveţian, nu ar trebui să se întoarcă la vechiul lui regiment, ci să-şi asume rolul noncombatant de sanitar pe ambulanţă.

Nietzsche a plecat la Erlangen pe 12 august, pentru a primi instructajul de sanitar în spitalul mare de acolo. Programul lui de instructaj de două săptămâni nici nu se încheiase când a trebuit să facă faţă primului tren plin cu răniţi grav: adulţi şi copii morţi sau în agonie.

Pe 29 august, la patru zile după căsătoria Cosimei cu Wagner, Nietzsche a mers pe jos 11 ore pentru a-i îngriji pe răniţii de pe câmpul de luptă de la Worth, unde Germania câştigase o mare victorie, dar cu un preţ teribil. Aproape zece mii de germani zăceau morţi pe câmpul de bătălie, alături de opt mii de cadavre lăsate-n urmă de francezi.

I-a scris mamei sale despre câmpul de luptă devastat, „plin de nenumărate jalnice rămăşiţe şi duhnind a hoit; astăzi mergem la Hagenau, mâine la Nancy şi aşa mai departe, pe urmele Armatei de Sud... În următoarele câteva săptămâni, scrisorile tale nu vor mai ajunge la mine, pentru că ne aflăm încontinuu în mişcare, iar poşta funcţionează extrem de lent. Aici nu se mai aude nimic acum despre înaintarea trupelor – nu se mai tipăresc ziare. Populaţiile inamice de aici par a se obişnui cu noua stare de lucruri. Dar sunt ameninţate cu pedeapsa cu moartea pentru cea mai mică abatere. În toate satele prin care trecem, găsim spital după spital. Vei mai primi veşti de la mine în curând; nu-ţi face griji pentru mine"[18].

Ziua de 2 septembrie l-a găsit pe Nietzsche îngrijind răniţi într-un tren sanitar, călătorind de la Ars-sur-Moselle spre Karlsruhe. Călătoria a durat trei zile şi două nopţi. A descris-o într-o scrisoare către Wagner, datată 11 septembrie.

„*Lieber un verehter Meister*: Aşadar, casa îţi este acum împlinită şi bine întărită în mijlocul furtunii. Oricât de departe aş fi fost, m-am tot gândit la acest eveniment şi v-am trimis binecuvântări în gând, şi mă bucură foarte mult să văd, din rândurile ce mi le-a trimis soţia ta, pe care o iubesc din suflet, că a fost posibil în cele din urmă să serbaţi aceste festivităţi [nunta şi botezul lui Siegfried] mai devreme decât bănuiam noi când ne-am văzut ultima oară.

Ştii ce şuvoi m-a smuls de lângă voi şi a făcut să-mi fie imposibil să fiu martor la asemenea sfinte şi mult dorite ceremonii. Munca mea de sanitar a fost întreruptă provizoriu, din nefericire din pricina bolii. Multiplele mele misiuni şi îndatoriri m-au dus aproape de

Metz [atunci sub asediu]. La Ars-sur-Moselle am preluat răniţii şi ne-am întors cu ei în Germania... Am fost repartizat într-un vagon de vite mizerabil în care se aflau şase răniţi grav; i-am îngrijit, i-am bandajat, i-am oblojit de unul singur de-a lungul întregii călătorii... La două cazuri am diagnosticat cangrenă... Abia ce îi predasem la spitalul din Karlsruhe când am început să manifest şi eu simptome grave de boală. Am ajuns la Erlangen cu dificultate, pentru a prezenta diverse rapoarte grupului meu. Apoi am căzut la pat şi încă nu mi-am revenit. Un doctor bun mi-a diagnosticat problema, la început, ca fiind un caz grav de dizenterie, apoi de difterie... Astfel, după un scurt interval de patru săptămâni, în care am încercat să acţionez asupra întregii lumi, am fost aruncat încă o dată în mine însumi – ce situaţie mizerabilă!"

În prima săptămână în stare critică la Erlangen, Nietzsche a fost în pericol de moarte. A fost tratat cu azotat de argint, opiu şi clisme cu acid tanic, tratamentul normal la vremea aceea, al cărui efect era că distrugea intestinele pacientului pe viaţă. După o săptămână, viaţa lui nu mai era în pericol şi a fost trimis la mama lui şi la Elisabeth, care încă trăiau în casa copilăriei lui din Naumburg. Suferind dureri cumplite şi vomitând neîntrerupt, şi-a făcut nefericitul obicei de-o viaţă de a-şi administra singur medicamentele ce-i atenuau temporar simptomele, distrugându-i şi mai mult organismul. S-a sugerat că Nietzsche ar fi contractat şi sifilis, pe lângă difterie şi dizenterie, când i-a îngrijit pe răniţi în vagonul acela. Ca şi întregul subiect al sifilisului de care ar fi suferit Nietzsche, nici acest aspect nu poate fi verificat în vreun fel.

În timpul convalescenţei, s-a adâncit în pregătirea cursurilor şi seminarelor din semestrul ce urma şi ţinea legătura cu prietenii prin scrisori ce nu pomenesc niciodată amintirile îngrozitoare de pe câmpul de luptă, care-i bântuiau, probabil, zilele şi nopţile. Nietzsche avea intestinele distruse, icter, insomnie, voma, avea hemoroizi, un gust constant de sânge în gură şi acele orori psihice pe care câmpurile de luptă trebuie să i le fi imprimat în creier. Spre deosebire de Wagner şi de Cosima, care îşi povesteau unul altuia visele în fiecare dimineaţă, după care ea le consemna cu religiozitate în jurnalul său, Nietzsche nu şi-a încredinţat visele posterităţii. Concede totuşi să-şi exprime un dezgust violent faţă de militarism şi filistinism în general şi faţă de Prusia lui Bismarck în particular.

„Ce duşmani ai credinţei [culturii] noastre cresc acum din pământul însângerat al acestui război! Sunt pregătit pentru ce e mai rău şi în acelaşi timp sunt încrezător că ici şi colo, în noianul de durere şi teroare, se va deschide floarea nocturnă a cunoaşterii."[19]

„Fatala, anticulturala Prusie" era de vină: departe de a reînvia spiritul creativ al Greciei antice, Bismarck o transforma în Roma:

filistină, brutală, materialistă, un motor al uciderii în masă și al barbariilor fară măsură.

Nietzsche a fost indignat de brutalitatea sângeroasă și cinică a prusacilor care i-au înfometat în mod intenționat pe francezi în timpul asediului Parisului, ce a ținut din septembrie, când s-a îmbolnăvit el, până în luna ianuarie a anului următor.

Oroarea pe care o resimțea în fața barbariei războiului nu era orientată doar spre prusaci. Nici nu fusese format bine un nou guvern francez, că s-a ridicat împotriva lui Comuna din Paris și i-a tratat pe cetățenii francezi la fel de rău ca prusacii. A pornit măceluri sângeroase și nediscriminatorii: au fost masacrați preoți, prizonieri și simpli trecători. S-a declarat război și culturii. Au fost sparte și dărâmate monumente. Muzeele și palatele Parisului, inclusiv Les Tuileries, au fost prădate și incendiate într-o frenezie răzbunătoare, lipsită de noimă, a unei distrugeri herostratice. În ziarele din Basel apăruse știrea eronată că și muzeul Luvru fusese distrus. La aflarea acestor vești îngrozitoare despre genocidul cultural deliberat, atât Burckhardt, cât și Nietzsche s-au repezit în stradă, căutându-se unul pe celălalt. Când s-au găsit, s-au îmbrățișat devastați, rămași fără cuvinte.

„Când am auzit de incendiile din Paris, timp de câteva zile m-am simțit anihilat și copleșit de teamă și de îndoieli", scria Nietzsche; „întreaga existență academică, științifică, filosofică și artistică părea o absurditate, dacă o singură zi putea șterge de pe fața pământului cele mai mărețe opere de artă, ba chiar întregi epoci artistice; m-am agățat cu o convingere arzătoare de valoarea metafizică a artei, care nu poate exista doar de dragul bietelor ființe umane, ci are misiuni mai înalte de îndeplinit. Însă, chiar în momentul în care durerea era mai acută, nu am putut arunca piatra asupra acelor blasfematori, care pentru mine erau doar purtătorii vinovăției generale, o temă grozavă de gândire"[20].

Cum se apropia Crăciunul, Nietzsche a fost iarăși invitat la Tribschen. În ochii gazdelor lui, el crescuse semnificativ, transformându-se în filosof-războinic, dar experiența câmpului de luptă deschisese un abis între ei. Ea îi întărise lui Nietzsche convingerea că este dedicat Europei, în timp ce Wagner și Cosima erau inflamați de un naționalism militant, triumfalist. Wagner chiar refuza să citească scrisori care îi erau trimise dacă erau scrise în franceză.

În dimineața zilei de Crăciun, aerul parfumat al casei a fost inundat de sunete încântătoare. Wagner îi strecurase în secret pe scară pe Hans Richter și o orchestră de 15 instrumentiști. Au cântat *Idila lui Siegfried*, care pe atunci nu avea titlu, supranumită de fetele Cosimei „muzica scărilor".

„Acum pot să mor", a exclamat Cosima către Wagner auzind-o.

„Ar fi mai ușor să mori pentru mine decât să trăiești pentru mine"[21], a răspuns el.

Aceste replici erau reprezentative pentru nivelul elevat la care se purtau, epuizant și neînduplecat, conversațiile la Tribschen, adeseori punctate de lacrimi și suspine. Interludiul de Crăciun a continuat la acest nivel înalt de intensitate pentru Cosima, care a scris că era ca și cum *Idila lui Siegfried* i-ar fi transportat viața într-o reverie. Plină de euforie, simțea cum toate granițele se topesc, cum devine indiferentă la existența trupească, simțea o fericire supremă, binecuvântarea cea mai înaltă, de parcă ar fi atins în fine țelul schopenhauerian al eliminării hotarelor dintre voință și reprezentare.

Cosima a fost încântată de cadoul oferit de Nietzsche cu ocazia zilei sale de naștere, manuscrisul eseului *Nașterea conceptului de tragedie*, o variantă timpurie la *Nașterea tragediei*. Serile, Wagner citea cu voce tare pasaje din acesta. El și Cosima îl apreciau ca fiind de cea mai înaltă valoare și excelență.

Wagner și Cosima nu făceau cadouri de acest Crăciun, în semn de omagiu pentru cei ce îndurau greutățile războiului. Nietzsche nu fusese avertizat. A venit cu eseul pentru Cosima și cu mici daruri pentru copii. Pentru Wagner, alesese cu grijă o copie a măreței gravuri a lui Durer *Cavalerul, moartea și diavolul*, imagine ce, încă de la crearea ei, în 1513, fusese folosită ca punct de convergență naționalist, un simbol plin de semnificație al credinței și curajului germanilor în fața greutăților. Wagner a primit-o cu mare plăcere. Pentru el, cavalerul german era purtătorul unui dublu simbolism: era eroul său, Siegfried, care, în intriga din *Inel*, călărește întru mântuirea lumii și, în plus, îl reprezenta pe el însuși. Wagner călărind în arena muzicii, în șaua Muzicii Viitorului: cavalerul ce avea să revigoreze spiritul culturii germane, care, sufocată de filistinism și multiculturalism, va fi chemată într-o bună zi, asemenea lui Siegfried, să ucidă dragonii culturilor de import. Era un cadou foarte bine gândit.

Nietzsche a rămas opt zile la ei, fiind iarăși unicul musafir. Într-o seară le-a citit eseul său despre atitudinea dionisiacă, pe care apoi l-au discutat. În altă seară, Wagner a citit libretul de la *Die Meistersinger*. Cosima notează că ea și Nietzsche s-au bucurat de sublima experiență de a-l asculta pe Hans Richter interpretând muzica din *Tristan* doar pentru ei doi. Au purtat o discuție în care au comparat calitățile lui E.T.A. Hoffmann și Edgar Allan Poe și au căzut de acord în legătură cu profunzimea ideii de a privi lumea reală ca pe un spectru, despre care Schopenhauer spune că ar fi semnul capacității filosofice. Într-o zi a fost atât de frig, încât Nietzsche a cunoscut neobișnuita fericire domestică de a-i fi invadată în mod plăcut Camera de Gândit, *Denkstube*, de întreaga familie. Era camera cea mai călduroasă din casă. Au citit și au făcut conversație într-o foarte flatantă *sotto voce*, ca să nu-l deranjeze pe Profesor de la lucru.

În ziua Anului Nou, 1871, i-a părăsit pentru a se întoarce la Basel. Nietzsche se hotărâse în cele din urmă să facă ceva în legătură cu lipsa sa de înclinație pentru filologie și cu tot mai puternica înclinație pentru filosofie. În ianuarie, i-a scris încă o scrisoare lungă președintelui comitetului de conducere al universității[22], formulând sugestia neobișnuită de a fi transferat pe postul de șef al Catedrei de filosofie de la Basel, care tocmai se eliberase. Mai sugera ca prietenul său, Erwin Rohde, să preia conducerea Catedrei de filologie, în locul lui. Rohde și Nietzsche fuseseră colegi la cursurile lui Ritschl de la Bonn și Leipzig, însă, dat fiind că Nietzsche nu avea nici un fel de calificări în domeniul filosofiei, iar Rohde era un simplu *Privatdozent* (profesor asociat) la Universitatea din Kiel, autoritățile au considerat propunerile lui Nietzsche surprinzătoare.

Gândul că va trebui să se întoarcă la predarea filologiei inducea în el un fel de narcolepsie. Toată luna ianuarie a avut o stare de sănătate precară. Doctorii insistau să-i recomande odihnă completă într-un loc cu climă caldă. A fost chemată sora lui. După ce l-a mai pus cât de cât pe picioare, cei doi au au pornit într-o călătorie de convalescență în Alpii italieni.

„În prima zi", notează Elisabeth, „am ajuns abia până la Flüelen, pentru că poștalionul, care nu mai circulase două săptămâni întregi din cauza ninsorilor abundente, nu și-a putut relua funcționarea normală decât în dimineața următoare. În hotelul nostru am dat peste Mazzini, care, sub numele fictiv Mr. Brown, călătorea întovărășit de un tânăr". Giuseppe Mazzini era un prieten apropiat al lui Garibaldi. Fusese condamnat la moarte în propria țară și-și petrecea mare parte din exil uneltind să transforme Italia într-o republică unificată. Asemenea multora dintre republicanii și anarhiștii internaționali de la vremea aceea, Mazzini își găsise refugiu la Londra, de unde plănuia invadarea și cucerirea Italiei de către toți emigranții politici ce trăiau acolo. Doar Jane Carlyle, de altfel o revoluționară înflăcărată, s-a grăbit să se scuze, invocând răul de mare, însă toți ceilalți nu au avut nici o obiecție. Planul era să plece din Londra în baloane cu aer cald, dat fiind că tocmai fusese inventată o metodă de a le cârmui. Mazzini considera, cu oarecare îndreptățire, că o asemenea campanie i-ar consterna pe tiranii Bourboni ai Italiei[23].

„Acest nobil fugar", continuă Elisabeth, „cocârjat de vârstă și de tristețe, care putea intra în patria mumă pe care o iubea atât de fierbinte doar în secret și sub un nume fals, mi-a facut impresia unei personalități extraordinar de tulburătoare. Toată această traversare a masivului Sankt Gotthard în săniuțe făcute special pentru două persoane s-a făcut pe o vreme atât de frumoasă, încât decorul acela sumbru, precum și peisajul de iarnă, cu auriu, albastru și alb, ne-au izbit prin frumusețea lor de nedescris. Compania intelectuală a lui Mazzini, care ni s-a alăturat îndatoritor la fiecare oprire, precum

şi un accident care ne-a terifiat în timp ce coboram pe drumul şerpuit de pe înălţimile ameţitoare ale masivului Sankt Gotthard spre valea Tremola, de parcă aveam aripi (o săniuţă aflată chiar în faţa noastră a căzut cu tot cu pasageri, vizitiu şi cai mai bine de 60 de metri; din fericire, nimeni nu a fost rănit, graţie zăpezii afânate) – toate aceste lucruri combinate au conferit acestei călătorii un farmec special şi de neuitat. Următoarea frază a lui Goethe, pe care Mazzini i-o repeta cu accentul lui străin tânărului care-l însoţea, a devenit de atunci încolo maxima preferată a mea şi a fratelui meu: ***Sich des Halben zu entwöhnen und im Ganzen, Vollen, Schönen resolut zu leben*** [«Îndepărtează compromisul şi trăieşte hotărât doar cu ceea ce este întreg, complet şi frumos»]. Cuvintele de despărţire ale lui Mazzini au fost foarte emoţionante. Ne-a întrebat încotro ne îndreptăm. «Spre Lugano», i-am răspuns, «care după toate relatările este un soi de Paradis». A zâmbit, a oftat uşor şi a zis: «Pentru cei tineri Paradisul e peste tot»"[24].

Pe 12 februarie au ajuns la Lugano, unde au fost prinşi de vraja visării lucide, serene, desprinse parcă din *Muntele vrăjit*, indusă de marele hotel burghez al acelor vremuri. Elisabeth a menţionat toate notabilităţile minore, cel mai distins, în ochii ei, fiind contele von Moltke, fratele marelui feldmareşal. Erau jocuri de salon, spectacole de teatru, concerte şi excursii plăcute spre învecinatul şi pitorescul munte Brè. În dubla sa calitate de profesor de 27 de ani şi burlac, Nietzsche era foarte căutat şi tratat ca o celebritate. Cu eleganţă, a urcat pe Bre mai sus decât restul grupului. Scoţând din buzunar un exemplar din *Faust*, citea din el „în timp ce ochii noştri rătăceau de-a lungul magnificului peisaj primăvăratic şi ne îmbătam cu abundenţa de bogăţii a lumii. În cele din urmă a lăsat jos cartea şi – cu vocea lui melodioasă – a început să vorbească despre cele abia citite şi despre cele ce ne înconjurau, de parcă tocmai ne-am fi lepădat de îngustimea şi micimea noastră de nordici, devenind demni de simţăminte şi ţeluri mai înalte, şi, cu un curaj înmiit şi aripi mai uşoare, puteam acum, cu toată energia, să ne ridicăm pe cea mai înaltă culme pentru a întâlni soarele"[25].

Din nefericire, von Moltke a răcit în timpul unei excursii pe lac. „Spre totala consternare a grupului nostru, a murit", a notat Elisabeth, dar acest lucru nu i-a umbrit prea mult timp veselia. „Ce zile fericite şi neumbrite de nori am trăit în aceste trei săptămâni la Lugano – de jur împrejur aveam parfumul violetelor, soarele şi frumoasa atmosferă a munţilor şi a primăverii! –, încă-mi amintesc cum glumeam şi râdeam; nebunatici, am participat chiar şi la distracţiile carnavalului. În plin post al Paştelui am fost invitaţi de un nobil italian la Ponte Tresa. Acum, când îmi amintesc cum noi, germanii de la Hotel du Parc[26], am dansat împreună şi cu italienii în piaţa publică de

acolo (încă îl pot vedea clar pe Fritz cu ochii minții, învârtindu-se vesel în dans), totul îmi pare un adevărat vis carnavalesc."

În timp ce Elisabeth scria despre vesele dansuri câmpenești, fratele său își scria prima carte, *Nașterea tragediei din spiritul muzicii*, descriind concluziile la care ajunsese în anii de gândire nonfilologică pe marginea originii și țelurilor tragediei antice grecești și a importanței sale constante pentru prezentul și viitorul culturii.

5

Naşterea tragediei

> Aproape tot ce numim noi „civilizaţie superioară" se bazează pe spiritualizarea şi aprofundarea *cruzimii*... Ceea ce constituie voluptatea dureroasă a tragediei este cruzimea.
>
> *Dincolo de bine şi de rău*, „Virtuţile noastre", secţiunea 229*

Impactul primei cărţi a lui Nietzsche, *Naşterea tragediei din spiritul muzicii*, s-a dovedit a fi mult mai important decât preocupările mărunte şi circumstanţiale care l-au împins pe Nietzsche s-o scrie. Iniţial, cartea a fost, pe de o parte, atacul pătimaş al unui tânăr la adresa degenerării culturale a vremii sale, iar pe de altă parte, manifestul regenerării culturale a recent unificatei Germanii, în viziunea lui Richard Wagner. Rămâne şi astăzi o percepţie revoluţionară a tranzacţiilor ambigue dintre raţional şi instinctual, dintre viaţă şi artă, dintre lumea culturii şi reacţia omului în faţa ei.

Celebrul început al cărţii ne spune că, aşa cum procrearea depinde de dualitatea sexelor, tot aşa continua dezvoltare a artelor şi culturii depinde de dualismul apolinic-dionisiac. Asemenea celor două sexe, acestea sunt prinse într-o continuă luptă întreruptă doar de perioade temporare de reconciliere.

El identifică apolinicul cu artele plastice, în special sculptura, dar şi pictura, arhitectura şi visele, care, în acele vremuri prefreudiene, nu reprezentau erupţiile murdare ale emanaţiilor inconştientului vinovat, ci îşi păstrau străvechiul simbolism profetic, iluminator şi revelator. Calităţile lui Apollo pot fi rezumate mai mult sau mai puţin ca fiind vizibilul, ceea ce poate fi descris: în termeni schopenhauerieni, aceşti termeni corespund în mare „reprezentării". Lumea lui Apollo este compusă din indivizi morali, raţionali, cei care exemplifică „*principium individuationis*, din ale cărui gesturi şi priviri

* Ed.rom.cit. vol. 6, p. 113 (n.tr.).

ne vorbesc întreaga plăcere şi înţelepciune a «aparenţei», ca şi frumuseţea ei"[1].

Artele ce-i aparţin lui Dionysos sunt muzica şi tragedia. Dionysos, fiul lui Zeus cel născut de două ori, era perceput în Grecia antică atât ca om, cât şi ca animal. El reprezenta o lume fermecată de experienţe extraordinare ce transcend graniţele existenţei. Zeul vinului şi al beţiei, al băuturii şi al drogurilor, al nebuniei rituale şi al extazului, zeu al lumii ficţionale a teatrului, al măştii, al imitaţiei şi al iluziei; el este zeul acelor arte care subminează realul sau identitatea individuală a adoratorilor săi în timp ce aceştia sunt transformaţi de ele.

Muzica şi tragedia sunt amândouă capabile să şteargă spiritul individual şi să trezească impulsuri care în forma lor paroxistică fac ca subiectivul să se diminueze până la autoanihilare, în timp ce spiritul este transportat pe căi mistice într-o stare transcendentală de beatitudine sau oroare. În tragedia atică, unul dintre numele lui Dionysos era „Cel ce mănâncă carne crudă". Numai prin spiritul muzicii putem pătrunde extazul implicat în autoanihilare. Ne gândim la cei care merg astăzi la festivalurile de rock sau la Nietzsche când îşi descrie reacţia la *Tristan* – ca şi cum şi-ar fi lipit urechea de inima voinţei universale şi ar fi ascultat tumultuoasa dragoste de viaţă ca pe un torent tunător. El îşi ilustrează ideea în faţa contemporanilor referindu-se la ceva ce le era familiar: mulţimile frenetice care străbătuseră Germania medievală într-o manie a cântecului şi a dansului, aşa-zişii cântăreţi şi dansatori ai Sfântului Ioan şi ai Sfântului Vitus. (Wagner îi pomenise şi în *Die Meistersinger von Nürnberg.*) Nietzsche recunoştea în ei corurile bahice ale grecilor. Beţia, muzica, cântecul şi dansul erau activităţile în timpul cărora *principium individuationis* se pierdea. Aici se afla răspunsul dionisiac în faţa chinurilor vieţii.

Când s-a născut pesimismul grecilor, atracţia lor către mitul tragic, spre înspăimântător, nefast, cruzime, spre Mâncătorul de Carne, spre orgiastic, enigmatic şi distructiv? Geniul tragediei greceşti, ne spune el, este că, prin miracolul voinţei elenistice, apolinicul şi dionisiacul sunt îngemănate. Dramaturgul grec presocratic este un artist apolinic al visului şi, în acelaşi timp, un artist dionisiac al extazului, iar acest lucru este obţinut cu ajutorul corului.

Corul reprezintă originea tragediei şi este o reprezentare a stării dionisiace. Introducerea corului este o negare a naturalismului. Nietzsche trage un semnal de alarmă legat de cultura timpului său: „Prin actuala noastră venerare a naturalului şi a realului, am ajuns la antipodul oricărui idealism, şi anume în zona muzeelor figurilor de ceară"[2].

Pentru a înţelege moartea tragediei antice greceşti trebuie doar să ne gândim la maximele socratice: că virtutea este cunoaştere, că

toate greşelile îşi au originea în ignoranţă şi că omul fericit este un om virtuos.

În această formulă practic optimistă şi raţională stă dispariţia tragediei. În teatrul postsocratic, eroul virtuos trebuie să fie dialectic. Trebuie să existe o legătură necesară şi vizibilă între virtute şi cunoaştere, între credinţă şi moralitate. Socrate reduce justiţia transcendentală a lui Eschil la „principiul searbăd şi obraznic al dreptăţii poetice".

Socrate este „mistagogul ştiinţei", în al cărui ochi n-a lucit nicicând minunata sclipire a nebuniei. Socrate a instigat la „o universalitate niciodată bănuită a setei de cunoaştere în cea mai largă sferă a lumii culte şi, ca sarcină intrinsecă pentru fiecare om de înaltă capacitate, a condus ştiinţa în largul mării, de unde niciodată n-a mai putut fi total izgonită de-atunci, cum a fost întinsă, prin această universalitate, în primul rând o reţea comună de idei peste tot globul pământesc, chiar cu perspectiva legităţii unui întreg sistem solar"[3].

Oamenii sunt captivii amăgirii socratice că plăcerea cunoaşterii poate vindeca eterna rană a existenţei. „Cine a trăit plăcerea unei cunoaşteri socratice în sine şi îşi dă seama cum aceasta caută să cuprindă întreaga lume a fenomenelor, în cercuri din ce în ce mai largi, nu va simţi de-aci înainte nici un stimul capabil să-i întreţină dorinţa de viaţă mai puternic decât setea nestăpânită de a desăvârşi acea cucerire şi de a ţese reţeaua impenetrabil de solid."[4]

Dar asta înseamnă să ignori faptul că lumea e mai mult decât o copie a fenomenelor. Mai există şi dionisiacul, voinţa. Şi astfel, „în această perioadă târzie a culturii socratice, omul... rămâne totuşi veşnic înfometat". Redus la raţionalitate, omul alexandrin este în fond doar „bibliotecar şi corector şi orbeşte lamentabil din pricina prafului de pe cărţi şi a greşelilor de tipar"[5].

Este cumva refugiul nostru în ştiinţă şi în dovezile ştiinţifice un soi de teamă, o fugă de pesimism, un subtil, ultim refugiu din calea adevărului? Din punct de vedere moral, este un soi de laşitate şi de falsitate?

Problema ştiinţei trebuie înfruntată. Ştiinţa era o problemă postsocratică în Grecia, observă Nietzsche, aşa cum rămâne o problemă în Europa postdarwiniană. Prin credinţa în explicabilitatea naturii şi în cunoaştere ca panaceu, ştiinţa anulează mitul. Drept urmare, „ne îndrăgostim în mod senil şi neproductiv de existenţă". Nu a existat vreodată o perioadă în care cultura să fie mai slăbită. Când dezastrul ce doarme în pântecele culturii teoretice începe treptat să-l înspăimânte pe omul modern, unica salvare a culturii ar fi să deschidă cu forţa porţile ce conduc înspre muntele vrăjit al elenismului[6].

Cine deţine cheia muntelui vrăjit? Cine e destul de puternic pentru a sparge porţile? Schopenhauer şi, inevitabil, Wagner. Pe scurt, opera, cu îmbinarea de cuvinte şi muzică, este noua formă a artei tragice în care se reunesc apolinicul şi dionisiacul.

Cine poate, se întreabă Nietzsche, să asculte actul III din *Tristan și Isolda*, „această horă ciobănească a metafizicii", și să nu se sufoce sub o încordare spasmodică a tuturor aripilor sufletești? Cum ar putea face cineva asta „fără să fie distrus"[7]? O experiență dionisiacă și una întru totul germană, din punct de vedere mitologic.

Într-o genune până acum inaccesibilă, spiritul german încă doarme și visează, intact și cu forță dionisiacă, asemenea unui cavaler adâncit în somn; iar din această genune dionisiacul se ridică înspre urechile noastre.

În *Tristan* (aici lucrurile devin complicate), dionisiacul se află, de fapt, în slujba apolinicului. Cel mai nobil țel al tragediei este ca Dionysos să rostească vorbele lui Apollo, iar Apollo, în cele din urmă, să rostească vorbele lui Dionysos. Astfel este împlinit cel mai nobil țel al tragediei și al tuturor artelor.

După ce citează pe larg din libretul operei *Tristan*, cartea se încheie cu întâlnirea imaginară dintre un om modern și un cetățean al Greciei antice care merg împreună să asiste la tragedie și să aducă sacrificii ambelor zeități. Deși *Nașterea tragediei* este mai mult o carte despre cultură decât despre cum ar trebui să-și trăiască oamenii viața, ea introduce idei la care Nietzsche se va întoarce pe măsură ce filosofia sa va deveni mai elaborată. Concepția asupra dualității naturii umane, exprimată în *Nașterea tragediei* prin apolinic și dionisiac, și nevoia crucială de a rezista iluziei certitudinii oferite de știință îl vor preocupa pentru tot restul vieții sale active.

Când terminase prima variantă a cărții, a lăsat în urmă zăpezile ce se topeau în Lugano, plecând la Tribschen, unde a luat-o pe Cosima prin surprindere apărând la micul dejun, pe data de 3 aprilie. Ea a observat că părea foarte obosit și l-a convins să rămână cinci zile. Le-a citit manuscrisul care atunci purta titlul *Originea și obiectul tragediei grecești*. Cosima și Wagner au fost încântați. Mare parte a textului reprezenta reunirea schimburilor lor de idei din ultimii doi ani. Pe lângă asta, cum ar fi putut să nu fie cuceriți de propunerea renașterii culturale naționale prin muzica lui Wagner?

Dintr-odată, toți și toate de la Tribschen erau apolinici și dionisiaci. Wagner avea un nou nume de alint pentru Cosima: era „spiritul lui apolinic". El deja era Dionysos în triunghiul amoros, dar cartea lui Nietzsche adăugase un nou sens acestui rol. Wagner a încorporat termenii „apolinic" și „dionisiac" în cuvântarea pe care o scria, „Asupra destinului operei", pe care urma s-o susțină peste trei săptămâni în fața Academiei de Științe din Berlin. După asta, avea programată o discuție personală cu Bismarck. Direcția culturii Reichului german era pe mâini bune.

Deși toate acestea erau măgulitoare pentru Nietzsche, el descoperea că este mai burckhardtian, mai european decât Wagner. Nu

putea trece cu vederea exaltarea lui Wagner în fața suferinței Parisului aflat sub asediul prusacilor. Wagner numea Parisul „femeia întreținută a lumii" și-și freca mâinile cu bucurie pentru că aceasta-și primea în sfârșit binemeritata pedeapsă pentru ușurătatea ei de amantă, preferința ei pentru eleganță în detrimentul seriozității și pentru „trivializarea ei franco-iudaică a culturii".

„Richard ar vrea să-i scrie lui Bismarck și să-i ceară să facă Parisul una cu pământul"[8], nota Cosima, dar Nietzsche vedea cu totul altfel lucrurile: era copleșit de milă pentru oamenii nevinovați din Paris și de oroare față de propria țară, care impunea aceste suferințe.

Coloana sonoră de la Tribschen era neliniștitoare, dacă nu de-a dreptul dezagreabilă pentru urechile lui Nietzsche. Copiii cântau noul și atrăgătorul *Kaisermarsch* pe care Wagner îl compusese în onoarea noului împărat, iar Maestrul își recita noul poem scris în cinstea armatei prusace care asedia Parisul. Ceea ce Nietzsche percepea ca fiind un val barbar care distrugea cultura, Wagner considera un val de renaștere culturală. Ideea lui Wagner era că, dacă nu ești capabil să pictezi din nou tablouri, nu ești demn să le deții. Dacă dăm la o parte naționalismul urât al lui Wagner, acesta era cu siguranță adevăratul dionisiac, adevăratul punct de vedere creativ și original, în comparație cu înclinația total istoricistă, total apolinică a lui Nietzsche de a conserva edificiile culturale.

Știm că, în intervalul petrecut la Tribschen, Nietzsche a operat modificări asupra *Nașterii tragediei*, la sugestia lui Wagner, dar nu știm cu exactitate care au fost acelea. După ce i-a „facut fericiți pe copii cu un șarpe verde"[9], a plecat la Basel ca să mai șlefuiască textul, să-i schimbe titlul și să-i adauge o lungă dedicație pentru Wagner.

La Basel îl așteptau numai vești proaste. Scaunul liber de șef al Catedrei de filosofie fusese ocupat de un candidat potrivit. Nietzsche a înțeles cât de naiv și de neadecvat fusese să-și înainteze sugestiile ca în jocul de-a scaunele muzicale.

„Ce idioțenii am comis! Și ce sigur pe mine eram în toate planurile mele! Nu mă pot ascunde după paravanul stării mele bolnăvicioase; în mod evident a fost o idee născută după o noapte de insomnie febrilă și odată cu ea am crezut că am găsit un remediu împotriva bolii și a nervilor."[10] Așa că a trebuit să rămână în viermuiala filologilor care studiau chichițele gramaticale din scrierile Antichității fără a se confrunta vreodată cu problemele presante ale vieții. Sarcinile sale filologice constituiau o deturnare teribilă de la menirea mult mai importantă. Trebuia să-și pună speranțele în publicarea cărții ce avea să-i aducă recunoașterea ca filosof. Atunci poate reușea să-și schimbe direcția.

Între timp, ca urmare a anxietății și stării lui de sănătate, binevoitoarele autorități de la Basel i-au mai redus orele de predare. Sora lui, Elisabeth, s-a mutat la Basel ca să-l îngrijească. Lui Elisabeth nu i-a venit deloc greu să se mute de la Naumburg, unde, fiind fată bătrână, avea o viață limitată, trăind în casa mamei lor și dedicându-se actelor de caritate.

La sfârșitul lunii aprilie, Nietzsche i-a trimis partea introductivă a *Nașterii tragediei* unui editor din Leipzig. Însă au trecut luni și nu a primit măcar o confirmare de primire. Nesiguranța lui ca autor era alimentată de absența lui Wagner și a Cosimei. Zeii părăsiseră Insula Fericiților și călătoreau prin Germania în misiunea lor de a găsi un loc în care să construiască teatrul unde avea să fie pus în scenă *Inelul*. Nu se putea refugia la Tribschen în căutarea sprijinului intelectual. În plus, chiar dacă ar fi fost în apropiere, Wagner nu era în poziția de a oferi sprijin nimănui, dat fiind că el însuși se afla într-o stare constantă de tensiune și nesiguranță. În ciuda eforturilor consistente ale lui Wagner de a-l împiedica, regele Ludovic montase o reprezentație dezastruoasă a operei *Das Rheingold*, prima din ciclul *Inelului*. Nerăbdător s-o vadă, regele sprijinise o punere în scenă prematură și îngrozitor de prost gândită. A confirmat cele mai negre previziuni ale lui Wagner, iar printre urmările acestei producții care nu avusese nici o șansă se număra și tăierea de către rege a legăturilor directe cu Wagner, care acum nu știa dacă Ludovic mai avea de gând să finanțeze proiectul *Inelului*. Acest lucru era deosebit de frustrant, mai ales că, în călătoria lor prin Germania, Wagner și Cosima au găsit că Bayreuth ar fi locul ideal unde să-și construiască teatrul, dacă ar fi avut bani.

Un oraș de dimensiuni medii din nordul Bavariei, Bayreuth era deservit de o cale ferată, care-i putea aduce publicul la ușă. Peisajul era superb, ca dintr-o Germanie legendară. Era punctul cel mai înalt al unei imense câmpii fertile, cu culturi și turme de vite. Un palat baroc încărcat de istorie într-un parc amenajat reprezenta triumful intelectului apolinic, în timp ce un deal de dimensiuni considerabile, acoperit cu iarbă, ce domina câmpia, aproape cerea să fie încoronat cu prezența dionisiacă a unei săli de operă.

În săptămâna Rusaliilor, Wagner și Cosima s-au întors la Tribschen plini de speranță. L-au somat pe Nietzsche să-i însoțească. Rusaliile erau o perioadă foarte încărcată emoțional pentru toți trei. Nu putea trece niciodată fără amintirea sacră a nașterii lui Siegfried din 1869, evenimentul care pecetluise misticul lor triumvirat.

Acum, după doar doi ani, asupra lor plana umbra destrămării. Dacă proiectul cultural avea să aibă succes, lucru la care Nietzsche trebuia să spere, Wagner și Cosima urmau să părăsească definitiv Tribschenul, mutându-se la Bayreuth. Zilele lui în Insula Fericiților erau numărate. Când urma să vină ziua în care sclipirea dansului

stelelor avea să mai trăiască doar în amintire? Nesiguranţa şi fragilitatea lui emoţională erau agravate de faptul că editorul nu se hotăra dacă să publice sau nu *Naşterea tragediei*. În iunie, Nietzsche nu a mai putut suporta tensiunea. Şi-a cerut înapoi manuscrisul. Fără a-l anunţa pe Maestru, i l-a trimis editorului lui Wagner, Ernst Wilhelm Fritzsch.

La începutul lui septembrie, Cosima i-a scris lui Nietzsche rugându-l să-i recomande pe cineva care să-l însoţească pe fiul prinţesei Hatzfeldt-Trachenberg într-un foarte amplu turneu prin Italia, Grecia, Orient şi America. Erau foarte multe motive întemeiate pentru ca Nietzsche să se ofere el însuşi. Ar fi constituit un fel de încheiere a unei veri lungi şi tensionate. Ar fi putut să-i îmbunătăţească sănătatea (doctorii mereu îi recomandau să meargă în locuri cu o climă mai caldă). Ar fi scăpat de Catedra de filologie. Însemna că ar fi reuşit în sfârşit să vadă Roma şi lumea Antichităţii clasice. Ideea l-a stârnit atât de tare, încât a pălăvrăgit despre asta cu colegii de la universitate înainte să fie ceva bătut în cuie. De asemenea, părea să fi fost ceea ce-şi dorea şi Cosima – altfel, de ce i-ar fi spus lui? Numai că el o înţelesese cu totul greşit pe Cosima, care nu era nicidecum genul care să facă doar aluzii atunci când putea pur şi simplu să poruncească. Cosima a fost scandalizată de ideea ca el să renunţe la rolul serios de profesor pentru a-l prelua pe cel frivol de *cicerone* al unui prinţişor. Când i-a comunicat asta, Nietzsche a simţit că-i vine să intre în pământ de ruşine că s-a facut de râs în ochii ei şi în ochii universităţii. Din fericire, universitatea vedea altfel lucrurile. Când şi-a anunţat intenţia de a rămâne profesor, i-au crescut salariul cu suma considerabilă de 500 de franci, la 3.500.

În octombrie a împlinit 37 de ani. O lună mai târziu, i-a trimis o scrisoare delirantă lui Carl von Gersdorff, fostul său coleg de şcoală de la Schulpforta, ca să-l anunţe că „excelentul Fritzsch" îi acceptase cartea şi îi promisese s-o publice înainte de Crăciun.

„S-a stabilit ca prezentarea grafică", jubila Nietzsche în scrisoarea către von Gersdorff, „să ia drept model *Ţelurile operei* de Wagner – bucură-te cu mine! Asta înseamnă că va exista foarte mult spaţiu pentru o vinietă frumoasă: comunică-i asta prietenului tău artist şi transmite-i cele mai amicale salutări din partea mea. Scoate eseul lui Wagner, deschide-l la pagina de titlu şi calculează spaţiul pe care l-ar ocupa:

Naşterea tragediei
din spiritul muzicii
de
Dr. Friedrich Nietzsche
Profesor de filologie clasică
Leipzig Fritzsch

În clipa de față am cea mai mare încredere că această carte va avea vânzări extraordinare, iar domnul care va desena vinieta se poate pregăti pentru un crâmpei de nemurire.

Acum, alte noutăți. Închipuie-ți, dragul meu prieten, ce ciudat a fost ca acele zile pline de căldură sufletească ale reîntâlnirii noastre din timpul vacanței mele să dea roade pe loc sub forma unei compoziții lunguțe pentru două piane, în care totul devine ecoul unei frumoase toamne încălzite de soare. Pentru că este legat de o amintire din tinerețe, opul se intitulează *Ecou din ajunul Anului Nou: cu imn, dans câmpenesc și clopot în miez de noapte*. E un titlu vesel... Acest cântec va fi un cadou și o surpriză de Crăciun pentru Frau Wagner... Nu compusesem nimic timp de șase ani, iar toamna *asta* m-a stimulat să încerc din nou. Când e interpretat cum trebuie, durează 20 de minute"[11].

Euforia lui nu a durat mult. Xilogravorul ce urma să devină nemuritor prin această vinietă a refuzat lucrarea și a trebuit să fie găsit un altul. Fritzsch a tipărit textul cu caractere mai mici decât la *Țelurile operei*, așa încât cartea, având 140 de pagini, era mai subțire și părea mai puțin importantă decât sperase Nietzsche, mai curând ca o broșurică. De asemenea, Wagner s-a supărat pe el pentru că s-a dus la editorul lui fară să-i ceară voie în prealabil, lăsând impresia că ei doi ar fi fost în cârdășie, că Nietzsche ar fi fost propagandistul de casă al lui Wagner.

A refuzat invitația de a petrece Crăciunul la Tribschen, motivând că avea nevoie de timp ca să se gândească la o nouă serie de conferințe despre viitorul instituțiilor de învățământ, deși ar fi putut face asta și în *Denkstube*. De fapt, după cum i-a mărturisit în taină lui Erwin Rohde, avea nevoie de timp să se calmeze înaintea verdictului lui Wagner în legătură cu piesa muzicală pe care i-o trimisese. „Sunt emoționat în legătură cu ceea ce urmează să aud despre lucrarea mea muzicală."[12]

Nietzsche se considera un compozitor cu oarecare talent și se înflăcăra la gândul că Wagner îl va admira. Când, în cele din urmă, Hans Richter și Cosima s-au așezat la pian în vila de la Tribschen pentru a interpreta duetul în fața lui Wagner, Maestrul s-a foit încontinuu în cele 20 de minute cât a durat. Piesa era tipică pentru compozițiile pentru pian ale lui Nietzsche din acea perioadă, un potpuri de Bach, Schubert, Liszt și Wagner. Eterogene, excesiv de sentimentale și insuficient dezvoltate, compozițiile sale te fac invariabil să te gândești că, dacă ar fi trăit mai târziu, ar avut succes compunând muzică de scenă pentru filme mute. Oricât ar fi râs Wagner și Cosima între ei, nu i-au spus ce părere proastă le-a facut piesa. Ea i-a mulțumit pentru „frumoasa scrisoare" ce însoțea darul, însă nu a pomenit nimic de muzică.

Singur în Basel pe perioada Crăciunului, Nietzsche a fost ajutat de un zugrav, despre care nu știm ce căuta acolo, să deschidă o ladă mare din lemn ce sosise de la mama lui. Franziska ducea acum o

viață de-a dreptul prosperă, moștenirile lăsate de mătuși permițându-i să cumpere toată casa din Naumburg și să-și ia chiriași.

Cu ocazia acestui Crăciun, Franziska hotărâse, în spirit misionar, să-i trimită fiului ei, a cărui credință se clătina, o pictură italiană de mari dimensiuni înfățișând-o pe Fecioară. În orele solitare din timpul Crăciunului, Nietzsche a avut destul timp să compună o scrisoare de mulțumire care conține o descriere a modului foarte convențional în care-și aranjase spațiul de locuit: „*Fecioara* va sta, bineînțeles, deasupra canapelei; deasupra pianului va fi o pictură de Holbein, marele Erasmus... cu Papa Ritschl și Schopenhauer deasupra măsuței de scris de lângă sobă. Oricum... îți mulțumesc din suflet... o asemenea pictură parcă m-ar atrage involuntar spre Italia – și aproape cred că mi-ai trimis-o pentru a mă ademeni într-acolo. Singurul răspuns pe care-l pot oferi acestui efect apolinic este unul dionisiac – muzica din ajunul Anului Nou – și, după aceea, prin dublul efect apolinic-dionisiac al cărții mele, ce va fi publicată la început de an".

Scrisoarea continuă cu mulțumiri pentru pieptenul cel bun, pentru peria de păr, peria de haine, „care poate că e prea moale", pentru ciorapii frumoși și pentru grămada de turtă dulce delicioasă și împachetată ca de sărbătoare[13]. În același timp, i-a trimis prietenului său din copilărie Gustav Krug o epistolă scrisă pe un ton șugubăț, în care-i spunea să aștepte *Nașterea tragediei* în anul ce vine și-l avertiza, cam cu același ton și același limbaj pe care le folosise la 17 ani, când îi trimisese unui prieten romanul său „dezgustător" de obscen *Euphorion*: „O! E indecentă și ofensatoare. Citește-o în taină, închis în camera ta!"[14].

Nu putem citi scrisorile lui din perioada acelui Crăciun fără a-l compătimi pentru nesiguranța ce-l învăluia. Nimeni nu era sincer. Toată lumea, inclusiv el, se prefăcea; toată lumea purta o mască, fiecare arătându-i unuia o față, iar altuia alta. El uitase, pe moment, povața călăuzitoare a lui Pindar, pe care o adoptase în studenție: „Să devii ceea ce ești!".

În cele din urmă, cartea a fost publicată. Pe 2 ianuarie 1872 a putut să i-o trimită lui Wagner însoțită de o scrisoare în care explica întârzierea ca fiind rezultatul acțiunii „forțelor destinului, pe care nu poți să te bizui niciodată...".

„Vei vedea că pe fiecare pagină nu încerc decât să-ți mulțumesc pentru tot ce mi-ai oferit; unica îndoială care mă copleșește este dacă am primit mereu cum trebuie ce mi-ai oferit.

Cu cele mai călduroase mulțumiri pentru afecțiunea pe care mi-o arăți, rămân, așa cum am fost și voi fi,

Credinciosul tău Friedrich Nietzsche."

Era cea mai deschisă, mai onestă și mai afectuoasă scrisoare pe care o trimisese vreodată. Din fericire, când a primit cartea, Wagner i-a scris drept răspuns:

„Dragul meu prieten!

N-am citit niciodată ceva mai frumos decât cartea ta. Totul e superb!... I-am spus Cosimei că, după ea, tu ești următorul în inima mea și apoi, la foarte mare distanță, se află Lenbach, care mi-a făcut un portret atât de uimitor de realist! *Adieu!* Vino cât poți de repede la noi și atunci va fi veselie dionisiacă!".

Cosima i-a trimis o scrisoare extaziată, în care lăuda cartea fără rezerve. Textul îi părea profund, poetic și frumos. I-a spus că-i oferea toate răspunsurile la întrebările ridicate de viața ei interioară. Sentimentele pe care ea le exprima erau autentice: în intimitatea jurnalului ei personal spune că această carte este „cu adevărat splendidă" și descrie o scenă în care ea și Wagner aproape au rupt cartea în două, vrând fiecare să pună mâna pe ea.

Nietzsche i-a trimis un exemplar lui Liszt, care a răspuns la rândul său cu amabilitate, spunând, printre multe altele, că nici măcar el nu găsise o definiție mai bună a artei. S-au adunat și mai multe laude, sub forma unor scrisori trimise de doamne și domni de viță nobilă, baronese și baroni care nu au înțeles neapărat cartea, dar care i-au trimis tot felul de platitudini pentru a arăta că se află în tabăra lui Wagner și a regelui Ludovic *contra mundum*. Nimic însă din partea vreunui filosof sau filolog de profesie și nici nu a apărut vreo cronică în presă. El aștepta plin de emoții. În jurul cărții se așternea cea mai apăsătoare și mai neliniștitoare tăcere. „Mă simt de parcă aș fi comis o crimă", a spus el.

Însă, din punct de vedere intelectual, îi mai distrăgea serios atenția de la asta sarcina de a susține conferințele despre învățământ a căror redactare îl împiedicase să-și petreacă Crăciunul la Tribschen. Societatea Academică din Basel avea o puternică tradiție a conferințelor publice. În fiecare iarnă se desfășura un program de 30 sau 40 de conferințe la care putea asista oricine dorea. La prima prelegere a lui Nietzsche de pe 16 ianuarie s-au strâns vreo trei sute de oameni, care l-au ascultat cu atenție și au mai venit și după aceea.

Seria „Despre viitorul instituțiilor noastre de învățământ" avea ca subiect direcția ce trebuia urmată în domeniul educației de nou-creatul Reich. Mare parte din ideile discutate în *Nașterea tragediei* au fost reluate în conferințe. Critica la adresa culturii sterile a prezentului era urmată de sugestia ca aceasta să fie înlocuită de o regenerare a „spiritului germanic" al trecutului.

Nietzsche şi-a structurat conferinţele ca pe nişte dialoguri platoniciene între un student şi un profesor, făcându-le relevante pentru publicul său prin faptul că îi punea să exprime păreri despre politica momentului; punea faţă în faţă teoria marxistă şi o întoarcere a radicalismului aristocratic al Greciei antice.

Studentul susţine extinderea cât se poate de mult a educaţiei. Ar trebui educaţi cât mai mulţi. Utilitatea ar trebui să fie obiectul şi scopul educaţiei. Formarea fiecăruia astfel încât să câştige cât mai mulţi bani ar echivala cu fericire pentru toată lumea.

Filosoful argumentează o întoarcere la educaţie de dragul educaţiei şi pentru susţinerea celor mai înalte norme morale. Lărgirea instrucţiei produce o slăbire a ei. Dilema statului este că alianţa dintre inteligenţă şi proprietate necesită o educaţie rapidă, astfel încât fiinţa care câştigă bani să fie produsă cu cea mai mare viteză. Omului i se îngăduie numai atâta cultură cât este în interesul câştigului.

Spusese ceea ce era de nerostit: că statul nu-şi dorea indivizi străluciţi, ci componente ale angrenajului, specialişti educaţi doar atât cât să contribuie servil şi fară să critice, rezultatul inexorabil fiind perpetuarea mediocrităţii intelectuale. În diatribele lui Nietzsche împotriva ziarelor care ţineau loc de cultură şi în exasperarea sa că până şi cel mai mare savant trebuie să se folosească de ele, auzim ecoul conversaţiilor lui peripatetice cu Burckhardt: „acel liant lipicios care încleiază încheieturile dintre toate formele de viaţă, toate stările, toate artele, toate ştiinţele şi care este tot atât de rezistent şi sigur pe cât este, de obicei, tocmai hârtia de ziar"[15].

Seria de conferinţe trebuia să includă şase, dar, când a ajuns la a cincea, sănătatea i se deteriorase. Asta, împreună cu faptul că nu reuşea să-şi încheie argumentaţia trecând în ultima conferinţă de la teorie la sugestii concrete pentru o reformă a învăţământului au făcut ca seria lui de conferinţe să rămână neîncheiată. Toate cele cinci conferinţe fuseseră apreciate şi avuseseră un public numeros. A primit oferta de a prelua conducerea Catedrei de filologie clasică din oraşul Greifswald, din nord, dar ultimul lucru pe care şi-l dorea era încă o catedră de filologie. Ar fi vrut să se mute la o catedră de filosofie.

Studenţii entuziaşti de la Basel i-au interpretat greşit refuzul de a preda la Greifswald. Gândind că semnifica veşnica sa loialitate faţă de Basel, l-au vizitat cu propunerea de a organiza o procesiune cu torţe în cinstea lui. I-a refuzat. Câteva zile mai târziu, Universitatea din Basel i-a crescut salariul la 4.000 de franci elveţieni, ca recunoaştere a „serviciilor sale excepţionale".

La opt zile după ce Nietzsche îşi susţinuse prima conferinţă, Wagner i-a făcut o vizită, foarte supărat. Se întreba cum ar fi putut face ca *Naşterea tragediei* să nu fie „ucisă de tăcere"[16]. Dar îngrijorarea mai profundă a lui Wagner era legată de propria persoană şi de opera

vieții lui. Se părea că visul său era din nou pe cale să se năruie. La început, consiliul municipal al orașului Bayreuth îi oferise locul pe care urma să-și construiască opera, apoi se aflase că nu primăria deținea terenul, iar proprietarul refuza să-l vândă. Și apoi lucrurile au evoluat din rău în mai rău: secretarul regelui Ludovic verificase sumele. Wagner se pricepea la contabilitate mai puțin chiar decât la cântat, iar costurile clădirii crescuseră cumva în mod alarmant de la 300.000 de taleri la 900.000. Banii trebuiau să fie strânși prin înființarea unor Societăți Wagner cu membri cotizanți, oriunde puteau fi găsiți entuziaști. În toată Germania și în străinătate existau deja multe societăți, chiar și în Egipt, unde contribuise și califul, entuziasmat de ideea integrării europene (printre alții, îl invitase recent pe Henrik Ibsen la inaugurarea Canalului Suez). Responsabilitatea coordonării diverselor Societăți Wagner căzuse în grija a două notabilități cu discursuri răsunătoare, baronii Loen din Weimar și Cohn din Dassau, dar aceștia reușiseră să strângă doar o sumă între 12.000 și 28.000 – sau cel puțin asta susțineau, dar Wagner era convins că baronul Cohn, pe care-l numea „evreul de curte", sabota toată afacerea din motive murdare, semite.

Wagner era disperat; era aproape gata să abandoneze întregul proiect. Nu mai avea somn. Digestia îi era haotică. Era bântuit de ideea că regele Ludovic avea să moară sau să înnebunească. Iar atunci avea să rămână complet fără bani, iar proiectul *Inelului* și regenerarea culturală a Germaniei aveau să moară odată cu el. Wagner îl vizita pe Nietzsche ca primă oprire în turneul său final, disperat, de strângere de fonduri.

Văzându-l pe Maestru într-o asemenea stare deplorabilă, Nietzsche s-a oferit în mod impulsiv să renunțe la orice pentru a face un turneu prin toată Germania lui natală, unde să susțină conferințe pentru strângerea de fonduri. Wagner l-a descurajat. Rolul lui Nietzsche era să rămână la Basel și să-și consolideze reputația, ducându-și la bun sfârșit seria de conferințe, a cărei reală și importantă ambiție era de a provoca o schimbare în politicile pentru educație ale lui Bismarck. În siajul acestor conferințe încununate de succes, pe care Nietzsche intenționa să le publice într-un volum, Wagner pregătea în secret un memorandum pe care să i-l trimită lui Bismarck, în care să evidențieze deficiențele cancelarului în domeniul educației și să sugereze reforme ca model pentru renașterea culturală, „pentru a arăta cât de rușinos e că s-a ratat un moment glorios pentru fondarea unei instituții de învățământ cu adevărat germane, care să regenereze spiritul german..."[17]. Până la urmă cartea nu a mai fost niciodată publicată, iar memorandumul niciodată trimis. Era un proiect prost conceput din capul locului; Bismarck nu reacționa niciodată pozitiv în fața criticilor.

Wagner și-a continuat drumul spre Berlin, lăsând-o pe Cosima singură să se consoleze cu cartea lui Nietzsche și cu o cutie de caviar pe care Wagner i-o trimisese de la Leipzig[18]. Dacă Nietzsche și-ar fi urmat impulsul donquijotesc de a renunța la universitate și de a umbla prin Reich pentru Wagner, ar fi devenit inutil în mai puțin de o lună. Turneul lui Wagner a avut un succes financiar fulminant. Victoria împotriva Franței crease o stare de spirit naționalistă, așa încât el și planurile lui păreau extrem de interesante. A fost primit cu ovații la Berlin și la Weimar. Bayreuth i-a oferit un teren chiar mai bun, precum și unul mare în apropierea operei, unde el și Cosima își puteau construi o vilă frumoasă în care să locuiască.

Era spre finele lui martie, iar zăpezile se topeau. Wagner se întorsese din turneul său triumfator, iar Nietzsche a fost invitat să petreacă sărbătorile de Paște alături de ei la Tribschen. Iarăși era singurul musafir. A sosit în Joia Mare, cu o sută de franci atârnându-i greu în buzunare. Era un fel de trădare pascală, amintind de cei treizeci de arginți ai lui Iuda. Banii îi fuseseră dați de Hans von Bülow, un maestru al manipulării emoționale, care căuta mereu moduri ingenioase de a-i chinui pe Cosima și pe cei care o iubeau. Von Bülow îl vizitase pe Nietzsche la Basel chiar înaintea Paștelui. Îi înălțase în slăvi *Nașterea tragediei*, apoi îl însărcinase cu misiunea jenantă de a-i duce banii, drept cadou de Paște, fiicei sale Daniela, care locuia la Tribschen cu Cosima și Wagner.

Vremea în acel weekend a fost la fel de schimbătoare și de neliniștită precum sentimentele lor, aflați în pragul colțuros al despărțirii, copleșiți de regrete greu de exprimat. Părăseau Insula Fericiților. Chiar dacă abandonarea Tribschenului nu însemna că Wotan declara *das Ende*, amurgul zeilor, nu încăpea îndoială că ea marca sfârșitul unei perioade binecuvântate de creativitate divină, de inspirație reciprocă, în care se născuseră un copil și patru capodopere: *Siegfried*, *Götterdämmerung*, *Idila lui Siegfried* și *Nașterea tragediei*. Știau cu toții că au ajuns la sfârșitul idilei.

Wagner l-a luat pe Nietzsche la ceea ce avea să se dovedească a fi ultima lor plimbare prin împrejurimile Tribschenului. Seara, Nietzsche le-a citit a cincea lui conferință. În ziua următoare, în timp ce Wagner lucra, Nietzsche și Cosima au ieșit la o plimbare pe Cărarea Tâlharului. În asemenea plimbări, Cosima obișnuia să poarte cașmir roz tivit din belșug cu dantelă și, pentru a-și proteja tenul deschis, o pălărie de paie mare, împodobită cu trandafiri roz. În urma ei dupăia uriașul dulău Newfoundland pe nume Russ, negru ca tăciunele, demn, masiv și amintind inevitabil de spiritul prietenos din legenda lui Faust. Plimbându-se pe malul lacului argintiu, vorbeau despre tragismul vieții, despre grecii antici, despre germani, despre planuri și aspirații. Precum bătaia unei aripi mărețe, o pală de vânt rece a fost

semnalul unei furtuni stârnite din senin ce i-a gonit înapoi în casă, unde au citit basme lângă foc.

În duminica Paştelui, Nietzsche a ajutat-o să ascundă ouă în grădină, ca să le găsească cei mici. În hainele lor de Paşte, în nuanţe deschise, copiii aduceau cu un stol de lebede, aşa cum scotoceau pe malul lacului, căutând prin trestiile de smarald după ouăle ascunse şi scoţând ţipete subţirele atunci când descopereau câte unul. Ţinând ouăle încondeiate în căuşul palmelor cu degetele întrepătrunse, copiii i le aduceau înapoi Cosimei.

După-amiază, Nietzsche şi Cosima au cântat duete la pian. Pe cer a apărut un curcubeu. Simbol universal al speranţei şi al aspiraţiilor înflăcărate, curcubeul avea pentru ei doi o semnificaţie profundă chiar mai personală, dat fiind că în *Inel* Wagner foloseşte curcubeul ca pe un pod ce uneşte lumea muritorilor de tărâmul zeilor. Trecerea dintr-o lume în cealaltă se poate face doar pe podul curcubeului.

În timpul prânzului au vorbit despre o altă legătură dintre zei şi muritori: hobby-ul la modă reprezentat de spiritism. Cosima credea în adâncul sufletului ei în supranatural. Ea scrie în jurnal cum stătea noaptea în pat şi asculta scârţâiturile şi trosnetele din casa aceea veche şi le interpreta drept semne din lumea spiritelor: mesaje din partea muritorilor pe care-i cunoscuse odinioară sau din partea câinilor pe care-i iubise cândva. Dar în prezenţa lui Wagner se prefăcea că este mai sceptică, ca să nu pară proastă în ochii lui. Cât despre Wagner, el nu era interesat de semnalele transmise prin intermediul dilatării sau contracţiei unor bucăţi de lemn, dar devenea atent atunci când zeii încercau să-i capteze atenţia pe căi grandioase, cum ar fi un curcubeu, un tunet, luna luptându-se să se elibereze de brâul negru al unui nor trecător sau aurora boreală răsfirându-şi faldurile luminoase pe cerurile din Tribschen. La prânz, Wagner a respins din nou, în mod raţional, manifestările spiritiste, pe care Cosima le-a declarat a fi nişte înşelătorii. În ciuda acestui lucru, şi-au încercat cu toţii norocul în jurul mesei de spiritism. A fost un eşec incontestabil.

Duminică dimineaţa, Nietzsche a trebuit să se întoarcă la treburile lui de la universitate. După plecarea Profesorului, amândoi au început să se simtă nelalocul lor, bolnavi şi deprimaţi. Chiar şi nestăpânitul Wagner a spus că este cuprins de dezgust, tristeţe, îngrijorare şi teama că nu va fi la înălţimea misiunii colosale ce-l aşteaptă. Cosima s-a dus la culcare.

O serie de neînţelegeri sau poate destinul au făcut ca Nietzsche să apară la Tribschen ca să-şi ia rămas-bun de la Maestru la trei zile după ce acesta plecase deja spre Bayreuth. A găsit-o pe Cosima chiar când strângea lucrurile dintr-o casă care nu mai era locul care-i schimbase lui întreaga percepţie asupra felului în care poate fi trăită

o viaţă. Camerele îşi pierduseră vraja aceea apăsătoare: atmosfera, înainte narcotică, acum era proaspătă, alpină şi cu un uşor iz de apă de lac. Aerul roşiatic al lumii lor izolate era acum luminos şi solar. Spaţii fluide ce fuseseră dematerializate de lumina stinsă ce trecea prin perdelele roz îşi pierduseră misterul molatic şi erau acum aspre, lucitoare şi solide. Ferestrele ce fuseseră purtătoarele extatice ale fanteziei perdelelor răsucite, cu falduri bogate, prinse de mâinile grăsune ale unor heruvimi poleiţi şi de ghirlande de trandafiri roz, delicaţi, fuseseră reduse la forma lor de sticlă rectangulară. Viziunea apocaliptică a lui Wagner, care transformase orice interior domestic într-o scenă, fusese înlocuită de nişte simple cuburi cu un aer proaspăt ce nu aveau nici un mister. Pe tapetul bogat din catifea violet şi piele embosată rămăseseră forme urâte, cenuşii, acolo unde odinioară fuseseră agăţate icoanele credinţei lor. Urmele şterse în formă de U indicau fantomele cununilor de laur. Dreptunghiurile goale aminteau de imaginile walkiriilor cu platoşă din aur, de imaginea regelui Ludovic arătând tânăr şi nobil, de dragoni solzoşi şi spiralaţi şi de pictura lui Genelli *Dionysos luptându-se cu muzele lui Apollo*, pe care Nietzsche o admirase atât de des în vremea când îşi dezvolta ideile ce aveau să stea la baza *Naşterii tragediei*.

Nietzsche n-a putut face faţă emoţiei. Ca şi în scena copleşitoare când s-a trezit sufocat de oroare şi angoasă la bordel, s-a repezit la pianul de concert. S-a aşezat la claviatură şi a improvizat, în timp ce Cosima umbla cu solemnitate maiestuoasă prin camere, supraveghindu-i pe servitorii care împachetau melancolici comorile de la Tribschen. Improvizând, şi-a revărsat dragostea intensă pe care o simţea pentru ea şi pentru soţul ei, pentru luminozitatea pe care o creaseră împreună şi pe care o împărtăşiseră de-a lungul a trei ani, pentru amintirea ei sfâşietoare şi pentru nostalgia eternă din viitor.

Pierderea lui nu era încă totală, dar nimic n-o putea împiedica să devină astfel, pe nesimţite. Parcă se plimba printr-o viitoare ruină, a spus el. Cosima vorbea despre „vremuri eterne, acum trecute". Servitorii erau cu toţii înlăcrimaţi; câinii umblau în urma oamenilor peste tot ca nişte suflete pierdute şi refuzau să mănânce. Nietzsche s-a ridicat de pe scăunelul pianului doar ca s-o ajute pe Cosima să rânduiască şi să împacheteze obiectele care erau prea preţioase pentru a fi lăsate pe mâna servitorilor: scrisori, cărţi, manuscrise şi, mai presus de orice, partituri.

„Lacrimile atârnau grele în aer. Ah! Era o situaţie disperată! Aceşti trei ani pe care i-am petrecut într-o legătură strânsă cu Tribschenul şi în care am vizitat acel loc de 23 de ori – ce nu înseamnă ei pentru mine! Dacă nu i-aş fi avut, ce s-ar fi ales de mine!"[19] Iar în *Ecce homo* a adăugat: „Pot să las la o parte cu inima uşoară restul relaţiilor mele umane; nu aş vrea cu nici un preţ să dau din viaţa mea zilele petrecute la Tribschen, zile de încredere, de veselie, de

accidente sublime – de momente *profunde*... Nu știu ce experiențe au avut alții cu Wagner: pe cerul nostru nu a trecut nici un nor, niciodată".

Se spunea că după acel moment nu a mai putut să vorbească despre Tribschen fără să-i tremure vocea.

După întoarcerea la Basel, s-a îmbolnăvit de zona zoster la nivelul gâtului și nu a mai putut să-și scrie cea de-a șasea conferință, finală. Nu exista o nouă carte pe care s-o publice Fritzsch, iar negura tăcerii continua să învăluie *Nașterea tragediei*.

Nietzsche îi trimisese o scrisoare iubitului său profesor Ritschl, filologul clasicist pe care-l urmase de la Universitatea din Bonn la Universitatea din Leipzig și al cărui portret atârna acum deasupra măsuței sale de scris de lângă șemineu. „Nu-mi luați în nume de rău uimirea că nu am auzit un cuvânt de la dumneavoastră despre cartea mea recent publicată"[20], începea scrisoarea lui nechibzuită și continua pe același ton nesăbuit.

Ritschl nu-i scrisese pentru că nu găsise nimic plăcut de spus. A luat scrisoarea lui Nietzsche drept o dovadă de megalomanie. Considera că *Nașterea tragediei* era o aiureală ingenioasă. Umpluse marginile paginilor din exemplarul său cu exclamații precum „megalomanie!", „libertin!" și „dezmățat!". Dar și-a conceput răspunsul cu atâta tact, încât Nietzsche nu a fost deloc ofensat de sugestia că textul lui era mai puțin academic decât al unui diletant și de observația că el nu vedea individualizarea vieții ca fiind retrogresivă, atunci când alternativa ar părea să constea în dizolvarea sinelui în propria uitare.

Cealaltă figură paternă a cărui opinie conta era Jacob Burckhardt, care a fost la fel de plin de tact și de ambiguu în răspunsul său. În așa măsură, încât Nietzsche se pare că a crezut că Burckhardt fusese încântat și fascinat de carte, acesta fiind în realitate ofensat de teza cărții, de lipsa ei de cumpătare, de stridența tonului ei și de ideea că un învățat postsocratic serios nu era nimic mai mult decât un colecționar de fapte aleatorii.

Și totuși, tăcerea continua! „Deja de zece luni toată lumea tace, pentru că toți cred de fapt că sunt mai presus de cartea mea, că nu e demnă de a se vorbi despre ea."[21]

Soții Wagner nu plecaseră de la Tribschen nici de o lună când el a primit o invitație de a li se alătura pentru turnarea fundației operei din Bayreuth. Lucrurile avansaseră cu o viteză impetuoasă. Cosima lăsase rapid Tribschenul în urma ei. Aici, la Bayreuth, era mai înfloritoare ca niciodată. „E ca și cum toată viața noastră de dinainte nu a fost decât o pregătire pentru ce e aici", scria ea. Wagner i-a încoronat sentimentul îngenunchind la picioarele ei în timp ce îi conferea un nou titlu: *Margräfin* (Margrafă) de Bayreuth.

Cosima fusese întotdeauna o snoabă. Locuiau la Hotel Fantaisie, deţinut de ducele Alexander de Württemberg şi situat pe frumoasele domenii ale castelului său, Schloss Fantaisie. Paginile jurnalului ei încep să semene cu *Almanahul Gotha*. Duci, prinţi şi prinţese cu două sau trei nume de familie apar cu nemiluita în paginile jurnalului ei. Cu toţii încercau să-i intre-n graţii. Aristocraţi mai mărunţi, conţi şi contese încercau să iasă în faţă prin orice mijloace puteau. Contele Krockow i-a adus lui Wagner un leopard pe care-l împuşcase în Africa. Contesa Bassenheim îi broda bluze micuţului Siegfried. Cosima accepta toate aceste daruri cu graţia unei margrafe[22].

Ceremonia aşezării pietrei de temelie a avut loc pe 22 mai, ziua când Wagner împlinea 59 de ani. Aproape o mie de muzicieni, cântăreţi şi invitaţi au inundat orăşelul Bayreuth, care nu mai văzuse niciodată atâţia oameni. Pensiunile, hanurile şi restaurantele au rămas fară mâncare şi băutură. Numărul obişnuit de trăsuri cu cai a devenit repede insuficient. Au fost rechiziţionate tot felul de vehicule, de la brigada de pompieri şi de la cluburile sportive, pentru a ajuta la transportarea onorabililor oaspeţi până la Dealul Verde. Pe cer se îngrămădeau, foarte jos, nori cenuşii. A început să plouă torenţial. Curând, caii şi oamenii înaintau cu greu prin noroiul maroniu şi unsuros care le ajungea până la glezne. Din fericire, regele Ludovic nu era prezent.

Regele era văzut din ce în ce mai rar în perioada aceea. Ziua lui începea cu micul dejun la ora 7 seara, într-o cămăruţă luminată de şase lumânări, după care îşi petrecea de obicei noaptea cutreierând grădinile luminate de lună, într-o sanie în formă de lebădă, ascultând fragmente din muzica lui Wagner, interpretate de muzicieni ascunşi vederii. Încă îi purta pică lui Wagner pentru că nu fusese de acord cu acea premieră a operei *Das Rheingold*, însă trimisese la Bayreuth un mesaj prin care îi transmitea aprobarea sa binevoitoare. Wagner a pus-o într-o casetă scumpă care, cu ceremonia cuvenită, a fost aşezată la fundaţia clădirii în timp ce orchestra interpreta *Huldigungsmarsch*, marşul compus de el cu ceva ani în urmă drept omagiu adus regelui Ludovic.

Asemenea zeului Wotan care a lovit pământul de trei ori în *Inel*, iscând focul şi tot soiul de alte consecinţe fatale, Wagner a izbit de trei ori piatra de temelie cu un ciocan. După ce a rostit o binecuvântare, a plecat cu ochii umezi şi palid ca un mort, după cum povesteşte Nietzsche, care a avut marea onoare să se întoarcă în oraş în aceeaşi trăsură cu el.

Nietzsche încă stătea ca pe ghimpi în aşteptarea părerii lui Wagner despre duetul pentru pian pe care i-l trimisese Cosimei de Crăciun. Nici Cosima, nici Wagner nu spuseseră un cuvânt, aşa că se decisese să i-l trimită lui von Bülow.

Cu ocazia întâlnirii lor de la Basel, când von Bülow îi dăduse lui Nietzsche cei o sută de franci pentru Daniela, dirijorul îi spusese că

era atât de marcat de *Naşterea tragediei*, încât o purta peste tot cu el şi că o recomanda tuturor, fară excepţie. Ar putea von Bülow, i-a cerut acesta consimţământul, să-i dedice următoarea lui carte lui Nietzsche? Cum ar fi putut tânărul profesor să refuze un asemenea gest flatant? Cu siguranţă, după acest schimb avea să se aleagă cu nişte laude din partea lui von Bülow odată ce-i va trimite compoziţia lui, care acum era orchestrată şi se intitula *Meditaţia lui Manfred*.

În cel mai rău caz, Nietzsche se putea aştepta din partea lui von Bülow la obişnuitele platitudini pe care le bălmăjesc profesioniştii atunci când le cer părerea nişte amatori. Dar *Schadenfreude* era adânc şi puternic înrădăcinat în fiinţa dirijorului, aşa încât şi-a dat verdictul cu o cruzime inegalabilă. A scris că nu va face un secret din jena care-l încearcă atunci când trebuie să judece *Meditaţia lui Manfred*. I se părea „extremă în extravaganţa ei fantastică, incredibil de neconcludentă şi de demoralizantă, cel mai antimuzical lucru de care m-am izbit în ultima vreme în domeniul notelor înşirate pe hârtie... A trebuit să mă întreb în repetate rânduri: este cumva toată treaba asta o glumă foarte proastă? Ai intenţionat cumva să parodiezi aşa-zisa Muzică a Viitorului? Este intenţionat felul în care-ţi exprimi dispreţul faţă de toate regulile armoniei tonale, de la sintaxa cea mai elevată şi până la cea mai banală ortografie?... Nu am reuşit să descopăr nici cea mai vagă urmă a elementului apolinic; cât despre cel dionisiac, trebuie să mărturisesc sincer că m-a dus cu gândul mai degrabă la ziua ce urmează unei bacanale [adică o mahmureală]"[23].

Şi Wagner, şi Cosima considerau că von Bülow fusese inutil de crud, dar nu au găsit de cuviinţă să-şi consoleze prietenul drag trimiţându-i câteva rânduri care să pună sub semnul îndoielii devotamentul lor faţă de purul adevăr. Când Cosima i-a relatat tatălui ei ce spusese von Bülow, Liszt a clătinat cu amărăciune din capul lui cărunt şi a spus că judecata părea de un extremism plin de cruzime, însă nici el nu prea s-a înghesuit să mai atenueze lovitura.

Lui Nietzsche i-a luat trei luni să-şi revină. În cele din urmă a reuşit să-i trimită o scrisoare lui von Bülow: „Ei bine, mulţumesc lui Dumnezeu că asta ai avut să-mi spui. Ştiu destul de bine ce clipe stânjenitoare te-am facut să trăieşti şi, pentru a le compensa, lasă-mă să-ţi spun cât de mult m-ai ajutat. Gândeşte-te că, fiind autodidact în domeniul muzical, mi-am pierdut treptat toată disciplina; n-am avut niciodată parte de judecata unui muzician; şi sunt cu adevărat fericit că m-am lămurit atât de simplu în legătură cu caracterul celei mai recente perioade a creaţiei mele compoziţionale".

Se scuză pentru îngâmfarea de a fi pătruns în „zona periculoasă, lunatică" a zbuciumului emoţional, atribuind-o impulsului de a-i aduce un omagiu lui Wagner, şi îl roagă pe von Bülow să nu respingă

„acest fel de *otium cum odio*, laolaltă cu felul acesta odios de a-mi petrece timpul", din cauza pasiunii lui Nietzsche pentru *Tristan*. „Toată treaba asta, de fapt, este o experiență foarte instructivă pentru mine... O să încerc, atunci, să fac o cură muzicală; și poate voi rămâne, dacă voi studia sonatele lui Beethoven în ediția editată de dumneata, sub tutelajul și îndrumarea dumitale."[24]

O rază de lumină a apărut odată cu publicarea primului articol despre *Nașterea tragediei*. Prietenul lui Nietzsche, Erwin Rohde, a reușit să strecoare un articol în *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*. Nu prea poate fi considerat o recenzie. Repeta, pur și simplu, argumentația lui Nietzsche legată de moartea sacrului și a gândirii mistice prin intermediul consistenței crude a rațiunii socratice, întărea îngrijorarea lui în fața insidiosului vandalism cultural socialist și repeta mantra acestuia că reinventarea de către Wagner a panteonului germanic oferea fundația solidă pentru renașterea națiunii germane.

Nietzsche era extaziat. „Prietene, prietene, prietene, ce ai făcut!" A comandat 50 de exemplare din numărul respectiv al ziarului, însă n-a apucat să se bucure prea mult de ele. Ulrich von Wilamowitz-Mollendorff, care absolvise și el Pforte și era tot filolog, a scris rapid un pamflet de 32 de pagini intitulat în mod ironic *Zukunftsphilologie!* (*Filologia viitorului!*), un joc de cuvinte pornind de la termenul wagnerian *Zukunftsmusik* (*Muzica viitorului*). Deschis cu un citat percutant din Aristofan care în mod implicit condamnă *Nașterea tragediei* ca pe o delicatesă pentru un tânăr homosexual, continuă prin a condamna cartea ca fiind o lucrare proastă de filologie și un lapsus wagnerian. Wilamowitz prezintă argumente în favoarea unei interpretări stricte a trecutului cu ajutorul metodelor „științifice" ale filologiei, în defavoarea abordării lui Nietzsche, ca „metafizician și apostol". Wilamowitz împărtășește opinia comună despre grecii antici văzuți drept „copii eterni, care se bucură inocenți și nesuspicioși de frumusețea luminii". Ideea că grecii ar fi avut nevoie de tragedie era „o prostie cât carul! Ce rușine!... Nietzsche știe despre Homer mai puțin decât un sârb sau un finlandez". Ideea unei alianțe artistice între Apollo și Dionysos era la fel de ridicolă precum o uniune între Nero și Pitagora. Cultul lui Dionysos nu s-a născut din conștiința tragicului, ci din „recolta strugurilor, din strivirea lor, din consumarea băuturii noi, ațâțătoare". În continuare discută despre muzica Greciei antice, subiect la care Wilamowitz se află pe un teren la fel de instabil ca și Nietzsche. Nici unul dintre ei nu putea avea habar cum ar fi sunat muzica vechilor greci. În concluzie, el îl acuză pe Nietzsche de ignoranță crasă, de erori grave și de o lipsă de devotament pentru adevăr. Îi cere lui Nietzsche să se lase de predat filologie.

Cosima a categorisit întreaga discuție drept „nepotrivită pentru public", însă Wagner a sărit rapid în apărarea lui Nietzsche printr-o

scrisoare deschisă publicată de același ziar pe data de 23 iunie. Articolul său pe de-a-ntregul previzibil era înviorat doar de observația teribilă că Wilamowitz-Mollendorff scria ca „foaia de anunțuri a bursei din Wisconsin", formulă ce aruncă în mod categoric o lumină interesantă asupra lecturilor lui Wagner.

Nietzsche primise două lovituri mortale din partea lui von Bülow și a lui Wilamowitz-Mollendorff. Laolaltă, îi puteau spulbera perspectivele de viitor în calitate de compozitor, de clasicist și de filolog, dar cea din urmă era și cel mai puțin importantă. El căuta de mult o cale de ieșire din filologie. Poate că, printre multiplele interpretări existente la *Nașterea tragediei*, cartea ar putea fi citită și ca biletul de adio al unui filolog sinucigaș.

În cele din urmă, *Nașterea tragediei* a devenit una dintre cel mai bine vândute cărți ale lui Nietzsche. Dar, dintre cele opt sute de exemplare tipărite și publicate în 1872, în următorii șase ani s-au vândut doar 625[25]. Reputația lui fusese știrbită. Când a început noul an universitar, Nietzsche a descoperit că la cursul său de filologie se înscriseseră doar doi studenți și nici unul dintre ei nu era filolog.

6

Bordeiul otrăvit

> Boala mi-a dat totodată dreptul să-mi schimb complet toate obiceiurile; ea mi-a permis, mi-a *poruncit* să uit... Ochii mei au pus capăt, singuri, oricărui comportament de șoarece de bibliotecă – cu alte cuvinte, filologiei: eram „izbăvit" de carte... *cea mai mare* binefacere pe care mi-am dăruit-o vreodată! Sinele meu cel mai profund, parcă îngropat sub moloz, parcă redus la tăcere de permanenta *obligație de a asculta* sinele altora (iar asta înseamnă a citi!), s-a trezit încet, timid, ezitant – dar în sfârșit *a început să vorbească din nou.*
>
> *Ecce homo*, „Omenesc, prea omenesc", secțiunea 4*

În toamna anului 1872, Wagner l-a invitat pe Nietzsche la Bayreuth pentru a sărbători Crăciunul și ziua de naștere a Cosimei, așa cum obișnuiau s-o facă la Tribschen. Nietzsche a refuzat; nu se înscrisese nici un student la cursul lui de filologie din semestrul următor și nu putea suporta umilința. Așa că de sărbători s-a dus acasă, la Naumburg, unde Franziska și Elisabeth nu aveau să considere *Nașterea tragediei* un eșec și nici să aducă vorba despre incapacitatea lui de a compune o bucată muzicală decentă, de a încheia seria de conferințe despre învățământ sau de a atrage mai mult de doi studenți la cursul său de filologie în noul an universitar.

Dublul său cadou pentru Cosima, de Crăciun și de ziua de naștere, a fost unul pentru care a muncit mult și din greu. Chiar și așa, a ajuns prea târziu pentru ambele ocazii. Ea a răsuflat ușurată când a descoperit că nu era un manuscris muzical, ci unul literar, chiar dacă purta un titlu deloc promițător: *Cinci prefețe la cinci cărți*

* Ed.rom.cit., pp. 136-137 (n.tr.).

nescrise. Prima, *Despre patosul adevărului* (*Über das Pathos der Wahrheit*), avea forma unei parabole: o stea este locuită de animale inteligente care au descoperit adevărul. Steaua moare, laolaltă cu animalele care o locuiesc. Acestea mor blestemând adevărul, pentru că el le-a dezvăluit că toate cunoştinţele lor fuseseră false, lucru pe care-l va înţelege şi omul, dacă va descoperi vreodată adevărul.

A doua prefaţă avea ca obiect viitorul învăţământului german. Cea de-a treia era o meditaţie profund pesimistă asupra statului grec şi asupra problemei ridicate de faptul că era fondat pe sclavie. Nu este şi civilizaţia noastră, a Epocii fierului din secolul al XIX-lea, construită pe sclavagism? Oare teribila realitate a necesităţii existenţei unei clase de sclavi este vulturul care ciuguleşte la nesfârşit ficatul unui Prometeu al culturii?

A patra prefaţă analiza relevanţa lui Schopenhauer în cadrul culturii prezentului. Cea de-a cincea analiza relatările despre război în poemele homerice. Toată luna ianuarie, Nietzsche a aşteptat în zadar vreo critică sau măcar o confirmare de primire.

Dacă el a fost rănit de tăcerea ei, nu avea însă nici o idee cât de tare îl rănise şi-l dezamăgise pe Wagner alegând să-şi petreacă Crăciunul în altă parte. De când se mutase la Bayreuth, Wagner îi trimisese două scrisori, una în iunie şi una în decembrie, pline de intensă afecţiune, în care practic îl considera pe Nietzsche fiul său. Dată fiind vârsta sa (Wagner urma să împlinească 60 de ani), relaţia lui cu fiul său, Siegfried, era mai curând ca între bunic şi nepot. Nietzsche trebuia să fie legătura dintre generaţii, fiu pentru unul şi tată pentru celălalt.

Wagner şi Cosima au petrecut un Crăciun groaznic fară el. Finanţele se năruiseră din nou, lăsând opera parţial construită pe buza prăpastiei. Se simţeau părăsiţi de regele Ludovic, care de acum devenise aproape invizibil pentru toată lumea, comanda decoraţiuni din ce în ce mai extravagante pentru palatele lui fantastice şi ţinea legătura cu miniştrii, în probleme de stat, prin grăjdarul lui favorit. Wagner îl suspecta pe acelaşi grăjdar că ar fi blocat comunicarea lui cu regele. Sentimentul lui de izolare, generat de faptul că Ludovic se înstrăina de el, a fost intensificat de refuzul lui Nietzsche de a petrece Crăciunul cu ei. A considerat asta o dezertare şi o lipsă de loialitate, punând-o foarte tare la suflet.

Wagner plănuise ca de Crăciun să-i prezinte lui Nietzsche planul revigorării Bayreuthului prin înfiinţarea unui soi de periodic, o revistă sau un ziar ce urma să-l aibă pe Nietzsche ca editor şi colaborator (ar fi putut publica oricâte articole ar fi dorit, iar asta cu siguranţă i-ar fi făcut plăcere). Publicaţia urma să promoveze şi să ajute la strângerea de fonduri pentru Bayreuth. În schimb, profesorul Nietzsche trimisese cinci prefeţe inutile şi lipsite de noimă, prefeţele a cinci

cărţi ce nu aveau să fie scrise vreodată, fără ca vreuna dintre ele să aibă vreo legătură cu Wagner sau cu problemele lui. „Nu ne-au readus buna dispoziţie", notează Cosima cu răceală în jurnalul său, descriind în continuare nişte sărbători triste, marcate de angoasă, anxietate şi sănătate precară, astfel încât cei doi s-au pomenit certându-se pentru prima oară în căsnicia lor din cauza câinelui, care ar fi fost sau nu prea murdar ca să intre în casă. Noapte de noapte, Wagner era chinuit de o serie de coşmaruri cu adevărat îngrozitoare. Când se trezea, se calma gândindu-se la Nietzsche. Dar Nietzsche se percepea doar în rolul de discipol. Nu înţelegea nevoia foarte reală a Maestrului de a-l avea aproape şi nu realiza că Wagner şi Cosima îi percepeau absenţa ca pe o trădare. Când Cosima i-a trimis în cele din urmă o scrisoare, pe 12 februarie, Nietzsche a fost uimit de aluzia ei la o ruptură între ei: lui nici nu îi trecuse prin cap aşa ceva.

Ca o compensare, a început lucrul la o carte pe care avea să i-o dăruiască lui Wagner când împlinea 60 de ani, în mai. Aceasta avea să vindece cu siguranţă rana. Dar, înainte de asta, a sosit somaţia de a petrece Paştele împreună. De această dată s-a supus prompt, aducând cu el *Filosofia în epoca tragică a grecilor* (*Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*) şi pe prietenul său Erwin Rohde, care ajunsese profesor la Kiel.

Încântarea iniţială a Cosimei la ideea că are ca oaspeţi doi profesori universitari s-a risipit curând. Rohde, deşi îi era lui Nietzsche un prieten bun, de nădejde, nu era nici pe departe o fire exuberantă. Prezenţa lui nu a mai descreţit deloc frunţile la Bayreuth. În plus, Nietzsche a insistat să-şi citească opera cu voce tare câteva seri la rând, lăsând lungi pauze pentru discuţii serioase. Wagner a ajuns să se plictisească de moarte, fiind şi mai exasperat când Nietzsche, inspirat de o furtună, i-a regalat cu interpretarea celei mai recente dintre compoziţiile sale muzicale. „Suntem uşor vexaţi de hobby-urile prietenului nostru în domeniul creaţiei muzicale, iar R. ţine prelegeri despre tendinţele din muzica actuală"[1], nota Cosima înverşunată. La rândul său, Nietzsche nu a fost deloc amuzat de propunerea lui Wagner ca el şi Rohde să devină jurnalişti propagandişti pentru Bayreuth. Dat fiind tot ce scrisese Nietzsche în defavoarea culturii ziarului, sugestia era jignitoare.

Anii petrecuţi la Tribschen fuseseră fără îndoială perioada cea mai satisfăcătoare din viaţa lui Nietzsche. Ritmul constant al acelor primi ani promiţători de profesorat petrecuţi făcând naveta între sala de curs din Basel şi templul secret al Maestrului îi oferise un interval însorit în care fusese şi sănătos, cum nu mai avusese şi nici nu avea să mai aibă. Dar plictisitoarea vacanţă de Paşte petrecută împreună cu Rohde la Bayreuth nu reaprinsese nici măcar o scânteie din anii aceia glorioşi. Fusese o bătaie de joc, un simulacru jenant.

Odată întors la Basel, sănătatea i-a cedat. La început, durerile de ochi și de cap îl împiedicaseră doar să-și urmeze obiceiul vesperal de a sta la birou citind și luând notițe pentru cursuri în carnetul său învelit în piele roșie, dar intensitatea și persistența durerii s-au intensificat zi de zi. După o lună, nu mai era în stare nici măcar să se apuce de lucru. Sfatul doctorului a fost odihnă totală pentru ochi.

Lumina îi provoca dureri atroce. În cea mai mare parte a timpului stătea într-o cameră întunecată, cu draperiile trase. Câteodată se aventura afară, protejându-se de lumină cu o umbrelă de soare, ochelari cu lentile groase, verzui, și un cozoroc verde, ca un cioc de pasăre, pe frunte. Concitadinii săi din Basel treceau ca niște umbre platoniciene prin fața peșterii lui. În ceea ce-i privea pe ei, era foarte convenabil: se puteau preface că nu-l văd pe problematicul profesor și-l puteau ignora.

Era o rușine. Dobândise o reputație atât de proastă, încât dăuna prestigiului universității. Un profesor de filologie de la Universitatea din Bonn le spusese studenților că Nietzsche era un dușman al culturii și un impostor viclean, iar *Nașterea tragediei* era un nonsens total și complet inutil[2].

Nietzsche stătea cu chirie în Schützengraben nr. 45. În aceeași casă locuiau, tot cu chirie, Franz Overbeck[3], recent numit profesor de istorie a Bisericii și Noului Testament la universitate, care-și scria prima carte, *Asupra calității creștine a teologiei actuale*, și Heinrich Romundt, care-și scria doctoratul despre *Critica rațiunii pure* a lui Kant. Când mergeau sau veneau de la universitate, cei trei tineri învățați ambițioși se opreau adesea într-un bar numit Das Gifthüttli (Bordeiul otrăvit), deoarece era construit pe locul unei foste mine de arsenic. Voioși, cei trei și-au botezat chiar propria locuință cu acest nume deplasat. Însă planurile de a revoluționa societatea trebuiau amânate până când avea să-și recapete sănătatea.

A chemat-o pe sora lui, Elisabeth, să aibă grijă de el și să se ocupe treburile casnice. Cu cititul l-a ajutat vechiul său prieten Carl von Gersdorff, care-l apărase în anii petrecuți la Schulpforta. Von Gersdorff a venit la Basel din Sicilia, unde se îmbolnăvise de malarie, care însă nu-i afecta ochii. El îi citea lui Nietzsche materialul necesar pentru cursuri, iar acesta învăța pe dinafară citatele pe care intenționa să le reproducă. Procesul acesta i-a lăsat lui von Gersdorff impresia că slăbirea vederii lui Nietzsche îi oferea acestuia o și mai mare claritate a concentrării interioare. Atât selecția materialului, cât și expunerea lui au fost îmbunătățite prin procesul acesta laborios, care-l făcea pe Nietzsche să vorbească mai limpede și mai elocvent, să fie mult mai concentrat[4]. Nietzsche era de aceeași părere: „Boala mi-a dat totodată dreptul să-mi schimb complet toate obiceiurile; ea mi-a permis, mi-a *poruncit* să uit... Ochii mei au pus capăt, singuri, oricărui comportament de șoarece de bibliotecă – cu alte

cuvinte, filologiei: eram «izbăvit» de carte... *cea mai mare* binefacere pe care mi-am dăruit-o vreodată! Sinele meu cel mai profund, parcă îngropat sub moloz, parcă redus la tăcere de permanenta *obligație de a asculta* sinele altora (iar asta înseamnă a citi!), s-a trezit încet, timid, ezitant – dar în sfârșit *a început să vorbească din nou*"[5].

Sistemul funcționa, însă nu putea face nimic pentru a opri marșul durerii care se intensifica. Oculistul lui, doctorul Schiess, i-a prescris picături cu atropină (beladonă) pentru a-i relaxa mușchii oculari. Din cauza picăturilor, care îi dublau dimensiunea pupilelor, nu mai putea focaliza deloc. Lumea devenise un ecran plin de umbre ce dansau. Era din ce în ce mai dependent de von Gersdorff, care spunea că genunile negre, sclipitoare din ochii lui Nietzsche îl făceau să pară înfricoșător.

Avându-i pe Elisabeth, care se ocupa de gospodărie, și pe von Gersdorff pe post de secretar particular, Nietzsche se putea bucura de libertate intelectuală, fără a suferi de îngrozitoarea singurătate a pustnicului intelectual. Cartea scrisă pentru ziua lui Wagner a devenit repede de domeniul trecutului, pe măsură ce ochii lui, care nu puteau focaliza, străpungeau orizonturi mult mai îndepărtate. S-a lansat în alcătuirea de liste. Avea să scrie o serie întreagă de *Considerații inactuale* (*Unzeitgemässe Betrachtungen*), care vor ilustra ideile lui despre natura culturii în lumea modernă, în general, și în Reich, în particular. *Untimely* („inactual") este un cuvânt mărunt și insignifiant în engleză, dar pentru Nietzsche, *unzeitgemässe* era un cuvânt de o dimensiune impresionantă. Însemna să te situezi în afara timpului, trecut și viitor: în afara modei actuale, dar și în afara acțiunii ca de ancoră greoaie a istoriei. L-a definit drept a rămâne puternic și adânc înrădăcinat în propria forță, căutătorul adevărului cu privirea mereu fixată dincolo de efemer. A alcătuit o listă de subiecte despre care el, cel inactual, avea să scrie. Intenționa să scrie două *Meditații* pe an până ce avea să acopere întreaga listă. A tot adăugat și a șters subiecte, dar miezul constant includea:

David Strauss
Istorie
Scrisul și cititul
Voluntariatul de un an
Wagner
Liceele și universitățile
Declarația creștinismului
Învățătorul absolut
Filosoful
Oamenii și cultura
Filologia clasică
Sclavul ziarelor

Prima *Considerație inactuală* pe care avea s-o scrie urma să fie „David Strauss mărturisitorul și scriitorul". David Strauss era un teolog și filosof kantian care în urmă cu 40 de ani avusese un succes nemaipomenit cu o carte în două volume intitulată *Viața lui Isus* (*Das Leben Jesu*), o presupusă investigație asupra lui Isus Christos văzut ca personaj istoric. Cartea a stârnit scandal și a facut vâlvă. A fost tradusă în engleză de George Eliot (pe care Nietzsche îi plăcea s-o prezinte ca fiind tipică pentru rasa britanică: dubioasă din punct de vedere sexual și lentă din punct de vedere intelectual). Ducele de Shaftesbury a condamnat-o, afirmând că este cea mai pestilențială carte vomitată vreodată de gura Iadului. Când Nietzsche citise cartea lui Strauss, în anii săi de școală, la Pforta, îi scrisese surorii sale, spunându-i că, dacă i se cerea să creadă în Isus ca personaj istoric, asta nu-l interesa deloc, dar calitatea lui de învățător moral era o cu totul altă problemă, demnă de cea mai profundă investigație.

Strauss se apropia acum de 70 de ani. Recent publicase o nouă carte, o continuare, *Vechea și noua credință* (*Der alte und der neue Glaube*), care s-a bucurat și ea de o mare popularitate. Cartea era în spiritul timpului, militând cu o veselie aproape maniacală pentru ideea că e posibil să existi în lumea modernă ca o nouă specie de creștin *raționalist*, o contradicție fundamentală – imposibilă în cadrul definițiilor rațiunii și credinței. După cum a remarcat Nietzsche: dacă te desparți de ideea fundamentală, credința în Dumnezeu, atunci totul se sparge în mii de bucăți. O revoluționare a credinței cere o revoluționare a moralității, consecință ce pare a-i fi scăpat lui Strauss în ceea ce Nietzsche, cu o plăcere evidentă, numea în mod zdrobitor „oracolul manual straussian al filistinului german"[6].

I-a trimis manuscrisul editorului înainte de a pleca în vacanța de vară, împreună cu Romundt și von Gersdorff, la Chur, o mică stațiune alpină elvețiană, celebră pentru băile sale revigorante în apele lacului și pentru alte „cure". În fiecare zi, cei trei prieteni făceau drumeții pe munte de patru sau cinci ore, Nietzsche purtând ochelarii verzi și cozorocul ca un cioc de pasăre. Aerul răcoros și limpede ascuțea gândirea. La câteva sute de metri mai jos de hotelul lor străluceau apele micului și frumosului lac Caumasee. „Ne îmbrăcăm și ne dezbrăcăm în orăcăitul insistent al unei broaște uriașe", nota von Gersdorff. După ce înotau, cei trei se întindeau pe mușchiul catifelat și pe cetină de zadă, iar cei doi prieteni îi citeau lui Nietzsche din Plutarh, Goethe și Wagner.

Rohde și von Gersdorff citiseră cu mare atenție șpalturile *Considerației inactuale*, în locul lui Nietzsche, însă, când au primit primele exemplare, la începutul lui august, au facut descoperirea umilitoare că erau aproape la fel de pline de greșeli de literă și de erori tipografice

ca şi lucrarea lui Strauss, motiv pentru care Nietzsche îl criticase pe acesta.

În orice caz, sosirea exemplarelor de autor era o ocazie care se cerea sărbătorită cu solemnitate şi ceremonie. Au luat cu ei o sticlă de vin pe malul lacului, unde, pe suprafaţa netedă a unei stânci, au gravat solemn „U.B.I.F.N. 8/8 1873" („*Unzeitgemässe Betrachtung I.* Friedrich Nietzsche, 8 august 1873"). Apoi şi-au aruncat hainele de pe ei şi au înotat până la insuliţa din mijlocul lacului, unde au mai găsit o stâncă pe care şi-au gravat iniţialele. Apoi au înotat înapoi, au făcut o libaţie pe prima stâncă şi au declarat: „Aici am comemorat Antistraussiada. Acum e momentul să mute adversarii. Să se ducă cu toţii la dracu'"[7].

Strauss a murit în februarie anul următor. Nietzsche a notat lucrul acesta în jurnalul său. Îl mustra conştiinţa că atacul lui sălbatic grăbise sfârşitul unui alt autor, dar prietenii l-au asigurat că lucrarea sa nu umbrise deloc ultimele luni din viaţa lui Strauss. Acesta, i-au spus ei, nici măcar nu aflase despre carte. Nu era adevărat. Strauss aflase. Fusese uimit, dar nu găsise nici un motiv de supărare: lumea luase mult mai mult în considerare cărţile lui bine vândute decât înţepătura nesemnificativă a unui autor necunoscut şi prea puţin preţuit pe nume Friedrich Nietzsche.

Când Nietzsche s-a întors la Basel pentru semestrul de toamnă, condiţia fizică nu i se îmbunătăţise aproape deloc. Încă nu putea să citească sau să scrie singur. La jumătatea lui octombrie, Wagner i-a trimis o scrisoare în care-i cerea să scrie un text de mobilizare a poporului german. Bayreuth avea nevoie disperată de mai mulţi bani. Nietzsche s-a simţit atât de puţin pregătit pentru această misiune, încât a dictat o scrisoare către Erwin Rohde, în care îi cerea să scrie textul în locul lui, „în stil napoleonian". Scrisoarea lui Nietzsche către Rohde era răutăcioasă şi sarcastică. Făcea haz de Wagner, care acum ajunsese la concluzia că este victima unui complot comunist care urmărea să saboteze Bayreuthul. Una dintre primele mişcări ale acestui complot, credea Wagner, era încercarea comuniştilor de a prelua editura lui Fritzsch pentru a amuţi scrierile lui şi ale lui Nietzsche.

„Simţi cum bate inima ta puternică, de bărbat, mai să-ţi spargă pieptul?", întreabă Nietzsche în scrisoarea lui către Rohde. „După asemenea evenimente, nu mai îndrăznesc să-mi aşez numele pe această scrisoare... gândind doar la bombe şi contra-bombe, ne semnăm cu pseudonime şi purtăm bărbi false..."[8]

Rohde a refuzat să scrie broşura în locul lui, aşa că Nietzsche a trebuit să i-o dicteze. A lucrat cu atâta hotărâre, încât a terminat-o cu mult înainte de 31 octombrie, dată la care, pe tot cuprinsul Germaniei luterane, se serba Ziua Reformei. Se comemora ziua din 1517 când Martin Luther bătuse în cuie pe uşa bisericii cele 95 de teze ale

sale. Pentru Wagner era vital să-și prezinte apelul cultural în acea zi plină de semnificație, când acesta avea să fie lansat spre toți reprezentanții Societăților Wagner de pe cuprinsul Germaniei și din lumea întreagă.

Apelul său l-a încântat pe Maestru, dar, când acesta l-a transmis Societăților Wagner, broșura lui Nietzsche li s-a părut atât de intimidantă, de lipsită de tact și de combativă, încât au respins-o imediat și au compus alta, mult mai blândă. Cea a lui Nietzsche nu a văzut niciodată lumina tiparului.

Reacția plină de căldură a lui Wagner l-a încurajat pe Nietzsche să pornească într-o aventură proprie. Încă ieșea în lume cu timiditate, purtând filtrul verzui împotriva luminii, însă a riscat o călătorie cu trenul pentru a i se alătura Maestrului la ceremoniile de Ziua Reformei.

A fost aproape ca-n vremurile bune. De-a lungul unei cine teribil de vesele, Nietzsche i-a distrat cu adevărata poveste a amenințării comuniste la adresa editurii lui Fritzsch.

O văduvă nebună și bogată pe nume Rosalie Nielsen, din același grup politic ca Mazzini, o femeie, se pare, de o urâțenie terifiantă, citise *Nașterea tragediei*. Aceasta aprinsese în pieptul ei o asemenea pasiune pentru autor, încât își facuse apariția la Basel și-l vizitase. Spre marea lui îngrijorare, ea declarase că slujește cultul lui Dionysos. El îi arătase ușa. Ea îl amenințase. În cele din urmă, a fost convinsă să se întoarcă la Leipzig, unde se hotărâse să-i cumpere afacerea lui Fritzsch, cu scopul previzibil de a avea proprietatea și controlul total asupra cărților eroului ei, plan care era în sine destul de înfricoșător, dar care a căpătat proporții terifiante când s-a descoperit că ea avea legături strânse cu Internaționala marxistă, care și-l revendica acum pe Nietzsche ca membru.

Wagner a râs mai mult și mai cu poftă acum decât o făcuse tot anul. Și câteva zile după ce Nietzsche îi spusese povestea, încă mai chicotea și clătina din cap.

La întoarcerea în Basel, Nietzsche a scris a doua *Considerație inactuală*, „Despre foloasele și daunele istoriei pentru viață", ce avea să fie publicată în următorul an, 1874. Analizând relația istoriei și istoriografiei (scrierea istoriei) cu viața și cultura, demonstra faptul că obsesia Germaniei pentru trecut ducea la slăbirea acțiunii prezentului.

Eseul făcea distincție între trei tipuri de utilizare a istoriei: cea anticărească, ce vrea să păstreze trecutul, cea monumentalistă, care vrea să-l emuleze, și cea critică, ce caută să elibereze prezentul. Cele trei trebuie menținute într-un echilibru delicat, pentru a se putea obține tipul supraistoric: o orientare spre exemplele etern valide ale trecutului, laolaltă cu uitarea deliberată a trecutului spre beneficiul prezentului.

Nietzsche studiase cu mare atenție cele mai recente cărți pe teme științifice precum natura cometelor, istoria și dezvoltarea chimiei și fizicii, teoria generală a mișcării și a energiei și geneza spațiului[9]. Ele îl conduseseră înapoi spre calul lui de bătaie din precedenta *Considerație inactuală*, despre David Strauss: sâcâitoarea și măreața relație dintre religie și știință, precum și condamnarea teologilor contemporani pentru a fi subminat însăși credința pe care o împărtășeau prin încercarea lor de a le reconcilia pe cele două. Era una dintre marile probleme ale epocii, pe care el nu avea s-o abandoneze niciodată.

A inventat un nou cuvânt pentru a descrie efectul științei: *Begriffsbeben* („cutremur de idei"): „Viața însăși se năruie în sine și se șubrezește și se descurajează când *cutremurul de idei* pe care îl provoacă știința îi răpește omului fundamentul întregii lui siguranțe și liniști, credința în statornicie și veșnicie. Oare viața trebuie să domine cunoașterea, știința, sau cunoașterea să domine viața?"[10]. Pentru a se asigura, omenirea se cățăra sau credea că se cațără până la cer pe razele de soare ale adevărului științific, dar cerurile științei erau o minciună la fel de necesară ca și cele ale religiei. Adevărul etern aparținea la fel de puțin științei pe cât aparținea religiei. Fiecare descoperire științifică avea obiceiul de a arăta că precedentele adevăruri eterne științifice erau niște ficțiuni. Adevărul era modelat într-o nouă formă, în timp ce firele pânzei de păianjen erau întinse și încâlcite sau chiar rupte.

Ultimele pagini iau forma unei concluzii pentru tineri. Pentru a-i vindeca de maladia istoriei, el le recomandă, deloc surprinzător, drept cale pentru a descifra misterul existenței să se uite înspre greci, care au învățat treptat să organizeze haosul urmând sfatul oracolului din Delphi: să devii ceea ce ești.

Le-a trimis primele exemplare tipărite criticilor pe care-i prețuia cel mai mult. Ca de obicei, Jacob Burckhardt a evitat să-i facă o critică semnificativă, apelând la modestie: biata lui minte bătrână nu fusese niciodată capabilă să cugete atât de profund la rădăcinile, țelurile și dorințele fundamentale ale științei istoriei.

Erwin Rohde a oferit cel mai constructiv răspuns, arătând că, deși ideile sale erau sclipitoare, Nietzsche trebuia să aibă grijă ca stilul său să nu devină atât de insistent și de peremptoriu, iar construcția argumentației trebuia să fie mai elaborată și sprijinită de exemple istorice, nu să prezinte fiecare idee separat, lăsându-l pe cititorul amețit să facă de unul singur conexiunile.

Wagner i-a pasat Cosimei cărțulia, comentând că Nietzsche era încă foarte imatur: „Îi lipsește plasticitatea, pentru că nu citează niciodată exemple din istorie, dar sunt și multe repetiții și lipsește un plan adevărat... Nu știu pe nimeni căruia i-aș putea-o da s-o citească, pentru că nimeni n-ar putea s-o urmărească"[11]. A lăsat în

grija Cosimei să încropească un răspuns din partea lor. Iar ea, în stilu-i caracteristic, i-a scris fără să facă nici un compromis și fără să se gândească la sentimentele autorului. Cartea va atrage doar un public restrâns, i-a spus ea, apoi a avut câteva critici la adresa stilului, ceea ce l-a înfuriat pe Nietzsche.

Nietzsche a căzut în ghearele depresiei. *Considerațiile* despre Strauss avuseseră parte de câteva recenzii, dar nu datorită „inactualității" lor, ci exact din motivul opus: fuseseră remarcate tocmai pentru că abordau un subiect la modă. „Istorie pentru viață" nu avea nimic care să atragă. Nu se așteptau la mari vânzări, și nu s-a vândut chiar nimic. Editorul lui dădea din colț în colț la ideea de a continua seria.

În februarie 1874, mama lui împlinea 48 de ani. Obișnuitele sale urări de sănătate și fericire n-au fost prea vesele. Îi spunea să nu urmeze exemplul stimatului său fiu, care a început să sufere prea devreme în timpul vieții. În continuare își compara, patetic, viața cu a unei muște: „Ținta este prea îndepărtată și, dacă o atingi vreodată, cel mai adesea puterile tale au fost secătuite în timpul îndelungatei căutări și al luptei; atunci când câștigi libertatea, ești epuizat asemenea unei muște efemere la căderea serii"[12].

Wagner a hotărât că sosise vremea ca Nietzsche să se adune. Trebuia fie să se însoare, fie să scrie o operă. Fără îndoială, cea din urmă avea să fie atât de îngrozitoare, încât nu va vedea nicicând lumina scenei. Dar cui îi păsa? Dacă soția avea să fie destul de bogată, nu va conta chiar deloc[13]. Nietzsche trebuia să-și facă intrarea în lume, trebuia să părăsească micuța curte pe care și-o crease, cercul acela de bărbați utili și inteligenți care-l slujeau și adoratoarea soră-regină-consoartă-menajeră gata să apară de fiecare dată când avea nevoie de ea. Era nevoie de puțin mai mult echilibru. Păcat că von Gersdorff era bărbat, altfel Nietzsche s-ar fi putut însura cu el. Wagner și Cosima ajunseseră la concluzia că exista o probabilitate legată de intensitatea relației lui Nietzsche cu prietenii săi bărbați. Amândoi erau foarte liberali în probleme de acest gen. Nu-i îngrijora ideea, nici nu vedeau de ce asta l-ar împiedica să se însoare.

„...Ah, Dumnezeule, de ce trebuie să fie Gersdorff singurul bărbat dintre voi? Însoară-te cu o femeie bogată! Apoi poți să călătorești și să te îmbogățești spiritual... și-ți poți compune opera... Ce fel de Diavol te-a făcut să fii doar pedagog!"[14]

Acesta era Wagner în varianta lui cea mai robustă. Prea robustă pentru cineva care se comparase cu o muscă epuizată în amurgul vieții sale. Nietzsche nu era pregătit pentru un aer așa tare. I-a spus lui Wagner că mai mult ca sigur nu va veni la Bayreuth în timpul verii. Plănuia să-și petreacă vacanța în aerul rarefiat al unui

munte elvețian foarte înalt și foarte izolat, compunându-și următoarea *Considerație*.

Wagner a considerat că era o idee proastă. A insistat, spunând că prezența lui Nietzsche la Bayreuth pe timpul verii ar fi neprețuită. Regele Ludovic devenise atât de chinuit de ideea intolerabilă că nu va vedea *Inelul* pus în scenă conform viziunii sublime a Maestrului, încât îi acordase un împrumut de 100.000 de taleri. Nietzsche ar fi avut foarte multe de făcut acolo.

Precum Walhalla lui Wotan, clădirea operei se înălța piatră peste piatră. Vara avea să fie dedicată audierii soliștilor și instrumentiștilor, construirii decorurilor și inventării unor mașinării – walkiriile trebuiau să *zboare*, fecioarele Rinului trebuiau cumva *să înoate*, dragonul trebuia *să scuipe flăcări* fară a da foc operei.

Cum putea fi Wagner atât de insensibil încât să-și închipuie că sănătatea lui fragilă ar fi putut tolera o vară așa agitată? Cum ar fi putut să se gândească la așa ceva? În plus, nu mai voia să fie bătut la cap cu însurătoarea, subiect pe care mama lui rareori îl abandona.

7
Cutremur de idei

> Este cu adevărat lucru uimitor cum trăiesc pur şi simplu împreună două suflete în acest om. Pe de o parte, metodele cele mai riguroase ale cercetării ştiinţifice ale celui cu educaţie superioară... Pe de alta, rapsodul-fantast, mai mult decât sclipitor, excesiv de până-peste-cap-în-neinteligibilul-wagnero-schopenhauerian, artă-mister-religie, entuziastul nechibzuit.
>
> Profesorul Friedrich Ritschl descriindu-i-l pe Nietzsche lui Wilhelm Vischer-Bilfinger, preşedinte al consiliului de conducere al Universităţii din Basel, 2 februarie 1873

Nietzsche avea să împlinească în curând 30 de ani, lăsând în urmă doar câteva scrieri foarte puţin citite şi o reputaţie ofilită de copil-minune al filologiei. Nu era deloc impresionant în comparaţie cu Isus Christos, care la 30 de ani se înhăma la o lucrare de vindecare de trei ani ce avea să cutremure lumea. Tatăl lui Nietzsche murise la 35 de ani şi în mintea lui stăruise mereu ideea că şi el va muri la aceeaşi vârstă, dar acum se întreba dacă avea să supravieţuiască atât de mult. Mortalitatea zguduia zidurile fortăreţei; maşinăria se strica. Avea mereu crize de sănătate urmate de „cure". Toate aveau adesea ca rezultat convulsii groaznice şi vomă cu sânge. De câteva ori a crezut că i-a sunat ceasul. Au fost momente în care şi-a dat seama că-şi doreşte să moară.

Teoria medicală a vremii, ca şi cea religioasă, oscila între superstiţii de doftoroaie şi gândire ştiinţifică. Distinşii doctori ai lui Nietzsche îl diagnosticaseră cu gastrită cronică însoţită de o cantitate anormală de sânge în corp ce ar fi cauzat o dilatare a stomacului şi obstruări vasculare ce duceau la o proastă vascularizare a capului. Lipitorile, ventuzele şi cantarida erau însoţite de cure inutile la modă, precum

sărurile de Carlsbad, electroterapia, doze masive de chinină şi un nou leac miraculos numit „soluţia Höllenstein". Nietzsche simţea că nimic nu-i făcea bine.

S-a alăturat, după cum spune el, oamenilor clorotici şi cu nervii slabi din întreaga lume care umblau dintr-o staţiune balneoclimaterică în alta. Citea cu voracitate texte medicale şi de fiziologie – şi totuşi, în ciuda tratamentelor miraculoase pe care le încercase şi despre care ştia că nu-i fac deloc bine, era unicul domeniu în care-şi anulase rigoarea analitică. Era la fel de credul ca un cititor de ziare care crede în horoscop. Dar, în sinea lui, ştia: „Oamenii ca noi... nu suferă niciodată doar la nivel fizic – totul se întrepătrunde profund cu crizele spirituale –, aşa că n-am nici o idee cum mă vor putea vindeca vreodată medicina şi bucătăriile"[1].

Probabil cel mai grav efect asupra sănătăţii sale l-a avut reţeta celui mai celebru specialist în boli de stomac din vremea aceea, dr. Joseph Wiel, la a cărui clinică din Steinabad avea să meargă Nietzsche în vara anului 1875. I s-au prescris obişnuitele clisme şi lipitori, însă adevărata noutate a fost dieta „miraculoasă" a lui Wiel: carne, doar carne, de patru ori pe zi. Wiel chiar i-a dat lecţii de gătit, ca să poată urma acea dietă şi după ce părăseşte clinica.

De fiecare dată când se întorcea la Basel ca să se reapuce de lucru, o chema pe Elisabeth să vină şi să aibă grijă de el. De fiecare dată când aceasta o părăsea pe mama lor, Franziska se plângea stăruitor ambilor copii, facându-i să se simtă nerecunoscători şi vinovaţi. Nietzsche avea să boteze mai târziu acea senzaţie *Kettenkrankheit* („boala lanţurilor"), când simţea că mama ori sora lui îi smuceşte lanţul.

Franziska o invidia pe Elisabeth când aceasta mai scăpa de plictisitoarele plimbări prin Naumburg pentru a avea grijă de fratele ei şi a intra în cercul lui de prieteni. Totuşi, sănătatea fiului ei era atât de şubredă, încât n-a avut altă soluţie decât să-i permită lui Elisabeth să-l îngrijească timp de patru luni în 1870, şase luni în 1871, alte câteva luni la rând în 1872 şi 1873 şi în vara lui 1874. În cele din urmă, fratele şi sora s-au mutat împreună într-un apartament de pe Spalentorweg, la nr. 48, nu departe de „Bordeiul otrăvit", unde Romundt şi Overbeck îi erau aproape.

Scrierile despre Nietzsche conţin adesea afirmaţii de genul: „Fratele şi sora erau cam prea apropiaţi" sau „Cei doi fraţi se iubeau aproape prea mult", afirmaţii ce se datorează faptului că şarlataniile literare senzaţionaliste mor greu.

În 2000, la 50 de ani de la prima ei publicare, în 1951, şi la exact un secol de la moartea lui Nietzsche, încă se tipărea o carte atribuită acestuia şi intitulată *My Sister and I* (*Eu şi sora mea*). „Băiatul care a crescut într-o casă plină de femei fără bărbat" – aşa suna

reclama cărții. „Strania relație dintre Nietzsche și sora lui, ascunsă timp de 50 de ani, dezvăluită în sfârșit în confesiunea filosofului. Povestea unui frate celebru și a surorii mai mici și teribil de ambițioase, care s-au iubit trupește în copilărie și au continuat s-o facă și la maturitate – excluzându-i pe ceilalți, bărbați și femei. E de ajuns să citești doar câteva pagini din cartea aceasta care îți taie respirația ca să înțelegi de ce totul a fost mușamalizat în acești ani. Pe șleau și cu o seriozitate înfricoșătoare, cel mai mare filosof al secolului al XIX-lea ne povestește cum a fost atras treptat în această capcană a iubirii extraordinar de periculoasă care l-a împiedicat să se însoare și a cauzat sinuciderea singurului soț al surorii lui. *Eu și sora mea* a fost scrisă într-un ospiciu din Jena. Fără îndoială, a fost răzbunarea lui premeditată față de familie, care nu l-a lăsat să publice o Confesiune anterioară, mult mai neutră, intitulată *Ecce homo*, care nu a apărut decât la zece ani după moartea sa. *Eu și sora mea* a trebuit să aștepte 50 de ani pentru că nu a putut fi făcută publică până când nu au murit toți actorii măreței drame."

E o poveste dezgustătoare, chiar de la început, când Elisabeth se strecoară în patul lui, iar „tratamentul degețelelor ei grăsuțe" are loc prima oară în chiar noaptea când moare fratele lor mai mic, Joseph. Dat fiind că Elisabeth avea 2 ani atunci, iar Nietzsche 4, logica și rațiunea sunt lăsate la ușă. Dar bunul-simț este adesea dezavantajat de senzaționalism odată ce izbucnește scandalul. Marele erudit Walter Kaufmann a luat la bani mărunți cartea, din punct de vedere stilistic, cu multă pricepere, dar au trecut ani până să fie demascată drept un fals produs de abilul șarlatan și infractor Samuel Roth[2], printre ale cărui cărți publicate anonim sau sub pseudonim se numărau *Soții doamnei Chatterley* (1931), *Viața privată a lui Frank Harris* (1931), *Bumarap: povestea unui virgin* (1947), *Am fost doctorul lui Hitler* (1951) și *Violarea lui Marylin Monroe în copilărie de către „prietenul ei psihiatru"* (1962).

Roth a produs și câteva recenzii erotice efemere, în care a publicat pasaje explicit sexuale din opera unor autori contemporani fără permisiunea acestora. I-a înfuriat la culme pe autorii zilei, ceea ce a făcut ca 167 de scriitori să semneze un protest, printre ei numărându-se Robert Bridges, Albert Einstein, T.S. Eliot, Havelock Ellis, André Gide, Knut Hamsun, Ernest Hemingway, Hugo von Hofmannsthal, James Joyce, D.H. Lawrence, Thomas Mann, André Maurois, Sean O'Casey, Luigi Pirandello, Bertrand Russell, Arthur Symons, Paul Valéry și William Butler Yeats[3].

My Sister and I este încă publicată. Numele autorului de pe copertă este în continuare „Friedrich Nietzsche", fără a fi menționat autorul real. Chiar și azi, dacă ai cumpărat cartea, e nevoie de o anume muncă de investigație pentru a descoperi adevărul.

Elisabeth era o fată inteligentă. Franziska o critica pentru că era prea deșteaptă, asemenea fratelui ei. Sexul lui Elisabeth, educația primită și mama pe care a avut-o au alcătuit tragedia vieții sale.

Dacă ar fi fost băiat, lucrurile ar fi stat cu totul altfel, dar *Gymnasien* pentru fete au apărut abia pe la sfârșitul secolului. În timp ce anii de școală ai lui Nietzsche la Pforta au însemnat rătăciri prin lumea ideilor în căutarea riguroasă a adevărului și a sinelui, pensionul lui Fräulein Paraski din Naumburg se preocupase să-i inducă lui Elisabeth exact contrariul. Era treaba lui Fräulein Paraski să anuleze individualitatea unei fete și s-o înzestreze cu o identitate sintetică, s-o forțeze să se încadreze în tiparul glazurat al fecioarei numai bună de măritat, o *tabula rasa* gata să preia forma soțului oarecare ce avea să-i guverneze viitorul. Un dicționar al vremii ne oferă definiția cuvântului *Frau* („femeie"): „Femeia îi este complementară bărbatului; unirea celor doi este exemplul definitiv al divinității omului. El este ulmul, ea este vița; el se avântă în sus, plin de putere și de măduvă; ea este delicată, plăcut mirositoare, cu o strălucire interioară, ușor maleabilă..."[4].

O fecioară deșteaptă din Naumburg trebuia să se prefacă a fi o tâmpițică superficială dacă voia să ademenească un soț. Nu era frumos ca o fată să fie prea deșteptă. Elisabeth a purtat o mască toată viața. De fapt, convenția îi venea mănușă. Fratele ei cel inteligent i-a oferit numeroase ocazii de a se autoeduca, dar nu a profitat niciodată de ele. Era prea mare bătaie de cap, prea deranjant. Chiar și după ce trecuse de 70 de ani era descrisă ca „o fetișcană în adâncul sufletului ei, care se entuziasma în legătură cu tot soiul de persoane ca o puștoaică de 17 ani". Se spunea că Elisabeth s-a încăpățânat cu îndârjire toată viața să nu răspundă provocărilor intelectuale, că era o snoabă căreia cel mai mult îi plăcea să facă parte din anturajul aristocraților și că, pe scurt, era „întruchiparea a exact ceea ce combătea fratele ei"[5].

Bunica lor, Erdmuthe, nu-i atribuise mamei lor, Franziska, nici un rol de adult, nici o responsabilitate, nimic ce să fie sau să devină, ci doar respectarea obiceiului pietist de a se considera un copil neajutorat în domeniul liberului-arbitru. Tot ce se întâmpla, bun sau rău, era din voia lui Dumnezeu. Imediat după Dumnezeu venea sexul masculin. Toate cele trei generații de femei din familia Nietzsche aveau o voință extraordinară și erau voluntare, însă toate și-au păstrat o conștiință supercurată că sunt „copii buni" în cadrul Bisericii și al patriarhatului.

Nietzsche știa că Lama lui era o femeie inteligentă și o trata ca atare. Din acest punct de vedere, era neobișnuit pentru epoca lui. S-a îndrăgostit doar de femei deștepte – începând cu Cosima. Disprețuia femeile ignorante și bigote.

Nietzsche o tratase întotdeauna pe Elisabeth ca pe o individualitate raţională şi încercase să-i încurajeze independenţa în gândire. A încercat s-o facă să scrie o proză mai limpede; „Numai de-ar învăţa să scrie mai bine! Şi, când povesteşte ceva, ar trebui să renunţe la toate acele *ah*-uri şi *oh*-uri"[6]. I-a alcătuit liste de lecturi. A încurajat-o să-şi antreneze mintea. I-a recomandat (fără rezultat) să înveţe limbi străine. A vrut ca ea să participe la cursuri la universitate în calitate de *Hörerin*, auditoare, singurul mod în care o femeie putea avea acces într-un amfiteatru.

Franziska se opunea implacabil unei asemenea evoluţii. Pentru ca Elisabeth să devină un element de decor domestic, trebuia să se îndepărteze de orice tip de gândire sau activitate independentă. Trebuia să ţină casa mamei sale în Naumburg, să participe la ceaiuri, să predea la şcoala de duminică şi să împungă cu acul la Şcoala de cârpit pentru copiii săracilor.

Dacă i s-ar fi acordat şansa unei educaţii ca lumea, Elisabeth probabil că ar fi respins-o. Toată viaţa s-a delectat cu ideea ei despre feminitate, îmbrăţişând activ rolul de femeie neajutorată, ignorantă şi înţelegând că asta o putea scuti de asumarea responsabilităţii pentru propriile acţiuni şi convingeri. Pe când era doar o şcolăriţă, Nietzsche îi scrisese de la Pforta, mărturisindu-i îndoielile sale de natură religioasă şi îndemnând-o să-şi analizeze propriile idei, dar ea se ferise să abordeze direct problema: „Dat fiind că nu-mi pot uita natura de Lamă, sunt complet confuză şi prefer să nu mă gândesc, pentru că oricum aş spune numai prostii"[7]. Era o temă pe care avea s-o repete, cu variaţiuni, de fiecare dată când i se cerea mai mult decât era dispusă să ofere: se retrăgea în feminitate, cu toată banalitatea şi stângăcia ei infantilă şi susţinând adesea că este „doar o diletantă". Elisabeth nu a vrut niciodată să fie luată drept vreuna dintre acele „Femei Noi", feministe pe care le descria cu dispreţ ca „luptând pentru educaţia gimnazială, pantaloni şi dreptul de turmă electorală"[8].

Apartamentul din Spalentorweg unde s-au mutat Nietzsche şi Elisabeth în 1875 a fost descris de studentul Ludwig von Scheffler. Acesta venise la Basel pentru a studia cu Jacob Burckhardt, dar s-a transferat curând la Nietzsche, care „îl captiva şi îl uimea" cu cursurile lui şi cu „psihicul său misterios". După cum le descrie von Scheffler, stilurile celor doi profesori nu ar fi putut fi mai diferite.

În biroul lui Burckhardt de deasupra brutăriei, cărţile ocupau toată podeaua de o parte şi de alta a canapelei desfundate pe care şedea profesorul. Dacă vizitatorul nu dorea să stea în picioare tot timpul, era obligat să-şi construiască un turnuleţ din cărţi şi să se aşeze pe el.

Apartamentul lui Nietzsche te întâmpina cu fotolii delicios de moi, protejate cu delicateţe de huse brodate. Ornamente şi vase de

flori stăteau în echilibru pe măsuțe înfricoşător de fragile. Prin ferestre pătrundea o lumină trandafirie, filtrată de perdele colorate. Acuarele neclare alunecau pe pereții vopsiți în culori deschise. Totul îi dădea lui von Scheffler senzația că se află în casa unei prietene încântătoare, nu a unui profesor[9].

Diferențele dintre cei doi profesori erau la fel de radicale şi în amfiteatru. Burckhardt avea obiceiul de a exploda la mijlocul frazei ca un mecanism incendiar detonat de focul gândirii. I se spunea Stoicul care Râde. În mod evident nu se preocupa deloc de înfățişarea lui: păr tuns scurt, costume demodate şi cămăşi necălcate.

Nietzsche intra în amfiteatru cu umilință, deranjând atât de puțin, încât putea trece de-a dreptul inobservabil. Avea un stil molcom. Îşi purta părul şi mustața îngrijit pieptănate, ținuta îi erau pusă la punct. Era evident că acordă atenție modei, optând pe vremea aceea pentru pantaloni în nuanțe şterse, un sacou scurt şi cravată de culoare deschisă.

Dar, în ciuda convenționalismului său exterior, Nietzsche a fost cel care l-a înflăcărat pe von Scheffler. Când l-a ascultat pe Nietzsche reinterpretându-l pe Platon, n-a mai crezut în fabula „însoritei, voioasei Grecii". A ştiut că ascultă o interpretare adevărată şi asta l-a făcut să dorească să afle mai mult.

Pe fondul admirației generale a Germaniei pentru elenism, lecția dură a lui Nietzsche despre brutalitatea anticilor avusese un efect răvăşitor asupra majorității studenților săi. Deşi îl captivase pe von Scheffler, golise amfiteatrul. În vara anului 1874, cursul lui Nietzsche despre piesa lui Eschil *Choephoroi* (*Hoeforele*) a atras doar patru studenți, şi nici aceştia nu erau prea răsăriți. Nietzsche i-a numit „handicapații universității". Unul dintre ei era tapițer şi studia greaca veche doar de un an.

Seminarul său despre Sapho a fost anulat din cauza lipsei de participanți, la fel şi cursul său de retorică. Asta i-a lăsat destul timp ca să scrie cea de-a treia *Considerație inactuală*, „Schopenhauer educator", un eseu în opt părți publicat în 1874. Celebru pentru titlul său înşelător, eseul nu prea se ocupă de filosofia lui Schopenhauer, axându-se în schimb pe exemplul moral al filosofului care atrage în mod voluntar asupra sa suferința indusă de căutarea adevărului.

Educatorul trebuie să-şi ajute studentul să-şi descopere propriul caracter. Întregul țel al vieții este să nu fii o imitație. Cu toate acestea, există trei tipuri de oameni pe care trebuie să le ia în considerare studentul care se află în căutarea transfigurării spiritului său. „Omul lui Rousseau" este acela care conține cel mai mare foc. Asemenea lui Typhon, şarpele monstruos care trăieşte sub Etna, omul lui Rousseau produce cu certitudine cel mai puternic impact popular revoluționar, cum ar fi Revoluția Franceză. Apoi mai este „omul goethean". Exemplul său este destinat celor puțini. Este contemplativ în stil mare şi este

greșit înțeles de mulțime. Și, în fine, „omul schopenhauerian": omul dedicat adevărului, care investește orice activitate a sa cu un sens metafizic[10].

Nietzsche scrie de asemenea apreciativ despre Schopenhauer, considerându-l un mare stilist care și-a exprimat gândirea cu o voce aparte, utilizând un stil limpede. În privința capacității de a exprima adevărul cu eleganță, doar pe Montaigne îl așază mai presus de Schopenhauer. Acesta era în mod evident un exemplu pe care Nietzsche și l-a însușit, întrucât *Considerația* dedicată lui Schopenhauer este remarcabilă prin schimbările pe care le-a operat asupra propriului stil. Scrierile sale precedente fuseseră pe bună dreptate criticate de Wagner, Cosima și Rohde pentru stilul lor rigid, didacticist, pentru lipsa de limpezime și pentru indiferența plină de aroganță față de argumentația consecventă. Acum însă, în acest volum, stilul său a căpătat atât eleganța lui Schopenhauer, cât și umanitatea lui Montaigne.

Dacă până acum sfatul lui pentru cei aflați în căutarea adevărului se încheia întotdeauna cu enunțul aforistic și mai curând zadarnic al oracolului din Delphi, că adevărul și autenticitatea pot fi obținute doar devenind ceva numit în mod vag și neclar drept sine, acum părăsea Grecia și îndrăznea să se bazeze pe gândirea și experiența lui pentru a oferi un ghid practic: „Sufletul tânăr să privească îndărăt la viață întrebând-o: ce ai iubit tu cu adevărat până acum, ce ți-a atras sufletul, ce-a pus stăpânire pe el și ce l-a făcut, totodată, fericit? Aranjează-ți în fața ochilor șirul acestor obiecte venerate și poate-ți vor da, prin natura și succesiunea lor, o lege, legea fundamentală a sinelui"[11].

Textul „Schopenhauer educator" este totodată mai relaxat, plin de jocuri de cuvinte, încântător și seduce prin utilizarea a numeroase aforisme elegante, cum ar fi:

„Trebuie să te porți cu existența ta cam impertinent și amenințător: mai cu seamă că întotdeauna, atât în cazul cel mai rău, cât și în cel mai bun, o vei pierde"[12].

„Toată condiția umană este concepută ca, printr-o continuă împrăștiere a gândurilor, viața să nu fie *simțită*"[13].

„Artistul și, pe de altă parte, cunoscătorii și iubitorii artei sale se comportă unii față de alții ca un tun grosolan și o droaie de vrăbii"[14].

„Statului nu i-a păsat niciodată de adevăr, ci întotdeauna doar de adevărul folositor lui"[15].

„Statul vrea ca oamenii să practice aceeași idolatrie față de el pe care au practicat-o față de Biserică"[16].

„Apele religiei scad și lasă în urmă smârcuri sau heleșteie; națiunile se dezbină iar în chipul cel mai dușmănos și mor să se sfâșie. Științele, întrecând orice măsură și mânate de spiritul celui mai orb *laissez-faire*, fac țăndări și dizolvă orice lucru crezut de neclintit;

clasele și statele civilizate sunt antrenate de o economie financiară impozant disprețuitoare"[17] – o idee înrudită cu cea din însemnările pe care, scriind despre Schopenhauer, le făcea simultan și despre Wagner, observând cum tancul mașinăriei de publicitate care era Bayreuthul înainta neoprit pe șenilele sale din aur.

Găsind că ambele subiecte sunt prea dificile, a hotărât să-și petreacă o mică vacanță în satul Chur, unde s-a întâlnit cu un grup de cunoștințe, printre care și o fată drăguță din Basel, pe nume Berta Rohr. Nietzsche i-a scris lui Elisabeth că „aproape s-a hotărât" să-i ceară mâna. Nu-i clar dacă această „apropiată cerere în căsătorie" era menită să-i facă plăcere lui Wagner, însă problema căsătoriei îl consuma foarte mult. Cei doi prieteni ai săi din copilărie, Wilhelm Pinder și Gustav Krug, se logodiseră recent, iar Nietzsche, rămas ultimul, meditase la avantajele căsniciei. Se opunea potențialei întreruperi a muncii, dar nu avea deplină încredere în hotărârea lui.

Wagner a continuat să insiste ca Nietzsche să-l viziteze în timpul verii. În cele din urmă, pe 5 august, Nietzsche a ajuns la Bayreuth. Însă imediat ce a sosit s-a simțit rău și a căzut la pat în camera lui de hotel. Wagner însuși era suprasolicitat și surmenat, dar a venit personal să-l transporte pe Nietzsche la Wahnfried, vila recent construită în proximitatea operei, ce era destinată familiei. Odată instalat acolo, Nietzsche s-a simțit imediat mai bine.

Inițial, Wagner numise casa Ärgersheim („Casa Enervării"), din cauza iritărilor pe care i le cauzase proiectul construcției, dar era un nume prea posac pentru a fi lăsat posterității. Într-o seară, când stătea în balcon sub luna argintie, cu brațul în jurul taliei Cosimei, privind amândoi înspre spațiosul cavou boltit din grădină unde plănuiseră să-și petreacă eternitatea împreună, alături de cei doi câini de companie (Russ avea să fie primul înmormântat acolo, precedându-și stăpânul), a rebotezat casa Wahnfried („Eliberat de Iluzii").

De o parte și de cealaltă a masivului portal de la Wahnfried se puteau citi inscripțiile *Sei dieses Haus von mir benannt* („Fie ca această casă să fie botezată de mine") și *Hier wo mein Wähnen Frieden fand* („Aici, unde fanteziile mele nebunești și-au găsit liniștea"). Însă pacea și eliberarea de iluzii nu erau nici pe departe ceea ce a găsit Nietzsche acolo.

Ca stil și aspect, Wahnfried nu ar fi putut contrasta mai mult cu izolarea romantică și intimitatea de la Tribschen. Wagner/Wotan își construise a sa Wahnfried/Walhalla la o scară zeiască. Dreptunghiulară și impozantă, aducea mai curând cu o primărie decât cu o casă. Fațada sumbră, îmbrăcată cu mari și impunătoare blocuri de piatră, era aproape lipsită de ornamentații. Toată atenția era atrasă spre un balcon semicircular de proporții papale, unde Wagner putea să-și facă apariția în ocazii solemne, cum ar fi fost premierele sau ziua

lui de naştere, sau să iasă pur şi simplu pentru a face vesel cu mâna fanfarelor care treceau pe dedesubt, interpretând fragmente din operele sale.

„Celui care oferă plăcere la mii de oameni i se îngăduie un dram de plăcere", spusese el – şi, în ciuda rădăcinilor sale revoluţionare, îşi construise un palat în tradiţia arhitecturală intimidantă a regalităţii.

Vizitatorul intra printr-o uşă frontală plasată central şi ornată cu un blazon inventat pictat pe sticlă şi cu o pictură alegorică ce reprezenta Opera de Artă a Viitorului pentru care pozase Siegfried Wagner, care avea 5 ani. Spaţiosul hol de la intrare se extindea la toate etajele casei până sus, la lucarnă. Pereţii de un roşu pompeian ofereau un fundal plin de viaţă panteonului de busturi din marmură şi de statui ale zeilor casei, atât de natură umană, cât şi mitică: Siegfried, Tannhäuser, Tristan, Lohengrin, Liszt şi regele Ludovic. Bustul lui Wagner şi cel al Cosimei erau înălţate pe socluri suficient de înalte încât să privească de sus pe oricine.

În acel hol, destul de mare încât să găzduiască audiţii şi repetiţii, Nietzsche a recunoscut pianul Bechstein modificat, un cadou din partea regelui Ludovic. La Tribschen, ocupa cea mai mare parte din micul birou verde care constituia centrul cerebral al casei. Aici, părea pitic în comparaţie cu marea orgă primită cadou din Statele Unite ale Americii. După ce traversai holul, nişte uşi înalte dădeau într-o încăpere şi mai mare, de o sută de metri pătraţi. Era biblioteca şi camera de pictură a familiei. Fusese decorată de sculptorul Lorenz Gedon, din München, unul dintre decoratorii preferaţi ai regelui Ludovic, specialist în contopirea la scară mare a neomedievalului cu neobarocul. Rafturi masiv sculptate ajungeau până la două treimi din înălţimea pereţilor, spre tavanul adânc casetat de care atârna un candelabru monstruos. În jurul marginii tavanului se desfăşura o friză în culori ţipătoare înfaţişând blazoanele tuturor oraşelor ce găzduiau Societăţi Wagner. Fâşia lată, întinsă dintre partea de sus a bibliotecii şi blazoanele multicolore era acoperită cu un tapet cu model floral frenetic întrerupt din loc în loc de portrete ale membrilor familiei şi ale altor notabilităţi. Celălalt capăt al încăperii, în partea opusă uşilor pe care se intra, se prelungea într-o rotondă semicirculară cu un singur nivel, al cărei acoperiş era podeaua mult îndrăgitului balcon. Ferestre până-n podea, o orgie de draperii din satin şi catifea arcuite în jurul altui mare pian, cadou de la Steinway and Sons, din New York. Când se aşeza la pian să cânte familiei, seara, Wagner nu privea spre sublimele înălţimi ale munţilor Rigi şi Pilatus, cum făcea la Tribschen. Aici, ochii lui aveau în faţă o altă privelişte, panorama unei grădini verzi ce ducea înspre sublimul făcut de mâna omului, cel al propriului său mormânt.

În prima seară a lui Nietzsche la Wahnfried, Wagner s-a aşezat la pian pentru a-şi delecta musafirii cu muzica fecioarelor Rinului

din *Götterdämmerung*. Ca răzbunare, probabil, pentru monumentala *folie de grandeur* de la Wahnfried, Nietzsche a scos partitura operei lui Brahms *Triumphlied*, pe care o ascultase în concert și o admira. Nici că ar fi putut fi mai lipsit de tact. Cu zece ani în urmă, Wagner și Brahms se certaseră pentru că acesta din urmă nu îi mai dădea manuscrisul partiturii operei *Tannhäuser*, pe care Wagner îl voia înapoi. Ceea ce începuse ca o mică ceartă depășise limitele rațiunii. Așezat în sala lui superbă, uitându-se peste partitura pe care Nietzsche o adusese cu el, Wagner a izbucnit în râs, comentând că Brahms nu înțelege deloc *Gesamtkunstwerk*. Însăși ideea de a pune cuvântul *Gerechtigkeit* („justiție") pe muzică era absurdă!

Partitura operei *Triumphlied* era un obiect ce sărea în ochi, dat fiind că era legat în piele roșie. În săptămâna ce a urmat, de fiecare dată când Wagner trecea pe lângă pian, dreptunghiul roșu îi ardea privirea, așa că-l îndesa sub alt obiect. De fiecare dată când se întorcea, Nietzsche îl scotea din nou la suprafață. În cele din urmă, sâmbătă, Wagner s-a așezat la pian să interpreteze partitura – și, cu cât cânta, cu atâta devenea mai furios. A spus că este o compoziție slabă: Händel, Mendelssohn și Schumann „înveliți în piele". Mânată de furie femeiască, Cosima nota în jurnalul său, cu o satisfacție meschină, că auzise lucruri îngrozitoare despre situația lui Nietzsche la universitate, că ar fi avut doar trei sau patru studenți și că fusese practic excomunicat[18].

Wagner era la fel de iritat de ceea ce el considera o lipsă de loialitate muzicală a lui Nietzsche pe cât de iritat era Nietzsche de materialismul lui Wagner (care, în fond, nu era o noutate). Maestrul cedase cu adevărat în fața banilor demni de dispreț pe care amândoi îi criticaseră odinioară împreună. Bayreuth era la ani-lumină de sărbătoarea liberă, democratică a renașterii culturale pe care o proiectase cândva idealismul pe care îl împărtășeau.

Amândoi deplângeau dispariția intimității lor de dinainte. Nietzsche nu mai era unicul companion al Maestrului, ci doar un membru al gloatei internaționale ce se perinda neîntrerupt prin saloanele vaste, reverberante de la Wahnfried în interesul realizării proiectului. Primul festival avea să aibă loc în anul următor. Era îngrozitor de puțin timp pentru a termina construcția operei, a finaliza orchestrarea partiturii și a găsi, a recruta și a pregăti cântăreți ce trebuiau să poată și să joace, și să cânte la un nivel eroic. În cele din urmă, totul a durat încă un an, premiera având loc în vara lui 1876.

În timpul vizitei lui Nietzsche, Wahnfried răsuna de teme wagneriene ce erau mormăite, cântate, interpretate și chiuite de potențiale walkirii, fecioare ale Rinului, zei și muritori. Erau primiți în vizită bogătași, notabilitățile orașului erau hrănite și flatate. Planuri de scenografie erau mereu desfășurate și strânse la loc. Până la sfârșitul săptămânii, atmosfera devenise atât de rece între Wagner

şi Nietzsche, acum neglijat, încât acesta din urmă l-a jignit pe primul cu intenţie, afirmând arţăgos că limba germană nu-i oferea nici o plăcere şi că ar prefera să converseze în latină. A plecat la sfârşitul săptămânii, enervat la culme, încordat şi insomniac. A notat în carnetul său: „Tiranul nu acceptă altă individualitate în afară de a sa şi de a prietenilor celor mai de încredere. Mare e pericolul pentru Wagner"[19].

Nu prea avea de ce să fie nerăbdător să se întoarcă la Basel, unde aniversarea lui de 30 de ani a fost marcată de tăcere. Cel mai frumos cadou a fost că a primit 30 de exemplare din recent tipărita *Consideraţie inactuală* „Schopenhauer educator". I-a trimis un exemplar lui Wagner, care a răspuns imediat printr-o telegramă laudativă: „Profundă şi măreaţă. Cea mai îndrăzneaţă şi mai înnoitoare prezentare a lui Kant. Cu adevărat de înţeles doar de către cei posedaţi de diavol"[20]. I-a plăcut şi lui Hans von Bülow. Scrisoarea lui entuziastă de mulţumire a mai dres întru câtva ruptura dintre ei, produsă de critica lui sălbatică la adresa lui Nietzsche în calitate de compozitor. Von Bülow a caracterizat cartea drept sclipitoare şi şi-a exprimat opinia că Bismarck ar trebui să citeze din ea în parlament.

Nietzsche a început imediat să se simtă mai bine. Destul de bine încât să meargă acasă de Crăciun. Nu şi-a luat cu el cărţile, doar partiturile compoziţiilor lui muzicale. A fost frumos de sărbători, reîmprospătându-şi încrederea în propriul talent muzical, rescriindu-şi şi îmbunătăţindu-şi compoziţiile şi interpretându-le pentru Franziska şi Elisabeth, care jucau rolul de public captivat. În timpul acestui interludiu muzical liniştit, nici măcar slujbele religioase din Naumburg nu au fost în stare să-i strice buna dispoziţie sau să-i dezechilibreze sănătatea, deşi erau destule motive de îngrijorare în faptul că Wilhelm Vischer-Bilfinger, preşedintele Consiliului Universităţii, murise în acel an. Vischer-Bilfinger fusese cel care-l recomandase de la bun început pe Nietzsche pentru postul de profesor la Basel. De atunci, jucase rolul de mentor şi protector al său. Din cauza absenţelor îndelungate de la catedră ale lui Nietzsche, provocate de sănătatea sa precară, contribuţia lui în cadrul universităţii fusese destul de redusă în ultimul timp. Lucrările sale controversate nu prea făcuseră bine prestigiului instituţiei. Cu toate acestea, starea lui de spirit rămânea bună şi poate că acest lucru avea legătură cu o idee pe care o formulase în *Consideraţia* despre Schopenhauer: că doar libertatea îl poate elibera pe geniu, doar un filosof fără nici o afiliere la vreo instituţie poate gândi cu o oarecare autenticitate. Despărţirea de Basel i-ar fi oferit această libertate.

Cosima i-a trimis lui Nietzsche o scrisoare politicoasă şi plină de tact, explicându-i că ea şi Wagner trebuie să plece într-o altă călătorie pentru strângerea de fonduri, de data aceasta la Viena. Nu era nimeni mai potrivit căruia să-i încredinţeze cu inima uşoară comorile lor

cele mai dragi – copiii – decât Elisabeth. Ar găsi ea oare, în adâncul inimii sale pline de bunătate, puterea de a lua asupră-și povara traiului la Wahnfried și de a juca rolul de mamă pentru fiicele lor și pentru Siegfried pe perioada absenței lor? Era lipsit de delicatețe să-i ceară lui Nietzsche să transmită propunerea surorii sale? Franziska a protestat de mama focului că se face abuz de timpul fiicei sale, dar Elisabeth nu s-a lăsat împiedicată de nici un obstacol. Pentru ea, aceasta era o ascensiune pe scara socială. De fapt, Elisabeth a transformat vizita într-un mare succes, folosind-o pentru a-și crea astfel o poziție în casa aceasta – nu chiar de servitoare, însă nici chiar prietenă, ceva de genul unei doamne de companie ocazionale.

Iarna 1874-1875 a fost friguroasă și cu ninsori. Între decembrie și februarie, Nietzsche a fost foarte bolnav. Din fericire, nu avea decât treburi ușoare de făcut pentru *Pädagogium*. Și-a îndreptat gândurile spre următoarea *Considerație inactuală*, al cărei subiect, a hotărât el, avea să fie „Arta". Se va baza pe propria experiență directă cu opera lui Wagner. Dar, înainte de a-și pune planurile în aplicare, a fost lovit de două mari „cutremure ale sufletului" ce aveau să-i distrugă sănătatea pentru tot restul anului.

Primul l-a avut la origine pe Heinrich Romundt, bunul său prieten și secretarul lui particular de la „Bordeiul otrăvit", pe care aproape că-l considera o extensie a propriului creier. Acesta anunțase că intenționa să devină preot în cadrul Bisericii Romano-Catolice. Nietzsche a fost profund rănit. Era Romundt în toate mințile? Putea fi vindecat cu vreun tratament medical, cum ar fi băile reci? De ce, dintre toate Bisericile, o alesese pe cea romano-catolică? Era cea mai absurdă dintre toate confesiunile creștine, cu toate relicvele și superstițiile ei, cu oasele și craniile plătite prin vânzarea de indulgențe. Cu cinci ani în urmă, mersese chiar mai departe de aceste absurdități medievale, declarându-l pe papă infailibil. Biserica Catolică era clopoțelul prins de tichia unui nebun. Așa avea de gând Romundt să răsplătească anii de strânsă prietenie, când reflectaseră și filosofaseră împreună?

Puținele săptămâni pe care Romundt le-a mai petrecut la Basel au fost dureroase pentru amândoi. Romundt era înlăcrimat și incoerent. Nietzsche era furios și neînțelegător. În ziua când Romundt a plecat la seminar, Nietzsche și Overbeck l-au condus la gară. El îi tot implora să-l ierte. După ce s-au închis ușile trenului, l-au văzut de pe peron cum se chinuia să deschidă geamul ca să le spună ceva. Geamul însă nu se clintea, iar ultima imagine a lui care le-a rămas în minte a fost cea a efortului extenuant făcut pentru a le spune ceva ce nu aveau să mai audă niciodată, în timp ce trenul se urnea încet.

Pe Nietzsche l-a apucat imediat o durere de cap care a ținut 30 de ore, însoțită de accese frecvente de vomă.

Al doilea cutremur al sufletului care a zguduit din temelii ființa lui Nietzsche a venit din partea celuilalt tovarăș de la „Bordeiul

otrăvit". Franz Overbeck s-a logodit. Romundt îl părăsise pentru o credință plină de superstiții, iar Overbeck îl părăsea pentru dragoste. Mai rămânea cineva pentru care el să fie pe primul loc în lume? Doar mama și sora lui; asta era un gând deprimant. Dar iubirea ar fi putut învinge singurătatea. Având în minte exemplul proaspăt al lui Overbeck, a pornit într-o mică aventură romantică.

În aprilie 1876, a aflat că o anume contesă Diodati, care locuia la Geneva, tradusese *Nașterea tragediei* în franceză. Asta o făcea demnă de a fi vânată. A luat trenul. La sosire, a descoperit că de fapt contesa era închisă într-un azil psihiatric, însă absența ei a fost compensată din plin de faptul că l-a revăzut pe Hugo von Senger, dirijorul orchestrei din Geneva și wagnerian entuziast. Senger dădea lecții de pian. Printre elevele sale se număra și o letonă diafană în vârstă de 23 de ani, extrem de admirată pentru frumusețea și delicatețea ei. Numele ei era Mathilde Trampedach.

Nietzsche a stat la Viena doar o săptămână. Prioritar în programul său era pelerinajul la Vila Diodati, unde locuise odinioară Byron. Mathilde facea parte din grupul de pelerini. În timpul călătoriei cu trăsura pe malul lacului, Nietzsche s-a lansat în expunerea temei byroniene a eliberării de sub opresiune. Mathilde l-a întrerupt pe neașteptate, spunând că i se pare ciudat că bărbații își irosesc atâta timp și energie cu ridicarea unor constrângeri pur exterioare, când ceea ce îi limitează cu adevărat sunt constrângerile interioare.

A fost un argument care l-a înflăcărat pe Nietzsche. Când s-au întors la Geneva, s-a așezat la pian pentru a o desfăta cu una dintre improvizațiile lui tumultuoase și dramatice. Odată încheiat recitalul, s-a înclinat spre mâna ei, pe care a sărutat-o, și a privit-o pătrunzător în ochi. Apoi a urcat la etaj pentru a-i scrie o cerere în căsătorie.

„Adună-ți tot curajul din suflet", a început el, „ca să nu-ți fie teamă de întrebarea ce vreau să ți-o pun. Vrei să-mi fi soție? Te iubesc și simt că deja ești a mea. Nici un cuvânt [nimănui] despre pripeala sentimentelor mele! Cel puțin sunt inocente; așa că nu e nimic ce să necesite iertare. Dar aș vrea să știu dacă și tu simți la fel – că nu am fost niciodată străini în vreun fel, nici măcar o clipă! Nu crezi că în uniunea noastră fiecare dintre noi ar fi mai bun și mai liber decât dacă am fi singuri – și deci *excelsior*? Vei îndrăzni să vii cu mine ca un om care se luptă din toată inima să devină mai bun și mai liber?..."[21].

Nu avea de unde să știe că, de fapt, Mathilde era îndrăgostită în taină de profesorul ei de pian, mult mai vârstnicul Hugo von Senger. Îl urmase ca un câine la Geneva, nutrind speranța de a-i deveni a treia soție, ambiție pe care în cele din urmă și-a realizat-o.

8
Ultimul discipol şi primul discipol

Erau prieteni, dar au încetat de a fi şi şi-au rupt în acelaşi timp şi din ambele părţi prietenia, unul fiindcă se credea mult prea nerecunoscut, celălalt fiindcă se credea mult prea recunoscut – şi amândoi s-au înşelat în această privinţă! – căci fiecare dintre ei nu se cunoştea îndeajuns pe sine însuşi.

Aurora, cartea a patra, secţiunea 287*

Misiunea urgentă a anilor 1875-1876 era terminarea următoarei *Consideraţii inactuale*. Editorul lui dorea să păstreze ritmul alert de publicare a unei cărţi la nouă luni. A avut o tentativă de a scrie despre filologie, însă *Noi, filologii* nu înainta. Ce altceva mai avea de spus despre abordarea istorică reducţionistă şi despre consecinţa ei, insensibilitatea în faţa adevăratelor surse ale inspiraţiei artistice? S-a întors la subiectul Artei.

Avea să scrie o nouă *Consideraţie inactuală* pe o temă care acum îl interesa foarte mult: geniul individual şi efectul pe care acesta îl poate avea asupra culturii unei epoci. Mulţumită îndelungatei şi strânsei relaţii cu Wagner, nimeni nu putea fi mai calificat să pună geniul la microscop. Cea de-a patra *Consideraţie inactuală* urma să se intituleze „Richard Wagner la Bayreuth" şi să aibă o dublă calitate: aceea de nouă *Consideraţie* publicată în serie şi cea de *Festschrift* cu rol de sunet de goarnă care marchează deschiderea ediţiei inaugurale a Festivalului de la Bayreuth.

„Richard Wagner la Bayreuth" are doar vreo 50 de pagini, însă i-a luat o bună parte din an ca să termine textul. Scrierea şchiopăta, şi nu din obişnuitul motiv, acela că-i venea întotdeauna greu să-şi aştearnă ideile pe hârtie, ci pentru că tensiunea dintre minte şi inimă îl purta într-o lungă călătorie a înţelegerii. Procesul scrierii unei apologii a geniului compozitorului l-a facut pe Nietzsche să priceapă

* Ed.rom.cit. vol. 4, p. 154 (n.tr.).

necesitatea de a se elibera de Wagner. Periculoasa influență a iubitului compozitor nu putea fi supraestimată: însăși devenirea lui Nietzsche îi cerea să se elibereze de Wagner, iar acest lucru îi crea un foarte puternic conflict emoțional.

Nietzsche lăudase de multe ori puterea sublimă pe care o exercita muzica lui Wagner asupra simțurilor lui, dar acum înțelegea că aceasta îl lipsea de liberul-arbitru. Conștientizarea acestui fapt îi stârnea tot mai multe resentimente față de seducția învăluitoare, metafizic-delirantă ce odinioară îi păruse deplina mântuire a vieții. Acum îl vedea pe Wagner ca pe un teribil pericol, iar devotamentul lui pentru el ca pe o fugă nihilistă din fața lumii. Il critica pe Wagner pentru că ar fi fost un histrion romantic, un tiran ipocrit, un manipulator senzual. Muzica lui Wagner îi zdruncinase nervii și îi distrusese sănătatea; Wagner cu siguranță nu era un compozitor, ci o boală...

Nu era posibil să aștearnă aceste gânduri într-o operă publicabilă: asemenea gânduri i-ar fi invalidat complet singura carte publicată, *Nașterea tragediei*. Așa că, în timp ce scria despre geniul lui Wagner, *Considerația* s-a metamorfozat, după cum avea să recunoască mai târziu, într-o analiză a propriului geniu și o meditație asupra felului în care avea să-l pună la lucru în viitor.

Precedenta *Considerație* despre Schopenhauer identificase geniul de tip Rousseau, a cărui natură este primordială, asemenea șarpelui Typhon aflat sub vulcanul Etna[1]. Wagner era o asemenea forță a naturii, și așa visa și Nietzsche să devină: un rebel insațiabil, indiferent la propria siguranță și la cea a lumii, un inovator cultural ale cărui gânduri aveau să creeze mărețe cutremure de idei. Era exaltant gândul că asemenea revoluții vizionare ale unor genii precum Wagner (și el), deși provocau distrugeri inevitabile, erau esențiale pentru salvarea umanității de la stagnare și mediocritate.

Eseul reia teme sondate pentru prima oară în *Nașterea tragediei*. În numele lui Wagner, își reia meditația asupra dispariției venerației pentru Dionysos prin impunerea implacabilelor teorii raționaliste ale legii, statului și culturii, până în contemporaneitate, când *Bildungsphilister*, filistinii învățați, domnesc cu îngâmfarea lor plină de certitudini, astfel încât tot spiritul cultural rămas activ este folosit pentru a susține pereții comuni ai mărețelor edificii ale economiei și puterii – substanțial susținute de forța ziarelor, pe care Nietzsche le descrie din nou ca pe niște contraforți găunoși ai vanității cititorului, căruia îi submineaza în același timp sufletul. Adevărata cultură, precum cea a lui Wagner (și implicit a lui Nietzsche), poartă cu ea un curent subteran ce purifică, îmbogățește și înnobilează spiritul, întărindu-l totodată în rolul său iconoclast. Eseul se încheie cu pasaje îngrozitor de prolixe în care îl laudă exagerat pe Wagner: privirea lui aruncă „raze de soare care «sug apa», adună negurile, îngrămădesc cețurile furtunii... A surprins natura cu privirea aceea... a văzut-o goală:

iată, ea vrea să se refugieze acum, ruşinoasă, în contradicţiile ei"[2] şi tot aşa. Dar Nietzsche nu se poate abţine să scape şi câteva şopârle viclene. Comparând uimitoarea încredere în sine a lui Wagner cu cea a lui Goethe, spune că „este o natură şi «mai prezumţioasă» decât Goethe, care spunea despre el însuşi: «Întotdeauna credeam că am deja totul; ar fi putut să-mi pună o coroană pe cap şi m-aş fi gândit că acesta e un lucru de la sine înţeles»"[3]. *Consideraţia* se încheie fară echivoc, cu declaraţia că Wagner nu este, de fapt, „profetul unui viitor, aşa cum ar vrea poate să ne pară, ci tâlcuitorul şi transfiguratorul unui trecut"[4].

Nietzsche îşi rezerva sieşi rolul de profet al viitorului.

„Richard Wagner la Bayreuth" nu a fost niciodată un text reuşit. Dând pe dinafară de ranchiună filială şi ipocrizie, se întoarce la stilul rigid pe care îl avea înainte, utilizând multă analiză serioasă şi nici un pic din căldura şi spiritul *Consideraţiei* anterioare, cea despre Schopenhauer. Cât timp l-a scris, a trecut prin chinurile paricidului: capul, stomacul şi ochii nu i-au dat pace nici o clipă. Zi de zi, timp de mai multe ore, se simţea de parcă avea rău de mare. În medie, la fiecare două săptămâni petrecea 36 de ore în pat, în întuneric deplin, trecând adesea printr-o asemenea agonie, încât nici nu putea gândi. Îşi pierduse cei doi prieteni care până atunci scriseseră cu devotament după dictare: von Gersdorff plecase la moşia sa, iar Romundt la seminarul teologic, dar soluţia la această problemă a apărut în aprilie, în persoana plină de energie a unui tânăr compozitor saxon cu părul neîngrijit, în vârstă de 22 de ani, pe nume Johann Heinrich Koselitz. Era înzestrat cu cel mai limpede şi mai caligrafic scris de mână.

Pe când studia contrapunctul şi compoziţia la Leipzig, Koselitz citise *Naşterea tragediei*. Îi facuse, pe el şi pe colegul său, Paul Heinrich Widemann, să „ameţească de încântare". Erau destul de modeşti încât să mărturisească faptul că nu înţeleseseră cartea pe de-a-ntregul, însă erau convinşi că găsiseră o minte care vorbea cu o forţă interpretativă cum nu mai întâlniseră până atunci. „Când Nietzsche a facut ca forţele apolinice şi dionisiace să fie distruse de raţionalismul utilitarist (exprimat de Socrate), am început să înţelegem de ce înflorirea şi proliferarea unei arte măreţe sunt imposibile sub dominaţia culturii noastre, a cunoaşterii şi a raţiunii... *Naşterea tragediei* este un protest puternic al artistului şi al eroului împotriva consecinţelor culturii noastre alexandrine, ce slăbesc voinţa şi distrug instinctele."[5]

„Schopenhauer ca educator" le sporise entuziasmul. „Pentru că, în timp ce contemporanii noştri înţelegeau prin «cultură» aproximativ idealul lui Bentham de maximizare a confortului general (idealul lui Strauss şi al tuturor socialiştilor de la More încoace), Nietzsche a apărut pe neaşteptate din mijlocul lor ca un legiuitor din ceruri,

predicând că scopul, ținta supremă a culturii este producerea geniului."[6]

Koselitz a început să-l numească pe Nietzsche „marele reevaluator". A plecat impetuos la Basel, hotărât să-l întâlnească și să învețe de la el.

Fără să știe cum arăta Nietzsche, a vizitat librăriile unde se vindeau cărți poștale cu peisaje frumoase din zonă și cu personalitățile ei. Spre uimirea lui, în vitrina dedicată profesorilor de la universitate nu era nici o fotografie a eroului său. Întrebările sale au fost întâmpinate cu reacții de genul: „Profesorul Nietzsche? Avem pe cineva aici cu numele ăsta?", reacție care probabil nu era cauzată întru totul de reputația proastă a lui Nietzsche la universitate, ci și de faptul că lui nu îi plăcea ceea ce numea a fi „executat fotografic de Ciclopii cu un singur ochi... Încerc, de fiecare dată, să evit dezastrul, însă inevitabilul se produce mereu – și iată-mă eternizat ca un pirat, un mare tenor sau un boier..."[7].

Koselitz era wagnerian până-n măduva oaselor, așa că, atunci când s-au întâlnit în cele din urmă, Nietzsche i-a împrumutat *Considerația* despre Wagner, încă neterminată. Entuziasmul tumultuos, tipic lui Koselitz, l-a convins pe Nietzsche că eseul trebuie terminat și că el este omul potrivit să-l ajute. De la finalul lui aprilie și până la sfârșitul lui iunie, acesta a scris după dictare ultimele trei capitole, ba chiar a și trecut pe curat toate cele 98 de pagini, cu scrisul lui frumos. Când șpalturile s-au întors de la editor, harnicul Koselitz le-a facut corectura. În cele din urmă, două volume magnific legate erau gata pentru a le fi trimise lui Wagner și Cosimei spre sfârșitul lui iulie, adică în perioada ultimelor repetiții înaintea deschiderii oficiale a festivalului, pe 13 august.

În toiul pregătirilor de ultim moment, Wagner nu ar fi putut avea timpul necesar pentru a citi cartea, însă era un cadou minunat sosit într-un moment foarte agitat. A răspuns rapid și plin de entuziasm printr-o telegramă: „Prietene! Cartea ta e magnifică! Dar cum ai descoperit atât de multe despre mine? Acum vino iute și obișnuiește-te cu impactul *Inelului* în timpul repetițiilor"[8]. Wagner i-a trimis cel de-al doilea exemplar regelui Ludovic, care s-a declarat la fel de încântat de textul lui Nietzsche.

Până să apuce Nietzsche să răspundă chemărilor imperioase ale lui Wagner la Bayreuth, a primit o scrisoare de la Erwin Rohde, prin care acesta îl anunța că se logodește. Prietenia se clatină sub privirea unei mirese, iar acum trei dintre cei mai vechi prieteni ai lui se îndreptaseră spre căsătorie.

Nietzsche nu a exprimat deschis ce simțea. I-a trimis lui Rohde o scrisoare călduroasă de felicitare, care includea speculația că, în comparație cu prietenii lui, probabil că el era cel care greșea, însă căsnicia trebuie să presupună compromisuri și o acomodare inacceptabilă

cu mediocritatea umană, pe care el nu se simţea pregătit să le facă. În noaptea de după primirea scrisorii lui Rohde, a compus un poem sentimental cu titlul „Pribeagul"[9], în care se descrie străbătând noaptea un peisaj de munte şi auzind cântecul dulce al unei păsări. Asemenea păsării din pădure din *Siegfriedul* lui Wagner, aceasta poate să vorbească. Când o întreabă, ea îi spune că nu pentru el cântă, ci pentru perechea sa.

Pe 22 iulie a pornit în extenuanta călătorie spre Bayreuth, unde a ajuns două zile mai târziu. S-a prezentat la Wahnfried în ziua următoare. Cosima abia dacă a menţionat sosirea lui în jurnal. Haosul frenetic al ultimelor repetiţii este întotdeauna o perioadă stresantă în orice teatru, dar aici era mai mult decât atât, dat fiind că finanţatorii luaseră hotărârea îngrozitoare de a vinde bilete la repetiţii. Ca într-un striptease prelungit şi lipsit de judecată, toate defectele şi ridurile erau expuse privirii publicului. Dar fiece zi ce trecea costa în jur de două mii de mărci, iar aceasta era o metodă de a recupera ceva din cheltuieli.

„Multă iritare", notează Cosima. Wagner a avut o ceartă teribilă pe scenă cu coregraful şi cu costumierul. Unii interpreţi au plecat şi trebuiau angajaţi alţii. Herr Unger, care îl interpreta pe Siegfried, tânărul erou al *Inelului*, era răguşit – sau era doar un pretext? O walkirie importantă dădea dovadă de „excesivă lipsă de graţie". Hagen, personajul negativ, îşi uitase replicile. Singurul atelier care ar fi putut să-l facă pe dragon să scuipe flăcări, să-şi mişte coada şi să-şi dea ochii peste cap se afla în Anglia. Dragonul a fost expediat în trei bucăţi, urmând să fie montat la sosire, însă la Bayreuth au ajuns doar două dintre ele. Gâtul fusese trimis la Beirut, capitala Libanului. Dispozitivul de făcut fum nu era bun. Cădeau bucăţi de decor, arătându-i vederii pe muncitorii mătăhăloşi în cămaşă care leneveau aşteptând să facă schimbările de decor. Interpreţii îşi doreau chemări la rampă. Wagner nu le permitea: ar fi rupt vraja care-i ţinea pe spectatori subjugaţi. Făcând un gest interesat, însă democratic, Wagner a permis accesul pompierilor la o repetiţie, fără bilete, determinându-l pe un membru al comitetului de conducere să demisioneze. Repetiţia generală a fost un chin. Wagner angajase un pictor de subiecte istorice pentru a proiecta decorurile. Acesta le realizase cu atâta acurateţe istorică şi atâta meticulozitate, încât aveau efectul unor încălţări cu talpă din plumb, ancorând ferm povestea în dimensiunea unei reprezentări pedante, fără a lăsa loc imaginaţiei nici măcar să se urnească, darămite să zboare. Cosima detesta costumele: „Aduc în întregime cu cele ale şefilor de trib ai pieilor-roşii şi încă poartă, împreună cu absurditatea lor etnografică, marca lipsei de gust provinciale sunt pur şi simplu oripilată de ele"[10]. Atât de

oripilată, încât Wagner și-a pus cornul lui Siegfried pe cap și l-a atacat pe deloc apreciatul costumier, mugind ca un taur.

Necazurile Cosimei s-au înmulțit odată cu sosirea lui Judith Gautier, care atrăgea toate privirile când străbătea străzile din Bayreuth îmbrăcată după ultima modă pariziană: în costum de marinar. Iubirea lui Wagner pentru Judith, aprinsă la Tribschen, era încă înflăcărată. Și-o ascundea foarte prost de Cosima. Dacă Judith i-a acordat favorul final ori nu rămâne de discutat, însă asta nu prea mai conta. Ea se instalase într-o casă pe care Wagner o vizita mult prea des, legătura lor era vizibil erotică, iar bârfele nu mai conteneau. Toată lumea spunea că e amanta lui. Era o umilință oribilă pentru rățușca cea urâtă, fiica lui Liszt. Ea trecuse prin foc pentru Wagner, iar acum alta era muza, inspirația și dragostea lui. Fără acestea, Cosima se simțea ștearsă. Scrie că se simțea „nonexistentă" și „moartă". Cât a durat festivalul, ea stat însă dreaptă, cu statura ei impunătoare, și-a înălțat profilul arogant, cu nasul mare, și-a aranjat părul într-o coadă medievală împletită, potrivită pentru o regină a Nibelungilor, s-a înveșmântat în mătase albă, vaporoasă, ca o mireasă, și, în rolul de regină a Bayreuthului, a fost gazda perfectă.

Deși festivalul vibra din cauza scandalului Gautier, aceeași înaltă societate care odinioară o umilise și disprețuise pe Cosima pentru că era amanta lui Wagner se întrecea să-i intre în grații. Bayreuth era centrul universului; Wagner era omul cu care dădea bine să fii văzut. Toată lumea bună se înghesuia la ușile Wahnfriedului, iar Cosima era cea care le păzea. Splendidă în veșmintele ei cvasimedievale, cu un evantai uriaș în mână (Bayreuth era afectat de obișnuitul val de căldură din august ce asigură multe dintre leșinurile de la operă), Cosima rămânea impasibil de țeapănă și de maiestuoasă, primind sutele de vizitatori ce veniseră din toate colțurile lumii ca să vadă și să fie văzuți. Era o răzbunare magnifică pe înalta societate care o disprețuise odinioară, precum și pe franțuzoaică.

În ziua când a sosit, Nietzsche era unul dintre cei cinci sute de vizitatori care se perindau prin Wahnfried. Ca simplu profesor, se afla pe una din treptele cele mai de jos. Se respecta eticheta așa cum o fac doar parveniții. Cosima trebuia să se ocupe de patru monarhi, o grămadă de prinți și prințese, mari duci, mari ducese, arhiduci, arhiducese, duci, marchizi, conți, contese și ranguri mai mici. Ca să nu se simtă nimeni jignit și să nu iasă scandal, toți trebuiau primiți în ordinea corectă a rangului. Oamenii obișnuiți așteptau în anticamere, vorbind în șoaptă, ca în biserică.

Regele Ludovic și-a dorit să participe la festival incognito. Și-a programat sosirea misterioasă la miezul nopții, urmând să fie întâmpinat în taină de Wagner și ascuns într-o trăsură care să-l ducă la splendidul palat Hermitage din Bayreuth, unde regele credea că va trece „neobservat". Sub norii mișcători care tot ascundeau luna, cei

doi bărbaţi şi-au descărcat sufletele, în timp ce trăsura şerpuia printre sculpturile fantastice, fântânile şi grotele sinistre ale parcului palatului zugrăvit în argint de lumina lunii. Pentru Wagner, acesta a fost unul dintre foarte puţinele momente pur spirituale din timpul întregului festival, un moment menit să compenseze tot materialismul şi agitaţia, o reconectare la ceea ce constituia cu adevărat spiritul, inspiraţia şi ţelul muncii sale de-o viaţă.

Dar relaţiile cu monarhii se ştie că sunt fragile. Regele insistase că nu doreşte ovaţii publice pe timpul şederii sale la Bayreuth, dar s-a înfuriat atunci când a fost ascultat. În orice caz, opera era pe primul loc în inima lui, chiar înaintea ovaţiilor. A participat la repetiţia generală a spectacolului *Das Rheingold*, pe 28 iulie. Chiar lipsit de ovaţii, urechea regelui a găsit muzica pur şi simplu sublimă. La întoarcerea sa la Hermitage, a ordonat ca parcul să fie luminat cu făclii şi populat cu muzicieni ascunşi vederii care să interpreteze muzica lui Wagner de prin tufişuri, în timp ce fântânile arteziene iluminate îşi aruncau jeturile de apă în ritmul muzicii.

După cum anticipase Nietzsche, primul festival de la Bayreuth era la ani-lumină de reînvierea de către un nou Eschil a spiritului tragic ce avea să salveze cultura Europei de stagnare şi mediocritate. Conceput iniţial să fie mult mai mult decât un eveniment propriu-zis – o metaforă a culturii germane, o imagine a viitorului şi un model pentru modernitate –, se transformase, după cum conchidea în *Consideraţia* lui, în ceva mult inferior: o continuare laşă a vechii ordini, un compromis şi o delectare pentru *Bildungsphilister*.

Nietzsche nota cu amărăciune că „toată pleava de pierde-vară ai Europei" trata Festivalul de la Bayreuth ca pe încă o ocazie bună de adăugat în hoinăreala lor fară ţintă din cadrul circuitului anual al calendarului monden. Era scârbit şi de prezenţa numeroşilor antisemiţi ce-şi găseau satisfacţia în schiţa rudimentară a luptei dintre rase din *Inel*, întruchipată de încleştarea dintre piticii negri, diformi ai lumii de dincolo şi progenitura blondă a lui Wotan. Victoria finală a lui Siegfried îi încânta, aşa cum avea să-l încânte şi pe Hitler la prima lui vizită, în 1923, după care a început să scrie *Mein Kampf*.

Dom Pedro al II-lea, împăratul Braziliei, a sosit la Wahnfried în seara ce a urmat repetiţiei generale. Prezenţa sa imperială a alungat în mare măsură mohoreala cauzată de defectele punerii în scenă şi de costumele dezamăgitoare. Suveranul din Württemberg era poziţionat foarte jos în ierarhia monarhilor; în ciuda acestui fapt, şi prezenţa lui a fost o sursă de satisfacţie. Însuşi împăratul Germaniei, kaizerul Wilhelm, a binevoit să vină la primele două opere, bătând din palme în timp ce striga printre dinţii rânjiţi către sfetnicii săi: „Teribil! Teribil!". Din păcate însă, şi-a dat seama că nu mai putea asista la ultimele două opere ale ciclului.

Deși Wagner îi spusese lui Nietzsche că urma să aibă camera lui la Wahnfried, așa cum avea la Tribschen, nici nu s-a pus problema ca el să stea acolo. Așa că s-a cazat în camerele cele mai ieftine pe care le putuse găsi, chiar în centrul orașului. Tavanul era scund și te coceai înăuntru.

Bayreuth era pe atunci un orășel de douăzeci și ceva de mii de locuitori. Opera lui Wagner a avut un public de 1.925 de persoane. Urmau să fie trei reprezentații ale celor patru opere ce compuneau *Inelul*. Asta însemna, cumulat, o asistență de 5.775 de zei norocoși aflați în posesia biletelor pentru Walhalla, ce-și aduceau cu ei familiile, însumând mii de neveste, copii și slujitori. Apoi mai erau și meseriașii: actorii, interpreții, instrumentiștii, tehnicienii de scenă, dulgherii, cusătoresele, spălătoresele, negustorii și servitorii de toate soiurile. Nici un eveniment public nu e complet fară oportunistul ce vine neinvitat. Prostituate, aventurieri mustăcioși cu tricorn, hoți de buzunare, golani de stradă, salahori cu ziua și un număr mare de țărani care se adunaseră de pe la fermele și ogoarele din apropiere ca să vadă spectacolul. Cu toții se înghesuiau pe pavajul uscat, care fierbea sub soare. Vacarmul era insuportabil. Nietzsche nu se putea refugia nici măcar în camerele sale, unde căldura și mirosurile dezgustătoare se acumulau ca într-un cuptor încins.

Pentru Ceaikovski, ca pentru mulți dintre vizitatori, preocuparea de frunte era să găsească de mâncare: „Meniurile pregătite de hanuri nu sunt suficiente pentru a-i satisface pe toți oamenii înfometați", nota el. „Cu chiu, cu vai, abia capeți o bucată de pâine și un pahar de bere, dar asta doar după o luptă acerbă sau prin stratageme viclene ori o rezistență de fier. Chiar și atunci când ai reușit să ocupi un colțișor de masă, trebuie să aștepți o eternitate până când e servită mult dorita mâncare. La aceste mese domnește anarhia. Toată lumea strigă și zbiară, iar ospătarii epuizați nu dau atenție cererilor îndreptățite ale unuia sau altuia. Doar printr-un noroc chior mai apuci să guști ceva... De fapt, de când a început festivalul, mâncarea este principalul interes al publicului; reprezentațiile artistice ocupă un loc secundar. Fripturile, cartofii copți, omletele – despre toate astea se discută cu mai mare interes decât despre muzica lui Wagner."[11]

Teatrul era prea luminat pentru ca Nietzsche să poată urmări spectacolele din sală. Așa că a primit o cămăruță întunecoasă ca un dulap aflată în apropierea scenei. Era chinuitor de cald. Sosirea lui a coincis cu repetițiile pentru cea de-a patra și ultima operă, *Götterdämmerung*, în care are loc sfârșitul lumii. Orchestra de o sută de instrumentiști ce descrie imaginea prăbușirii apocaliptice a Walhallei și a distrugerii vechilor zei producea un volum al sunetului fără precedent probabil în istoria muzicii. „Nu mi-a plăcut deloc... și a trebuit să ies..."

Recepţiile de la Wahnfried i-au plăcut chiar şi mai puţin. A participat la una dintre ele, unde a fost remarcabil de trist şi de tăcut, apoi n-a mai mers la nici una.

Unul dintre laitmotivele vieţii lui Nietzsche este că, mereu când era la pământ, a apărut un salvator miraculos care să-i poarte de grijă. Acum salvarea a apărut în persoana Malwidei von Meysenbug, o anarhistă bătrână şi bogată, cu trei ani mai mică decât Wagner, dar făcând parte din aceeaşi generaţie revoluţionară[12]. Autobiografia Malwidei, *Memoriile unei idealiste*[13], o transformaseră într-un soi de personalitate la Bayreuth.

Malwida îl admira enorm pe compozitor, iar apartamentul ei de la Roma avea în centru bustul lui de marmură. Ea era nepoata unui nobil prusac; după o respingere amoroasă din timpul unui bal, această membră a înaltei societăţi se hotărâse să distrugă societatea. Asemenea lui Wagner, fusese exilată după revoltele din 1848-1849, în cazul ei pentru că trecea peste graniţă scrisorile primului dintre numeroşii revoluţionari de care s-a îndrăgostit. Exilul a purtat-o în nordul Londrei, unde şi-a găsit loc în grupul de anarhişti ruşi exilaţi şi unde, deşi ar fi preferat să-i devină soţie, a devenit preceptorul celor două fiice ale văduvului Aleksandr Herzen[14].

Malwida avea o reputaţie destul de solidă în lumea revoluţionarilor, astfel încât în timpul enorm de popularei vizite făcute de Garibaldi la Londra pentru a-i radicaliza pe englezi şi pentru „a forma o republică plutitoare de corăbii mereu gata să acosteze unde era nevoie să se poarte lupta pentru libertate"[15], acesta a invitat-o pe Malwida să ia micul dejun la bordul navei lui, care era ancorată pe Tamisa. Când a sosit cu o barcă cu vâsle, „a fost coborât un fotoliu acoperit cu o carpetă drăguţă, în care am fost ridicată. Garibaldi ne-a întâmpinat la bord într-un costum pitoresc – o tunică scurtă, cenuşie, o pălărie roşie brodată cu fir de aur care îi acoperea părul blond şi cu pistoale care se iţeau din centura lată. Marinarii lui, cu ochi căprui şi ten măsliniu, erau adunaţi pe punte, îmbrăcaţi la fel de pitoresc". Au fost servite stridii şi „a urmat cea mai încântătoare şi mai veselă conversaţie... Toţi marinarii păreau să-l idolatrizeze şi nu puteai să nu simţi şarmul poetic al personalităţii lui..."[16].

Acum o femeie scundă şi grasă care părea inofensivă, de vreo 60 şi ceva de ani, cu părul alb pieptănat pe spate şi ascuns sub o fâşie de dantelă scumpă, Malwida nu îşi ostoise, în adâncul sufletului ei, setea de sânge a tinereţii sale anarhiste. Încă era încântată de exemplul Comunei din Paris – ar fi sărit scântei dacă ea şi Jacob Burckhardt s-ar fi întâlnit vreodată. Nu era o umanistă, ci o mistică ce credea într-o putere nenumită ce ar fi venit dintr-o poziţionare cu totul în afara lumii, o forţă ce nu putea fi găsită în nici un laborator, ca să nu mai vorbim de vreo eprubetă. Ea oferea spiritului uman posibilităţi

nelimitate ce-i făceau pe bărbaţi şi pe femei capabili să se transforme în zei, drept care erau obligaţi să acţioneze ca atare.

Malwida încă avea apucăturile directe şi naive ale revoluţionarului hotărât. Ochii ei de un albastru deschis, foarte lăudaţi, încă vedeau ceea ce-şi dorea să vadă. Miopia ei elitistă filtra acele aspecte ale comportamentului uman ireconciliabile cu idealismul ei. Toate relaţiile sale cu revoluţionarii despre care a scris în memorii au rămas platonice; întotdeauna fusese mai curând o menajeră decât amanta influentă, aşa cum i-ar fi plăcut. Este greu să n-o vezi ca pe o anexă adoratoare a bărbaţilor puternici, mai docilă decât i-ar fi plăcut să creadă: o „idioată utilă" plină de bani, în sensul leninist al sintagmei. În perioada aceea, misiunea ei asumată era de a-i încuraja pe tinerii „Pionieri ai Libertăţii", iar în persoana lui Nietzsche credea că îl găsise pe următorul.

Cei doi se întâlniseră pentru prima oară la Bayreuth, în 1872, când se pusese piatra de fundaţie, iar de atunci întreţinuseră o corespondenţă plină de curtoazie. Ea îşi exprimase admiraţia faţă de scrierile lui, iar el o compătimise atunci când una dintre fiicele lui Herzen se măritase cu un bărbat cu care inima revoluţionară a Malwidei nu putea fi de acord.

Malwida observase suferinţele fizice pe care i le provocau camerele în care era cazat Nietzsche, aşa că-i oferea zilnic refugiu la umbra răcoroasă a grădinii sale. Îl hrănea cu infinită compătimire şi cu un regim calmant pe bază de lapte. El înota mult în apele râuleţului ce străbătea grădina. Era un regim care-i prindea atât de bine, încât i-a reaprins adoraţia pentru muzica pe care o asculta la operă. Trebuia să admită că sufletul său nu putea să nu se supună, deşi în rest vânzoleala din Bayreuth era intolerabilă.

Pe 3 sau 4 august, Nietzsche a fugit din Bayreuth fără a spune nimănui, nici măcar Malwidei. A luat trenul până la Klingenbrunn, un sătuc din codrii Bavariei. A stat acolo doar câteva zile, însă i-a prins foarte bine. S-a întors la timp pentru premieră, pe 13 august, ţinându-se de planul de a se întâlni cu sora lui la Bayreuth, precum şi cu dragii săi prieteni Rohde şi von Gersdorff, care plătiseră sume considerabile pentru bilete şi cazare.

Un elixir magic al dragostei este adesea un expedient narativ în operele lui Wagner, iar acum părea că toţi cei trei prieteni băuseră pe săturate aşa ceva.

Carl von Gersdorff s-a îndrăgostit „nebuneşte, ca un descreierat, byronian" de o tânără contesă italiană pe nume Nerina Finochietti. A cerut-o în căsătorie fără să stea pe gânduri şi apoi s-a chinuit luni întregi să scape din ghearele rapace ale familiei ei.

Erwin Rohde, care se logodise de curând, flirta fără ruşine, dar şi fără pricepere, cu orice femeie îi ieşea în cale, spre jena considerabilă a tovarăşilor săi.

Însuşi Nietzsche s-a îndrăgostit fară speranţă de o blondă drăguţă, pe numele ei Louise Ott. Muzicalitatea o facea să aibă ceva în comun cu iubirile lui de până atunci. Louise era o muziciană excelentă, care cânta bine la pian şi avea o voce foarte dulce. Când s-au cunoscut, ea şi Nietzsche au vorbit câte-n lună şi-n stele, însă ea a omis să-i spună că e căsătorită. Până când a aflat, răul fusese deja făcut. Soţul Louisei, care era bancher, nu-i împărtăşea pasiunea pentru Wagner, aşa că fusese lăsat acasă, la Paris, iar ea participa la festival însoţită de fiul ei, Marcel. Se pare că acest *coup de foudre* îi lovise atât pe Nietzsche, cât şi pe Louise, la fel de tare şi de profund.

„Totul era întunecat în jurul meu când ai plecat din Bayreuth", i-a scris el; „era de parcă cineva ar fi eliminat lumina. La început a trebuit să mă adun, dar am reuşit până la urmă, aşa că poţi lua scrisoarea aceasta în mâini fară pic de teamă. Trebuie să ne agăţăm strâns de puritatea spiritului care ne-a adus împreună"[17].

„Ce bine", i-a răspuns ea trei zile mai târziu, „că între noi poate izvorî o prietenie adevărată, sănătoasă, aşa încât să ne putem gândi unul la celălalt direct din suflet, fară ca acest lucru să ne fie interzis de conştiinţă... Totuşi, ochii nu ţi-i pot uita: privirea ta adâncă, plină de iubire, încă zăboveşte asupra mea, ca atunci... Nu sufla nici o vorbă celorlalţi despre scrisorile noastre – tot ce a fost va rămâne între noi –, sunt sanctuarul nostru, doar al nostru"[18].

Un an mai târziu, aproape exact în aceeaşi zi, el i-a trimis o scrisoare în care-i spunea că-i simţise prezenţa cu atâta acuitate, încât aproape că-i văzuse ochii. Louise era din nou însărcinată, dar i-a răspuns aproape imediat, spunându-i că nu era deloc surprinzător, dat fiind că ea îşi reamintise scurtele momente petrecute împreună: „Am retrăit totul şi m-am regăsit atât de îmbogăţită – atât de îmbogăţită – pentru că tu-mi dăruiseşi inima ta"[19].

9

Spirite libere și nu chiar atât de libere

Dacă acum știința face tot mai puțină bucurie prin ea însăși, dar, prin suspectarea metafizicii, a religiei și a artei consolatoare, stârnește tot mai multă bucurie: sărăcește cel mai mare izvor de plăceri căruia omenirea îi datorează aproape întreaga ei umanitate. De aceea, o cultură superioară trebuie să-i dea omului un creier dublu; un fel de două camere cerebrale, una pentru a percepe știința, cealaltă – ne-știința: stând una lângă alta, fără a se întrepătrunde, separabile, putându-se zăvorî; este o cerință a sănătății.

Omenesc, prea omenesc I, „Semne de cultură superioară și inferioară", secțiunea 251*

Universitatea i-a acordat lui Nietzsche un an sabatic plătit începând cu toamna lui 1876. Ba chiar l-au scutit de ultimele cursuri pe care le avea la *Pädagogium*. Asta însemna libertate totală pentru el. Malwida von Meysenbug l-a invitat să petreacă iarna la Sorrento, iar el a acceptat.

Editorul îl presa să-i dea următoarea *Considerație inactuală*. I-a răspuns că totul merge conform planului. Nu era adevărat, deși în cap avea o idee care-l sâcâia să-i dea formă pe hârtie. I-a dat titlul provizoriu „Brăzdarul" (*Die Pflugschar*). Așa cum fierul ascuțit al plugului taie pământul în brazde curate, secționând rădăcinile buruienilor sufocante care ar putea omorî plantele folositoare, tot așa cartea aceasta urma să taie buruienile care-i sufocaseră gândirea originală, acestea fiind idolii săi de altădată, Wagner și Schopenhauer.

Evident că o călătorie cu trenul, foarte complicată, până la Sorrento, cu numeroasele transbordări și căratul bagajelor, era prea mult pentru el singur, așa că a aranjat să-l însoțească doi prieteni. Unul dintre ei

* Ed.rom.cit. vol. 3, p. 143 (n.tr.).

era un student la filologie pe nume Albert Brenner, un tuberculos în vârstă de 20 de ani, înclinat spre depresie şi poezie, ai cărui părinţi credeau în proprietăţile curative ale iernilor petrecute în sud. Celălalt era filosoful de 26 de ani Paul Ree, pe care Malwida îl cunoscuse la Bayreuth. Prima carte a lui Ree, *Psychologische Beobachtungen* (*Observaţii psihologice*), atrăsese ceva atenţie, iar acum era pe cale să publice o a doua. El avea să fie o completare excelentă la cercul de la Sorrento, pe care Malwida îl voia a fi un salon filosofico-literar. Ea visase mereu să trăiască în mijlocul unui soi de comunităţi de idealişti şi abia aştepta iarna următoare ca pe un laborator al meditaţiei fertile. Şi Malwida visa să scrie un prim roman. În iarna aceea a scris, într-adevăr, un roman intitulat *Phädra*, o saga de familie în trei volume, plină de legături de rudenie încurcate, intenţia fiind să ilumineze căutarea libertăţii individuale.

Pe 19 octombrie 1876, Nietzsche şi Brenner au luat un tren ce avea să treacă prin tunelul ce străbate Mont Cenis, o recentă minune a ingineriei, înainte de a-i duce mai departe, la Torino.

Au descoperit că împart vagonul de clasa I cu două doamne elegante şi inteligente, Claudine von Brevern şi Isabella von der Pahlen. Stând de vorbă foarte mult cu Isabella în timpul călătoriei, Nietzsche a fost prins iarăşi de un vârtej romantic. Au facut schimb de adrese, după care s-au despărţit, urmând să-şi petreacă noaptea, întâmplător, la acelaşi hotel. Dimineaţa, doamnele urmau să ia un alt tren, iar Nietzsche s-a trezit ca să-şi ia rămas-bun, însă în drum spre gară l-a apucat o durere de cap atât de groaznică, încât Ree a trebuit să-l sprijine ca să ajungă înapoi la hotel.

La Pisa s-a oprit să vadă celebrul turn, iar la Genova a văzut marea pentru prima oară în viaţa lui. Aşa încât oraşul a ajuns să fie asociat în mintea lui cu Columb, Mazzini şi Paganini. Era oraşul exploratorilor, al fondatorilor, al inovatorilor; oraşul sufletelor destul de curajoase încât să navigheze pe mări neexplorate în speranţa de a descoperi lumi noi. Nietzsche a măsurat cu pasul înălţimile din jurul Genovei, imaginându-se în mintea lui Columb, care, descoperind Lumea Nouă, dublase dintr-o lovitură posibilităţile lumii.

La Genova s-au îmbarcat pe un vapor cu aburi până la Napoli. Avea să pătrundă acum pentru prima dată în lumea clasică. Dar nu a apucat să marcheze momentul solemn, trebuind să-şi consume întreaga prezenţă de spirit şi atenţia ca să scape de derbedeii agresivi care se certau, se hărţuiau şi se hârâiau pe bagajele lui ca nişte coţofene hoaţe. I s-a părut intolerabil să sosească într-o asemenea lipsă de decenţă în lumea pe care şi-o imaginase toată viaţa. Malwida i-a readus buna dispoziţie printr-o plimbare vesperală cu trăsura de-a lungul arcuitului golf Napoli, de la promontoriul împădurit Posillipo (Pausilipon pentru vechii greci) către craterul înalt al Vezuviului, cu insula Ischia răsărind din apele mării, întunecate ca vinul roşu.

„Nori de furtună se adunaseră maiestuos deasupra Vezuviului, iar din fulgere și din mohorâtul roșu-închis al norilor a luat ființă un curcubeu; orașul strălucea de parcă ar fi fost făcut din aur pur", a scris Malwida. „Era așa o minunăție, încât domnii fură fermecați de-a binelea de peisaj. Niciodată nu l-am văzut pe Nietzsche atât de plin de viață. Râdea cu gura până la urechi de fericire."[1]

După două zile la Napoli, și-au continuat drumul spre Sorrento. Nimic nu-l pregătise pentru arhitectura sudului. Cu zidurile în nuanțe de ocru și mandarină năruindu-se, cu tencuiala scorojită, harababura de umbre veștejite ale clasicismului, lăsate în paragină, cerea o lepădare totală a rigidității. Era neliniștitoare în comparație cu arhitectura germană și elvețiană pe care le cunoscuse toată viața lui, cu structurile ei extrem de organizate simbolizând întruchiparea, generații de-a rândul, a corectitudinii și virtuții civice a ordinii.

Malwida închiriase Vila Rubinacci, o vilă pătrată tencuită cu stuc aflată la mică distanță de Sorrento. Vila era înconjurată de viță-de-vie și livezi de măslini. Cei trei bărbați erau cazați la etajul întâi, în camere cu vedere înspre terasă. Malwida și servitoarea ei, Trina, stăteau la etajul al doilea, unde se afla și salonul. Acesta era destul de mare, încât spiritele libere se puteau întâlni acolo pentru a-și sincroniza vârtejurile inspirației.

În prima scrisoare trimisă acasă, pe 28 octombrie, Nietzsche a omis în mod deliberat să le spună mamei și surorii sale ceea ce găsise profund ori semnificativ. Ba chiar scria cu atâta naivitate caricaturală, școlărească, încât până și Franziskăi și lui Elisabeth trebuie să li se fi părut iritant de lipsită de informații scrisoarea respectivă. „Iată-ne la Sorrento! Toată călătoria de la Bex a durat opt zile. La Genova am fost bolnav. De acolo călătoria pe mare a durat cam trei zile și – ca să vezi! – n-am avut rău de mare."[2] Și tot așa. Dar, când scria pentru el, o facea cu totul diferit, mărturisind că se cutremura la gândul că ar fi putut muri fără să vadă lumea mediteraneeană.

Când a vizitat Paestum, reflecta: „În cazul oricărui lucru desăvârșit, noi suntem obișnuiți nu să ne întrebăm cu privire la devenirea lui: ci să ne bucurăm de stadiul lui prezent, ca și când acesta ar fi răsărit din pământ printr-o lovitură magică de baghetă... Ne simțim încă *aproape* ca atunci (de exemplu, într-un templu grecesc precum acela de la Paestum) când, jucându-se într-o dimineață, un zeu și-ar fi construit locuința din asemenea lespezi enorme: alteori, ca și când un suflet ar fi fost încarcerat dintr-odată, prin vrajă, într-o piatră și acum ar vrea să vorbească din ea. Artistul știe că opera sa acționează din plin numai dacă trezește credința într-o improvizație, într-o spontaneitate miraculoasă a genezei sale; și astfel el vine în sprijinul acestei iluzii și introduce în artă, la începutul creației, acele

elemente de nelinişte entuziastă, de dezordine care se extinde orbeşte, de visare cu urechile ciulite, ca mijloace de amăgire, pentru a aduce sufletul privitorului sau al ascultătorului în aşa stare, încât să creadă în izvorârea bruscă a lucrului perfect"[3].

Spiritele libere au intrat într-un fel de rutină. Dimineţile şi le petreceau în deplină libertate. Nietzsche înota în fiecare zi în care-i îngăduia marea, se plimba şi lucra. Se reuneau cu toţii la masa de prânz. După-amiaza făceau împreună plimbări prin livezile de citrice dimprejur sau mergeau şi mai departe călare pe măgăruşi, iar atunci se făcea mare haz pe seama tânărului Brenner, ale cărui picioare lungi aproape atingeau pământul pe lângă cele ale animalului pe care-l călărea. Serile, luau cina împreună. Apoi urcau în salon şi purtau discuţii interesante bazate pe un program comun de lecturi. Rée şi Brenner le citeau pe rând cu voce tare lui Nietzsche şi Malwidei, care avea, şi ea, vederea slabă.

Au început prin a citi cursurile lui Burckhardt despre cultura Greciei antice, apoi au trecut la Herodot, Tucidide şi *Legile* lui Platon, urmate de *Gândire şi realitate* de Afrikan Spir, un filosof şi metafizician ruso-ucrainean care făcuse parte din acelaşi batalion cu Tolstoi în timpul asediului Sevastopolului, în 1854-1855. Sistemul filosofic al lui Spir se bazează pe necesitatea certitudinii absolute. Ceea ce contează nu este adevărul, ci certitudinea. Unica propoziţie necondiţionat adevărată este legea identităţii: A = A. Nimic din domeniul devenirii (*Geschehen*) nu este identic cu sine. Trebuie să postulăm o realitate fundamentală, deşi nu putem spune nimic despre ea cu excepţia faptului că, fiind identică cu sine, trebuie să excludă pluralitatea şi schimbarea. Spir susţinea că acest lucru oferea demonstraţia logică a ceea ce Platon şi Parmenide doar intuiseră. E straniu că Spir a exercitat o influenţă atât de puternică asupra lui Nietzsche în această perioadă, dat fiind că Spir era deist şi, asemenea lui Schopenhauer, metafizician, în timp ce pentru Nietzsche, cealaltă zonă de interes puternic o constituiau moraliştii francezi raţionalişti: Montaigne, La Rochefoucauld, Vauvenargues, La Bruyère, Stendhal şi Voltaire.

Rée spunea despre sine că ar fi un moralist evoluţionist şi e aproape sigur că el îi introdusese pe raţionaliştii francezi în programul de lecturi. Voltaire ar fi fost o blasfemie în perioada schopenhaueriană a lui Nietzsche, dar schimbarea pe care au suferit-o ideile sale în acea iarnă a fost atât de spectaculoasă, încât, atunci când a terminat de scris noua carte, i-a dedicat-o lui Voltaire. Numea, în glumă, noul său sistem de gândire „Réealism".

Paul Rée era cu cinci ani mai tânăr decât Nietzsche. Era fiul unui bogat om de afaceri evreu; nu avea nevoie să-şi câştige existenţa

şi a devenit un fel de student etern, înscriindu-se la mai multe universităţi, unde studia de-a valma dreptul, psihologia şi fiziologia. Cu un an în urmă îşi susţinuse doctoratul în filosofie. Era la fel de mic de statură ca Wagner sau Nietzsche. Era aproape frumos, cu un păr castaniu, ondulat şi o timiditate plină de blândeţe care explică de ce femei puternice precum Elisabeth Nietzsche şi Lou Salomé aveau să se folosească de el aşa cum voiau. Rée suferea de o problemă de sănătate minoră, cronică şi inexplicabilă, dar mai mult suferea de o lipsă de hotărâre şi de încredere în propriile forţe.

Ca şi Nietzsche, Rée participase la Războiul Franco-Prusac şi fusese rănit, dar nu vedea acest lucru ca pe o stavilă în faţa plăcerii pe care i-o oferea cultura franceză. Mentalitatea lui cosmopolită rezona cu ambiţia lui Nietzsche de a fi mai curând un bun european decât un bun cetăţean al Reichului. Prietenia cu Rée a durat aproape şase ani, între octombrie 1876 şi 1882, timp în care cei doi au produs opere literare influenţându-se reciproc atât stilistic, cât şi ideatic. Amândoi i-au folosit pe vechii greci ca pe un punct de plecare în meditaţia asupra problemelor filosofice ale vremii lor, în timp ce făceau eforturi să se împace cu reorganizarea postdarwiniană a cunoaşterii umane.

Rée şi-a dezvoltat principiile de bază ale gândirii în teza de doctorat din 1875:

1. Acţiunile umane nu depind de liberul-arbitru.
2. Conştiinţa nu are origine transcendentală.
3. Mijloacele imorale sunt de multe ori lăudabile de dragul unui scop moral.
4. Nu există progres în faptele oamenilor.
5. Imperativul categoric kantian nu e potrivit pentru o doctrină practică a moralei[4].

Intenţia declarată a lui Rée era să trateze conceptele şi afectele morale aşa cum un geolog tratează formarea scoarţei Pământului, adoptând doctrina darwiniană a selecţiei naturale ca pe un cadru teoretic general şi înlocuind speculaţia metafizică cu naturalismul ştiinţific.

Fără credinţa în liberul-arbitru nu putea exista credinţă în responsabilitatea morală. Însăşi ideea de vină sau de păcat era greşită, pentru că presupunea că omul ar fi putut acţiona diferit.

În concluzie, viziunea detaşată, chiar cinică a lui Rée repudia orice intenţie şi orice posibilitate de a edifica, a instrui, a justifica, a înnobila sau a transcende. Şi aşa, fiind lipsită de o dimensiune metafizică, era mai pesimistă chiar decât cea a lui Schopenhauer, însă doctrina naturalistă a lui Rée a fost cea care l-a îndepărtat pe Nietzsche de romantismul metafizic al lui Schopenhauer şi Wagner

şi l-a orientat spre un punct de vedere pozitivist, ştiinţific. Această nouă direcţie a fost influenţată masiv de Ree, care căuta să explice sentimentele de natură morală reconstruindu-le evoluţia istorică sau preistorică, în cadrul a ceea ce numea „etica sa evoluţionistă".

Explicaţia pe care o dădea Ree simţului moral era următoarea: aşa cum copiii îşi dezvoltă ideile cu ajutorul experienţelor zilnice, al exemplului dat de părinţi şi prin deprinderea unor obiceiuri, tot astfel rasa umană şi-a dezvoltat, de-a lungul timpului, o natură morală care e transmisă mai departe din generaţie în generaţie. Concepţia lui Ree cu privire la dobândirea moralităţii urma etica evoluţionistă a lui Darwin, expusă în *Descendenţa omului şi selecţia sexuală*. Este posibil ca Nietzsche să fi cunoscut lucrarea respectivă doar la mâna a doua, prin intermediul unora ca Ree[5]. Capacitatea lui Nietzsche de a citi în limba engleză era în mod sigur îndoielnică. Ştim însă că luase cunoştinţă în mod direct de articolul lui Darwin „Schiţă biografică a unui bebeluş"[6]. Este un articol scurt, concentrat asupra manifestărilor timpurii ale simţului moral. Darwin descrie întâlnirea cu fiul său William, în vârstă de 2 ani, care venea dinspre sufragerie. Lui William îi strălucea privirea „într-un mod straniu, nenatural şi afectat". Copilul furase nişte zahăr. Darwin a tras concluzia că disconfortul simţit de copil provenea din dorinţa lui frustrată de a-i mulţumi pe părinţi, chiar în timp ce îşi conştientiza capacitatea nou-dobândită de a corela evenimente din trecut cu altele din viitor. Cauza nu era frica de pedeapsă, căci copilul „nu fusese niciodată pedepsit, sub nici o formă". Pentru Ree, articolul conţinea cel de-al doilea principiu al tezei sale de doctorat: că nu există o origine transcendentală a conştiinţei. Nietzsche avea să scrie o carte întreagă despre asta, explorând ceea ce el numea genealogia moralei.

Ree avea mereu în buzunar un exemplar din *Maximele* lui La Rochefoucauld. El însuşi se pricepea de minune să născocească aforisme, precum „Învăţătura ne modifică comportamentul, nu caracterul" şi „Religia se naşte din teama în faţa naturii, moralitatea din teama în faţa fiinţelor umane"[7].

Teza de doctorat a lui Ree conţinea următoarea afirmaţie curajoasă şi surprinzătoare: „Există sincope în acest eseu, dar sincopele sunt mai bune decât substitutele" – şi existau destule sincope în aforismele pe care le prefera pentru a-şi transmite ideile. Aforismul era o tehnică ciudat de neştiinţifică pentru cineva care afirma că este un moralist evoluţionist, pentru că în mod cert o proprietate a dovezii ştiinţifice este că străbate transparent distanţa de la A la B, în timp ce aforismul, după cum a observat Nietzsche, este marea rampă de lansare pentru conjectură: „Un aforism matriţat şi turnat cum se cuvine, odată citit, nu este încă «descifrat»; dimpotrivă, abia de acum trebuie să înceapă *interpretarea* lui, pentru care e nevoie de o artă a interpretării"[8].

Nietzsche a fost inspirat și influențat să folosească stilul elegant, de aforism franțuzesc al lui Ree. Concizia i se părea foarte atrăgătoare, dat fiind că perioadele în care era capabil să citească și să scrie deveneau din ce în ce mai scurte. „Nevralgia asta lucrează atât de cuprinzător, atât de științific, încât literalmente mă provoacă să aflu câtă durere pot îndura, și fiecare dintre aceste investigații durează treizeci de ore."[9] Nu putea găsi întotdeauna un asistent care să scrie după dictare, iar un aforism bine gândit îl punea imediat pe hârtie.

Primele pe care le notează în carnetul său au profunzimea unor răvașe din prăjitura chinezească: „Maternitatea este prezentă în orice fel de dragoste: nu și paternitatea"; „Pentru a vedea ceva pe de-a-ntregul, trebuie să ai doi ochi, unul al iubirii și unul al urii"[10]. Pe măsură ce se perfecționa, a început să fie frustrat de limba germană. Comparată cu limba franceză, germana era un leviatan greoi. Construcțiile ei împovărătoare erau total nepotrivite pentru concizie. Oricine încearcă să scrie aforistic în germană se lovește repede de problema că nu poate tăia frazele cu atâta precizie și inteligență ca în franceză sau engleză. Verbele auxiliare detașate se prăvălesc unul după altul ca într-o avalanșă, distrugând concizia și tocind ascuțimea spiritului. Oricum, a găsit mare plăcere în a persevera, iar cartea la care lucra, *Omenesc, prea omenesc*, avea să constea, în cele din urmă, din aproape 1.400 de aforisme sau fragmente aforistice.

Familia Wagner își petrecea iarna tot la Sorrento, la Hotel Vittoria, aproape de Vila Rubinacci. Singurul contact între Nietzsche și Wagner după Festivalul de la Bayreuth avusese loc în septembrie, când Maestrul îi scrisese din senin lui Nietzsche, cerându-i să cumpere niște lenjerie intimă albastră din mătase și să i-o trimită prin poștă. Când a primit scrisoarea, Nietzsche era atât de bolnav, încât n-a fost în stare să-i scrie un răspuns, însă s-a ocupat ca lenjeria să fie cumpărată și trimisă și a dictat o scrisoare lungă și plină de afecțiune care s-o însoțească. Scrisoarea exprima încântarea lui sinceră că poate să-i fie de folos: micul comision îi readusese în minte amintiri dragi din vremurile fericite de la Tribschen[11].

Imediat ce grupul Malwidei a sosit la Sorrento, i-au vizitat pe Wagneri la Hotelul Vittoria, din apropiere. L-au găsit pe Wagner cufundat în cea mai sumbră melancolie. Eforturile susținute depuse pentru festival fuseseră epuizante. Dar mai rele, cu mult mai rele fuseseră imperfecțiunile festivalului. Era într-o stare de furie continuă. Totul fusese cârpăcit. *Trebuia* să corecteze imperfecțiunile artistice ale ediției din anul următor. Dar mai putea fi vorba despre o ediție următoare, când cea inaugurală îl lăsase cu datorii de 140.000 de mărci? Îi scrisese regelui Ludovic, propunându-i un plan ingenios de a trece datoria asupra Reichului, însă regele a reacționat așa cum făcea de obicei pentru a evita o situație dificilă – pur și simplu nu i-a răspuns la scrisori.

Cele două grupuri s-au aflat în acelaşi timp la Sorrento timp de două săptămâni. Aflăm, în principal de la Malwida, despre cum bătea vântul prin livezile de măslini, despre expediţiile zilnice prin împrejurimi, pentru a admira peisajul, despre petreceri vesperale luminate de stele căzătoare şi despre plescăitul valurilor fosforescente care se izbeau de ţărm, dar nu aflăm nimic în legătură cu conversaţiile dintre Nietzsche şi Wagner. Jurnalul Cosimei îl menţionează în trecere pe Nietzsche din prima zi, ca fiind epuizat şi îngrijorat de problemele de sănătate[12]. Nu vorbeşte prea politicos despre Ree, a cărui „fire rece şi meticuloasă nu ne atrage; la o privire mai atentă, ajungem la concluzia că o fi israelit"[13]. Mai departe nu-l mai menţionează pe Nietzsche, dar explicaţia ar putea fi că era prea bolnav ca să mai fie de faţă. Octombrie a fost o lună destul de proastă pentru el. În urma „unei crize destul de demoralizante", a plecat la Napoli pentru a-l consulta pe Otto von Schron, profesor oftalmolog, care i-a prescris să se însoare dacă vrea să-i fie mult mai bine. Acesta era foarte probabil un eufemism pentru relaţiile sexuale, iar Ree lasă de înţeles că Nietzsche i-ar fi urmat sfatul şi ar fi apelat la nişte prostituate în Napoli sau când s-a întors la Sorrento. Malwida a luat sfatul profesorului în forma sa inocentă şi s-a aruncat bucuroasă într-o sarabandă a peţitului. Ea şi Nietzsche au pus la cale un plan pe care acesta îl schiţează într-o scrisoare către Elisabeth.

„Planul, despre care Frl. von Meysenbug spune că trebuie urmat cu stricteţe şi la execuţia căruia trebuie să ajuţi, este acesta: ne convingem că, pe termen lung, existenţa mea la Universitatea din Basel nu poate continua şi că a o continua ar însemna, în cel mai bun caz, să-mi abandonez toate proiectele importante şi să-mi sacrific complet sănătatea." Calea de scăpare era să se însoare cu o femeie bogată. „Bună, *dar* bogată, după cum a spus Frl. von M., acest *dar* făcându-ne să izbucnim în hohote de râs... Cu această soţie, voi trăi apoi în următorii ani la Roma, loc care este potrivit din motive ce ţin în egală măsură de sănătate, de societate şi de studii. Planul ar trebui îndeplinit vara aceasta, în Elveţia, astfel încât să mă întorc în toamnă la Basel ca bărbat însurat. Diverse *persoane* sunt invitate în Elveţia, printre ele... Elise von Bülow din Berlin, Elsbeth Brandes din Hanovra. Din punctul de vedere al calităţilor intelectuale, încă o găsesc pe Nat[alie] Herzen cea mai potrivită. Ţi-a reuşit foarte bine idealizarea femeiuştii Kockert din Geneva! Toate laudele şi onorurile ţie! Dar e îndoielnic; cât despre bani?..."[14]

A descris cea mai importantă calitate a unei soţii (după bani) ca fiind capacitatea de a purta o conversaţie inteligentă până la bătrâneţe. La acest nivel, i-a dat notă maximă lui Natalie Herzen, candidata ideală. Fiica ruso-evreică a văduvului Aleksandr Herzen, Natalie fusese crescută şi educată de Malwida, care le privea, pe ea şi pe surorile ei, ca pe nişte fiice adoptive. Deşi Natalie era suficient de

inteligentă, nu era bogată, așa că nu era nevoie ca Nietzsche să ticluiască o cale de scăpare. E greu să ni-l imaginăm gândindu-se la însurătoare altfel decât panicat. Când a primit o scrisoare din partea celei cu care flirtase în tren, Isabella von der Pahlen, care își exprima speranța că se vor revedea la Roma, a intervenit pe neașteptate boala, pentru a doua oară când era vorba de Isabella, iar el a considerat că este prea bolnav pentru a-i putea răspunde direct la scrisoare, deși nu era prea bolnav pentru a-și instrui editorul să-i trimită cea mai recentă *Considerație inactuală*, dimpreună cu complimentele autorului.

Se pare că Nietzsche era deosebit de impresionabil în trenuri. În timpul următoarei călătorii pe care a făcut-o a fost vrăjit de o tânără balerină de la opera din Milano: „O! Ar fi trebuit să-mi auzi italiana! De-aș fi fost un pașă, aș fi luat-o la Pfafers cu mine, unde, atunci când activitățile intelectuale ar fi fost imposibile, ar fi putut dansa pentru mine. Încă mai sunt supărat pe mine uneori pentru că nu am rămas câteva zile la Milano de dragul ei"[15]. Însă curând recunoștea: „Căsătoria, deși într-adevăr foarte dezirabilă, este lucrul cel mai *improbabil* – știu asta foarte *limpede*"[16].

Familia Wagner a plecat din Sorrento pe 7 noiembrie, însă, înainte de asta, de Ziua morților, pe 2 noiembrie, cele două grupuri au facut o plimbare înainte de a-și petrece seara împreună. În biografia fratelui ei, Elisabeth Nietzsche (care nu a fost niciodată la Sorrento) spune lumii că în acea zi Nietzsche și Wagner au avut o ceartă din cauza căreia nu aveau să se mai vadă niciodată. Cosima nu dezvăluie acest lucru. În fond, ea a fost acolo, iar însemnarea din jurnalul ei în acea zi este scurtă și calmă. Dar acest exemplu al exercitării de către Elisabeth a talentului ei de a scorni trebuie inclus în acest moment al povestirii, pentru că biografia ei este un punct de plecare evident pentru orice cercetător și, într-adevăr, versiunea ei falsă asupra evenimentelor a influențat decenii întregi cercetarea privind viața lui Nietzsche. Așa cum descrierea falsificată de către Elisabeth a morții tatălui său avea ca scop abaterea atenției de la posibilitatea existenței sifilisului în familie, tot astfel povestea ei despre cearta cu Wagner era menită să ascundă adevăratul motiv al rupturii, care a venit mai târziu și a avut drept motive niște secrete de natură medicală, precum și un scandal sexual pe care Elisabeth și-a dorit cu disperare să le ascundă.

„În ultima seară împreună [la Sorrento]", scrie Elisabeth, „Wagner și fratele meu au facut o splendidă plimbare de-a lungul coastei și pe creste, de unde se poate admira o magnifică priveliște a mării, insulei și a golfului.

«O atmosferă de despărțire», a spus Wagner.

Apoi, dintr-odată, a început să vorbească despre *Parsifal* [noua operă pe care o compunea şi care aborda tema creştină a cavalerilor Sfântului Graal]. Era pentru prima oară când perora despre această lucrare şi a făcut-o în mod remarcabil, subliniind nu caracterul ei de creaţie artistică, ci de experienţă creştină, religioasă... A început să-şi mărturisească faţă de fratele meu felurite emoţii şi experienţe de natură creştină, precum căinţa şi ispăşirea şi tot soiul de asemenea aplecări înspre dogmele creştine... El [Nietzsche] nu putea privi brusca schimbare a viziunii lui Wagner decât ca pe o încercare de a ajunge la o înţelegere cu puterile stăpânitoare în Germania, care deveniseră acum pioase – singurul lui ţel fiind succesul material. În timp ce Wagner vorbea întruna, ultima sclipire de lumină a dispărut în mare, iar scena a fost învăluită de o ceaţă subţire şi de întunericul tot mai profund. Şi în sufletul fratelui meu se lăsase întuneric... Ce dezamăgire! Malwida nu-şi mai amintea decât că fratele meu a fost deprimat toată seara şi că s-a dus devreme la culcare. Avea presentimentul că el şi Wagner nu se vor mai întâlni niciodată"[17].

Aceasta este o scorneală de la un capăt la altul, dar a fost luată de bună până în 1981, când Martin Gregor-Dellin, specialist în Wagner, a spus cum s-a întâmplat de fapt.

După ce Nietzsche a ajuns la Sorrento, Wagner se îngrijorase de starea deplorabilă a sănătăţii lui şi i-a scris unui prieten medic, Otto Eiser, al cărui sfat a fost ca lui Nietzsche să i se facă un examen clinic ca lumea. La întoarcerea din Italia, Nietzsche s-a dus la Frankfurt pentru a fi consultat de Eiser şi de un oftalmolog pe nume Otto Krüger. A fost pentru prima oară când a avut parte de o consultaţie amănunţită, care a durat patru zile. Au diagnosticat modificări într-o porţiune interioară a globului ocular, numită *fundus oculi*, modificare ce poate avea origine sifilitică. Au descoperit, de asemenea, că ambele retine erau foarte grav afectate. Lucrul acesta contribuia la severitatea migrenelor, care nu erau de fapt cauzate de „gastrită", ci de o „predispoziţie pentru iritabilitate a organului central", a cărei origine au identificat-o drept activitatea mintală excesivă. Trebuia să lucreze mai puţin, să-şi facă un program de relaxare, să ia chinină şi să poarte ochelari cu lentile albastre. Spre uşurarea lui Nietzsche, au exclus posibilitatea unei tumori cerebrale.

La vremea aceea mulţi credeau că masturbarea cauzează probleme grave la nivelul ochilor, cum erau cele de care suferea Nietzsche, iar Wagner i-a trimis o scrisoare lamentabil de indiscretă doctorului Eiser, dând glas suspiciunilor sale. „Observând starea lui N., mi-am reamintit de experienţe identice sau foarte similare ale unor tineri cu o mare abilitate intelectuală. Văzându-i doborâţi de simptome similare, am descoperit că acestea erau cu certitudine efectele masturbării. De când am început să-l observ cu atenţie pe N., ghidându-mă după asemenea experienţe, toate trăsăturile temperamentului său

şi obiceiurile lui caracteristice mi-au transformat temerile în convingere."[18] Încă o dovadă în sprijinul teoriei sale Wagner o găsise în sfatul pe care îl oferise doctorul din Napoli: ca Nietzsche să se căsătorească, adică să-şi regleze viaţa sexuală.

Doctorul Eiser i-a răspuns aşa: „Când am discutat despre viaţa sa sexuală, N. nu doar m-a asigurat că nu a fost niciodată sifilitic, ci a negat şi când l-am întrebat despre impulsuri sexuale puternice şi despre satisfacerea lor pe căi anormale. Nu am atins decât în treacăt acest al doilea punct însă, aşa că nu mă pot baza prea mult pe afirmaţiile lui N. cu privire la asta. Împotriva acestei idei găsesc mult mai rezonabil să aduc ca argument faptul că pacientul vorbeşte despre infecţii de natură gonoreică în timpul studenţiei şi spune că a avut recent contacte sexuale, de câteva ori, în Italia, la sfatul medicului. Aceste afirmaţii, al căror adevăr nu poate fi pus la îndoială, demonstrează cel puţin că pacientului nostru nu-i lipseşte capacitatea de a-şi satisface dorinţa sexuală pe căi normale; circumstanţă care, deşi de neconceput la onaniştii de vârsta sa, nu constituie o regulă generală... Admit că obiecţiile mele sunt departe de a fi irefutabile şi au un caracter relativ având în vedere îndelungata şi exhaustiva analiză la care ţi-ai supus prietenul. Sunt înclinat să-ţi accept ipoteza, cu atât mai mult cu cât şi pe mine anumite aspecte ale comportamentului lui N. mă fac s-o consider credibilă".

Eiser a mai spus că existaseră cazuri de recuperare a unor pacienţi nevrotici, isterici care fuseseră debilitaţi de masturbare, dar că acest lucru nu era posibil într-un caz atât de grav de vătămare şi deteriorare a ochilor. Vederea lui Nietzsche era afectată iremediabil. Eiser a eliminat atât sifilisul, cât şi nefrita cronică (o boală a rinichilor) de pe lista de cauze ale bolii.

Cât despre durerile de cap, „o asemenea iritabilitate a centrilor nervoşi poate fi pusă într-o relaţie de cauzalitate directă cu sfera sexualităţii, aşa că rezolvarea problemei masturbării ar avea aici o mai mare greutate în raport cu diagnosticul – deşi, ştiută fiind tenacitatea acestui viciu, eu personal aş avea dubii legate de orice tratament şi de succesul acestuia". Doctorul Eiser i-a dat lui Wagner acelaşi sfat pe care i-l dăduse lui Nietzsche doctorul Schron: erau speranţe ca starea generală a lui Nietzsche – cu excepţia vederii – să se îmbunătăţească un pic dacă acesta ar fi avut o căsnicie fericită[19].

Nu diferenţele lor de opinie privind religiozitatea libretului lui *Parsifal* au cauzat ruptura finală dintre cei doi bărbaţi care se iubeau şi se preţuiau reciproc atât de mult, după cum spusese Elisabeth. Cauza a fost descoperirea, într-un târziu, de către Nietzsche a acestei corespondenţe bine intenţionate, însă umilitoare.

10

Omenesc, prea omenesc

Gânditorul, şi tot aşa artistul, care şi-a pus la adăpostul operelor partea mai bună a eului simte o bucurie aproape malițioasă când vede cum trupul şi spiritul său sunt frânte şi distruse lent de timp, ca şi când s-ar uita dintr-un ungher la un hoț care umblă la casa lui de bani, în vreme ce el ştie că aceasta e goală şi că toate comorile sunt salvate.

Omenesc, prea omenesc I, „Bucurie la bătrânețe", secțiunea 209*

„Către Malwida von Meysenbug

Lugano, duminică dimineața [13 mai 1877]

Suferința umană în timpul unui voiaj pe mare este oribilă şi totuşi rizibilă, aşa cum îmi par a fi câteodată durerile mele de cap atunci când condiția fizică mi-e excelentă – pe scurt, mă aflu astăzi încă o dată într-o stare de invaliditate serenă, în timp ce la bordul vasului am avut doar gânduri dintre cele mai negre, singurele mele îndoieli cu privire la suicid fiind legate doar de locul unde era marea mai adâncă, aşa încât să nu fiu pescuit imediat şi să nu trebuiască să-mi arăt recunoştința față de salvatori plătindu-le greutatea mea în aur... Purtam ochelarii mei cu dioptriile cele mai mari şi puneam la îndoială orice şi pe oricine. Vasul vămii a trecut cu încetineală pe lângă noi, însă eu uitasem să fac lucrul cel mai important, adică să-mi înregistrez bagajele pentru călătoria cu trenul. Apoi a început călătoria spre fabulosul Hotel Nationale, împreună cu doi pungaşi pe capra trăsurii, care au vrut să mă oblige să cobor la o *trattoria* mizerabilă; bagajul meu a fost încontinuu în mâini străine şi mereu

* Ed.rom.cit. vol. 3, p. 118 (n.tr.).

se găsea unul care gâfâia cărându-mi valiza înainte să apuc eu s-o fac... La sosire a fost oribil şi o întreagă şleahtă de bandiţi au vrut să fie plătiţi... Am traversat graniţa cu Elveţia pe o ploaie torenţială, a fost un singur fulger, urmat de un tunet grozav. Am luat-o ca pe un semn bun."

Nietzsche citise greşit runele. Odată întors în Elveţia, nu prea a mai avut de ce să fie autoironic. Clima blândă a Italiei nu reuşise să-şi exercite magia dorită asupra sănătăţii lui şi, cu toate că socializarea în Vila Rubinacci fusese plăcută şi stimulantă intelectual, nu se materializase într-o carte. Cum *Consideraţiile inactuale* nici nu reuşiseră să aducă o revitalizare a culturii germane, nici nu se vânduseră (numărul cel mai mare de exemplare vândute fiind în jur de 90 din „Richard Wagner la Bayreuth", cumpărate de unii dintre miile de oameni care formau auditoriul captiv la ediţia inaugurală a Festivalului de la Bayreuth), i-a scris editorului său elveţian, Schmeitzner: „Oare n-ar trebui să considerăm *Consideraţiile inactuale* încheiate?"[1]. Schmeitzner a obiectat, dar Nietzsche se îndepărtase de lista iniţială şi oarecum conflictuală de subiecte ale *Consideraţiilor* şi se concentra asupra noii cărţi, care-şi avea începuturile taman în Klingenbrunn, când îşi luase scurta pauză de la Bayreuth. Titlurile „Brăzdarul" şi „Spiritul liber" evoluaseră înspre *Omenesc, prea omenesc*, cu subtitlul *O carte pentru spirite libere*. O descria ca pe un monument închinat unei crize. Subiectul ei este condiţia umană. Raţiunea îi este principiul călăuzitor. Limbajul folosit nu e violent, didactic, lăudăros ori obscur, ci personal, lucid, elegant. Este probabil cartea lui cea mai atrăgătoare.

Oriunde privea, vedea incapacitatea atât a Iluminismului, cât şi a Romantismului de a umple golul lăsat de colapsul gândirii tradiţionale. Era nevoie de un nou început, „eliberat de fantome şi de jocul de umbre al vreunui pustnic". Eliberat, în cazul de faţă, de glorificarea nostalgică a culturii Greciei antice, de Schopenhauer, de Wagner, de împărţirea lumii în voinţă şi reprezentare. Cartea avea să marcheze transformarea lui din filolog şi comentator cultural în polemist. Nu era o carte scrisă pentru filosofi, ci una dedicată spiritelor iscoditoare dispuse să examineze teme culturale, sociale, politice, artistice, religioase, filosofice, morale şi ştiinţifice fără prejudecăţi, presupuneri şi toate celelalte ficţiuni ce fuseseră utilizate de-a lungul vremurilor pentru a limita adevărata libertate de gândire. Avea să survoleze lumea fenomenală cu o privire voltairiană, acceptând faptul că lumea numenală nu este doar inaccesibilă, ci şi lipsită de vreo semnificaţie practică pentru viaţa de zi cu zi a omului. El avea să fie spiritul care se eliberase luându-se în posesie pe sine însuşi, moştenitorul Iluminismului. Îşi anunţa intenţiile de pe pagina de

titlu, dedicându-i cartea lui Voltaire. Era un act fațiș de sfidare împotriva lui Wagner.

Și-a împărțit cartea în mai multe secțiuni:

Despre primele și ultimele lucruri
Pentru istoria sentimentelor morale
Viața religioasă
Din sufletul artiștilor și al scriitorilor
Semne de cultură superioară și inferioară
Omul în viața socială
Femeia și copilul
O privire asupra statului
Omul cu sine însuși
Între prieteni. Un postludiu

Fiecare secțiune era alcătuită din aforisme sau paragrafe aforistice numerotate. „Despre primele și ultimele lucruri" începe abrupt, identificând defectul ereditar al gândirii fundamentale a tuturor filosofilor ce-l precedaseră: ei priviseră natura umană ca pe o *aeterna veritas*, un adevăr etern. Omul le plutea pe dinaintea ochilor ca un lucru invariabil în orice vârtej, ca o măsură sigură a lucrurilor. Tot ceea ce afirmă filosoful nu-i însă, în definitiv, mai mult decât o mărturie despre omul unui interval de timp foarte limitat[2]. Omul a evoluat. Nu există realități veșnice, după cum nu există adevăruri absolute. Esențialul evoluției umane s-a petrecut în vremuri străvechi, cu mult înaintea acelor patru mii de ani pe care noi îi cunoaștem cu aproximație. Omul nu se va fi schimbat prea mult de-a lungul acestor ani. Însă filosoful vede „instincte" la omul actual și admite că acestea țin de realitățile imuabile ale omului. Pe această bază, el le folosește ca pe o cheie pentru înțelegerea lumii în general[3]. Dar înțelegerea lumii nu trebuie să se facă prin antropomorfism sau antropocentrism.

Obiectele percepției religioase, morale și estetice țin doar de suprafața lucrurilor, deși omului îi place să creadă că ele ating inima lumii. Asta pentru că sunt lucrurile care dau sens vieții sale, îl fericesc profund și-l fac profund nefericit. Așa că se adâncește în iluzia astrologică, socotind că bolta înstelată se învârte în jurul sorții omului[4].

Originea metafizicii și a culturii se află în vis. Omul primordial credea că face cunoștință în vis cu o a doua lume reală. Aici este obârșia oricărei metafizici. Fără de vis, omul nu ar fi găsit nici un prilej de scindare a lumii. Chiar despărțirea în suflet și trup are legătură cu cea mai veche concepție despre vis. Tot așa și acceptarea unei forme corporale a sufletului, deci originea oricărei credințe în spirite și, probabil, a credinței în zei[5].

Ipotezele metafizice sunt erori pătimașe produse de autoamăgire. Cu toate acestea, Nietzsche este dispus să accepte că ar putea exista o lume metafizică, dat fiind că această posibilitate nu poate fi contestată. Dar, oricât de bine ar fi demonstrată existența unei lumi metafizice, în mod sigur cunoașterea ei ar fi cea mai indiferentă dintre toate cunoașterile: chiar mai indiferentă decât trebuie să-i fie corăbierului aflat în primejdia furtunii cunoașterea analizei chimice a apei[6].

Secțiunile dedicate logicii și matematicilor sună ca un fel de răzbunare a nonmatematicianului: logica se bazează pe prezumții cărora nu le corespunde nimic în lumea reală[7]. Același lucru se aplică și matematicii, ce nu ar fi luat naștere dacă s-ar fi știut de la început că în natură nu există nici o linie perfect dreaptă, nici un cerc veritabil, nici o dimensiune absolută[8]. Ne amintim notele îngrozitoare primite de Nietzsche la Pforta atunci când ne spune că descoperirea legilor numerelor este făcută pe baza erorii, dominante încă de la origine, că ar exista mai multe lucruri identice, pe când, de fapt, nu există nimic identic. Acceptarea pluralității presupune întotdeauna că ar exista *ceva* ce apare ca multiplu. Acest lucru este greșit. Noi născocim ființe și monade care nu există. La altă lume, o lume care *nu* este reprezentarea noastră, legile numerelor sunt totalmente inaplicabile. Ele sunt valabile doar în lumea umană[9].

Secțiunea intitulată „Pentru istoria sentimentelor morale" vine însoțită de avertismente. Observația morală trebuie să stea la baza gândirii libere. Omenirea nu poate fi cruțată de aspectul înfiorător al mesei de disecție psihologică și al bisturielor și al penselor sale[10]. El își întărește avertismentul făcând trimitere la La Rochefoucauld: „Ceea ce lumea numește virtute nu este de obicei decât o nălucă înfiripată de pasiunile noastre, căreia îi dăm un nume onorabil, ca să putem face, nepedepsiți, ceea ce vrem"[11]. Omul, supraanimalul (*Das Uber-Tier*), vrea să fie mințit. Instinctele sociale au răsărit din plăceri împărtășite și din respingerea comună a unei amenințări. Moralitatea este o minciună oficială spusă pentru a ține supraanimalul în lesă.

„O privire asupra statului" vine cu observația că guvernarea asumată de castele superioare pune în pericol libertatea și se îndreaptă spre despotism; dar, când vine vorba despre mase, trebuie să ne adaptăm acestei necesități regretabile așa cum ne obișnuim cu ideea de cutremur. Aici îl citează pe Voltaire: „Când plebea se apucă de gândit, totul este pierdut"[12].

Intențiile socialismului sunt ireproșabile, însă tot trecutul vechii civilizații este construit pe violență, sclavie, înșelăciune, eroare. Ca urmași și concrescențe ale acestui întreg trecut, nu ne putem aboli pe noi înșine și nu avem dreptul să pretindem smulgerea unei bucăți separate. „Nu este nevoie de o împărțire nouă, silnică, ci de o transformare treptată a concepției că în toți trebuie să sporească dreptatea, iar instinctul violenței să slăbească."[13]

Scrie despre religie cu o încredere în sine de nezdruncinat. Aici se află pe un teren mult mai stabil decât în cazul științei, al guvernării sau al matematicii. Aforismele lui scripturale au o cadență biblică.

Ia anumite versete din Biblie și le demolează cu delectare: Evanghelia după Luca, capitolul 18, versetul 14, de exemplu, zice: „Fiindcă oricine se înalță pe sine se va smeri, iar cel ce se smerește pe sine se va înălța". Nietzsche scrie: „Luca 18,14 corectat. – Cine se umilește pe sine însuși vrea să fie înălțat"[14].

Credința în „nobila escrocherie" care e religia și care presupune credința în ideal se află în pericolul de a fi înlocuită de credința oarbă în știință, care, prin promisiunea certitudinii, se vede înălțată la statutul de religie. Omul care dorește să obțină libertatea spiritului trebuie să aplice o interpretare analitică și critică asupra religiei, științei și idealului. Spirite libere de acest fel nu există, dar ar putea exista într-o zi: Nietzsche le descrie venind încet spre el, ieșind ca niște fantasme din negura viitorului. Rătăcitori pe pământ, ele se știu a fi călători spre o destinație finală ce nu există. Dar asta nu le pătează viața; din contră, eliberarea lor stă chiar în plăcerea pe care o află în incertitudine și efemer; ele întâmpină cu bucurie misterele fiecărei noi dimineți pentru evoluția pe care o vor provoca în gândire.

Nietzsche a numit *Omenesc, prea omenesc* un monument închinat unei crize: nu era doar criza despărțirii ideologice de Wagner, ci și criza creată de dezgustul provocat de ultimii zece ani petrecuți în prăfuita lume academică. Privind înapoi, se mânia că se ancorase prea devreme într-o meserie pentru care nu era potrivit: filologia îi dăduse o senzație de gol și de foame pe care nu reușise s-o satisfacă decât cu ajutorul vrăjii narcotice a lui Wagner. Dar un vis narcotic muzical nu era calea de a îmblânzi realitatea. *Omenesc, prea omenesc* marchează începutul călătoriei sale filosofice în căutarea spiritului liber, a omului a cărui foame existențială poate fi satisfăcută în ciuda absenței idealului ori a divinității, ba chiar în ciuda propriei susceptibilități în fața sublimului muzicii.

Omenesc, prea omenesc este prima carte scrisă în stilul aforistic, cu secțiuni numerotate, ce va deveni caracteristic lui Nietzsche. Împins să scrie în acest stil sacadat de starea groaznică a sănătății sale, el și-a transformat boala într-un avantaj. Prin scris, a înțeles că aforismul e o provocare, o trambulină, un stimul pentru chestionarea împinsă mai departe și în mai mare profunzime. Cartea marchează începuturile nașterii lui ca stilist cu adevărat original, ca gânditor.

I-a trimis textul finalizat al primului volum (avea să mai fie unul) editorului său, Schmeitzner, pe la jumătatea lui ianuarie 1878. Odată cu textul, a trimis și un set de instrucțiuni detaliate. Cartea *trebuia*

publicată la timp pentru a omagia centenarul morții lui Voltaire, pe 30 mai. Nu trebuia să i se facă reclamă sub nici o formă. Trebuia să fie publicată sub pseudonim, pentru ca acele facțiuni care se poziționaseră de partea sau împotriva lui Nietzsche să nu aibă prejudecăți, nici în sens pozitiv, nici negativ. Numele autorului trecut pe copertă trebuia să fie „Bernhard Cron". Nietzsche a inclus o biografie a fictivului Cron, pentru a fi tipărită în materialele publicitare.

„Herr Bernhard Cron este, după câte se cunoaște, german, din provinciile baltice rusești, care în ultimii ani a călătorit constant. În Italia, unde printre altele s-a dedicat studiilor de filologie și arheologie, l-a cunoscut pe doctorul Paul Ree. Prin intermediul agenției acestuia a intrat în contact cu Herr Schmeitzner. Dat fiind că adresa lui pe perioada următorilor ani se va schimba încontinuu, scrisorile trebuie să-i fie trimise editorului lui Herr Cron. Herr Schmeitzner nu l-a cunoscut personal niciodată."[15]

Schmeitzner a refuzat categoric. Dacă o cărticică de 40 de pagini de aforisme ale lui Herr Bernhard Cron nu ar fi atras deloc atenția, o schimbare totală de atitudine a autorului *Nașterii tragediei* ar fi fost un eveniment. I-a scris foarte încurajator lui Nietzsche: „Cel care-și permite să vorbească public este obligat să se și contrazică public atunci când își schimbă opiniile"[16]. Schmeitzner a comandat un tiraj de o mie de exemplare, a facut abstracție de interdicția lui Nietzsche privind publicitatea și a stabilit prețul la zece mărci. Asta a transformat-o în cea mai scumpă carte din catalog, un indiciu al așteptărilor sale mari.

Pe pagina de titlu a apărut numele lui Nietzsche, lipsit în mod intenționat de titlul de profesor, care-l facuse odinioară atât de mândru. Spre sfârșitul lui aprilie, Nietzsche a trimis 28 de exemplare de protocol. Pe cel al lui Paul Ree scria: „Toți prietenii mei sunt de acord că tu mi-ai scris cartea sau că originea ei se află sub influența ta. Așa că te felicit pentru noua ta carte de autor! Trăiască Reealismul!".

Lui Jacob Burckhardt i-a plăcut cartea. A spus că e o publicație suverană care va crește nivelul de independență al întregii lumi, însă el și Ree au fost singurii entuziaști. Ceilalți destinatari ai exemplarelor de protocol formau cercul restrâns al celor ce-l urmaseră pe Nietzsche în labirintul wagneriano-schopenhauerian. Unii s-au simțit trădați, alții derutați, alții scârbiți. Rohde a întrebat: „Îți poți extrage oare sufletul, pentru a-l înlocui cu altul? Se poate ca Nietzsche să devină dintr-o dată Ree?". Era o întrebare care-i bântuia și pe ceilalți câțiva credincioși care sprijiniseră cu dârzenie *Nașterea tragediei*. „Nu-mi doresc prozeliți"[17], a răspuns el sec atunci când și-au exprimat îndoielile.

Un anonim i-a trimis de la Paris un bust al lui Voltaire însoțit de un bilet în care scria: „Spiritul lui Voltaire îl salută pe Friedrich Nietzsche"[18]. Poate că era trimis de frumoasa Louise Ott, de care se

îndrăgostise în timpul Festivalului de la Bayreuth. Încă întreţineau o corespondenţă plină de nostalgie după ce ea se întorsese la soţul ei, bancherul din Paris. Ori poate că Wagner aranjase ca bustul să-i fie trimis de la Paris. Îi plăceau glumele.

Cartea ajunsese la Wahnfried pe 25 aprilie. Dedicaţia către Voltaire stârnise uimire. După ce a frunzărit-o, Wagner a hotărât că ar fi mai blând cu autorul dacă n-o citeşte. Cosima însă a citit-o. A decelat în ea „multă furie şi posomoreală" şi ceva chiar mai rău decât influenţa lui Voltaire, şi anume o reprezentare microcosmică a întregii conspiraţii evreieşti în vederea cuceririi Europei. Paul Ree era evreu, lucru pe care ea-l mirosise în câteva minute după ce făcuse cunoştinţă cu el la Sorrento. Explicaţia Cosimei pentru *Omenesc, prea omenesc* era că „în cele din urmă Israel a intervenit sub forma unui doctor Ree foarte alunecos, foarte rece, dominat de Nietzsche, deşi în fond el îl trage pe sfoară – relaţia dintre Iudeea şi Germania în miniatură"[19]. Apoi a facut gestul dramatic de a arde scrisorile lui Nietzsche.

Wagner însuşi a răspuns public cărţii în *Bayreuther Blätter*, ziarul de propagandă pe care izbutise să-l înfiinţeze. Când Nietzsche refuzase postul de editor al ziarului, Wagner îl numise în locul lui pe Hans von Wolzogen. Acesta era un antisemit şi un intelectual de mâna a doua care se insinuase la Wahnfried construindu-şi în apropiere o vilă ostentativă şi tămâindu-l pe Wagner. Deşi Nietzsche era celebru pentru dispreţul pe care-l simţea faţă de cultura ziarelor şi refuzase postul, era invidios pe poziţia lui von Wolzogen. Era o poziţie de putere.

Articolul lui Wagner era, chipurile, o analiză generală a relaţiei dintre artă şi public în Germania. De fapt, era o apărare a sa şi a schopenhauerismului, a conceptului de metafizică şi, mai mult decât orice, a ideii de geniu artistic, al cărui reprezentant european de vârf se considera. Deplângea avântul modelului de cunoaştere ştiinţifică, cu insistenţa asupra chimiei şi a unor ecuaţii ininteligibile. Dădea vina pe asta pentru răspândirea intelectului sceptic. Repudierea metafizicii condusese la punerea sub semnul îndoielii chiar a noţiunii de uman, incluzând aici şi ideea de geniu. O asemenea negare a accesului privilegiat al geniului la esenţa mistică interioară a realităţii era lipsită de sens. Gândirea ştiinţifică era incapabilă să obţină vreodată o legătură intuitivă comparabilă cu spiritul uman[20].

Nietzsche, care nu descoperise încă oribila corespondenţă a lui Wagner cu medicul lui, nu a răspuns public. A notat doar în particular că articolul era vindicativ, dureros şi prost argumentat. Îl facuse să se simtă înstrăinat, ca un bagaj expediat dintr-o lume ideală. Tot restul anului a trecut printr-o prelungită criză de sănătate. Când a reuşit să se adune, a încropit un material polemic, ce avea să apară în „Diverse opinii şi aforisme" şi „Călătorul şi umbra sa", alcătuind cea de-a doua parte din *Omenesc, prea omenesc*. Scrierea acestora a

fost o treabă frustrantă şi stresantă: „Totul – cu excepţia câtorva rânduri – a fost gândit în timpul plimbărilor şi schiţat cu creionul în şase carnete mici; trecerea pe curat m-a îmbolnăvit aproape de fiecare dată când m-am apucat s-o fac. A trebuit să omit în jur de douăzeci de linii de gândire *destul de lungi*, din nefericire unele esenţiale, pentru că nu am găsit timp pentru a le extrage din mâzgălelile mele groaznice cu creionul... Între aceste episoade, conexiunile scapă memoriei mele; trebuie să fur minutele şi sferturile de oră de *energie a creierului*, după cum îi spui tu, să le fur unui creier suferind"[21].

După anul sabatic, plătit, se întorsese la Basel pentru a încerca să predea din nou. Simţea că nu-şi poate continua viaţa fără a face ceva de natură practică.

La Basel venise un medic nou, Rudolf Massini. Consultându-se cu dr. Eiser, acesta a ajuns la concluzia că *dementia paralytica* nu ar trebui exclusă. A anticipat o probabilă orbire şi i-a interzis complet cititul şi scrisul pentru câţiva ani. Ar fi putut la fel de bine să-i pronunţe condamnarea la moarte.

Lui Nietzsche îi fusese mult mai uşor să-şi vadă de cursuri cât timp îi avusese pe Johann Koselitz ca să-i citească şi să scrie după dictare şi pe Elisabeth ca să aibă grijă de casă – dar Koselitz plecase să-şi urmeze cariera de compozitor la Veneţia, iar Elisabeth nu mai era dispusă să vină într-un suflet pentru a-i fi de ajutor.

Ea luase ca pe un afront anticreştinismul făţiş din *Omenesc, prea omenesc*. Cartea adusese ruşinea asupra familiei. Acum fratele ei vorbea despre abandonarea carierei de profesor, pas ce l-ar fi lăsat sărac şi fără statut social. Ar fi secat prestigiul reflectat de statutul de profesor asupra mamei şi surorii sale. Lucrul acesta nu i-ar fi crescut deloc şansele ei de măritiş în societatea represivă, patriarhală şi, mai presus de orice, convenţională din Naumburg.

Era momentul să-şi aleagă alţi aliaţi. Prestigiul de împrumut putea fi recuperat dintr-o altă sursă, de la Wagner şi Cosima, a căror stea se afla la zenit. Încă de când i-o prezentase Nietzsche Cosimei la Tribschen, ea se făcuse utilă în multe şi mărunte feluri. Ambele femei erau burgheze până-n măduva oaselor şi la fel de religioase. Amândouă fuseseră la fel de scârbite şi de rănite de *Omenesc, prea omenesc*. Cosima îi scrisese lui Elisabeth, spunându-i sincer că lucrarea i se păruse atât insignifiantă intelectual, cât şi lamentabilă din punct de vedere moral. Stilul era deopotrivă pretenţios şi neglijent. Cosima considera că aproape la fiecare pagină descoperise „superficialitate şi sofisticărie copilărească". Trădarea lui Nietzsche era absolută. Îi abandonase şi fugise într-o „tabără ostilă bine fortificată", adică în evreitate.

Elisabeth a fost cu totul de aceeaşi părere. Începuse să corespondeze cu unul dintre principalii agitatori antisemiţi pe care-l cunoscuse la Bayreuth, pe nume Bernhard Förster. Antisemitismul şi naţionalismul lui i se păreau mult mai atrăgătoare decât europenismul şi Reealismul fratelui ei. Nu avea nici o intenţie să devină un spirit liber; din contră, preţuia orice cătuşă ce o lega de societate şi de convenţii. În cercul fratelui ei de la Basel fuseseră o grămadă de celibatari, însă nu se legase nici o relaţie romantică. Era timpul să se stabilească din nou la Naumburg şi să se concentreze asupra perspectivelor ei de căsătorie.

Fără Elisabeth, care să aibă grijă de casă, Nietzsche s-a retras din viaţa publică. Şi-a vândut mobila şi s-a mutat într-o locuinţă deloc pretenţioasă de la marginea oraşului, în apropierea grădinii zoologice. Bachlettenstrasse nr. 11 era departe de universitate, dar a continuat vitejeşte să bată tot acest drum ca să-şi îndeplinească obligaţiile pedagogice. Trăind singur, „pe jumătate mort de durere şi epuizare", îşi nota cu meticulozitate cheltuielile şi şi-a întocmit un orar ca la Pforta, al cărui scop era să-l menţină productiv din punct de vedere intelectual, iar financiar, în limitele bugetului în următoarele două sute de săptămâni.

Pe 2 mai 1879 şi-a înaintat în mod oficial demisia din postul de profesor, invocând problemele de sănătate. Spera ca doctorii lui să fi avut dreptate când susţinuseră că activitatea de profesor şi scrisul erau de vină pentru starea lui groaznică de sănătate. El însă arunca vina şi pe cântecul de sirenă al lui Wagner. „Chiar gândirea şi scrisul meu foarte problematice m-au îmbolnăvit până acum; cât timp am fost cu adevărat un cărturar, am fost şi sănătos; apoi au apărut muzica, să-mi distrugă nervii, şi filosofia metafizică şi grija pentru o mie de lucruri care nu sunt deloc treaba mea..."[22] Dacă scăpa de aceste două poveri, fără îndoială că avea să-şi recapete sănătatea fizică.

Pe 30 iunie universitatea i-a acceptat demisia, acordându-i o pensie de 3.000 de franci elveţieni pe o perioadă de şase ani. Nu fusese rezident în Elveţia timp de opt ani neîntrerupt, aşa că nu putea dobândi cetăţenia elveţiană. Şi-a îmbrăţişat calitatea de apatrid. Era poziţia cea mai potrivită pentru a înţelege moralitatea universală, pentru a remodela binele şi răul pe baza unei noi evaluări a vieţii, fără nici un împrumut ideatic. Poate că devenise, în sfârşit, un spirit cu adevărat liber.

Încercând să-şi emuleze eroul copilăriei, pe Hölderlin, a găsit un vechi turn legat de zidurile Naumburgului, unde avea să trăiască fără mari cheltuieli, lucrând ca grădinar. Dar nu i-a luat decât şase săptămâni ca să-şi dea seama că un grădinar are nevoie de spate puternic şi de o vedere mult, mult mai bună. Şi aşa au început anii de pribegie.

11

Călătorul și umbra sa

În Alpi sunt invulnerabil, mai ales când sunt singur și nu am alt dușman în afară de mine.

Scrisoare către Malwida von Meysenbug, 3 septembrie 1877

Nietzsche și-a vândut toate proprietățile, cu excepția cărților și a câtorva fotografii. I-a încredințat finanțele prietenului său devotat, Franz Overbeck, iar notițele și carnetele i le-a dat spre păstrare lui Elisabeth (o eroare gravă și un gest foarte riscant). A reținut doar două lăzi cu cărți de care nu se putea despărți. L-au însoțit cât a tot colindat stațiunile din Alpi pentru cura de lapte și aer curat: Davos, Grindelwald, Interlaken, Rosenlauibad, Champfer și Saint-Moritz. Se înălța asemenea lui Prometeu deasupra piscurilor, mergând câteodată pe jos și opt sau zece ore pe zi, cu mintea concentrată asupra scopului indiscernabil al universului, descoperind o minunată luciditate în contemplarea imensului teritoriu a ceea ce este imperfect înțeles. Se cățăra pe munții stâncoși cât de sus îndrăznea, dar nu trebuia să urce niciodată până pe cele mai mari înălțimi, unde lumina strălucitoare a zăpezilor eterne îi străpungea ochii ca niște săbii ascuțite, în timp ce-și nota gândurile legate de următoarea carte.

„În cartea asta dăm peste un «subpământean» la lucru, peste un străpungător, un scormonitor, un săpător în dedesubturi. Îl vedem, presupunând că avem ochi pentru o asemenea muncă în adânc, cum înaintează încet, precaut, cu o înverșunare stăpânită, fără să se trădeze prea mult neplăcerea pe care o comportă orice lungă privare de lumină și aer; am putea chiar să-l numim mulțumit în osteneala sa tenebroasă. Nu pare oare că-l călăuzește vreo credință, că-l despăgubește o mângâiere? Că vrea poate să-și aibă propriul întuneric îndelungat, propria lume de neînțeles, ascunsă, enigmatică, fiindcă știe și ce va avea: propria sa dimineață, propria sa mântuire, propria

1. Tatăl lui Nietzsche, Carl Ludwig Nietzsche (1813-1849), preot

2. Mama lui Nietzsche, Franziska, născută Oehler (1826-1897)

3. Friedrich Nietzsche la 17 ani. Portretul său de la celebrarea mirului: începutul îndoielii

4. Sora lui Nietzsche, Elisabeth, la 17 ani. Portretul său de la celebrarea mirului: nici o îndoială

5. Richard şi Cosima Wagner (1875), când Nietzsche a început să-i venereze pe amândoi

6. Cosima Wagner (cca 1870), la începutul relaţiei lui Nietzsche cu ea

7. Tribschen, casa lui Wagner. Muntele Pilatus în fundal

8. [illegible]

[illegible] Maria al lui Nietzsche [illegible]

[illegible] Nietzsche [illegible]

11. Casa [illegible] Durisch [illegible]

12. Lou Salomé, în [illegible] care i-a fascinat pe Nietzsche, Rilke și Freud

13. „Te duci la femei? [illegible]" Lou Salomé ridică biciul asupra lui Nietzsche și a lui Paul Rée

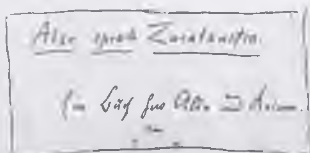
14. Försterhof, Paraguay, de unde Elisabeth Nietzsche își conducea colonia antisemită

[illegible]

16. Maşina de scris pe care Nietzsche n-a reuşit niciodată s-o stăpânească

17. Nietzsche îşi anunţă cartea Aşa *grăit-a Zarathustra* (februarie 1883)

18. *Nietzsche nebun în grija mamei sale* (1890)

19. Elisabeth [illegible], veghează deasupra fratelui său, aflat în mâinile ei

20. Hitler cu o mină tristă la înmormântarea lui Elisabeth

21. Măștile mortuare ale lui Nietzsche. În stânga, originalul. În dreapta, cea „îmbunătățită" de sora lui, Elisabeth

sa *auroră*?... Fără îndoială, se va întoarce: nu-l întrebaţi ce caută acolo, dedesubt, o să v-o spună el însuşi, acest aparent Trophonius şi subpământean, odată ce «devine om» din nou. Te dezveţi complet de tăcere după ce ai fost atâta vreme, ca el, cârtiţă, după ce ai fost singur."[1]

Un pasaj din prefaţa cărţii *Aurora* şi un autoportret din timpul *Wanderjahre*, anii de sălbăticie în care bătrâna cârtiţă ex-filologă şi chioampă a rătăcit prin munţii şi pe ţărmurile Europei, transformându-se în vizionarul orb al orizonturilor vaste, profetice.

Cârtiţa scurmătoare de tuneluri era la ea acasă sub coronamentul arborilor a căror boltă îmblânzea lumina într-un verde-închis. Mai presus de asta, îl ferea de nori, care erau plini de electricitate şi insistau să-l persecute fară milă. De când păruse Benjamin Franklin să fi atras energia electrică din nori în experimentul său cu zmeul, din 1752, nu mai era chiar revoltător ca un individ să-şi imagineze că este un bun conducător de electricitate, chiar dacă azi ideea de a absorbi electricitatea din atmosferă este considerată un simptom înşelător al bolii mintale, asociat adesea schizofreniei.

Nietzsche fusese întotdeauna deosebit de sensibil la furtunile cu descărcări electrice. Încă de când era elev la Pforta, contemporanii au observat că erupţiile sale cele mai inspirate şi extatice de creativitate aveau loc în timpul acestor furtuni. Tatăl lui Dionysos, Zeus, apăruse sub formă de fulger şi, dintr-un sentiment tot mai pregnant că se aseamănă cu Dionysos, Nietzsche credea că el este mai sensibil la puterea electricităţii norilor decât oricare alt om de pe pământ. Se gândea să meargă la Paris şi să devină exponat în cadrul expoziţiei dedicate electricităţii ce se desfăşura acolo şi hotărâse că electricitatea era mai dăunătoare sănătăţii lui chiar şi decât muzica lui Wagner.

„Sunt una dintre maşinăriile acelea care pot exploda", scria el; „...modelul electric din pătura de nori şi efectele vântului: sunt convins că 80% din suferinţele mele sunt cauzate de *aceste* influenţe"[2]. Crizele din această perioadă constau în trei zile de durere înnebunitoare şi vomă, însoţite de sentimentul că este aproape paralizat, de o senzaţie de rău de mare şi de dificultăţi reale de vorbire. Şi totuşi, sus, în aerul rarefiat al munţilor, se simţea uneori copleşit de efuziuni subite de fericire extremă, de o intensitate deosebită, cum nu mai trăise niciodată. Se simţea atât de uşor, de plăcut străveziu, încât avea senzaţia că se mişcă prin peisaj ca o mâzgălitură zigzagată trasată pe hârtie de o putere superioară ce dorea să încerce un stilou nou. A început să ierarhizeze munţii în funcţie de capacitatea pădurilor lor de a-l ascunde de cerul inevitabil.

Legendara pădure teutoburgică, scena înfrângerii legiunilor romane de către triburile germanice, îi oferea întunericul cel mai adânc şi cea mai mare satisfacţie. Străbătând umbre întunecate, a umplut

12 carnețele în ceea ce el numea „blestematul meu stil telegrafic" – singurul mod în care putea să consemneze erupțiile unor idei semnificative dintre migrene deși editorul îi scrisese ca să-i spună că piața era saturată de aforisme și că trebuia să-și schimbe stilul dacă dorea să câștige cititori.

În ciuda acestui sfat, i-a trimis lui Schmeitzner „Diverse opinii și aforisme" și „Călătorul și umbra sa", conținând câteva sute de aforisme fiecare, reprezentând anexele la *Omenesc, prea omenesc*. I-a trimis și o carte cu totul nouă, alcătuită din 575 de aforisme, intitulată *Aurora* (*Morgenröte*), purtând subtitlul *Gânduri despre prejudecățile morale*. Gândurile pe care le conținea porneau de la moralitatea gestului de a mângâia un câine și ajungeau la preocupări tipice pentru Nietzsche: Wagner, liberul-arbitru, libertatea individuală, religia și statul.

Aurora a mers mai departe pe drumul materialismului. A fost scrisă în una dintre perioadele lui de interes față de speculațiile științifice de la vremea aceea, dublat de descoperirea cu încântare a filosofului evreu din secolul al XVII-lea Spinoza. „Singurătatea mea este acum o singurătate pentru doi! Sunt cu adevărat uimit, cu adevărat încântat! Am un precursor!" I-a dedicat un poem lui Spinoza, în care vedea oglindindu-se propria „negare a liberului-arbitru, a scopurilor, a răului, a ordinii mondiale morale și a nonegoismului... Bineînțeles că diferențele sunt enorme, dar diferențele țin mai mult de perioadă, cultură, domeniu al cunoașterii"[3]. A citit *Mecanica căldurii* de Robert Mayer, teoria lui Boskovic despre atomii nonmateriali și *Forță și materie* (1855) a medicului materialist Ludwig Büchner, al cărui bestseller propovăduia ideea conform căreia „cercetările și descoperirile timpurilor moderne nu ne mai îngăduie să ne îndoim că omul, cu tot ceea ce deține el, fie mintal, fie corporal, este un produs natural, asemenea oricărei ființe organice". *Istoria materialismului* (1866) de F.A. Lange susținea că omul nu este decât un caz special în fiziologia universală, iar gândirea, doar o verigă specială în procesele fizice ale vieții. Când Nietzsche își amintea acel an și scria despre el în *Ecce homo*, autobiografia pe care a pus-o pe hârtie în 1888, când gravita între normalitate și nebunie, spunea că era sclavul unei fascinații arzătoare și exclusive pe care o exercitau asupra lui fiziologia, medicina și științele naturii. Asta s-a pornit el să exploreze în *Aurora*: ideea că omul este doar un organism dotat cu trup, ale cărui credințe și valori spirituale, morale și religioase pot fi explicate prin intermediul fiziologiei și al medicinei. Interesul general la acea vreme era din ce în ce mai atras de ideea că omul și-ar putea modela viitorul controlându-și evoluția prin dietă. Este o atitudine rezumată într-o formulă celebră de filosoful și antropologul Feuerbach, care murise cu doar câțiva ani înainte: „Dacă vrei

să-i faci pe oameni mai buni, dă-le mâncare mai bună în loc de discursuri împotriva păcatului. Omul este ceea ce mănâncă"[4].

Și totuși, în contradicție cu această idee, *Aurora* introduce și speculații despre importanța exaltării și a extazului nebuniei în cadrul istoriei eticii și moralei. Nietzsche afirmă că, sub presiunea înfiorătoare a mileniilor de cutume, unica modalitate de evadare a fost „într-o ambianță groaznică: aproape pretutindeni, nebunia este aceea care ușurează drumul noii idei, care învinge puterea unui obicei și a unei superstiții respectate. Pricepeți de ce trebuia să fie nebunia?". Nebunia era libertate totală. Era portavocea divinității. Dacă nebunia nu era dată, ea trebuia însușită.

„Tuturor oamenilor acelora superiori pe care-i tenta irezistibil să rupă jugul vreunei moralități oarecare și să dea noi legi nu le rămânea nimic altceva, *dacă nu erau într-adevăr nebuni*, decât să înnebunească ori să se prefacă nebuni – și acest lucru este valabil pentru inovatorii din toate domeniile, nu numai din cel cu statut clerical și politic... Cum să înnebunești, dacă nu ești nebun și nu cutezi să pari ca atare?... O, cerurilor, dați-mi măcar nebunie! Nebunie să pot crede, în sfârșit, în mine însumi! Dați-mi deliruri și spasme, lumini și bezne neașteptate, terorizați-mă cu ger și dogoare, cum nici un muritor nu le-a mai încercat, cu răcnete și năluci bântuitoare, lăsați-mă să urlu și să scâncesc și să mă târăsc ca un animal: numai să găsesc la mine însumi credință! Îndoiala mă devorează, am ucis legea, legea mă sperie precum un cadavru sperie un om viu: dacă eu nu mai sunt decât legea, atunci sunt cel mai abject dintre toți."[5]

Cartea se încheie cu îndemnul energic de a îndrăzni orice:

„Noi, aeronauți ai spiritului!... Încotro ne trage dorința aceasta de nestăvilit, care prețuiește pentru noi mai mult decât o simplă poftă? De ce totuși chiar într-acolo, unde toți sorii omenirii *au apus* până acum? Nu cumva se va vorbi odată pe seama noastră că și noi, *navigând spre vest, am sperat să dăm de vreo Indie* – dar că soarta noastră a fost să naufragiem în imensitate? Sau poate, frații mei? Sau poate?".

Puțini scriitori au curajul de a încheia o carte cu „poate".

Boala sa era expediția lui Alexandru Macedon spre India, calea lui de a naufragia în imensitate. Fiecare criză dureroasă îi punea la încercare abilitatea de a nu se lăsa înfrânt, fiecare recuperare era o renaștere ce confirma valoarea suferinței ca preț al revelației. Recuperarea din brațele morții (imaginate sau reale) inspira o creativitate avântată pe măsură ce zi după zi, singur, se apropia încet de vârsta la care tatăl său, orb și nebun, murise de o „înmuiere a creierului", vârsta la care aștepta de mult să i se întâmple și lui același lucru.

Privind în urmă, spre anul 1879, a consemnat 118 zile de boală acută, care-l transforma într-un invalid. Şi, înfruntându-l pe Thanatos, ce obţinuse? Câteva scrieri minore, o carieră de profesor ratată, două cărţi: *Naşterea tragediei*, ce nu avea nici un impact semnificativ reformator asupra lumii culturale, ci doar îl mulţumea pe Wagner, tatăl pe care deja îl depăşise, şi *Omenesc, prea omenesc*, cartea ce dezvăluia aspiraţiile de Icar, ca spiritele să se avânte spre înălţimi, cu orice preţ, chiar dacă ceara aripilor s-ar topi. Cartea îşi câştigase trei admiratori, nu avusese recenzii, se vânduse în aproape 100 de exemplare şi-l facuse pe editorul lui să-l avertizeze să nu mai scrie în unicul mod în care era el capabil, fizic, să mai scrie.

A hotărât că izolarea lui spirituală trebuie să se reflecte cât de mult posibil în viaţa lui socială. Nu-şi dorea nici un om în preajmă, nici măcar un scrib. Nimic nu trebuia să dilueze intensitatea experienţei subiective. Riscul nebuniei trebuia asumat, dacă era creuzetul cunoaşterii.

Dat fiind că se apropia momentul teribil de emoţional al Crăciunului, s-a întors la Naumburg, plănuind să-şi mute solitudinea în turnul din zidul oraşului. Dar era prea bolnav. Mama şi sora lui l-au culcat în vechea casă unde copilărise, de pe Weingarten. În jurul spiritului liber al lui Nietzsche, ţintuit la pat, se desfăşurau toate ritualurile enervant de mărunte ce asigurau continuitatea vechii ordini: slujbe religioase, brazi, prăjituri, vizite ceremonioase facute în hainele cele bune, emoţii dulcege, negarea premeditată a analizei raţionale. Nu era deloc un festival al beţiei sălbatice dionisiace, menit a reînnoi gândirea, altoit pe dulcea raţionalitate apolinică, dar el nu se afla deloc în postura de a condamna „construcţia protestantă falsificată a istoriei în care am fost învăţaţi să credem”[6] sau măcar de a avea vreo poziţie de natură morală sau etică, dat fiind că pe 24 decembrie a căzut la pat, iar trei zile mai târziu şi-a pierdut cunoştinţa. Săptămânile de convalescenţă nu i-au fost deloc uşurate de faptul că mama lui îl bătea la cap să-şi vadă de studiile de greacă veche. Începea să recunoască în faţa prietenilor că nu-i place de mama lui şi că vocea surorii sale îl zgârie pe creier. Era *mereu* bolnav atunci când era cu ele. Evita certurile şi conflictele; credea că ştie cum să se poarte cu ele, dar nu-i pica deloc bine să se poarte aşa.

Pe 10 februarie 1880 se înzdrăvenise destul încât să-şi ia tălpăşiţa. A urcat într-un tren, cerându-i utilului şi devotatului Koselitz să-l aştepte la Riva, lângă Lago di Garda. Koselitz urma să treacă pe curat notiţele incongruente pe care Nietzsche le scrijelise în carnetele lui. El urma să le transforme în ceva ce Schmeitzner ar fi putut să citească şi să publice.

Nietzsche a adoptat o formă stranie de luare în posesie a compozitorului plin de nesiguranţe, şi anume prin gestul extraordinar

de a-i schimba numele. I-a spus „Peter Gast". Koselitz a adoptat imediat numele şi l-a păstrat pentru tot restul vieţii. Genealogia numelui era enigmatică, un amalgam delicios de ludic, serios şi simbolic. „Peter" de la discipolul de frunte al lui Christos, Sfântul Petru, căruia Christos i-a spus „Pe această piatră voi zidi Biserica Mea"[7]. „Gast" înseamnă „oaspete". Cele două cuvinte combinate dădeau „Oaspetele de piatră", numele funestului personaj Commendatore din opera *Don Giovanni* de Mozart. Rolul acestui Commendatore, sau al Oaspetelui de Piatră, este cel de Nemesis. Identificarea cu Don Giovanni este una dintre temele minore, dar recurente ale lui Nietzsche. El spune foarte limpede că nu este acel Don Giovanni al miilor de seducţii, ci „Don Giovanni al cunoaşterii", o figură necugetată ce se avântă până spre cele mai „îndepărtate şi mai de neatins stele ale cunoaşterii" pentru a explora ţinuturi interzise, dispus să-şi sacrifice sufletul nemuritor şi să îndure veşnic focurile Iadului pentru a obţine revelaţii oculte. În operă, când în cele din urmă Don Giovanni a depăşit toate limitele, Oaspetele de Piatră e cel care îl trimite în Iad pentru a plăti preţul chinurilor veşnice. Dându-i lui Koselitz numele Peter Gast, Nietzsche îi conferea dublul rol de principal discipol şi de Nemesis. Al doilea rol pare a fi ciudat de nepotrivit pentru un prieten umil care s-a ţinut ani de-a rândul după Nietzsche, fiindu-i deopotrivă secretar neplătit şi om bun la toate.

Peter Gast a crezut mereu cu entuziasm în cărţile lui Nietzsche, iar acesta, la rândul lui, i-a sprijinit din toată inima compoziţiile muzicale. Gast era compozitorul care ar fi putut deveni chiar el. Îi ridica geniul în slăvi în faţa prietenilor, pe care îi bătea la cap să dea bani pentru a sprijini opera comică a lui Gast, *Il matrimonio segreto*, a cărei muzică era complet lipsită de deliciosul şi ucigătorul abur metafizic al lui Wagner. În martie, cei doi au plecat de la Riva la Veneţia, unde se stabilise Gast. Teoretic, Nietzsche se afla la Veneţia pentru a grăbi producţia operei lui Gast, însă de fapt îl înnebunea pe prietenul său cu ceea ce el numea „muncă de samaritean". Aceasta consta în a-i citi lui Nietzsche cu voce tare de două ori pe zi şi a scrie după dictare, precum şi a-şi salva prietenul de tot soiul de probleme fizice şi accidente minore.

Viaţa în Veneţia era mult mai scumpă. Nietzsche a închiriat o cameră mare şi foarte rece în Palazzo Berlendi, la care se ajungea pe o superbă scară din marmură, iar de la fereastra lui se deschidea o privelişte emblematică, extrem de semnificativă pentru generaţia lui şi pentru mai multe generaţii viitoare.

„Am închiriat o cameră cu vedere spre Insula Morţilor"[8], avea să scrie.

Trebuie să fi fost ceva din priveliştea aceea funebră care să compenseze în ochii noii generaţii prăbuşirea valorilor tradiţionale. În acelaşi an în care Nietzsche s-a aflat acolo, pictorul simbolist Bocklin

picta *Insula morților*[9], tablou ce avea să atârne pe pereții lui Lenin, Strindberg, Freud și Hitler și, pe post de ecuson cultural, pe pereții oricărui intelectual berlinez între anii 1880 și anii 1930, după cum a observat Nabokov. Wagner a fost atât de impresionat de felul în care surprinsese atmosfera acelui moment, încât l-a invitat să creeze scenografia noii sale opere, *Parsifal*, la Bayreuth. Bocklin a refuzat, așa că în locul lui comanda a primit-o Paul von Joukowsky.

De la fereastra lui Nietzsche se vedea imaginea lui Bocklin, cu apa lină, luminată, spintecată de bărci funerare ce transportau morții spre zidurile care înconjurau insula-cimitir. Deasupra zidurilor se ridicau chiparoși înalți, întunecați, niște degete arătând spre ceruri și spre misterul care se întinde dincolo de mormânt. Priveliștea avea să-l inspire pe Nietzsche să scrie „Bocetul", unul dintre cele mai frumoase poeme ale lui, în care printre mormintele de pe insulă se află mormântul tinereții lui, al minunilor blânde și stranii ale iubirii și al păsărilor cântătoare ale speranțelor lui.

Veneția s-a încălzit; s-au trezit la viață țânțarii. Nietzsche a părăsit orașul apelor fară să privească în urmă. Peter Gast s-a întors și el la treburile lui, ușurat.

Timp de doi ani, Nietzsche a tot rătăcit. În fiecare nou loc, renăștea speranța că și-a găsit propria Arcadie. Frumusețea diverselor perspective îl făcea să tremure și să adore pământul, atât de desfătat de minunile acestuia, încât nimic nu părea mai natural decât să trăiască viața ca un erou grec strămutat peste milenii, atât eroic, cât și idilic. „*Et in Arcadia ego*... Și așa au și *trăit* unii oameni, așa s-au *simțit* constant în lume și au simțit lumea în sine..."[10]

Dar în fiecare nouă Arcadie descoperea până la urmă o imperfecțiune intolerabilă: fie era la altitudine prea mare, fie la una prea mică, fie era prea cald, prea umed sau prea frig, fie era prost poziționată sub norii încărcați cu electricitate și sub cerurile care le vedeau pe toate. Întotdeauna se găsea un bun motiv pentru ca rătăcitorul să plece mai departe.

Pe timpul verii se stabilea în regiunile alpine răcoroase, dar când la munte se făcea prea frig și strălucirea primei zăpezi îi amenința vederea, pornea în călătorii dezastruoase cu trenul (își pierdea bagajele, ochelarii, simțul orientării) spre căldura Rivierei franceze sau a celei italiene. Apoi, în iulie 1881, și-a descoperit Arcadia în Sils Maria, unul dintre numeroasele cătune drăguțe ce împânzesc uimitoarele peisaje ale Engadinei de Sus, ce înconjoară Saint-Moritz. Sils Maria i-a cucerit sufletul așa cum Veneția nu reușise. „Ar trebui să urc pe platourile înalte din Mexic, de unde se vede Pacificul, pentru a găsi ceva asemănător (de exemplu, Oaxaca), iar acolo vegetația ar fi, bineînțeles, tropicală"[11], îi scria cu o lipsă nebunească de rațiune lui Peter Gast, asigurându-l în continuare că misiunea lui de secretar ar putea să se încheie curând, dat fiind că aflase de o nouă

maşină de scris inventată de un danez. Îi trimisese inventatorului o scrisoare prin care se interesa de maşina respectivă.

Nebunia turistică elveţiană era abia la început. În Sils Maria existau câteva hoteluri modeste, însă chiar şi aşa ar fi fost prea scumpe şi prea populate. Aşa încât Nietzsche a închiriat camera de sus, ca o chilie, din casa modestă a lui Gian Durisch, primarul satului, care vindea legume la parter şi creştea porci şi găini în curte. Chiria era un franc pe zi[12]. În faţa ferestrei de la răsărit a dormitorului-birou creştea un pin înalt care filtra lumina, ce căpăta astfel o nuanţă de verde-închis. Era o binecuvântare pentru ochii lui.

Nu iubea Sils Maria pentru că-l ferea de boală. Din contră, în iulie şi apoi în septembrie a ajuns mai aproape ca niciodată de buza prăpastiei: „Sunt disperat. Durerea îmi secătuieşte viaţa şi voinţa... De cinci ori l-am chemat pe Doctorul Moarte"[13]. Dar, cu cât cobora mai mult, cu atât era mai exaltat: „S-au născut gânduri cum n-am mai avut vreodată...". Se compara cu o maşinărie pe punctul de a exploda – şi, într-adevăr, la începutul lui august a avut prima idee cu adevărat explozivă de când propusese dihotomia dionisiac/apolinic. Stând pe malul lacului Silvaplana, lângă o stâncă monumentală, ca o piramidă, pe care mai târziu avea s-o numească „Stânca lui Zarathustra", a conceput ideea eternei reîntoarceri:

„Ce-ar fi dacă, într-o zi sau într-o noapte, un demon s-ar strecura după tine în cea mai solitară sihăstrie a ta şi ţi-ar spune: «Această viaţă, aşa cum o trăieşti astăzi şi cum ai trăit-o până acum, va trebui s-o trăieşti încă o dată şi încă de nenumărate ori; şi nimic nou nu va fi în ea, ci fiece durere şi fiece bucurie şi fiece gând şi suspin şi orice lucru cât de mic şi de mare al vieţii tale trebuie să ţi se reîntoarcă, şi totul în aceeaşi ordine şi succesiune... Veşnicul ceasornic de nisip al existenţei este mereu şi mereu întors – şi tu, firişor de praf, odată cu el"[14].

O idee cu adevărat înspăimântătoare şi atât de importantă, încât şi-a notat pe o bucăţică de hârtie că i-a venit la „6.000 de picioare deasupra nivelului mării şi cu mult mai mult deasupra lucrurilor omeneşti".

Avea probabil legătură cu unele dintre lucrările ştiinţifice pe care le citise, pe marginea cărora făcuse notiţe:

„Lumea forţelor nu cunoaşte descreştere, altfel, în infinitatea timpului, ar fi slăbit şi ar fi dispărut. Lumea forţelor nu cunoaşte opriri; altfel ceasul existenţei ar fi stat în loc. În orice stare *ar putea* ajunge lumea asta, ea deja a atins-o, şi nu doar o dată, ci de nenumărate ori. Să luăm acest moment ca exemplu: el a mai fost o dată şi de multe ori şi se va întoarce ca atare, cu toate forţele distribuite ca acum: şi aşa stă alături de momentul care l-a născut şi de cel ce-i este prunc. Omule! Întreaga ta viaţă va fi întoarsă ca o clepsidră, iarăşi şi iarăşi, şi mereu se va isprăvi – un lung minut între existenţe,

până când toate condițiile care te-au format, în cursul circular al lumii, vor fi îndeplinite. Atunci vei găsi toată durerea și toată plăcerea și toți prietenii și toți dușmanii și toate speranțele și toate greșelile și toate firele de iarbă și toate razele de lumină, nucleul tuturor lucrurilor. Inelul acesta, în care tu ești un bob minuscul, strălucește din nou și din nou. Și în fiece inel al existenței umane există mereu o oră când – mai întâi pentru unul, apoi pentru mai multe, în final pentru toate – gândul cel mai puternic iese la suprafață, gândul eternei reîntoarceri a tuturor lucrurilor: de fiecare dată, pentru omenire este ora *amiezei*"[15].

Nu poate fi o coincidență faptul că a ilustrat viața omului prin imaginea unui inel al existenței umane. Wagner nu doar compusese *Inelul* său, ci îl și structurase cu meticulozitate ca pe un inel, o eternă recurență, o poveste circulară a cărei clepsidră este mereu întoarsă.

Nietzsche a menționat pentru prima oară și numele Zarathustra în carnetul său de la Sils Maria, însă doar numele. Ambele idei aveau nevoie de încă vreo câțiva ani pentru a se contura.

Prin octombrie 1881, la Sils Maria se făcuse frig. „Am călătorit la Genova cu toată energia unui nebun", unde s-a stabilit în cele din urmă într-o mansardă. „Trebuie să urc o sută șaizeci și patru de trepte în interiorul casei care, la rândul ei, e situată sus, pe o stradă abruptă plină de palate. Fiind atât de abruptă și terminându-se cu o scară foarte lungă, strada e foarte liniștită și crește iarbă printre dalele de piatră. Sănătatea mea e într-o stare *teribilă*."[16] Își drămuia cu atenție banii. Adesea, asta însemna că zile întregi mânca doar fructe uscate. Câteodată, amabila proprietăreasă îl ajuta să gătească. Nu-și permitea să încălzească camera. Se ducea să stea prin cafenele ca să se încălzească, dar, imediat ce dădea soarele, mergea până la o stâncă singuratică de pe țărm unde stătea întins sub umbrelă, nemișcat ca o șopârlă. Asta îl ajuta să-și limpezească mintea.

În general, lui Nietzsche îi era indiferent ce impresie lăsa asupra oamenilor. De-a lungul acestor ani de continuă migrație, oamenii i-au reținut tăcerile, vocea blândă, îmbrăcămintea sărăcăcioasă, însă curată, manierele cu care trata cu conștiinciozitate pe toată lumea, în special femeile, și strania lipsă de expresivitate produsă de faptul că gura-i era în permanență ascunsă de mustață, iar ochii în spatele ochelarilor cu lentile albastre sau verzi, întreaga față fiindu-i și mai umbrită de cozorocul verde. Dar, în ciuda acestor lucruri, nu era o umbră, nu era niciodată trecut cu vederea; prezența sa era și mai evidentă datorită aurei de *noli me tangere* care-l înconjura. A avut revelația că „omul cel mai blând și mai drept, dacă n-are decât o mustață mare, poate sta oarecum în umbra acesteia și poate sta liniștit – ochii obișnuiți văd în el *accesoriul* unei mustăți mari, vreau

să spun: un caracter militar, uşor inflamabil, eventual violent, şi se comportă în consecinţă faţă de el"[17].

Paul Rée a venit la Genova în februarie 1882, aducând cu el maşina de scris. „Globul de scris" Malling-Hansen era o drăcovenie emisferică ce semăna cu un arici de aramă, fiecare ţep al său terminându-se cu o literă. Când îl apăsai cu degetul, ţepul imprima litera pe pagină. Maşinăria atrăsese ceva atenţie când fusese expusă la Paris. Nietzsche îşi pusese mari speranţe în ea, crezând că-i va permite să scrie folosind doar atingerea şi cruţându-şi astfel ochii. Nu a fost un succes imediat. „Maşinăria asta e gingaşă ca un căţeluş şi îmi dă multă bătaie de cap." Fusese deteriorată pe drum şi nu funcţiona cum trebuie, dar nici după ce a fost reparată nu era mai uşor pentru ochii lui să scruteze literele maşinii de scris decât să urmărească vârful stiloului târându-se pe pagină. Din fericire, pentru moment, Paul Rée era acolo să-l ajute.

Au mers la teatru s-o vadă pe Sarah Bernhardt în *La Dame aux camélias*, însă divina Sarah n-a avut mai mult succes decât maşina de scris: la finalul primului act a leşinat. Spectatorii au aşteptat o oră ca ea să-şi revină, iar când a facut-o, i s-a spart un vas de sânge. Cu toate acestea, silueta ei statuară şi atitudinea superioară au trezit în Nietzsche amintirea tandră a Cosimei.

În martie, Rée s-a mutat la Roma pentru a se întâlni cu Malwida von Meysenbug, care-şi transferase „Academia spiritelor libere" de la Sorrento la Roma, unde purta acum numele „Clubul Roman". Rée a apărut dintr-odată, într-o seară, istovit şi falit, dat fiind că-şi pierduse toţi banii pe drum, jucându-i la Monte Carlo. Se pare că un ospătar binevoitor îi împrumutase bani pentru a putea ajunge la destinaţie. Malwida a coborât repede să plătească trăsura care aştepta, în timp ce Rée se alătura cercului de spirite libere, fiind vrăjit pe loc de personalitatea uimitoare a lui Lou Salomé[18], o fată elegantă şi cosmopolită de 21 de ani, pe jumătate rusoaică, debordând de magnetism, originalitate şi inteligenţă. Lou călătorea împreună cu mama ei, aparent din motive de sănătate, dar de fapt pentru a trăi experienţe intelectuale superioare celor pe care le putea oferi Rusia femeilor. Tatăl lui Lou, un general rus înnobilat pentru rolul jucat în timpul Războaielor Napoleoniene, murise, aşa că Lou şi mama ei veniseră de la Sankt-Petersburg la Zürich pentru ca Lou să-şi urmeze ambiţiile intelectuale. Audiase cursuri la Universitatea din Zürich până când începuse să expectoreze sânge, semn că trebuia să plece mai spre sud. O scrisoare de recomandare o adusese în salonul roman al Malwidei, unde, nici pentru prima, nici pentru ultima oară, Lou a întruchipat rolul de *femme fatale* intelectuală. Lou Salomé i-a vrăjit pe mulţi intelectuali eminenţi în cursul vieţii sale îndelungate, printre care Rainer Maria Rilke şi Sigmund Freud.

La Clubul Roman, numele lui Nietzsche era rostit de Rée și Malwida cu venerația arătată unui zeu. În mod firesc, Lou și-a exprimat dorința de a-l cunoaște. Nietzsche era încă la Genova, așa că Lou a inițiat imediat o relație foarte strânsă cu prietenul lui, Rée. Când ușile salonului literar al Malwidei se închideau, la miezul nopții, Rée o însoțea pe Lou până acasă. Curând, cei doi au început să se plimbe pe străzile din jurul Colosseumului în fiecare noapte, între orele 12 și 2. Bineînțeles că un asemenea comportament a șocat-o pe mama lui Lou. Până și feminista progresistă Malwida a protestat. „Așa am descoperit", nota Lou ipocrită, „în ce măsură idealismul din acest domeniu poate interfera cu dorința puternică de a obține libertatea personală"[19]. Nu s-a sfiit niciodată să joace rolul de sirenă sau de Circe. A recunoscut chiar ea că se hotărâse destul de devreme să nu dea socoteală nimănui. Considera spunerea adevărului o „avariție impusă" căreia nu trebuie să i se permită să interfereze cu scopul principal. „Am fost foarte răsfățată acasă, așa că mă simțeam atotputernică. Lipsită de imaginea mea din oglindă, parcă nu eram acasă", a scris în memoriile ei care sunt devastator de lucide în ceea ce privește propria personalitate, deși magnific de indiferente la alte adevăruri.

Rée i-a scris în extaz lui Nietzsche despre „ființa plină de energie, incredibil de inteligentă, dotată cu virtuți de fetiță, de-a dreptul copilărești... Micuța rusoaică pe care trebuie neapărat s-o cunoști"[20].

Mirosind unul dintre planurile de însurătoare puse la cale de Malwida, Nietzsche a răspuns în glumă de la Genova, spunând că, dacă e vorba de căsătorie, o s-o îndure vreo doi ani, dar nu mai mult. Ce nu știa Nietzsche era că Lou ura căsătoria la fel de mult ca și el. Toată viața ei a preferat să trăiască cu doi bărbați în același timp. S-a căsătorit, de fapt, cinci ani mai târziu, dar numai pentru că pețitorul s-a înjunghiat în piept și a amenințat că duce treaba la bun sfârșit dacă îl refuză. Au rămas căsătoriți timp de 45 de ani, devotați unul altuia tot timpul acesta, deși mariajul nu a fost niciodată consumat, iar pe ea nu a deranjat-o deloc că menajera a fost mult timp amanta soțului ei, în timp ce Lou își aducea în casă proprii admiratori înfocați, primul dintre ei fiind Rée.

La Genova, Nietzsche a văzut pentru prima oară opera *Carmen*. Imediat ce a putut, a văzut-o din nou. A văzut-o de 20 de ori până a murit. *Carmen* a înlocuit obsesia lui pentru *Tristan și Isolda*. Pe muzică de Bizet și cu un libret bazat pe nuvela lui Prosper Mérimée, opera nu avea pretenția de a fi sublimă sau măcar extraordinară. Spre deosebire de Wagner, nu oferea aventuri ale spiritului și ar putea fi chiar numită o operă materialistă. *Carmen* nu necesită o orchestră supradimensionată. Ariile ei sunt teribil de ușor de fredonat. Durează puțin. Ignoră latura metafizică. Nu e despre zei și legende, nici măcar despre regi și regine. Spune o poveste de scandal despre un amor ce are loc în păturile sociale inferioare. Don José e

un mic caporal care nu se distinge prin nimic şi a cărui viaţă bine aranjată, comună se izbeşte de dionisiacul reprezentat de Carmen, o fată pasională şi vorace din punct de vedere sexual care lucrează într-o fabrică de ţigări. Carmen este o *femme fatale* care (ca şi Lou Salomé) agaţă şi părăseşte bărbaţii după bunul-plac. Tumultul de dorinţă sexuală, gelozie şi posesivitate, incomprehensibil şi incontrolabil, pe care Carmen îl declanşează în Don José îl face în mod inevitabil pe acesta s-o ucidă într-un moment de frenezie dionisiacă.

Dat fiind că-şi exprimase dorinţa de a merge la Genova pentru a-l cunoaşte pe Nietzsche, Lou s-a înfuriat când a auzit că acesta nu are de gând s-o aştepte. El se hotărâse să plece de la Genova la Messina. Din punctul de vedere al sănătăţii lui, hotărârea nu avea nici un sens. Dacă la Genova se făcea prea cald pentru el în martie, în Sicilia era şi mai cald. Dar verile petrecute recent de el la munte îl facuseră să ajungă la concluzia că altitudinile mari, vara, îl apropiau prea mult de electricitatea norilor, agravându-i boala. Aşa că avea să încerce o vară la cea mai mare distanţă posibilă de ceruri: la nivelul mării. În plus, *Carmen* stârnise în el o sete de meridional.

„Aspectul vulgar din tot ce place în sudul Europei... nu-mi rămâne ascuns, dar nu mă lezează, la fel de puţin ca vulgaritatea care te întâmpină în cazul unei plimbări prin Pompeii şi, în fond, chiar la lectura oricărei cărţi antice: de unde provine aceasta? Din faptul că aici ruşinea lipseşte şi că orice lucru vulgar se manifestă neezitant şi sigur de sine, ca oricare lucru nobil, încântător şi pasional în acelaşi gen de muzică şi de roman? Animalul are, precum omul, dreptul său: poate hoinări în voie, iar tu, iubite semen al meu, mai eşti, cu toate acestea, şi acest animal!"[21]

Cealaltă atracţie a Messinei era Wagner, care-şi petrece iarna respectivă acolo, alături de Cosima. Nu existase nici un contact între Nietzsche şi Wagner timp de trei ani, dar Nietzsche îi visase adesea pe el şi pe Cosima. Visele lui erau prietenoase, pozitive şi lipsite de râcă. I-ar fi plăcut să-i revadă.

A scris opt mici poeme vesele intitulate *Idile din Messina*, care erau în principiu despre bărci, capre şi fecioare, şi s-a îmbarcat pe vasul care avea să-l ducă la Messina cu inima bătându-i nebuneşte. A avut un rău de mare cumplit. Când a ajuns în Sicilia, era o epavă din punct de vedere fizic, iar Wagner şi Cosima deja plecaseră. Wagner suferise dureri în piept la Palermo şi plecase acasă în grabă. Dinspre coasta Cartaginei bătea sirocoul fierbinte, un vânt celebru pentru efectul său deprimant asupra sufletelor şi pentru faptul că umplea fiece suprafaţă şi crăpătură cu particule minuscule, insuportabile de praf. Unicul lucru care a mai compensat neplăcuta călătorie a lui Nietzsche în Sicilia a fost imaginea vulcanului Stromboli, ale cărui legende despre strigoii zburători aveau să intre mai târziu în povestea lui despre Zarathustra.

De la Rée continuau să sosească cărţi poştale şi scrisori ridicând în slăvi inteligenţa lui Lou Salomé. De la Malwida a primit o scrisoare ce era practic o convocare: „O fată mai mult decât remarcabilă (cred că Rée ţi-a scris deja despre ea)... îmi pare că a ajuns cam la aceleaşi rezultate ca şi tine în gândirea filosofică, adică la idealismul practic, abandonând orice presupoziţie metafizică şi orice aplecare spre explicarea problemelor metafizice. Eu şi Rée suntem de acord că trebuie să te vedem alături de această extraordinară faptură..."[22].

O altă călătorie îngrozitoare pe mare l-a adus înapoi din Sicilia. Când şi-a revenit, s-a urcat într-un tren cu destinaţia Roma.

12
Filosofie şi eros

Femeile ştiu aceasta, cele mai alese: un pic mai grasă, un pic mai slabă – oh, câtă soartă nu zace-n picul acesta!

Aşa grăit-a Zarathustra III, „Despre spiritul gravitaţiei", partea a 2-a*

Înainte chiar de a-l cunoaşte pe Nietzsche, Lou era hotărâtă să trăiască cu el şi cu Rée într-un *ménage à trois.* Îşi imagina asta ca pe o *Heilige Dreieinigkeit*, o Sfântă Treime a unor spirite libere axate pe filosofare, „pline până la refuz cu spiritualitate şi ascuţime a minţii".

Fantezia ei a căpătat consistenţă în perioada de dinaintea sosirii lui Nietzsche la Roma, în timp ce bântuia la miezul nopţii prin miasmele din jurul Colosseumului împreună cu Rée, care ţinea discursuri filosofice şi o chinuia cu nesfârşite discuţii despre prietenul său genial.

„Mărturisesc cu sinceritate", scria ea, „că la început m-a convins un simplu vis de fezabilitatea planului meu, care contrazicea toate convenţiile sociale. În acel vis am văzut un birou plin cu cărţi şi flori, flancat de două dormitoare, noi umblând încoace şi-ncolo între ele, colegi, lucrând împreună într-o tovărăşie voioasă şi sinceră"[1]. Nu era foarte limpede cum aveau să împartă cele două dormitoare.

Lou nu i-a ascuns planul ei nonconformist Malwidei, care l-a considerat o fantezie deşănţată şi a început să-şi facă griji. Mama lui Lou, ineficientă şi mereu depăşită de situaţie, se gândea să-i convoace pe fraţii ei pentru a lupta împotriva acestui plan ruşinos. Toată lumea era împotriva lui. Până şi Rée, spunea Lou, era „oarecum perplex", deşi îndrăgostit până peste cap. În primele trei săptămâni de când o cunoscuse, o ceruse în căsătorie, cu condiţia ieşită

---

* Ed.rom.cit. vol. 5, p. 186 (n.tr.).

din comun de a exclude relațiile sexuale, pentru că îl dezgustau. Lou era și ea scârbită de sex, în urma unui episod traumatizant ce avusese loc în timpul adolescenței sale la Sankt-Petersburg, când mentorul ei intelectual, în care avea încredere, un preot olandez vârstnic și căsătorit, care avea fete de vârsta ei, încercase brusc s-o violeze. Propunerea lui Rée de a avea un *mariage blanc* i-ar fi fost pe plac dacă ar fi ținut la reputația ei. I-ar fi conferit, cu certitudine, respectabilitate. Dar Lou n-a dat niciodată doi bani pe reputația ei. În lunga ei viață, nimic nu i-a plăcut mai mult decât *épater les bourgeois*.

Pe 20 aprilie 1882 Nietzsche s-a îmbarcat la Messina pe un cargobot și a ajuns la Roma pe 23 sau pe 24. După ce a fost oblojit de Malwida câteva zile în luxoasa Vilă Mattei, a considerat că s-a înzdrăvenit suficient după călătoria pe mare încât să se întâlnească cu Lou. Hotărâseră cu toții că acest lucru trebuie să aibă loc în bazilica San Pietro, o alegere ciudată pentru un cerc ateu de spirite libere.

Se afla pentru prima dată la Roma. Nici un ghid Baedeker nu-l putea pregăti pentru drumul de la vila Malwidei, de lângă Colosseum, până la San Pietro, unde avea s-o întâlnească în cele din urmă pe misterioasa fată. Asemenea lui Tezeu, care urma firul Ariadnei prin labirintul Minotaurului, a urmat firul umbrei aruncate de imensa colonadă toscană a lui Bernini. Odată ajuns în penumbra tămâiată a bisericii, ochii lui n-au reușit s-o descopere pe fată. Lou avea să înflorească mai târziu, devenind o frumusețe luxuriantă și opulentă și facându-și apariția spectaculos, cam ca Judith Gautier, înfășurată-n mătăsuri, jabouri și blănuri, dar în această etapă uniforma ei invariabilă de învățăcel într-ale filosofiei era de o puritate sacerdotală: o rochie de culoare închisă, lungă până-n pământ, cu guler înalt și mâneci lungi, susținută de un corset strâmt ce evidenția silueta ca o clepsidră. Își purta părul șaten pieptănat riguros pe spate, lăsându-i la vedere fața de o frumusețe rusă clasică, lată, cu pomeți proeminenți. Avea ochi albaștri; privirea îi era adesea descrisă drept inteligentă, intensă și pasională. Era conștientă de propria frumusețe și găsea plăcere în puterea pe care o exercita.

Ea spune că primul lucru care a frapat-o la Nietzsche a fost forța privirii lui. Ochii lui au fascinat-o. Păreau să privească mai mult în interior. Deși pe jumătate orb, nu erau deloc iscoditori sau șovăielnici. Nu avea acea privire fixă, intruzivă a miopilor. „Mai mult ca orice, ochii lui păreau niște gardieni și protectori ai comorilor lui – secrete tăcute –, pe care nu trebuiau să le zărească cei nedoriți.”[2]

Asta mai mult ca sigur a fost o concluzie la care a ajuns mai târziu. În bazilica San Pietro el trebuie să fi purtat ochelarii fumurii fără care nu putea vedea nimic. În mod sigur Lou nu i-a putut vedea ochii prin lentilele groase și în penumbra bisericii.

„Interiorizată, ca să zic aşa, scruta zări îndepărtate", este felul în care Lou îi descrie privirea. Ar putea fi la fel de bine un autoportret, o descriere a propriei priviri. Alţii au descris adesea ochii ei ca având strania calitate de a privi cu detaşare spre orizonturi îndepărtate. Îi făcea să-şi dorească să pocnească din degete ca să-i prindă privirea cu totul, să-i atingă fiinţa intimă îndepărtată, s-o oblige să vadă lumea fizică din jur. Contradicţia dintre nesăbuinţa ei pripită, pasională şi aceşti stranii ochi pierduţi în depărtări îi confereau extraordinarul talent de a obţine confidenţe. Asculta ca o oglindă, reflectând gândurile vorbitorului. Nu spunea multe, dar pasivitatea ei încuraja şi mai multe destăinuiri. Ea avea să fie persoana căreia Sigmund Freud i-a permis s-o psihanalizeze pe fiica sa, Anna.

Nietzsche a salutat-o cu nişte vorbe pe care în mod evident le pregătise dinainte:

„Din ce stele am căzut aici, împreună?"[3].

„Din Zürich", a venit răspunsul ei prozaic.

Lui Nietzsche i s-a părut la început că vocea ei cu accent rusesc era aspră. Şi ea a fost iniţial dezamăgită. Se aşteptase să întâlnească un bărbat ca un vârtej, o persoană la fel de flamboaiantă şi de revoluţionară ca propria gândire, sau cel puţin un bărbat cu o prezenţă impunătoare. Dar iată-l: un om atât de obişnuit, atât de inobservabil, atât de uşor de trecut cu vederea, încât părea de-a dreptul ridicol. Mic de statură, molcom, cu păr castaniu, banal, pieptănat îngrijit şi cu haine asortate cu atenţie; părea că şi-ar fi dorit să treacă cât mai neobservat. Vorbea încet, abia dacă-l auzeai. Şi râsul lui era discret. Dădea impresia generală de seriozitate calculată. Îşi apleca uşor umerii când vorbea, aproape ca şi cum ar fi împins cuvintele afară. Îi lăsa senzaţia iritantă că o parte din el asista la discuţie din exterior.

Putea fi acesta cu adevărat iconoclastul care, după cum îi spusese Ree, se lăuda că pentru el o zi pierdută e cea în care nu şi-a retezat din rădăcină una dintre credinţe? Solitudinea aceasta taciturnă era o provocare. Îşi dorea să descopere ce se află în spatele distanţei considerabile pe care el o aşeza între sinele său real şi lume. Se simţea cumva decepţionată de „atitudinea lui studiată, elegantă".

Postura lui studiată, elegantă era în mod evident la fel de premeditată ca şi salutul lui, care îi înălţa instantaneu pe amândoi într-o zonă mai înaltă a destinului, plasând întâlnirea lor pe spirala eternei reîntoarceri, făcând referire la un pasaj din cea de-a doua *Consideraţie inactuală*: „...la aceeaşi conjuncţie a corpurilor cereşti, ar trebui să se repete şi pe pământ aceleaşi evenimente şi aceasta până în cele mai mici detalii: aşa încât, atunci când stelele au o anumită poziţie unele faţă de altele, întotdeauna un stoic se va asocia cu un epicureic şi-l vor asasina pe Cezar, iar Columb va descoperi, într-o altă conjunctură, America"[4].

În timp ce Lou şi Nietzsche făceau conversaţie în bazilica San Pietro, Rée se ascunsese în întunericul unui confesional din apropiere, sub pretextul intenţiei pioase de a-şi revizui notiţele, însă în mod evident pentru a trage cu urechea. Lou sugerează că ea şi Nietzsche începuseră imediat să discute despre viitoarea lor viaţă în trei şi despre locul unde se puteau stabili, deşi mai târziu se răzgândeşte, contrazicând povestea visului ei despre *Heilige Dreieinigkeit* şi susţinând că Nietzsche se băgase de unul singur peste un plan pe care ea şi Rée îl puseseră la cale, de a trăi împreună într-un parteneriat intelectual. Orice s-ar fi întâmplat în prima lor săptămână la Roma, este incontestabil că toţi trei plănuiau să trăiască împreună. Nietzsche a intrat în joc cu entuziasm. Îşi dorea să redevină student. Voia să asiste la cursuri la Sorbona, în căutarea validării ştiinţifice a ideilor sale legate de eterna reîntoarcere. Lou şi Rée erau bucuroşi să meargă la Paris, unde ar fi urmat să-şi cultive relaţia cu Ivan Turgheniev.

Întâlnirea din bazilica San Pietro a fost atât de copleşitoare pentru Nietzsche, încât a trebuit să se retragă la vila Malwidei, unde Rée şi Lou au venit să-l viziteze. Îi plăcea să le citească şi să le recite din cartea la care lucra, *Ştiinţa veselă*, revărsare efervescentă a stării sale de jubilare irezistibilă în faţa unei aventuri iminente. În introducere spune că respectiva carte nu e decât o distracţie după o lungă privaţiune şi neputinţă, exultarea credinţei redeşteptate într-un mâine, exprimând neaşteptata lui nerăbdare în faţa mărilor a căror viziune i s-a redeschis în faţa ochilor. Începuse s-o scrie la Genova, pe vremea când fusese sedus de caracterul simplu, mundan al operei *Carmen*, de portretizarea eternului feminin prin personajul Carmen şi de ideea chinuitoare că la Roma se afla o tânără şi frumoasă intelectuală pe nume Lou Salomé, care spunea tuturor că e hotărâtă să-l cunoască. Iar acum se întâlniseră şi aveau înainte perspectiva Parisului.

Cu tot pretinsul ei devotament, Lou nu citise nici una dintre cărţile lui Nietzsche, dar asta nu conta: intensitatea, inteligenţa şi seriozitatea ei îl impresionaseră profund.

Nietzsche are o reputaţie de misogin aproape întru totul meritată. A scris mizerii despre femei de-a lungul numeroaselor perioade din viaţa lui când s-a simţit copleşit de răul combinat indus de mama lui şi de Elisabeth. Dar în această perioadă, înţelegerea pe care o arată femeilor şi pătrunderea psihologiei lor sunt remarcabile pentru acele vremuri.

Aforismele despre femei din *Ştiinţa veselă* sunt remarcabil de pozitive şi de înţelegătoare. Mai important, el exprimă ideea revoluţionară că era ceva aproape uimitor şi monstruos în modul paradoxal în care erau educate femeile din clasele superioare. Erau crescute într-o ignoranţă aproape totală faţă de domeniul erotic şi li se spunea

că tot ce ţinea de acesta e demonic şi absolut ruşinos. Apoi erau azvârlite ca de un fulger macabru în căsnicie – şi supuse, chiar de bărbatul pe care-l iubeau şi stimau cel mai mult, terorii şi obligaţiei sexuale. Cum puteau face faţă vecinătăţii neaşteptate şi şocante a zeului şi a fiarei? „Aici", conchidea el cu perspicacitate, „ţi-ai facut, într-adevăr, un nod sufletesc fără egal!"[5].

Aceasta ar putea fi o descriere a relaţiei dintre Lou şi veneratul, mai vârstnicul ei profesor, şi al efectului traumatizant de durată pe care l-a avut asupra ei neaşteptatul atac carnal al zeului-devenit-fiară.

În săptămâna ce a urmat întâlnirii de la San Pietro, Lou a devenit şi mai fascinată de Nietzsche. Îl vedea ca pe un personaj ce-şi purta masca cu neîndemânare. Pentru ea era evident că el joacă un rol pentru a se putea încadra în lume. Era ca un fel de zeu care a ieşit din sălbăticie, a coborât din înălţimi şi şi-a pus un costum ca să poată păşi printre oameni. Chipul zeului trebuia ascuns, pentru ca oamenii să nu moară în faţa privirii lui orbitoare. O făcea să se gândească la faptul că ea nu purtase niciodată o mască, nu simţise niciodată nevoia de a purta una pentru a se face înţeleasă. A interpretat masca lui ca fiind împăciuitoare, răsărind din bunătatea şi din mila lui faţă de oameni. Cita chiar aforismul lui: „Oamenii care gândesc profund se prezintă în relaţia cu alţii ca nişte comedianţi, fiindcă, în acest caz, pentru a fi înţeleşi, trebuie întotdeauna să simuleze mai întâi superficialitatea"[6].

El i-a sugerat să trăiască ghidându-se după principiile pe care el le alesese ca fiind călăuzitoare, *Mihi ipsi scripsi* („Am scris pentru mine însumi") şi îndemnul lui Pindar „Să devii ceea ce eşti, după ce ai aflat ce înseamnă asta". Ea le-a adoptat pentru totdeauna pe amândouă drept principii de viaţă.

Lou şi-a dezvoltat o interpretare proprie a psihologiei lui Nietzsche şi a scris despre ea pe larg, în foarte multe articole şi într-o carte[7]. A acordat o importanţă enormă bolii lui ca sursă a creaţiei. Nu avea nevoie de nici o extravaganţă, de nici o dovadă exterioară a geniului atâta timp cât îşi avea boala. Aceasta îi permitea să trăiască nenumărate vieţi în timpul vieţii lui. Ea a observat cum viaţa lui urma un tipar general. O abandonare recurentă regulată în boală demarca întotdeauna o perioadă a vieţii lui de alta. Fiecare criză a maladiei era o moarte, o coborâre în Hades. Fiece recuperare era o renaştere plină de fericire, o regenerare. Acest tip de existenţă îl reîmprospăta. *Neuschmecken* („nou-gust") era termenul pe care-l folosea el. În timpul fiecărei recuperări trecătoare, lumea strălucea ca nouă. Şi aşa, fiecare recuperare devenea nu doar renaşterea lui, ci şi naşterea unei lumi cu totul noi, a unei noi serii de probleme care aveau nevoie de noi rezolvări. Era asemenea ciclului anual al fertilităţii zeului al cărui trup era introdus cu ajutorul plugului în brazdă. Doar prin intermediul acestui proces chinuitor i se puteau deschide noi perspective.

În cadrul acestui mare ciclu de enorme convulsii, funcţiona de asemenea şi mai măruntul ciclu cotidian. Tiparul său mintal era cel al valurilor care se izbesc fară încetare de ţărm, mereu avansând, mereu retrăgându-se, prinse în dinamica îngrozitoare a mişcării perpetue, care nu îngăduie nici o clipă de odihnă. „Îmbolnăvindu-se prin gândire şi recuperându-se prin gândire"; Lou nu avea nici o îndoială că „el e cauza propriei boli autoinduse"[8].

Încă de la început, Nietzsche a luat foarte în serios coabitarea lor în trei. A numit-o în glumă Nesfânta Treime, deşi, în acelaşi timp, lua destul de în serios convenţiile sociale pentru a simţi nevoia să apere reputaţia lui Lou printr-o cerere în căsătorie; „Mă simt obligat să te feresc de bârfele oamenilor, oferindu-mă să te iau de soţie...". L-a rugat pe Ree să-i transmită cererea.

Era o sarcină stranie pentru Ree, dat fiind că el însuşi o ceruse deja pe Lou în căsătorie şi era din ce în ce mai îndrăgostit de ea. Aflând de cererea lui Nietzsche, Lou s-a îngrijorat că rivalitatea stârnită pentru a-i câştiga mâna va pune în pericol întregul experiment intelectual. Nu încăpea îndoială că întreaga afacere avea să fie şi trebuia să fie impulsionată de energie erotică, dar aceasta nu trebuia să fie niciodată transpusă în domeniul fizicului. I-a spus lui Ree să-i transmită refuzul ei, cerându-i să-i explice lui Nietzsche că avea, practic, o aversiune principială faţă de mariaj. Oricum, a adăugat ea în cheie pragmatică, dacă se căsătorea, urma să-şi piardă pensia de urmaşă a unui nobil rus, iar aceasta constituia unica ei sursă de venit.

Atmosfera din Roma devenea umedă şi insalubră. Nietzsche stătuse destul la pat. Dacă voia să-şi revină, avea nevoie de aer rece, proaspăt. A hotărât să plece împreună cu Ree în Alpii italieni. Disperată să li se alăture, Lou l-a implorat pe Ree să facă aranjamentele necesare. „La porunca dumitale, domniţă Lou", i-a răspuns Ree, „mâine-dimineaţă, în jur de ora 11, Nietzsche o va vizita pe mama dumitale, iar eu îl voi însoţi pentru a-mi prezenta omagiile... Nietzsche nu poate garanta pentru starea sănătăţii lui de mâine, dar ar dori să i se prezinte mamei dumitale înainte să ne reîntâlnim la lacuri".

În termeni fară echivoc, mama lui Lou l-a prevenit pe Nietzsche în privinţa fiicei sale. Lou era incontrolabilă şi periculoasă; era o idealistă care nu avea limite. Dar planul lor a mers mai departe. Lou şi mama ei au părăsit Roma pe 3 mai, Ree şi Nietzsche o zi mai târziu. Pe 5 mai erau cu toţii împreună la Orta, unde, în ziua următoare, Nietzsche şi Lou s-au furişat de ceilalţi doi pentru a urca pe Monte Sacro, un vârf la fel de învăluit în mituri şi simboluri ca şi muntele Pilatus.

Avea să descrie ascensiunea lui pe munte alături de Lou ca pe experienţa supremă a vieţii lui.

Monte Sacro se ridică tăcut până la o înălţime nu foarte mare deasupra lacului Orta, o fâşie modestă de apă într-o zonă în care se află mult mai marile, mai spectaculoasele şi cu mult mai celebrele lacuri Maggiore şi Lugano. Dar frumuseţea lui e incontestabilă, iar macabrele sale semnificaţii istorico-religioase erau inegalabile. Era locul unde fusese arsă pentru prima dată o vrăjitoare în Italia în Evul Mediu. Legenda locală spunea că fantoma vrăjitoarei, ca şi cea a lui Pilat, bântuia locul groaznicei sale morţi. În urma Conciliului de la Trento (1545-1563), când Biserica Romano-Catolică se lupta atât cu Reforma protestantă, cât şi cu aparent incontrolabila ascensiune a islamului, Monte Sacro a devenit unul dintre locurile sfinte ale Europei. Aceste noi locuri sacre erau situri alternative dedicate venerării după reculul cruciadelor ce închiseseră Ţara Sfântă în faţa pelerinilor pioşi.

În 1580, Monte Sacro a fost declarat „un nou Ierusalim", a cărui escaladare aducea sufletului aceleaşi câştiguri ca şi pelerinajul la Ierusalim. Transformarea lui a fost întreprinsă cu brio, ca şi construirea simultană de către Vatican a boltei lui Michelangelo deasupra bazilicii San Pietro. Micul munte a fost transformat în ideea unui peisagist baroc despre călătoria spre ceruri. O cărăruie ce şerpuia fluid, o *via sacra* sau *via dolorosa* urcând spiralat pe munte, era străjuită de crânguri sacre plantate meşteşugit, ale căror coroane verzi ba ascundeau, ba scoteau la iveală, alternativ, privelişti sublime cu lacul de la poale sau Alpii încoronaţi de zăpezi, de deasupra. Urcarea pe Monte Sacro era ca o parcurgere în aer liber a Drumului Crucii sau ca o călătorie prin rozariu. La fiece cot al meandrelor itinerarului, norii de frunze verzui se deschideau pentru a revela un nou obiect al contemplaţiei. Douăzeci şi una de mici capele de piatră splendide, manieriste, punctau calea pelerinilor, fiecare capelă fiind împodobită cu semne şi simboluri spirituale: peşti drăguţi şi cochilii de scoici marine, sori şi luni, crini, trandafiri şi stele. Interioarele capelelor erau acoperite pe de-a-ntregul de fresce şi populate de grupuri de statui din teracotă în mărime naturală, ce spuneau povestea vieţii lui Isus şi pe cele ale vieţilor sfinţilor.

În cele trei secole ce trecuseră de la creaţia sa şi până la ascensiunea lui Lou şi a lui Nietzsche, Monte Sacro devenise un loc de o frumuseţe uitată şi decăzută. O vegetaţie de junglă năpădise arbuştii, ascunzând pe jumătate priveliştile. Arbori seculari lăsaţi într-o rână păreau să fi ţinut pasul cu decăderea credinţei creştine, pe care Lou şi Nietzsche nu o deplângeau, dar şi cu cea a spiritualităţii, pe care însă o jeleau.

Pe măsură ce urcau, conversaţia lor se învârtea în jurul luptei lor tinereşti cu Dumnezeu. Lou se convinsese că şi el, asemenea ei, avea o fire fundamental religioasă. Şi ea îşi pierduse profunda credinţă

creştinească la o vârstă fragedă. S-au trezit vorbind amândoi despre o puternică necesitate religioasă care nu le era satisfăcută. Aceasta i-a unit împotriva lui Ree, despre al cărui materialism lipsit de suflet erau de acord că e aproape dezgustător. Nietzsche a supus-o unui soi de test de iniţiere filosofică, o cercetare riguroasă a cunoştinţelor şi credinţelor ei, şi a ajuns la concluzia că răspunsurile sale erau atât de empatice şi de inteligente, încât, ne-a spus-o chiar el, i-a împărtăşit câte ceva din filosofia lui, lucru pe care nu-l mai făcuse cu nimeni altcineva. Nu ne spune ce anume i-a împărtăşit. Poate că i-a descris teoria sa despre eterna reîntoarcere, ce-l preocupa destul de mult în acea vreme. Poate l-a pomenit pe profetul Zarathustra, pe care-l intuia atunci ca viitor purtător de cuvânt. Poate i-a vorbit despre celălalt secret al lui, moartea lui Dumnezeu, pe care a descris-o în cartea pe care o pregătea pentru publicare, *Ştiinţa veselă*.

Mai târziu, i-a scris lui Lou: „Ajuns înapoi la Orta, am conceput un plan ca să te conduc pas cu pas spre consecinţele finale ale filosofiei mele – *pe tine*, prima persoană pe care o consider potrivită pentru asta”[9].

După ascensiunea pe Monte Sacro rămăsese convins că găsise în Lou discipolul pe care-l căutase vreme îndelungată. Avea să fie o îndârjită preoteasă şi continuatoare a gândirii lui.

Aceeaşi urcare a sădit în Lou ideea că lumea va ajunge să vadă în Nietzsche profetul unei noi religii, unul care-şi recrutează discipolii dintre eroi.

Amândoi au descris cât de similar gândeau şi simţeau lucrurile şi cum între ei doi cuvintele pur şi simplu se prăvăleau. Îşi luau vorba din gură. Controlul individual se disipa pe măsură ce-şi terminau unul altuia ideile şi îşi completau reciproc afirmaţiile.

Când au coborât de pe munte, el i-a spus, aproape şoptit: „Îţi mulţumesc pentru visul cel mai ales al vieţii mele”.

Imaginea celor doi coborând, radiind şi schimbaţi la faţă ca şi cum ar fi făcut dragoste acolo sus, a înfuriat-o pe mama lui Lou. Ree a fost copleşit de gelozie. A început s-o sâcâie cu întrebări. Lou i-a amuţit iscodelile meschine cu un răspuns impenetrabil: „Chiar şi râsul lui e o faptă”.

În următorii ani şi de-a lungul tuturor întâmplărilor care i-au despărţit, nici unul dintre ei nu a negat importanţa profundă a comuniunii lor intelectuale şi spirituale de pe Monte Sacro, deşi nici nu au explicat-o.

Mai târziu, în îndelungata ei viaţă, Lou a fost adesea întrebată dacă ea şi Nietzsche s-au sărutat pe Monte Sacro. Atunci, privirea ei pierdută se umbrea şi răspunsul era: „Dacă ne-am sărutat pe Monte Sacro? Nu-mi mai amintesc”. Nimeni n-a îndrăznit să-i pună aceeaşi întrebare şi lui Nietzsche.

De la Orta s-a dus direct la Basel ca să-i viziteze pe bunii lui prieteni, Franz şi Ida Overbeck, care au afirmat că era bronzat, viguros şi fericit. A stat la ei cinci zile. Nu a avut nici măcar o criză serioasă, în ciuda a două şedinţe lungi la stomatolog. Unica lui suferinţă, şi-a amintit Ida, era gândul că e prea puţin cunoscut şi citit. De fiecare dată când publica o carte, spera să aibă parte de o receptare entuziastă, să fie întâmpinat de public ca o nouă stea din ceruri şi să-şi găsească noi adepţi şi discipoli. Asta nu se întâmplase încă, dar acum era convins că avea să se întâmple. Le-a spus soţilor Overbeck că speră să-şi fi găsit în Lou alter ego-ul: cealaltă jumătate a unuia şi aceluiaşi creier. Acum avea să iasă mai mult în lume, le-a spus el. Avea să fie mai puţin solitar, mai deschis la contactul cu lucrurile şi cu fiinţele umane.

Cât a stat la familia Overbeck, între diversele discuţii despre viitorul luminos mai şi cânta câte ceva la pian. Serile îi uluia, stând, total atipic pentru el, până foarte târziu. Franz şi Ida Overbeck erau încântaţi de bucuria lui atât de evidentă. Erau prietenii lui cei mai de încredere. Îşi încredinţase finanţele lui Franz, iar Ida îşi asumase sarcina de a mai linişti apele în jurul lui pe cât posibil, serviciu pe care Nietzsche îl aprecia atunci când îşi amintea.

Chiar în ziua când a ajuns la familia Overbeck, pe 8 mai, i-a scris în grabă un bileţel lui Ree: „Viitorul este complet pecetluit, dar nu *sumbru*. Trebuie neapărat să mai vorbesc o dată cu Fr.L. [Fräulein Lou] în Lowengarten, poate? Cu neţărmurită recunoştinţă, al tău prieten, N".

În Lowengarten din Lucerna se află un foarte frumos basorelief înfăţişând un leu în agonie, sculptat în peretele stâncos. Sculptura comemorează eroismul şi fidelitatea gărzilor elveţiene în asaltul asupra Palatului Tuileries din timpul Revoluţiei Franceze. Inscripţia monumentului, *fidei ac virtuti* („pentru loialitate şi curaj"), avea să asigure un fel de subtext întâlnirii cu Lou.

Când a ajuns în gara din Lucerna, pe 13 mai, Lou şi Ree îl aşteptau pe peron. Au scăpat de Ree pentru a ajunge la Lowengarten împreună, unde Lou spune că Nietzsche a cerut-o iarăşi în căsătorie, iar ea l-a refuzat din nou. Tot ce ştim de la Nietzsche este dintr-un desen pe care l-a făcut când era internat la ospiciu în anii lui de nebunie. Acesta înfăţişează foarte clar monumentul cu leu, iar sub el două siluete îmbrăţişate.

S-au întors la Ree, după care au mers toţi trei la studioul unui fotograf, unde au pozat pentru celebra fotografie care a devenit, cu sau fără îndreptăţire, permanent asociată cu vorbele pe care Nietzsche le pune în gura unei bătrâne în *Aşa grăit-a Zarathustra*: „Te duci la femei? Să nu îţi uiţi de bici!". Poate că optimista fotografie a fost ideea lui Lou, poate a lui Nietzsche. În mod sigur nu a fost ideea

lui Ree – ura să fie fotografiat şi pare foarte stânjenit aşa cum stă acolo, în costumul lui elegant, lângă Nietzsche. Cei doi bărbaţi pozează în rol de cai între hulubele unei cotigi. Lou stă ghemuită în cotigă, cu un aer deopotrivă jucăuş şi hotărât, învârtind un bici asupra lor. Împodobise biciul cu flori de liliac. Nietzsche pare destul de plin de sine, ca o bufniţă poznaşă, ca şi cum ar fi gustat gluma.

De la studioul fotografului nu erau decât doi paşi până la Tribschen. Iarăşi, cei doi l-au abandonat pe Ree, iar Nietzsche a plimbat-o în jurul Insulei Fericiţilor, iniţiind-o în misterele acesteia. Ea spune că Nietzsche i-a vorbit despre Wagner cu deosebită emoţie.

Într-un soi de încercare de a direcţiona viaţa acestei fete miraculoase al cărei destin, fară îndoială, avea să fie intim legat de al său, el a aranjat ca Lou şi mama ei să se mute la Basel şi să stea la familia Overbeck. Poate că ideea era ca Franz şi Ida să le convingă pe musafire de caracterul, fidelitatea şi virtutea exemplare ale lui Nietzsche, dar Lou nu a fost prea interesată de acest plan domestic al lui Nietzsche. Ideea de a petrece timp cu neinteresantul teolog şi soţia lui o atrăgea mult mai puţin decât aceea de a face cunoştinţă cu cel mai celebru erudit din Basel, Jacob Burckhardt. Comportamentul ei din timpul scurtei vizite a făcut-o pe Ida Overbeck să conchidă că, dacă Nietzsche spera să-şi fi găsit alter ego-ul în Lou, ea nu era dispusă „să se dizolve în Nietzsche".

Le-a trimis lui Lou cartea sa *Omenesc, prea omenesc*, iar lui Peter Gast, la Veneţia, un poem scris de Lou, „Amărăciunii" („An den Schmerz"), cu cererea ca acesta să-l pună pe muzică.

„Poemul acesta", spunea Nietzsche în scrisoarea către Gast, ce însoţea poemul, „exercită aşa o putere asupra mea, încât nu l-am putut citi fără să-mi vină lacrimi în ochi; sună ca o voce pe care am tot aşteptat-o încă din copilărie. Poemul acesta e scris de prietena mea, Lou, de care încă nu vei fi auzit. Lou este fiica unui general rus şi are 20 [*sic*] de ani; e ageră ca un vultur şi curajoasă ca un leu şi totuşi copilăroasă ca o fetiţă care poate nu va trăi prea mult... Este uimitor de pregătită pentru gândirea *mea* şi pentru ideile mele. Dragul meu prieten, cu siguranţă că ne vei face amândurora onoarea de a ţine relaţia dintre noi departe de ideea de relaţie de amor. Suntem *prieteni* şi am să privesc fata asta şi încrederea ei în mine ca pe nişte lucruri sacrosancte"[10].

13

Ucenicul filosofului

> Parisul este încă în planurile de viitor, însă urăsc cumva zgomotul şi aş vrea să ştiu dacă cerul e destul de *senin*.
>
> Scrisoare către Franz Overbeck, octombrie 1882

În timp ce Lou şi mama ei s-au dus să stea la familia Overbeck, la Basel, Nietzsche a plecat de la Lucerna direct la Naumburg, ca să pregătească *Ştiinţa veselă* pentru editorul său. A tocmit un comerciant falit să scrie după dictare, în timp ce Elisabeth citea manuscrisul în care el anunţa pentru prima dată moartea lui Dumnezeu. O făcea aşa:

„N-aţi auzit de smintitul acela care, înaintea amiezii, şi-a aprins un felinar, a dat fuga în piaţă şi a strigat fără încetare: «Îl caut pe Dumnezeu! Îl caut pe Dumnezeu". – Întrucât chiar acolo erau adunaţi grămadă mulţi dintre cei ce nu credeau în Dumnezeu, stârni hohotele lor de râs. S-o fi pierdut cumva? întrebă unul. S-o fi rătăcit ca un copil? întrebă altul. Sau se ascunde? Se teme de noi? S-o fi îmbarcat? O fi emigrat?... Smintitul sări în mijlocul lor şi-i sfredeli cu privirile. Unde-i Dumnezeu? ţipă el, o să vă spun! *L-am omorât* – voi şi cu mine! Noi toţi suntem ucigaşii lui! Dar cum am facut lucrul ăsta? Cum am putut seca marea dintr-o sorbire? Cine ne-a dat buretele să ştergem definitiv tot orizontul? Ce-am facut eliberând pământul din lanţurile soarelui său? Încotro se-ndreaptă el acum? Încotro ne-ndreptăm noi? Departe de toţi sorii? Nu ne prăbuşim necontenit?... Mai există oare un sus şi un jos? Nu rătăcim ca printr-un neant infinit? Nu ne abură vidul? Nu s-a facut mai frig?... N-auzim încă nimic din tărăboiul groparilor care-l îngroapă pe Dumnezeu? Nu ne izbeşte încă nimic din mirosul descompunerii divine? – şi dumnezeii se descompun! A murit Dumnezeu! Şi mort rămâne! Şi noi l-am omorât! Cum să ne consolăm noi, asasinii asasinilor? Tot ce-a avut lumea mai sfânt şi mai puternic până acum îşi varsă sângele sub

jungherele noastre – cine oare ne va șterge de acest sânge?... Oare măreția acestei fapte nu-i prea mare pentru noi? Nu trebuie să ne prefacem noi înșine în dumnezei, numai pentru a părea vrednici de ea? N-a existat nicicând o faptă mai mare – și oricine se va naște de-a pururi după noi își va avea locul, în virtutea acestei fapte, într-o istorie superioară oricărei istorii de până acum!»".

Mulțimea îl privește consternată, iar smintitul își continuă observațiile: „Această faptă continuă să le rămână [postdeiștilor] mai îndepărtată decât cele mai îndepărtate constelații – *și totuși ei au făcut-o!*". El își trântește de pământ felinarul ce aruncă noua lumină. Părăsește mulțimea adunată în piață, intră în bisericile ce-i ies în cale. În fiecare biserică intonează un recviem pentru sufletul lui Dumnezeu, mânuind cuvintele în așa fel încât să devină o parodie blasfematoare a recviemului pentru cei morți. Oamenii, deși nu mai cred în Dumnezeu, sunt ofensați de comportamentul lui și îl dau afară din bisericile lor.

„Oare ce altceva mai sunt aceste biserici, dacă nu cavourile și mormintele lui Dumnezeu?"[1]

În aceeași carte, Nietzsche testează o altă idee pe care o va dezvolta în filosofia sa ulterioară: că după moartea unui zeu statuia lui va continua să fie expusă timp de câteva secole într-o peșteră, unde va arunca în continuare, pe un perete, o umbră imensă și înfiorătoare. Zeul a murit, da. Dar, așa după cum este firea oamenilor, urmează profeția lui Nietzsche, va rămâne, milenii de-a rândul, umbra moralității pe care a împărtășit-o. Este misiunea dură a argonautului spiritului să învingă și umbra, ca și pe zeul propriu-zis[2].

Ambele povești așezau o grea povară pe umerii raționaliștilor din secolul al XIX-lea (precum Ree) care, după ce l-au omorât pe Dumnezeu, nu păreau să fi înțeles consecința acestui fapt: nu poți păstra conținutul etic al creștinismului fără aspectul său teologic. Materialistul rațional trebuia să se ocupe și de mutațiile provocate în puterea moralității. Aici se ascundea posibilitatea unor consecințe enorme și catastrofale pentru omenire. *Incipit tragoedia*, așa suna profeția lui Nietzsche de la finalul acestui pasaj: începe tragedia. Evenimentul ce avea să înceapă în vara anului 1882 era Festivalul de la Bayreuth. Urma să aibă loc premiera operei *Parsifal*, cea pentru care Judith Gautier îi uzurpase rolul de muză Cosimei. În calitatea sa de membru fondator al *Patronatsverein*-ului (Societatea Patronilor) din Bayreuth, Nietzsche avea dreptul să cumpere bilete. Lou își dorea foarte mult să meargă. Bayreuth devenise Parnasul contemporan, locul cel mai la modă unde, în iulie și august, se adunau cei puternici și celebri din toată Europa.

Parsifal este o repovestire a legendei creștine a Sfântului Graal, potirul din care a băut Christos la Cina cea de Taină. Regele Amfortas este ales să dezvelească potirul în ciuda faptului că nu este demn

de această sfântă misiune. A fost rănit grav într-o parte, cu o suliță, în timp ce atenția îi era distrasă de sexualitatea vrăjitoarei Kundry. (In prima versiune, Amfortas este rănit în zona genitală, dar ulterior a apărut această modificare pentru ca rana să aibă o poziție mai apropiată de cea a lui Christos.) Rana sângerează fară oprire. Cine dintre cavalerii Graalului este demn să oprească scurgerea sfântului sânge? Parsifal! Un idiot sfânt înțelepțit prin mila creștinească (o întorsătură a intrigii pe care Nietzsche, care disprețuia atât idioțenia, cât și mila, n-a putut-o aproba). Nietzsche știa deja libretul și mai știa și că nu vrea să meargă la Bayreuth să vadă și să asculte opera.

Acum trebuie să ne întoarcem cu cinci ani în urmă, când Nietzsche stătea cu Malwida la Vila Rubinacci, în Sorrento, în timp ce Wagner locuia în apropiere. În acea perioadă, sănătatea lui Nietzsche îl îngrijorase așa de tare pe Wagner, încât îi scrisese mai târziu medicului lui Nietzsche pentru a afla dacă nu cumva cauza era masturbarea excesivă. Elisabeth scornise legenda că ruptura finală dintre cei doi bărbați avusese loc în timpul ultimei lor plimbări la Sorrento. Dar, deși relațiile dintre ei se răciseră într-adevăr, din motive de incongruență intelectuală, nu avusese loc o ruptură propriu-zisă – cu ocazia Anului Nou, când 1877 îi ceda locul lui 1878, Nietzsche i-a trimis lui Wagner noua lui carte, *Omenesc, prea omenesc*, iar Wagner i-a trimis lui Nietzsche libretul la *Parsifal*, pe care tocmai îl finalizase. Cele două lucrări aproape că s-au intersectat la poștă. Nietzsche a comparat situația cu două săbii încrucișându-se-n aer.

I-a displăcut libretul din mai multe puncte de vedere. „Mai mult Liszt decât Wagner, spiritul Contrareformei... prea creștin, prea legat de un moment istoric... Fără carne și cu mult prea mult sânge. Sună de parcă ar fi o traducere dintr-o limbă străină."[3]

Lui Wagner i-a displăcut la fel de mult *Omenesc, prea omenesc*. În timp ce Wagner devenea din ce în ce mai credincios, Nietzsche se eliberase de „acei preoți ascunși, filosofii", în principal de Schopenhauer. Wagner a rămas un schopenhauerian devotat până la moarte. Nu exista nici o cale de reconciliere intelectuală.

În săptămânile care au precedat festivalul din 1882, când urma să aibă loc premiera operei *Parsifal*, Nietzsche a studiat partitura. I s-a părut fermecătoare. Vrăjitorul din Bayreuth nu-și pierduse magia. Nietzsche tânjea să asculte muzica interpretată, însă orgoliul nu-l lăsa să participe la Bayreuth fără o invitație personală din partea lui Wagner. Ar fi consimțit să meargă doar dacă ar fi fost invitat să meargă la operă în trăsura lui Wagner, așa cum facuseră la ceremonia așezării pietrei de temelie. A sperat și a așteptat, însă invitația după care tânjea nu a sosit niciodată.

Pregătindu-se pentru festival, Lou a reușit în sfârșit să scape de mama ei, care s-a întors la Sankt-Petersburg cumva ușurată, după

cum ne putem imagina. Înainte de a pleca, i-a transferat în mod oficial mamei lui Ree rolul de paznic al capricioasei sale fiice. Frau Ree a pornit împreună cu Lou spre bogatul domeniu al familiei, la Stibbe. Ree le-a urmat. Dorind s-o păstreze pe Lou doar pentru el, i-a comunicat peremptoriu lui Nietzsche că nu era destul loc ca să li se alăture şi el pe enorma proprietate.

Ree şi Lou deja se alintau ca nişte copii: ea era melcuşorul lui (*Schneckli*), iar el era căluţul ei (*Hüsung*). Împreună, scriau într-un „carnet-de-cuib" (un jurnal comun), în care notau evenimentele petrecute în timpul şederii lor în „cuibul" Stibbe. Mama lui Ree spunea că Lou este fiica ei adoptivă. Rămâi cu impresia că decizia era deja luată.

Nietzsche nu avea de gând să le dea cele două bilete pentru Bayreuth lui Lou şi Rée, ca să meargă acolo fără el. În schimb, era dispus să le ofere lui Lou şi surorii lui, Elisabeth. În mod sigur experienţa aceasta împărtăşită urma să le unească pe cele două femei într-o solidaritate spirituală ce putea apoi să fie adâncită şi consolidată. Cu acest ţel în minte, le-a invitat pe cele două să i se alăture după festival într-o mică vacanţă în splendidul sat Tautenburg, lângă Dornburg. Ree nu a fost inclus în invitaţie.

În timp ce aştepta realizarea acestui frumos plan, Lou îi trimitea scrisori seducătoare de la Stibbe. Linguşitoare, îi descria pe el şi pe Ree ca pe „doi profeţi, ai trecutului şi ai viitorului... Rée descoperă verdictul zeilor, în timp ce tu distrugi amurgul zeilor". În mod insinuant, îi povestea cum cărţile pe care el i le trimisese o amuzau în pat mai bine decât orice altceva. Treptat, şi scrisorile lui către ea şi-au pierdut din rigiditate. A recunoscut că, atunci când era singur, adesea îi rostea numele cu voce tare, doar pentru plăcerea de a-l auzi.

Ea i-a spus că acceptă să li se alăture lui şi surorii sale în vacanţa de la Tautenburg, aşa că el nu-şi mai încăpea în piele de bucurie.

„Tautenburg, 2 iulie 1882

Acum, cerul de deasupra mea e luminos! Ieri, la amiază, m-am simţit de parcă ar fi fost ziua mea de naştere. *Tu* ţi-ai dat acceptul, cadoul cel mai adorabil pe care mi-l poate oferi cineva acum; sora mea mi-a trimis cireşe; Teubner mi-a trimis pentru bunul de tipar primele trei pagini tipărite din *Die fröhliche Wissenschaft* [*Ştiinţa veselă*] şi, pe deasupra, tocmai terminasem chiar ultima parte a manuscrisului meu şi, prin urmare, a muncii mele din ultimii şase ani (1876-1882), întreaga mea *Freigeisterei* [gândire liberă]... Of, scumpă prietenă, de câte ori mă gândesc la ea, sunt înfiorat şi emoţionat şi nu-mi dau seama cum *am reuşit* s-o duc la bun sfârşit – mă las cuprins de autocompătimire şi de un sentiment de triumf. Pentru că este un triumf, unul total – dat fiind că şi sănătatea mea fizică a reapărut... toată lumea îmi spune că arăt mai tânăr ca niciodată.

Cerurile să mă păzească să nu fac prostii – dar de acum încolo! de fiecare dată când mă vei sfătui, voi înțelege *foarte bine* sfatul tău, așa că nu trebuie să te temi...

Al tău pe de-a-ntregul, F.N."

Noutățile despre sănătatea lui țineau mai mult de domeniul dorințelor decât de cel al realității. Când spunea că arată mai tânăr, bărbatul de 37 de ani nu făcea decât să se laude în fața tinerei de 21 – era un strigăt de triumf pentru că repurtase o victorie asupra lui Ree în lupta lor pentru dominație în triunghiul filosofico-erotic.

Elisabeth și Lou s-au întâlnit în Leipzig. Fiecare dorea să lase o bună impresie asupra celeilalte. Când au ajuns la Bayreuth, își vorbeau deja una celeilalte cu familiarul *Du*. Elisabeth închiriase pentru amândouă niște camere la aceeași pensiune. Nu se putea evada din această intimitate.

La Wahnfried erau recepții cu două-trei sute de persoane în fiecare seară, iar între ele aveau loc petreceri. Lui Elisabeth îi plăcea să creadă că e o prietenă intimă a Cosimei, însă a trebuit să realizeze în mod dureros că utilitatea ei domestică n-o îndreptățea la atenția Cosimei în acest context social elevat. De fapt, nimeni nu era interesat de sora lui Nietzsche, care începuse să îmbătrânească.

„N-am întâlnit încă prea multe persoane cunoscute", i-a scris mamei sale cu amărăciune, „dar cina a fost amuzantă, deși foarte scumpă. Ca o glumă, mâine vom mânca cu toții la masa vegetarienilor"[4].

Spre deosebire de ea, interesul exercitat de Lou era enorm. Tânără, frumoasă, aristocrată, plină de viață, bogată, cosmopolită, sigură pe sine și lipsită de inhibiții, era cunoscută drept unul dintre „spiritele libere" erudite ale Malwidei. Lou a mărturisit în scurt timp că acest spirit liber nu era doar o mimare a periculoasei doctrine, ci că-și propunea să o trăiască din plin. Bayreuthul o asculta cu respirația tăiată vorbind deschis despre cum avea să-și petreacă următoarea iarnă nepăzită, studiind și filosofând alături de Ree și Nietzsche. Le arăta oamenilor fotografia în care ea ridica biciul către spinările celor doi filosofi ai ei. Toate acestea au constituit un excelent subiect de bârfa în timpul festivalului. Dar scandalul nu s-a încheiat aici. Și mai multă rumoare a stârnit tema corespondenței vechi de cinci ani a lui Wagner cu doctorul lui Nietzsche, care ajunsese cumva să fie cunoscută. Nietzsche onanistul! Secretul răsuflase probabil pentru că Wagner, un tip ocupat, obișnuit să delege treburile, trimisese o parte dintre scrisorile pentru dr. Eiser prin Hans von Wolzogen, editorul *Bayreuther Blätter*[5]. Von Wolzogen, wagnerian și antisemit înfocat, nu avea timp de Nietzsche, pe care-l percepea cu gelozie ca fiind un trădător al Maestrului, din pricina abandonării apostazice a filosofului casei (Schopenhauer) și a cauzei sfinte (Bayreuthul), și care acum era, din câte se pare, legat de o fată lipsită de moralitate (Lou)

și de un „israelit" de o sexualitate îndoielnică (Ree). De cealaltă parte, Nietzsche nu ascunsese niciodată faptul că-l considera pe von Wolzogen o mediocritate din punct de vedere intelectual.

Solidaritatea spirituală întârzia să se dezvolte între Lou și Elisabeth. Lou își distrugea reputația, precum și pe a fratelui ei, arătând fotografia aceea ridicolă. Lou era o stricată nerușinată. Flirta cu toți bărbații pe care-i cunoștea. Silueta ei senzațională se datora fără îndoială „sânilor falși".

Cine știe cât de uluită a fost Elisabeth de răceala cu care au tratat-o foștii prieteni dezgustați sau jenați de zvonurile privind obiceiurile sexuale ale fratelui ei. Lou, căreia i se permitea să vină și să plece de la Wahnfried oricând voia, povestește că, atunci când se pomenea Nietzsche, Wagner devenea foarte agitat și părăsea încăperea, cerând ca acest nume să nu mai fie rostit în prezența lui. Este o reacție care ar putea dezvălui o conștiință încărcată.

Cu simțul ei infailibil de a depista omul momentului, Lou a început să flirteze de zor cu Paul von Joukowsky, hazliul artist homosexual în vârstă de 37 de ani care crease decorurile pentru *Parsifal*. Ca și ea, era pe jumătate german și pe jumătate rus. Aveau multe în comun, inclusiv interesul pentru spiritism, devenit cu mult mai interesant datorită convingerii lui Lou că drumul ei în viață era presărat de spirite malefice care o urmau peste tot și îi lăsau mesaje misterioase.

Poziția lui von Joukowsky la Wahnfried se datora portretului remarcabil de kitsch pe care li-l făcuse cu un an înainte Wagnerilor în rolul Sfintei Familii. Siegfried a primit rolul lui Isus, fetele erau Maria și îngerii, iar pictorul însuși era Iosif. Când Bocklin refuzase să creeze decorurile și „decorațiunile" pentru *Parsifal*, alegerea lui von Joukowsky fusese urmarea firească. Scenografia lui satisfăcea chiar și pasiunea lui Wagner pentru mătăsuri, satin, mii de flori și lumină roz. De fapt, a avut un asemenea succes, încât decorurile au fost reutilizate la Bayreuth în cele două sute și ceva de reprezentații, până când s-au stricat de tot, în 1934. Von Joukowsky cunoștea secretul scrisorilor. Dacă el i-a spus lui Lou sau dacă a auzit din altă parte nu știm, însă, date fiind circumstanțele, este improbabil să nu fi ajuns la urechile ei.

O altă cucerire facilă a lui Lou a fost Heinrich von Stein. În locul lui Nietzsche, von Stein primise poziția de preceptor al micului Siegfried. Schopenhauerian fervent (poziția o cerea), el și Lou s-au contrazis inițial pe teme filosofice, însă apoi s-au împăcat atât de bine, în ciuda acestor diferențe, încât von Stein a invitat-o să-l viziteze la Halle.

În mare, săptămâna petrecută la Bayreuth s-a dovedit a fi minunată pentru Lou și îngrozitoare pentru Elisabeth, care și-a vărsat toată furia, frustrarea și gelozia pe Lou în singura ei nuvelă[6]. Personajele nu sunt nici măcar superficial disimulate. Lou este poloneza „Fräulein

von Ramstein", cu o talie imposibil de subțire și un piept amplu care se datorează în mod evident căptușelii generoase. Are ochi holbați, părul creț și un ten gălbejit. Buzele roșii, pline ale gurii ei vorace, ca de anemonă, sunt în permanență sugestiv întredeschise. În ciuda tuturor acestor lucruri, este periculos de atrăgătoare pentru bărbați. Urâțenia ei snoabă îl seduce pe Georg, eroul povestirii – un Nietzsche într-adevăr deloc subtil mascat. Pe atât de inocent pe cât este de nobil, Georg crede în discursurile lui Fräulein von Ramstein despre dragoste, filosofie și *Freigeisterei*. El nu e deloc conștient de faptul că micuța trădătoare îi ținuse aceleași discursuri și flirtase la fel cu „un profesor de gramatică" (Ree). Din fericire, Georg realizează adevărul la timp și se căsătorește cu Nora, o fată bună, blondă, saxonă, cu o fire blândă, încântătoare: un autoportret idealizat al autoarei.

Nu e o capodoperă, însă trebuie admis că indignarea ce punea în mișcare povestea nu era cu totul nepotrivită: cât timp s-a aflat la Bayreuth, Lou l-a informat pe Ree despre tot ce se întâmpla. Acesta a înnebunit de gelozie din cauza lui Nietzsche și a lui von Joukowsky. I-a spus că nu avea deloc scrupule în a-l minți și a-l trăda pe Nietzsche sau pe orice alt bărbat care ar fi dorit-o. „Vei afla că sunt gelosul cel mai ridicol pe care l-ai cunoscut vreodată."[7]

Lou nu era excesiv de permeabilă la influența muzicii, dar Nietzsche era disperat ca ea să-i împărtășească pasiunea. A insistat ca ea să rămână și la a doua reprezentație a operei *Parsifal*. Asta i-a convenit foarte mult, însă, chiar înainte de cea de-a doua reprezentație, Elisabeth se săturase de comportamentul lipsit de pudoare al lui Lou. Picătura care a umplut paharul a fost când Lou i-a poruncit lui von Joukowsky să îngenuncheze în fața ei și să-i aranjeze poalele rochiei pe care o purta. Indignată, Elisabeth i-a trimis lui Nietzsche o telegramă, apoi a plecat spre Tautenburg. Nietzsche s-a grăbit s-o întâmpine la gară. Deși se aștepta să audă vorbe minunate despre Lou, a primit o litanie de plângeri.

Von Joukowsky și Heinrich von Stein nu voiau ca Lou să plece la Nietzsche și Elisabeth, la Tautenburg. Au implorat-o să rămână la Bayreuth. Malwida la fel. Nu anticipa decât necazuri în vacanța celor trei. Lou a rămas la Bayreuth, spunându-i lui Nietzsche că a căzut la pat din cauza unei răceli. El i-a trimis urări de însănătoșire grabnică. Dat fiind că nu a pomenit deloc de Elisabeth sau de alte lucruri neplăcute, Lou a considerat potrivit să abandoneze boala închipuită și i-a trimis o scrisoare fermecătoare în care-și exprima sincera recunoștință pentru grija pe care i-o arătase Elisabeth cât timp stătuseră împreună la Bayreuth. Nimic nu avea să stea în calea celor trei săptămâni de educație filosofică.

Neavând încotro, Elisabeth trebui să respecte planul. Dacă se retrăgea acum din rolul de paznic, smulgea și ultima frunză din copacul reputației familiei Nietzsche, lăsându-l complet desfrunzit.

Prins la mijloc, Nietzsche pur și simplu a implorat-o: „Vino. Sufar prea mult din cauză că te-am făcut să suferi. Vom suporta suferința mai bine împreună”[8].

Când a ajuns Lou, pe 6 sau pe 7 august, o aștepta Elisabeth. Soarta a facut ca pe drum, în trenul cu care venea de la Bayreuth, Lou să împartă compartimentul cu Bernhard Forster, învățătorul căruia Elisabeth căuta de zor să-i câștige bunăvoința și cu care spera să se mărite. Geloasă, Elisabeth a devenit acum convinsă că Lou încerca să-i fure și iubitul, și fratele. A avut loc o ceartă spectaculoasă. Cum putea Lou să flirteze cu orice bărbat îi ieșea în cale? Cum putea să târască prin noroi, în așa hal, respectabilul nume Nietzsche? Lou „a râs în hohote” auzind această întrebare și a răspuns: „Cine a murdărit primul planurile noastre de studiu cu dorințele sale josnice? Cine a început prietenia intelectuală când a văzut că nu mă poate avea în alt fel? Cine s-a gândit la concubinaj? Nobilul tău frate, cel cu intenții pure! Bărbații vor un singur lucru, și acela nu e prietenia intelectuală!”.

Elisabeth i-a răspuns cu superioritate că asemenea lucruri or fi ceva obișnuit printre rușii de rând, dar puse în legătură cu fratele ei cel curat la suflet erau pur și simplu ridicole. A cerut imperativ ca Lou să înceteze discuția asta indecentă. Lou i-a replicat că e obișnuită să poarte discuții mult mai indecente cu Ree, adăugând că Nietzsche îi sugerase că, dacă n-o poate avea de soție, ar fi mai bine să trăiască împreună într-o „căsătorie sălbatică” (*wilde Ehe*), dar, dacă Elisabeth credea că ea are planuri legate de fratele ei, greșea amarnic. Lou ar fi putut dormi o noapte întreagă în aceeași cameră cu el fără să se simtă câtuși de puțin ațâțată. Oroarea acestei remarci grosolane a facut-o pe Elisabeth să vomite. I s-au aplicat comprese[9].

Nietzsche aranjase ca ele să fie găzduite în casa vicarului din Tautenburg. El își luase, de fațadă, o cameră în casa țăranului din imediata vecinătate. În dimineața următoare certei, cei trei s-au întâlnit. Nietzsche i-a spus lui Lou ce îi povestise Elisabeth în legătură cu presupusele ei perfidii. Ea a negat pur și simplu totul. Nu se întâmplase absolut nimic. De fapt, acuzațiile lui Elisabeth nu aveau nici o bază reală. Elisabeth spune că lui Lou i s-a cerut atunci să plece, dar ea s-a prefacut că îi este rău și s-a dus să se întindă în pat.

Pentru a-și demonstra superioritatea, Elisabeth s-a apucat să facă plimbări înălțătoare prin frumoasele păduri, unde „adorabilele, săltărețele veverițe” o ajutau să-și recapete echilibrul. Între timp, Nietzsche își petrecea timpul tropăind în sus și-n jos pe scara din lemn a casei parohiale, care scârțâia, iar bubuiturile respective Lou le punea pe seama spiritelor malefice. Nu-l lăsa să-i intre în cameră, așa că el

îi strecura bilețele pe sub ușă. În cele din urmă, i s-a permis să intre ca s-o consoleze pe „împielițata" de Lou și să-i sărute mâna. Curând, ea se înzdrăvenise destul încât să se ridice din pat.

În următoarele trei săptămâni, Elisabeth a dat târcoale, a stat bosumflată, a admirat veverițele și s-a plâns în scrisori că este batjocorită în ciuda tuturor sacrificiilor sale, ridiculizată de fratele ei și înlocuită de Lou. Ceilalți doi făceau împreună lungi plimbări reconfortante prin clarobscurul liniștit al pădurii Tautenburg, el sub dubla protecție a cozorocului verde și a umbrelei de soare, iar ea a pălăriei și a unei eșarfe roșii. Când se întorceau în camera lui din casa țăranului, ea își răsucea eșarfa în jurul veiozei, astfel încât să îmblânzească lumina și s-o facă mai acceptabilă pentru ochii lui bolnavi. Stăteau de vorbă până în miez de noapte și chiar mai mult, ceea ce îl înnebunea pe proprietarul camerei lui Nietzsche, pentru că trebuia să rămână treaz ca s-o escorteze pe Lou înapoi la casa parohială. Iar vacile tot la răsăritul soarelui trebuiau mulse.

Amândoi povestesc cum stăteau de vorbă câte zece ore fără întrerupere. Nietzsche a devenit din ce în ce mai convins că-și găsise alter ego-ul, cealaltă jumătate a unicului și aceluiași creier. Singura inadvertență se afla în stilul în care scriau. Lou încă avea un stil hiperîncărcat de școlăriță emoționată, pe când stilul prozei lui Nietzsche îmbina precizia și concizia cu o vitalitate adesea șocantă, dionisiacă. Pe drept cuvânt, se considera unul dintre cei trei mari stiliști ai limbii germane, ceilalți doi fiind Luther și Goethe.

A schițat pentru ea un ghid stilistic:

Stilul trebuie să fie plin de viață.

Trebuie să știi exact ce vrei să spui înainte de a începe să scrii.

Adaptează-ți stilul la cel căruia îi este destinată scrierea.

Frazele lungi sunt semn de afectare. Doar cei cu respirație largă sunt îndreptățiți să scrie folosind fraze lungi.

În sfârșit, „Nu este politicos și nici inteligent să ne lipsim cititorul de cele mai evidente obiecții. Este foarte politicos și *foarte inteligent* să lăsăm în seama cititorului să se pronunțe asupra chintesenței înțelepciunii noastre"[10].

Interpretarea de către Lou a conversațiilor pe care le-au avut în cele trei săptămâni petrecute la Tautenburg a fost, practic, că nu au vorbit decât despre Dumnezeu. Ea a tras concluzia că Nietzsche era cel mai religios dintre ei pentru că era lipsit de Dumnezeu. Filosofia lui era pusă în mișcare de durerea ce reieșea de aici. Întreaga lui dezvoltare intelectuală deriva din pierderea credinței și avea legătură cu emoțiile ce însoțiseră moartea lui Dumnezeu. Posibilitatea de a găsi un soi de înlocuitor pentru dumnezeul pierdut îl obseda.

El îi vorbea despre darwinism. În trecut, îi explica el, măreția omului era pusă pe seama originilor sale divine. Calea aceasta era acum închisă, pentru că „la poarta ei stă maimuța, printre alte animale

înfiorătoare, și își rânjește colții amenințător, parcă spunând – nu înaintați în direcția asta!". Și așa omenirea avansa neobosită în direcții și sensuri opuse, în încercarea de a-și dovedi măreția[11]. Omul prețuia măreția umană deoarece credea că ea se bazează pe lepădarea animalității. Scopul era să nu mai fie considerat un animal. Sau, măcar, să fie considerat un animal superior, o ființă dialectică și rațională[12].

Era posibil ca intelectualismul poruncitor al omului să-i distrugă capacitatea de a fi fericit. Era posibil chiar ca omul să piară din cauza pasiunii sale pentru cunoaștere. Dar cine nu ar prefera prăbușirea omenirii unei decăderi a cunoașterii?[13]

I-a explicat că dorea să examineze și probabil să elimine aberația antropocentrismului. Fenomenele naturale nu ar trebui privite printr-o perspectivă umană mioapă și îngustă. În acest punct, el hotărâse că avea să-și rezerve un anumit număr de ani – probabil zece – pentru a studia științele naturale, fie la Universitatea din Viena, fie la Paris. De acum înainte, concluziile filosofice aveau să se bazeze pe observație empirică și pe experiment.

Au vorbit și despre eterna reîntoarcere. I-a spus că vrea să învețe cum să privească necesitatea ca frumusețe. „Astfel, am să fiu unul dintre cei ce înfrumusețează lucrurile. *Amor fati* [iubirea pentru propriul destin]: aceasta să-mi fie de-acum înainte iubirea! N-am de gând să port război cu urâtul. N-am de gând să acuz, n-am de gând să-i acuz nici pe acuzatori. Închiderea ochilor să-mi fie unica negație! Și, în modul cel mai general, n-am de gând să mai fiu vreodată altceva decât unul care spune da!"[14]

Să-ți iubești destinul, să-l accepți și să-l îmbrățișezi însemna să iubești și să îmbrățișezi doctrina eternei reîntoarceri. Asta nu însemna, insista el poznaș, să îmbrățișezi o pasivitate superstițioasă, astrologică sau un fatalism leneș, oriental, ci, dacă omul a ajuns să se cunoască pe sine însuși și să devină el însuși, atunci destinul trebuie îmbrățișat. Dacă ești posesorul unui caracter, atunci ai și experiențe tipice recurente. Dacă viața este o lungă linie ce se întinde din trecut până în viitor și tu te afli într-un punct al acestei linii, poziția respectivă e propria ta responsabilitate. Asta obligă sufletul conștient să spună da acestui moment și să fie pregătit să fie fericit că, pe spirala timpului, respectivul moment s-ar putea repeta iar și iar.

Trebuie să fii iute de picior; trebuie să dansezi. Viața nu e simplă. Dacă, într-o bună zi, omul va îndrăzni să construiască un element arhitectural corespunzător naturii sufletului, acel arhitect va trebui să ia drept model labirintul. Pentru a da naștere unei stele săltărețe, trebuie mai întâi să porți haosul înlăuntrul tău. Inconstanțele, răzgândirile și nevoia de uimire sunt o datorie. O părere fermă e o părere moartă, o minte hotărâtă e o minte moartă, mai lipsită de

importanţă decât o gânganie; trebuie zdrobită sub talpă şi distrusă total.

Observaţiile lui Lou despre cele trei săptămâni petrecute împreună sunt valoroase, deşi povestea ei este deformată de cei 12 ani care au trecut până ce a scris-o. Nimeni altcineva n-a mai petrecut vreodată trei săptămâni în care să fie îndoctrinat de el cu propria lui filosofie.

După trei săptămâni, Lou n-a mai suportat atâta intensitate. Pe 26 august, Nietzsche a însoţit-o la gară. La plecare, Lou i-a înmânat un poem, „O rugăciune către viaţă" („Gebet an das Leben"). El l-a pus pe muzică, exprimându-şi speranţa că aceasta va fi o cărăruie pe care amândoi să ajungă împreună în posteritate – alte căi rămânând de asemenea deschise.

Entuziasmat, dar nu tocmai empatic, Nietzsche a pus-o pe Louise Ott, femeia de care se îndrăgostise în timpul primei ediţii a Festivalului de la Bayreuth, să caute cazare pentru Treime la Paris. Fantezia lui era ca, atunci când aveau să fie împreună la Paris, să stea cu toţii în jurul pianului şi să asculte vocea de privighetoare a lui Louise interpretând poemul lui Lou „O rugăciune către viaţă", pe muzica lui.

Lou a fugit de la Tautenburg direct la „cuibul" Stibbe şi la Ree. În tot timpul acesta, ea îl ţinuse la curent cu episoade din „carnetul-de-cuib". Concluzia ei finală era că privise în abisul subiectiv al lui Nietzsche, unde găsise misticism de sorginte creştină redenumit dionisianism şi care nu era practic decât o mască pentru dorinţa sexuală. „La fel cum misticismul creştin (şi oricare altul) atinge senzualitatea religioasă cea mai crudă în momentele de înalt extaz, tot aşa forma ideală de iubire se întoarce mereu la senzualitate." Se întreba dacă asta nu ar fi un soi de răzbunare a animalităţii naturii umane asupra spiritualului şi dacă nu cumva asta era ceea ce o îndepărta de Nietzsche şi o apropia de Ree, care nu reprezenta o ameninţare sexuală.

În prima duminică de după plecarea lui Lou, Nietzsche s-a urcat în trenul de Naumburg, plecând la mama sa. Elisabeth a refuzat să-l însoţească. Avea ochii atât de umflaţi de plâns, spunea ea, încât nu-şi putea supune mama şocului de a o vedea în aşa hal.

El s-a adaptat imediat rolului de fiu devotat. Totul a mers bine până când a sosit o scrisoare de la Elisabeth, care povestea tot. A iscat o ceartă atât de spectaculoasă, încât Franziska l-a acuzat că e mincinos şi laş. Era o pată pe numele tatălui său; pângărise mormântul propriului tată. Cuvintele ei conţineau încărcătura stihinică a blestemului de mamă. Nu le-a uitat niciodată.

A fugit la Leipzig, gândindu-se cu amărăciune că încă suferea de ceea ce el numea „boala lanţurilor": un ataşament emoţional care-ţi atârnă de picioare pe drumul tău înspre a deveni ceea ce eşti.

„Mai întâi, îţi vine greu să te eliberezi de lanţuri; şi, în cele din urmă, trebuie să te eliberezi şi de eliberarea asta! Fiecare dintre

noi trebuie să sufere, deşi în feluri foarte diferite, de boala lanţurilor, chiar şi după ce a rupt lanţurile."[15]

Pentru a-i întâmpina cum se cuvine pe Lou şi Ree la Leipzig, a aranjat ca ei să participe la o şedinţă de spiritism. Amândoi credeau în aşa ceva. După şedinţă, plănuia să-i dea pe spate cu o argumentaţie impresionantă prin care desfiinţa absurdităţile spiritiste. Dar mediumul s-a dovedit a fi atât de incompetent, încât n-a mai avut pe ce să-şi exercite argumentele dinainte pregătite.

Treimea şi-a petrecut următoarele câteva săptămâni în apatie. Au mers la câteva concerte, dar în cea mai mare parte a timpului stăteau şi compuneau aforisme deştepte. Nietzsche a continuat să-i corecteze şi să-i cizeleze proza lui Lou, care nu-şi pierduse şi nu avea să-şi piardă niciodată tendinţa spre luxurianţă vagă şi supraîncărcare stilistică. Adnotările lui de pe marginile paginilor i se adresează de acum cu îndrăzneală pe numele de alint, *Marchen*, care înseamnă „basm", dar şi „fabulist".

Cei trei au scris aforisme în care se descriau unul pe celălalt. Aforismul care o descria pe Lou era aşa: „Femeia nu moare din dragoste, ci se usucă de dorinţă". Ree era descris prin: „Durerea cea mai mare este ura de sine". Pentru Nietzsche: „Slăbiciunea lui Nietzsche: suprasubtilitatea". Pentru Treimea întreagă: „Cel mai uşor desparţi doi prieteni printr-un al treilea"[16].

Schopenhauer vorbise despre o republică a geniilor ce ar fi format un soi de punte peste vâltoarea turbulentă a devenirii, dar nici unul dintre ei nu reuşea să traverseze puntea aceea. Nici unul dintre ei nu se comporta onest şi nici nu vorbea deschis. „Devenirea" fiecăruia se împiedica de pietroiul reprezentat de ceilalţi doi, fiecare afundându-se într-o prefacătorie din ce în ce mai adâncă. Sfânta Treime se transformase într-un triunghi lipsit de onestitate în care nici unul dintre ei nu se purta ca un spirit liber.

În anul acela, Nietzsche le declarase soţilor Overbeck că are de gând să iasă mai mult în lume şi să petreacă mai mult timp printre oameni. Se dovedise că până şi un asemenea grup mic, idealist precum o treime de aşa-zise spirite libere nu reuşea decât să-şi lege membrii cu noi lanţuri faurite din sentimente, resentimente şi obligaţii. Fiecare nou ataşament aducea cu el o nouă boală a lanţurilor.

Pe 5 noiembrie, Lou şi Ree pur şi simplu au dispărut. Nietzsche nu avea nici o idee ce se întâmplase sau de ce. Tot dădea târcoale cutiei poştale, nesigur în privinţa destinului său imediat, însă nu sosea nici o scrisoare. După ce au trecut astfel zece zile, s-a rupt de Leipzig şi a plecat la Basel, unde promisese să participe la petrecerea de aniversare a bunului său prieten, Franz Overbeck, care împlinea 45 de ani. Şi aici, tot cutia poştală a fost centrul lumii lui. A sosit vreo scrisoare? o întreba pe Ida Overbeck. Oare a rătăcit vreuna? Oare a pus-o aiurea? Oare ascundea ceva de el? Când a sosit clipa

să plece, Ida a fost extrem de impresionată de durerea din cuvintele lui de despărțire. „Așa că acum chiar cobor în deplină singurătate."

Câteva săptămâni mai târziu, vicleanul Rée i-a trimis lui Nietzsche o carte poștală în care îi reproșa în mod absurd că i-ar fi abandonat. Mereu iertător, mereu permisiv, Nietzsche a răspuns cu un mesaj de iertare către Lou: „sufletul mai înalt" acționa mereu dincolo de învinovățire și de reproș. Îi dorea să-și continue misiunea de „a face curat în ceruri", deși el simțea că toată demnitatea misiunii lui de-o viață fusese pusă sub semnul îndoielii de comportamentul ei.

Din noiembrie până în februarie a petrecut enorm de mult timp scriindu-i scrisori. Pe unele le trimitea, altele au rămas sub formă de ciornă. În ele ba o iubea, ba o ura, ba o disprețuia, ba o acuza, ba îi făcea reproșuri sau o insulta. Ea ar fi avut „dorința-de-plăcere rapace a unei pisici". Ea îi trimitea scrisori răzbunătoare, de școlăriță. Era o monstruozitate, un creier dotat cu un rudiment de suflet. Date fiind energia, voința și originalitatea minții sale, era destinată pentru ceva măreț; dată fiind moralitatea ei, avea probabil să ajungă la pușcărie sau la casa de nebuni.

Nu i-a mai văzut niciodată pe Lou și pe Ree. Aceștia nu plecaseră la Paris, așa cum credea el. Se ascunseseră de el câteva zile la Leipzig, înainte de a pleca la Berlin. Aici se stabiliseră într-un apartament cu o configurație identică cu cea închipuită de ea pentru Sfânta Treime: două dormitoare separate de un salon. Lou a înființat un salon literar care-l imita pe cel al Malwidei. Nu se distingea prin cine știe ce din punct de vedere literar, dar vibra de tensiune sexuală. Ree continua să se lupte cu dependența de jocurile de noroc și de întâlnirile la limită cu tineri, pe străzi, după miezul nopții. Apelativul lui Lou în salon era „Excelență". Lui Ree i se spunea „Domnișoara de onoare".

Lou a adus cu ea la Berlin exemplarul primit de la Nietzsche din *Omenesc, prea omenesc*, pe care Nietzsche îi scrisese un poem:

Dragă – zise Columb –, niciodată
Să nu te-ncrezi în altul din Genova!
Talazurile sărate le privește,
Apele-ndepărtate, adânci,

Ai lui îndrăgiți din zări îndepărtate-l
Momesc prin timp și spațiu necuprinse –
Deasupră-ne stea strălucе lângă stea.
În jur, eternitatea vuiește[17].

14

Tatăl meu, Wagner, a murit. Fiul meu, Zarathustra, s-a născut

Oare ce-ar mai fi de creat, dacă zeii – ar exista?

Ecce homo, „Așa grăit-a Zarathustra", secțiunea 8*

În noiembrie 1882, Nietzsche a plecat din Basel la Genova, locul nașterii lui Columb, care traversase oceane neexplorate pentru a descoperi o lume cu totul nouă. Unul dintre lucrurile care-l atrăgeau la Columb era că habar nu avusese dacă o să dea de uscat. Nici Nietzsche nu avea, într-adevăr, habar ce va găsi atunci când se împăuna cu proiectul de a călători spre India, așa cum făcuseră Alexandru cel Mare și Dionysos înaintea lui. Dat fiind răul lui cronic de mare, se referea pur și simplu la o călătorie metaforică înspre *terra incognita* a interiorului uman.

Starea lui generală de sănătate a fost extrem de proastă în iarna 1882-1883. În mod sigur nu-l ajuta nici faptul că lua doze uriașe de opiu în încercarea zadarnică de a aluneca într-un somn zbuciumat și de a anestezia durerea emoțională cauzată de ceea ce el numea ultimele zvâcniri agonizante legate de Lou. La jumătatea lui decembrie, le-a trimis lui Lou și lui Ree o scrisoare prin care cerșea atenție, spunându-le că luase o doză imensă de opiu și, „chiar dacă se va întâmpla într-o bună zi să-mi iau viața din cauza unei pasiuni sau a alteia, n-ar fi prea mare lucru de jelit..."[1]. Scrisori menționând supradoze de opiu sau sinuciderea au primit și Overbeck și Peter Gast: „Țeava unui pistol este acum pentru mine sursa unor gânduri relativ plăcute"[2] etc. Vechii lui prieteni știau de mult că sinuciderea trebuia privită mereu ca o posibilitate, și mai știau că nici o intervenție nu ar fi avut vreun rezultat.

---

* Ed.rom.cit., p. 169 (n.tr.).

Ajuns la Genova, noul Columb a descoperit că pensiunea care-i plăcea lui era ocupată, așa că a mers de-a lungul coastei, până a găsit un *albergo* micuț și ieftin în Rapallo. Schimbarea nu i-a afectat deloc imaginația creativă. Argonautul spiritului putea fi Columb pornind spre America sau putea fi Dionysos ori Alexandru plecând spre India la fel de bine din Rapallo, care lua locul, în imaginația lui, atât Genovei, cât și Greciei antice.

„Imaginează-ți o insulă din arhipelagul Greciei, acoperită în mod arbitrar cu păduri și dealuri, care din întâmplare ar ajunge într-o bună zi aproape de continent și nu s-ar mai putea întoarce de unde-a plecat. În stânga mea, golful Genova, până spre far. Are cu siguranță ceva grecesc în el... ceva pirateresc, neașteptat, marinăresc. Nu am trăit niciodată atât de mult într-o insularitate și o uitare autentică, precum Robinson Crusoe."[3] Acel *albergo* era curat, însă bucătăria era groaznică. Mai avea de așteptat până să mănânce o friptură decentă.

Stătea de două luni în Rapallo, când mama lui i-a trimis o scrisoare de Crăciun atât de excesiv de îmbibată de pioșenia de tip Naumburg, încât i-a dat curajul de a-i răspunde că avea să-i returneze următoarele scrisori nedeschise. Sosise momentul să scape de boala lanțurilor. Ruptura trebuia s-o includă și pe Elisabeth. Și-a instruit prietenii să nu spună familiei lui care era noua lui adresă. „Nu le mai suport. Aș vrea s-o fi rupt cu ele mai devreme!"

De Crăciun a stat singur. Învigorat probabil de ziua simbolică a nașterii și renașterii, a scris prima lui scrisoare în care privea cu nerăbdare spre viitor. Îi era adresată lui Overbeck. „Lipsa mea de încredere este acum enormă", s-a confesat el. „Dacă nu descopăr șmecheria alchimică prin care să transform această mizerie în aur, sunt pierdut. Aici am o ocazie splendidă de a demonstra că pentru mine «toate experiențele sunt folositoare, toate zilele sunt sfinte și toți oamenii sunt divini»!!!"[4]

Șmecheria alchimică nu putea fi descoperită decât de argonautul singuratic care era gata să eșueze pe țărmurile infinitului. „Singurătatea are șapte piei; nu mai trece nimic prin ea..."[5] Rezultatul a fost cartea *Așa grăit-a Zarathustra* (*Also sprach Zarathustra*), o odisee spirituală extatică, poetică, profetică prin lumea eticii moderne. Nu foarte diferită de călătoriile lui Gulliver sau de rătăcirile lui Sindbad ori Odiseu, cartea este o parabolă amplă preocupată de problemele timpurilor ei. Profetul persan antic Zarathustra coboară de pe munte după moartea conceptului de Dumnezeu, pentru a arăta că, dacă umanitatea se poate ridica la nivelul ei, moralitatea poate supraviețui într-o lume postdeistă atâta timp cât există onestitatea, consistența și curajul de a curăța pereții peșterii, care încă poartă înscrisurile de umbră ale unor credințe supranaturale.

Așa grăit-a Zarathustra nu era prima lucrare publicată de Nietzsche în care apărea profetul persan. Cartea lui anterioară, *Știința voioasă*,

se încheiase cu un lung pasaj aforistic intitulat „Incipit tragoedia" („Începe tragedia")[6] în care, în mod uimitor, a introdus un personaj numit Zarathustra, care nu fusese menționat deloc în carte. „Când Zarathustra ajunse la vârsta de treizeci de ani, și-a părăsit locul de baștină și lacul Urmi și a urcat în munți" – așa începe ultima secțiune din *Știința veselă*. Unde oare se afla pe pământ lacul Urmi? Despre ce munți era vorba? Cine era Zarathustra?

„Aici", continuă pasajul din *Știința veselă*, „s-a bucurat de spiritul și de pustnicia lui și zece ani n-a obosit de ele. În cele din urmă însă, inima lui s-a schimbat – și-ntr-o dimineață s-a sculat odată cu zorii, a pășit înaintea soarelui și i-a agrăit așa: «O, astrule mare! Ce-ar însemna fericirea ta, de nu i-ai avea pe cei cărora le dăruiești lumină? Zece ani ai tot urcat la văgăuna mea: fără mine, fără vulturul și șarpele meu, te-ai fi săturat de lumina și de drumu-ți; dar noi te-am așteptat în fiecare dimineață, ne-am înfruptat din belșugul tău și pentru asta te-am binecuvântat. Uite! Mi-e lehamite de înțelepciunea mea, precum albina care a strâns prea multă miere, am nevoie de mâini întinse către mine, aș dori să dăruiesc și să împărtășesc, până când cei înțelepți dintre oameni s-or bucura iarăși odată de prostia lor și săracii de bogăția lor. Pentru aceea trebuie să cobor în hău: cum faci tu seara, când asfințești dincolo de mare și-i duci și celuilalt tărâm lumină, o, astrule nespus de bogat – trebuie, asemenea ție, *să scapăt*, după cum spun oamenii la care am de gând să mă scobor»".

Această „scăpătare" pare să se refere la scăpătarea lui Nietzsche din perioada când scria *Știința veselă*, când coborâse cu bucurie de pe înălțimile singurătății pentru a-i împărtăși din preaplinul ideilor sale lui Lou, prin intermediul căreia „mierea" (înțelepciunea) lui avea să fie distribuită. Atunci când scria aceste rânduri, încă mai credea că-și găsise în ea primul discipol.

Pasajul continuă: „«Așa că binecuvântează-mă, ochiule pașnic, ce poți vedea fară pizmă chiar și o fericire mult prea mare! Binecuvântează pocalul gata să se verse, ca apa să-i curgă aurie și să ducă pretutindenea răsfrângerea desfătării tale! Uite! Pocalul acesta vrea iar să se golească și Zarathustra vrea iar să fie om.» – Așa început-a scăpătatul lui Zarathustra".

Aici se încheie *Știința veselă*, așa cum a fost ea publicată în 1882.

Varianta finală, așa cum o știm noi astăzi, conține revizuirile lui din 1887 ce includ o nouă introducere, o a cincea secțiune ce cuprinde 39 de aforisme adiționale și destul de multe poeme. Însă atunci când, în 1883, a scris prima parte din *Așa grăit-a Zarathustra*, cartea a pornit exact de unde se încheia *Știința veselă* originală, cea din 1882. Între cele două cărți o pierduse pe Lou și, prin ea, își pierduse discipolul pe care și-l alesese. *Faute de mieux*, rolul ei de vehicul ce urma să-i

poarte moştenirea avea să fie preluat de Zarathustra. Adesea, în afara cărţii, Nietzsche se referea la Zarathustra ca la propriul fiu.

De ce l-a ales Nietzsche pe Zarathustra? Zarathustra, numit şi Zoroastru, a fost un profet persan care a trăit probabil cândva între secolele al XII-lea şi al VI-lea înainte de Christos. Textul sacru al lui Zarathustra, *Zend-Avesta*[7], spune că zeii veneraţi de persanii antici erau malefici. Astfel, Zarathustra a venit cu o soluţie la problema răului, care nu a putut fi niciodată rezolvată de iudaism, creştinism şi islam, ai căror zei atotputernici erau pe de-a-ntregul buni. În zoroastrism, zeul luminii şi al bunătăţii este Ahuramazda (cunoscut şi sub numele Ormuzd). El este prins într-un etern conflict cu zeul întunericului şi al răului, Angra-Mainyu (Ahriman), şi cu ai săi *daevas*. La sfârşitul vremurilor, Ahuramazda va repurta o victorie finală, dar până atunci nu el este cel care controlează ceea ce se întâmplă. Prin urmare, zoroastrismul, spre deosebire de cele trei mari religii ale Cărţii, scapă de paradoxul unui Zeu atotputernic responsabil pentru ceea ce mulţi oameni consideră a fi un rău inutil[8].

Cei zece ani de singurătate petrecuţi de Zarathustra în munţi, între vârsta de 30 şi cea de 40 de ani, ar putea reprezenta deceniul post-Basel, de gândire independentă a lui Nietzsche, care adesea a meditat pe crestele înalte ale munţilor. Zarathustra are 40 de ani, la fel ca scriitorul Nietzsche atunci când coboară „printre oameni". El poartă focul, aşa cum purtase şi Prometeu focul ce avea să transforme culturi şi civilizaţii sau cum Sfântul Duh adusese cu el limbi de foc de Rusalii. Focul le oferă celor aleşi (celor iluminaţi) puterea de „a vorbi în limbi", adică de a folosi cuvinte ce sunt universal comprehensibile. Este un sinonim pentru înţelepciune şi pentru revelaţie. Focul lui Zarathustra are puterea particulară de a înscrie cu litere de foc sensuri în lipsa de sens generalizată a vieţii ce urmează morţii lui Dumnezeu. Doar gura lui (prin cea a lui Nietzsche) va fi prima care va înfrunta nihilismul, disperarea şi devalorizarea vieţii morale ce-şi atingea criza supremă în contextul materialismului secolului al XIX-lea.

Toţi zeii au murit, predică Zarathustra. Acum vrem ca supraomul să trăiască. Vă propovăduiesc supraomul. „Omul este ceva ce trebuie depăşit."[9]

Ce este omul? O corcitură între plantă şi vedenie. Ce este supraomul? E rostul pământului ce rămâne credincios pământului. El nu dă crezare celor ce-aruncă sământa nădejdii suprapământene: ei sunt dispreţuitori ai vieţii şi mor otrăviţi ei înşişi.

Supraomul ştie că tot ceea ce pare crud, aleatoriu sau dezastruos nu este o pedeapsă trimisă de nici un veşnic păianjen al raţiunii, de deasupra, pentru a-l pedepsi pe păcătos. Mai curând, viaţa este locul unde dănţuie-ntâmplările zeieşti[10]. Rostul trebuie găsit spunând „da" întâmplărilor zeieşti în locul unde dănţuie ele.

Zarathustra le spune sătenilor că omul este o punte, iar nu un sfârşit. În asta stă măreţia omului. Omul este între animal şi supraom, o funie peste un hău.

Auzind acestea, primul discipol al lui Zarathustra iese din mulţime şi încearcă să treacă peste hău păşind pe funia întinsă. Un măscărici sare şi-l răstoarnă pe discipol, iar acesta cade şi se zdrobeşte de pământ. Zarathustra ia trupul primului său discipol, cel care mersese pe funie, pentru a-l înmormânta. Mulţimea îl batjocoreşte. Cu toate acestea, el este hotărât să le arate podul curcubeu ce se întinde nu spre Walhalla, sălaşul zeilor, unde ducea podul lui Wagner, ci spre starea în care devii supraom.

El face asta dăruindu-le beatitudinile lui (în număr de 18; Isus dăruise opt). Nu sunt porunci şi au un caracter mistic impenetrabil. Prima spune aşa: „Mi-s dragi cei ce nu ştiu să trăiască decât scăpătând, căci ei sunt aceia care trec dincolo". Iar ultima: „Dragi mi-s toţi cei care sunt ca picurii grei, scurgându-se unul câte unul din nourul negru ce atârnă peste oameni: ei vestesc venirea fulgerului şi, vestitori fiind, i-aşteaptă pieirea"[11].

Soarele e la nămiază şi el se bucură de timpul petrecut cu lighioaiele lui. Vulturul este „cea mai mândră vietate sub soare", iar şarpele se ţine încolăcit ca un inel după gâtul vulturului. Şarpele este „cea mai ageră la minte vietate sub soare". Nietzsche şi-a ales adesea vulturul ca fiind reprezentativ pentru el însuşi, iar şarpele pentru Lou (şarpele este feminin, iar el foloseşte acelaşi cuvânt, ***klugste***, pentru înţelepciunea lui Lou şi pentru cea a şarpelui). Cele două animale, laolaltă, au o însemnătate şi mai mare pentru el. Ele readuc la lumină multe simboluri, inclusiv premoniţia fatală ce a anunţat căderea Troiei (ce poate simboliza căderea oricărei doctrine sau civilizaţii) când Apollo, printr-un şarpe, a blestemat-o pe Casandra care, asemenea lui Nietzsche, era binecuvântată cu darul profeţiei. Blestemul Casandrei, ca şi al lui Nietzsche, era ca spusele sau previziunile sale să nu fie crezute.

Povestea este acum abandonată şi Nietzsche ne oferă în schimb 22 de discursuri aforistice pe teme mergând de la virtutea individuală la ceea ce constituie nelegiuire sau ce înseamnă o moarte liberă. Lista completă cuprinde:

Despre cele trei preschimbări
Despre catedrele virtuţii
Despre sălăşluitorii lumii din dosul lumii
Despre dispreţuitorii trupului
Despre bucurii şi patimi
Despre învineţitul de nelegiuit
Despre citit şi scris
Despre arborele de pe munte

Despre cei ce predică moartea
Despre război şi ceata războinicilor
Despre noul idol
Despre muştele pieţei
Despre neprihănire
Despre prieten
Despre o mie şi un singur ţel
Despre iubirea aproapelui
Despre calea creatorului
Despre bătrânele şi tinerele
Despre muşcătura de năpârcă
Despre copil şi căsnicie
Despre moartea liberă
Despre virtutea care dăruie

Discursurile ne prezintă ideile lui Nietzsche despre aceste teme, îmbibate în limbajul arhaic, biblic al alter ego-ului său, Zarathustra.

Deloc surprinzător, ţinând cont de experienţele sale recente, femeile au parte acum de un tratament extrem de dur, contrastând izbitor cu blânda înţelegere pe care le-o arătase în *Ştiinţa veselă*. Nu e mai bine să cazi în mâinile unui criminal decât în visele unei femei pline de dorinţă? se întreabă el. Şi apoi celebrul: „Te duci la femei? Să nu îţi uiţi de bici!"[12].

„Despre moartea liberă" este probabil secţiunea cea mai revoluţionară pentru acele vremuri. Învăţătura creştină considera sinuciderea un păcat de neiertat. Sinucigaşii erau înmormântaţi în pământ nesfinţit, în afara cimitirului. Acest lucru simboliza excluderea eternă a sufletului lor din Rai. Însă Nietzsche sugerează opţiunea eutanasierii voluntare a celor ce trec prin dureri insuportabile, a celor ce realizează că orice calitate a vieţii lor a dispărut sau a celor care simt pur şi simplu că le-a sunat ceasul. El recomandă ca acestora să li se permită să-şi ia viaţa de bunăvoie, fară a mai fi măcar vorba de crimă sau de eternă damnare.

Fiecare dintre cele 22 de discursuri oferă modelul unei vieţi onorabile şi sincer dedicate idealului de supraom, care este nonreligios, independent, autodisciplinat şi creativ. Fiecare dintre ele se încheie cu vorbele „Aşa grăit-a Zarathustra". Cartea se încheie într-o notă optimistă, extatică şi de-o obscuritate tipică:

„Şi marea amiază-i atunci când omul, la mijloc de drum, se află între animal şi supraom şi-şi prăznuieşte clina către asfinţit ca pe cea mai mare nădejde a lui: căci este calea către o nouă dimineaţă.

Atuncea binecuvânta-se-va singur acela ce scapătă, ca să fie unul ce trece dincolo; şi soarele cunoaşterii sale sta-va drept deasupră-i la amiază.

«Murit-au zeii toți: acuma noi voim ca supraomul să trăiască» – aceasta să ne fie cândva, la marea amiază, ultima voință!

Așa grăit-a Zarathustra".

Cartea este mică, abia dacă are o sută de pagini. Cadențele ei sunt poetice, repetitive, hipnotice, rapide și dinamice. Spunea că a scris-o – sau că ea l-a scris pe el – în zece zile de inspirație extatică și de revelație. De fapt, i-a luat probabil un pic mai mult, aproape o lună.

Pe 14 februarie 1883, i-a trimis-o editorului său, Schmeitzner, descriind-o în scrisoarea însoțitoare ca pe o „a cincea evanghelie". S-a dus de la Rapallo la Genova ca s-o trimită, fie pentru plăcerea de a o lansa de la locul potrivit în călătoria ei simbolică, fie datorită avantajelor oferite de serviciile poștale rapide din Genova. Cât timp s-a aflat acolo, a aflat dintr-un ziar că Wagner murise cu o zi înainte. A luat acest lucru ca pe un semn rău-prevestitor, o conexiune supranaturală: altă pereche de săbii ce se-ncrucișau în aer. Denaturând puțin adevărul, a afirmat că secțiunea finală fusese încheiată exact în ora sacră când Richard Wagner murea la Veneția.

Sufletul lui Wagner plecase să se întâlnească cu ceilalți argonauți ai spiritului. Și Wagner fusese odinioară înfășurat în cele șapte rânduri de piei ale profetului vizionar. Acum, că murise, acel Wagner de odinioară, mai pur, putea fi recuperat. Nietzsche era așadar îndreptățit să spună că *Așa grăit-a Zarathustra* este un nou *Inel*. Tatăl lui, Wagner, murise; fiul lui, Zarathustra, se năștea.

Discreția și generozitatea spirituală ale lui Nietzsche sunt dovedite de faptul că, după cum a dezvăluit într-o scrisoare către Franz Overbeck, la o săptămână după moartea lui Wagner, știa de ceva vreme despre nenorocita corespondență a lui Wagner cu medicii lui. „Wagner a fost de departe ființa umană *cea mai completă* pe care am cunoscut-o și *datorită acestui lucru* a trebuit să îndur multe timp de șase ani. Dar între noi a intervenit ceva ca o ofensă teribilă; și s-ar fi putut întâmpla ceva oribil dacă el ar mai fi trăit."[13] Pe 21 aprilie i-a scris mult mai pe șleau muzicianului Peter Gast: „Wagner este plin de idei răutăcioase, dar ce spui de faptul că el a purtat corespondență (chiar cu medicii mei) exprimându-și *convingerea* că schimbările gândirii mele erau consecințe ale unor excese împotriva firii, cu aluzii la pederastie?". Câteva luni mai târziu, în iulie, i-a pomenit și Idei Overbeck de „îngrozitoarea trădare răzbunătoare" ce-i ajunsese la urechi cu un an înainte.

Fusese, într-adevăr, trădat îngrozitor și umilit public, nu doar de Wagner, ci și de Lou și Ree.

Când a primit *Zarathustra*, editorul lui nu a salutat cartea ca pe o a cincea evanghelie. De fapt, n-a dat nici un semn că ar tipări cartea. Când Nietzsche a început să pună întrebări, Schmeitzner a

dat vag vina pe întârzierile tipografilor. Nietzsche a răspuns printr-un bilet sarcastic, afirmând că Schmeitzner ar fi avut bani să plătească tipografiile dacă nu i-ar fi risipit pe broşuri antisemite. Mesajul acesta nu a produs rezultatul scontat.

Nietzsche era dezamăgit, epuizat şi însingurat. În plus, era probabil subnutrit, dat fiind că el căuta cele mai ieftine meniuri din oraş şi probabil că lua prea multe medicamente. Se îndopa cu medicamente periculoase, scria reţete şi le semna „Dr. Nietzsche". Farmaciştii italieni îi dădeau tot ce voia.

Simţea o scârbă acută faţă de propria persoană: „Nu am putut uita nici măcar o clipă, de exemplu, că mama mi-a spus că l-am făcut de ruşine pe tatăl meu mort... Mi s-a năruit întreaga viaţă în faţa ochilor: toată viaţa asta stranie, secretă, trăită deliberat în izolare, ce face un pas înainte din şase în şase ani şi de fapt nu vrea nimic altceva decât să facă acest pas, în timp ce tot restul, toate relaţiile mele umane, trebuie să se mulţumească cu o mască a mea şi eu trebuie să fiu încontinuu victima unei vieţi cu totul ascunse. Am fost mereu supus celor mai crude coincidenţe – sau, mai curând, eu sunt cel care a transformat mereu coincidenţa în cruzime... Sunt într-o stare proastă. În jurul meu este iarăşi noapte. Mă simt de parcă fulgerul ar fi lovit. Inevitabil, o să mă fărâmiţez, dacă nu se întâmplă ceva – n-am nici o idee *ce*"[14].

Nu vedea rostul vieţii, dar se simţea obligat să se ridice la înălţimea bătrânului Laocoon, cel care a pornit la luptă împotriva şerpilor. Dar, dacă trebuia să trăiască, nu voia să aibă nimic de-a face cu oamenii. Chiar şi cazarea într-un mic *albergo* ori în căsuţa unui ţăran i se părea că implică prea multă prezenţă umană pentru el. „Nu există limite pentru liniştea, altitudinea, solitudinea de care am nevoie în jurul meu pentru a-mi auzi vocile interioare. Aş vrea să am destui bani ca să-mi construiesc un soi de cuşcă de câine ideală în jurul meu – adică o casă din lemn, cu două camere, care s-ar afla pe o peninsulă ce înaintează în lacul Sils şi pe care se afla odinioară un fort roman."[15]

Cuprins noaptea ba de frisoane, ba de sudori, febril şi suferind constant de oboseală cronică, nu avea poftă de mâncare şi îşi pierduse simţul gustului. „Vechea durere de cap" îl chinuia de la 7 dimineaţa până la 11 noaptea. Nereuşind să-şi găsească un încălzitor pentru camera din Rapallo, Nietzsche s-a mutat înapoi la Genova. Spera, în mod nelămurit, să-l scoată cineva din Europa, convins că geografia şi clima erau de vină pentru suferinţele lui fizice şi mintale. Considerându-se, ca de obicei, „victima unei perturbaţii *în natură*", acum dădea vina pe vulcanul Etna pentru problemele pe care înainte le pusese pe seama electricităţii norilor. Fluxul energetic al vulcanului, care tot mârâia şi ameninţa să erupă, era vinovat pentru

simptomele lui fluctuante[16]. Găsea alinare în ideea aceasta. Îl ajuta să nu mai dea vina pe oameni pentru nenorocirile lui.

În această stare de slăbiciune fizică și mintală, a cedat în fața unei tentative stângace de împăcare a lui Elisabeth. În scurt timp, aceasta l-a făcut robul versiunii ei edulcorate asupra trecutului recent. El era victima total nevinovată a viperei de rusoaică și a „evreului Ree". El i-a spus că era gata să-și facă „iar ordine în relațiile umane, cumva date peste cap acum, începând cu tine. Cât despre mașina de scris, e stricată, ca tot ce trece prin mâinile oamenilor slabi, fie mașini, fie probleme, fie Lou"[17].

Încă aștepta ca Schmeitzner să publice *Zarathustra* și a rugat-o pe Elisabeth să intervină. Ea a izbândit acolo unde el dăduse greș, probabil pentru că Schmeitzner știa că și ea este antisemită. La rândul ei, Elisabeth l-a convins pe Nietzsche să i se alăture într-o foarte jenantă campanie de epistole trimise autorităților în care cerea ca Lou să fie expulzată din Germania și trimisă înapoi în Rusia, pe motive de imoralitate. De fapt, campania a avut consecința neprevăzută de a o transforma pe Lou într-o scriitoare. Ea și-a dat seama că, dacă ar fi fost etichetată drept persoană imorală, asta ar fi însemnat retragerea pensiei pe care o primea din Rusia. Aceasta era unica ei sursă de venit, așa că și-a pus în cap să facă bani din scris. A produs un *roman-à-clef* autobiografic intitulat *Im Kampf um Gott* (*Luptând pentru Dumnezeu*). Personajul Nietzsche este un ascet pasionat de castitate și de curve. Lou însăși este o curtezană de lux și „o sclavă a naturii ei inferioare descătușate". Ree este protectorul ei, „Contele". Cartea se încheie cu sinuciderea ei prin otrăvire. Povestea picantă a seducției este punctată de lupta filosofică a personajelor în încercarea de a găsi un soi de rost religios ori nonreligios în lume. Când Nietzsche a citit cartea, doi ani mai târziu, a recunoscut „în ea o sută de ecouri ale discuțiilor noastre de la Tautenburg"[18]. Lou chiar o botezase pe fată Märchen, numele special pe care i-l dăduse el.

Planul lui Elisabeth de a o deporta pe Lou a dat greș. Fără a se descuraja, s-a lansat într-o campanie menită să-l rupă pe fratele ei de „*israelitul* Ree". Nietzsche se vindecase de mult de Reealism în filosofia lui. Învățase arta scrierii aforistice de la Ree, însă depășise faza materialismului acestuia. Acum Ree i se părea un om fără idealuri, fără scop, fără obligații și instincte, mulțumit să fie însoțitorul lui Lou, dacă nu chiar sclavul ei.

Elisabeth a provocat ruptura, spunându-i că Ree fusese cel care îi sugerase lui Lou că planurile de formare a Treimii se bazaseră întotdeauna pe dorințele concupiscente, inferioare ale lui Nietzsche de a avea o „căsnicie sălbatică". Nietzsche a crezut-o și a început să fie măcinat de gândul că Ree trădase prietenia lor ridiculizându-i filosofia în fața lui Lou și întorcând-o împotriva lui. Autocompătimirea

şi suspiciunile s-au accentuat. I-a scris lui Ree, acuzându-l că ar fi fost un nemernic insidios, un mincinos de cea mai joasă speţă, iar pe Lou că ar fi fost portavocea, oribila portavoce a ideilor lui. Lou era o calamitate, o maimuţă sterilă, murdară şi împuţită cu sâni falşi. (Recunoaştem mâna lui Elisabeth în referinţa la sânii falşi.) După aceste acuzaţii nebuneşti, fratele lui Ree, Georg, l-a ameninţat pe Nietzsche că îl dă în judecată pentru calomnie şi l-a provocat la un duel cu pistoale. Din fericire, nu s-a ajuns până acolo.

„Nu am urât pe nimeni până atunci", i-a scris lui Elisabeth, „nici măcar pe Wagner, ale cărui perfidii au mers mult mai departe decât orice a făcut Lou. Abia acum mă simt cu adevărat umilit"[19].

15

Numai acolo unde sunt morminte sunt şi învieri

În cea de-a doua parte [din *Zarathustra*] am dansat de bucurie, aproape ca un saltimbanc. Detaliile conţin o cantitate impresionantă de experienţă şi suferinţă personală ce-mi este inteligibilă doar mie – sunt anumite pagini din care-mi părea că se scurg picături de sânge.

Scrisoare către Peter Gast, trimisă de la Sils Maria, sfârşitul lui august 1883

Oricât de mult ar fi promovat spiritele libere, Malwida nu putea ierta comportamentul reprobabil al lui Lou. Luându-i partea lui Nietzsche împotriva fostei sale protejate, l-a invitat la Roma, ca să se recupereze. El şi-a pregătit cufărul greu, plin cu cărţi, care acum cântărea 104 kilograme şi era botezat „diformitatea". A ajuns pe 4 mai 1883 pentru a se întâlni cu Elisabeth, care continuase să facă eforturi pentru a dezvolta relaţii mai strânse cu fratele său.

Elisabeth şi Malwida nu s-au considerat niciodată rivale. În luna următoare, l-au îngrijit împreună aşa de bine pe Nietzsche, încât acesta a renunţat să mai ia picături de clorhidrat împotriva insomniei. Pe banii Malwidei, au facut excursii tămăduitoare prin peisajele primăvăratice din *campagna* din jurul Romei, cu flori sălbatice, gospodării rustice şi mici urme ale unor ruine. Când trăsura îi ducea uruind înapoi la muzeele Romei, dintre toate artefactele pe care le văzuse, Nietzsche a fost cel mai impresionat de două busturi virile, ale lui Brutus şi Epicur, şi de două peisaje pictate de Claude Lorrain[1] ce evocau cu nostalgie Epoca de Aur. Aceste pânze fuseseră la rândul lor inspirate de excursiile facute de pictor în *campagna*.

Absurditatea faptului că autorul care afirmase că Dumnezeu a murit îşi găsea hrana spirituală chiar în fortăreaţa Bisericii Catolice nu-i scăpa lui Nietzsche. Le supăra pe cele două femei spunând din

când în când că el este Antichristul. Era scârbit de imaginea oamenilor care urcau treptele bazilicii San Pietro în genunchi şi a folosit-o ca simbol al idioţeniei religioase atunci când a scris următoarea parte din *Zarathustra*[2].

A venit luna iunie. Roma a intrat în monotonia ei statornică, sub căldura apăsătoare. S-a gândit să petreacă vara în Ischia, asemenea unui roman din Antichitate; dar până la urmă el şi Elisabeth au plecat la Milano, unde s-au despărţit, Nietzsche continuându-şi călătoria spre Sils Maria. A fost o schimbare de planuri foarte inspirată. Peste o lună, Ischia a fost lovită de un cutremur care a ucis mai bine de două mii de oameni.

Nietzsche gândea cel mai bine în aer liber. Locul era de o importanţă vitală pentru el. În ziua când a sosit la draga lui căsuţă de munte, a salutat cu bucurie locul: „Aici muzele mele trăiesc... regiunea asta e sânge din sângele meu, ba chiar mai mult de atât"[3]. Asta l-a făcut să descrie procesul inspiraţiei care, pentru el, era legat inextricabil de spiritul locului:

„Oare există cineva, la sfârşitul secolului XIX, care să aibă o noţiune clară despre ceea ce poeţii epocilor puternice numeau *inspiraţie*? Dacă nu, vreau s-o descriu eu. Purtând în sine chiar şi cel mai mărunt rest de superstiţie, e greu de presupus că omul ar şti să respingă realmente închipuirea de a fi doar o încarnare, doar un instrument, doar un medium al unor puteri superioare. Noţiunea de revelaţie, în sensul că, brusc, devine *vizibil*, audibil cu nespusă siguranţă şi fineţe, ceva care te zguduie şi te întoarce pe dos în adâncurile tale nu face decât să descrie pur şi simplu o stare de lucruri. Auzi, nu cauţi: primeşti, nu te întrebi cine e cel care dă; asemeni unui fulger luminează un gând, cu necesitate, fară nici o ezitare în formă – niciodată nu am avut de ales. Un extaz, a cărui imensă tensiune se dizolvă uneori într-un torent de lacrimi, în timpul căruia pasul fie se repede fară să vrea înainte, fie devine lent; o stare de deplină pierdere a controlului asupra ta... Totul se întâmplă involuntar în cea mai mare măsură, dar ca într-o furtună a unui sentiment de libertate, de necondiţionare, de putere şi de divinitate... Aceasta este experienţa mea în legătură cu inspiraţia; nici nu mă îndoiesc că trebuie să te duci înapoi cu milenii ca să găseşti pe cineva îndreptăţit să spună *este şi a mea*"[4].

A doua parte din *Zarathustra* „a primit-o" în cele zece zile dintre 28 iunie şi 8 iulie 1883. „Toate părţile concepute în marşuri forţate; certitudine absolută, de parcă fiecare gând mi-ar fi fost dăruit."[5]

Ca şi prima parte, este împărţită în secţiuni mici, intens comprimate, pe care reuşea să le organizeze în timpul plimbărilor lui de patru sau şase ore şi apoi să le treacă în carnete fară nici un ajutor practic. Peisajul inspiraţiei lui urma cărarea din jurul celor două

lacuri, Silvaplana și Silsersee, a căror apă de un turcoaz intens alcătuia postamentul tremurând al proeminenței luminoase a unor munți prăpăstioși încununați de zăpezi eterne. Era o lume perfect izolată și autosuficientă din care Nietzsche a continuat să spună povestea lui Zarathustra, al cărui sălaș era pe malul lacului Urmi și care pleca să-și caute singurătatea în munți și își numea cuvântările sale aforistice piscuri sau vârfuri de munte.

Nietzsche nu prea reiese din paginile lui *Zarathustra II* ca exemplificare a propriului ideal: „optimistul" care a reușit să-și repudieze gelozia și dorința de răzbunare transformând pe „a fost așa" în „mi-am dorit să fie așa". *Zarathustra II* e plin de aluzii la Lou și Ree. Este presărat cu izbucniri subite, furioase în care-și acuză dușmanii că îl ucid. Acestea nu au nici un sens în cadrul poveștii din carte.

În secțiunea intitulată „Despre tarantule", Lou și Ree sunt în mod limpede identificați cu tarantulele ce poartă pe spate simbolul Treimii. „Dumnezeiește de sigur și frumos", când îl înțeapă, tarantula îi ia sufletul și-l face să intre în vârtejul răzbunării[6].

Textul este întrerupt de trei poeme. Pe primul, „Cântecul noptatec", îl scrisese cu ceva timp în urmă, când era la Roma și excursiile cu trăsura prin peisajele arcadiene din *campagna* îi treziseră regretul că se află la așa distanță-n timp de epoca eroilor, nostalgia trecutului și dorința de dragoste.

În al doilea poem, „Cântecul de joc", Zarathustra vede niște fete dansând pe-o pajiște. El îl trezește pe Cupidonul adormit, care dansează laolaltă cu fetele. Viața îi vorbește în cuvinte pe care Lou le folosise cu el, spunându-i că e doar o femeie, și nu una virtuoasă. Femeia, prin natura ei, este nestatornică, sălbatică și schimbătoare, îi spune ea, și femeia se bucură de toate astea. Dar bărbații tânjesc după profunzime, fidelitate și taină la o femeie, așa că le dăruiesc pe femei cu aceste virtuți și caută ceea ce și-au imaginat.

El îi reproșează că, atunci când i-a încredințat secretul lui cel mai mare, ei nu i-a păsat câtuși de puțin. „Așa vasăzică stau lucrurile între noi trei... Schimbătoare-i și-ndărătnică; ades am zărit-o mușcându-și buzele și pieptănându-și părul în răspăr. Poate că-i răutăcioasă și prefăcută, ce mai? o muiere; dar, tocmai când se vorbește de rău pe sine însăși, ispitește cel mai mult."*

Cel de-al treilea și ultim poem, „Bocetul", se deschide cu priveliștea din fața ferestrei sale din Veneția, ce dădea spre Insula Morților. În mormintele ei se află îngropate tinerețea lui, dimpreună cu „gingașele minuni înstrăinate" și cu „cântătoarele păsări ale nădejdilor"** sale.

---

* *Așa grăit-a Zarathustra*, II, „Cântecul de joc", ed.rom.cit. vol. 5, p. 106 (n.tr.).

** *Ibidem*, „Bocetul", ed.rom.cit. vol. 5, p. 108 (n.tr.).

Își blestemă dușmanii care i-au scurtat veșnicia și i-au răpit nopțile, condamnându-l la chinul fără de somn. Când a terminat cartea, a fost uimit de cât de autobiografic era textul. A fost surprins să vadă că din pagini picură sângele lui, dar a rămas convins că numai el ar putea observa lucrul ăsta[7]. În următoarea carte avea să dezvolte ideea că orice filosofie (nu doar a lui) este autobiografie.

Lou își dorea să aranjeze o întâlnire, dar nu cuteza s-o facă direct. Știind că Nietzsche era în Sils Maria, ea și Ree s-au cazat în sătucul Celerina, din apropiere. Călătoreau împreună cu o cunoștință relativ recentă, un tânăr pe nume Ferdinand Tonnies, care era uimit că fusese acceptat ca al treilea membru al Treimii. Tonnies avea să devină până la urmă unul dintre fondatorii sociologiei germane, dar în acel moment toată gloria și toate cărțile lui nu existau încă, iar el nu era decât un mucos emoționat care se simțea privilegiat și tulburat de faptul că ocupa a treia cameră din hotel.

Nietzsche nu-l văzuse niciodată pe Tonnies, așa că Lou și Ree l-au trimis la Sils Maria cu ramura de măslin. Dar când l-a văzut pe Nietzsche la plimbare, baricadat în spatele obișnuitelor lui armuri greoaie care-l apărau de lumina soarelui și de electricitatea norilor, apoi învăluit și în „singurătatea azurie în care trasez cercuri în jurul meu și granițe sacre"*, Tonnies nu a îndrăznit să-l abordeze. Așa că vara a trecut fără reconciliere.

Trecerea timpului îmblânzea deja ura lui Nietzsche față de Lou. Îi deschisese ușa. Îi arătase funia suspendată peste prăpastie, iar ea aproape că avusese curajul să pășească. Deși nu se ridicase la înălțimea provocării supreme, ea fusese cea care se apropiase cel mai mult de înțelegere și rămăsese animalul cel mai inteligent pe care-l cunoscuse el vreodată. Dacă era să rămână fidel ideii sale legate de eterna reîntoarcere, care cerea ca, privind spre trecut, să transformi orice „a fost" în „așa am vrut eu să fie", trebuia să spună „da" angajamentului parțial al lui Lou și să continue să-l prețuiască.

Dacă voia să se ridice la înălțimea idealului său de om care spune „da", care-și acceptă destinul, trebuia să recunoască faptul că și el jucase un rol în războiul dintre Elisabeth și Lou. Ranchiuna și resentimentele pe care le simțise față de Lou s-au preschimbat acum în ură față de Elisabeth, pe măsură ce înțelegea din ce în ce mai limpede cum fusese manipulat de ea. Răutatea, minciunile și uneltirile ei îl atrăseseră într-o îndelungată și dezonorantă campanie de răzbunare împotriva lui Lou și a lui Ree. Mai rău chiar decât scrisorile stupide pe care ea îl incitase să le scrie și decât născocirile pe care-l convinsese să le creadă era faptul că Elisabeth reușise să-l facă să se mintă singur. Cedase din nou bolii lanțurilor, sentimentelor și

* *Ecce homo*, ed.rom.cit. p. 161 (n.tr.).

resentimentelor şi-şi investise în mod greşit loialitatea într-un trecut lipsit de onestitate.

Detesta faptul că Elisabeth reuşise să stârnească în el resentimente viguroase chiar în momentul în care cea mai profundă convingere a sa era să denunţe toată invidia, gelozia, răzbunarea şi pedepsele şi să pună în locul lor ceva pozitiv, să fie cel care nu vrea nimic altceva decât ceea ce este. Resentimentele lui Elisabeth, gelozia ei ca o cerneală de sepie îi înceţoşase şi lui mintea cu „sentimente malefice, întunecate; printre ele se număra şi ura reală faţă de sora mea, care-mi răpise tot ce realizasem mai bun ca autodisciplinare în cursul anului... aşa că am devenit în cele din urmă victima unei dorinţe stăruitoare de răzbunare, exact când gândirea mea cea mai profundă renunţase la toate ideile legate de răzbunare şi de pedeapsă. Conflictul acesta mă duce tot mai aproape de *nebunie* – simt lucrul acesta în felul cel mai înfricoşător... Poate că reconcilierea mea cu ea a fost pasul cel mai fatal din toată afacerea – *acum* văd că asta a facut-o să creadă că e îndreptăţită să se răzbune pe Fräulein Salomé. Iartă-mă!"[8].

Elisabeth i-a trimis o scrisoare veselă şi triumfătoare în care îi povestea cât de mult o distra „războiul ăsta zglobiu şi jovial". Scrisoarea l-a făcut să observe, obosit, că nu era făcut să fie duşmanul nimănui, nici măcar al lui Elisabeth.

Mai întrerupsese şi înainte orice comunicare cu mama lui şi cu Elisabeth. Dacă avea să procedeze din nou aşa, ar fi fost un alt act negativ, o formă de negare. Aşa că avea să ţină legătura într-o formă neutră, să trimită scrisori în care să dea raportul despre starea lenjeriei şi să ceară mărunţişuri, cum ar fi cârnaţi. Aceasta avea să fie o formă de acceptare. Avea să rămână integru, păstrând în acelaşi timp iluzia unei legături.

Dar acest compromis convenabil a fost curând tulburat. În septembrie, Franziska l-a chemat de urgenţă acasă, la Naumburg. Elisabeth, Lama cea încăpăţânată, plănuia să plece în Paraguay şi să-şi unească destinul cu al agitatorului antisemit Bernhard Forster.

Franziska nu voia să-şi piardă fiica-menajeră. Iar Nietzsche era îngrozit de ideea ca sora lui să-şi lege viitorul de cel al unui demagog slobod la gură ale cărui abordări politice şi morale el le detesta. În plus, acest lucru adăuga un nou strat de necinste împăcării dintre el şi Elisabeth din ultimul an: pe tot parcursul presupusei reconcilieri de la Roma şi mai apoi, ea îi ascunsese faptul că se afla în corespondenţă cu rasistul de doi bani pe care ştia că el îl detestă. „Eu nu simt entuziasmul lui pentru «lucrurile germane» şi cu atât mai puţin pentru păstrarea *purităţii* acestei rase «glorioase». Din contră, din contră..."[9]

Bernhard Forster era cu un an mai în vârstă decât Nietzsche, un patriot de tip *Blut und Boden*, chipeş, drept ca bradul, cu o ţinută

milităroasă şi cu haine perfect croite. Era deosebit de hirsut: părul castaniu, extraordinar de des, pieptănat pe spate, ţâşnea dintr-o frunte înaltă în formă de V. Avea sprâncene proeminente, iar mustaţa frumoasă şi-o păstra perfect orizontală. Avea o barbă castanie, lungă şi ondulată, de profet veterotestamentar, deşi nu l-ar fi bucurat să fie comparat cu un semit. Avea ochi neliniştitori, cu irişi aproape transparenţi, de culoarea gheţii. Ochi de idealist aţintiţi către orizonturi îndepărtate. Propovăduia cu fanatism drumeţiile, vegetarianismul, proprietăţile benefice pentru sănătate ale gimnasticii, abolirea alcoolului şi vivisecţiei. Mai curând un om al crezurilor puternice decât unul al intelectului, visa, asemenea lui Nietzsche şi lui Wagner, să reclădească Germania – însă, în timp ce ei intenţionau să realizeze acest lucru cu mijloace culturale, abordarea lui Förster era rasială. Rasa iudaică era un parazit pe trupul poporului german. Trebuia restabilită puritatea sângelui.

Förster şi Elisabeth se ştiau vag de ceva ani, prin intermediul mamelor, amândouă văduve din Naumburg şi figuri proeminente ale bisericii locale. Elisabeth nu a avut nici un motiv să cultive această relaţie până când eşecul stagiului de menajeră a fratelui ei la Basel nu a facut-o să înţeleagă că nu putea conta pe un viitor alături de el şi nici pe un mariaj cu cineva din cercul lui de prieteni apropiaţi. Înaintea ei se întindea un viitor trist, de infirmieră a mamei sale. Iar la Naumburg, fetele bătrâne, oricât de virtuoase, nu aveau nici un pic de putere şi nici un statut social. Trebuia să-şi găsească un soţ fară întârziere.

Îl întâlnise pe Förster la Festivalul de la Bayreuth, în 1876. Mai apoi, la Naumburg, s-a străduit să-l impresioneze. A iniţiat cu el o corespondenţă bazată pe ideea că era o ferventă susţinătoare a cauzei sale. „Întreaga mea cunoaştere nu e decât o biată reflexie a minţii dumitale uimitoare... Talentele mele sunt practice. De asta, toate planurile şi ideile dumitale magnifice mă entuziasmează: pot fi transpuse în acţiuni."[10]

Odată ce a început corespondenţa, este amuzant de urmărit cât de repede îşi îmbibă scrisorile cu personalitatea unei fete fluşturatice, vesele şi galante, din ce în ce mai sincer dedicată lui Förster şi politicii lui. El a rămas corect, formal şi miop la ceea ce se întâmpla. În cele din urmă a trebuit să-i capteze atenţia trimiţându-i bani pentru a-i susţine cauza antisemită şi vorbind mai mult despre averea ei. Chiar şi aşa, lui i-a luat destul timp până să înţeleagă că i se oferea o nevastă a cărei zestre era suficientă pentru ca el să-şi realizeze visul.

În mai 1880, Förster i-a trimis o copie a petiţiei antisemite pe care plănuia să i-o prezinte lui Bismarck. I-a cerut şi ei să strângă semnături. Ceea ce a şi facut, cu mult zel. Petiţia implora ca evreii care „distrugeau Germania" să fie lipsiţi de dreptul de vot, să li se

interzică să mai practice profesiile juridice și medicale și imigrația evreilor să fie oprită, iar cei nenaturalizați să fie alungați în numele purificării și al renașterii rasei umane și al conservării culturii umane. S-au strâns în total 267.000 de semnături. Petiția a fost transportată în mod ostentativ pe străzile Berlinului, cu o trăsură trasă de cai, pentru a-i fi prezentată lui Bismarck, care a refuzat-o. Un an mai târziu, furios și frustrat, Förster s-a lansat într-o tiradă antisemită într-un tramvai din Berlin, care s-a lăsat cu o încăierare sângeroasă, în urma căreia și-a pierdut slujba de învățător de la Gymnasium, drept care a cofondat Deutscher Volksverein (Partidul Popular German), un partid agresiv și rasist ce propovăduia naționalismul și o teorie a evoluționismului prost aplicată. Pământul Germaniei fusese infestat definitiv de urmașii lui Avraam și ai celor care se închinau Vițelului de Aur. Partidul Volksverein urma să creeze o Nouă Germanie, o colonie de arieni de rasă pură pe un pământ ce nu fusese niciodată contaminat rasial. A petrecut doi ani rătăcind prin America de Sud, în căutarea locului ideal.

Elisabeth coresponda cu el în mod regulat. Când el i-a spus că doar cu 5.000 de mărci ar putea cumpăra o bucată frumușică de teren în Paraguay, ea s-a oferit să i le trimită, cerându-și iertare, cu prefăcută pudoare, dacă un cadou în bani l-ar jigni. Preocupată de viața grea pe care el o ducea în Paraguay, i-a mai oferit 800 de mărci ca să-și ia un servitor. „În Evul Mediu, oamenii dăruiau o zecime din avere Bisericii, ca semn al respectului lor pentru înaltele idealuri. De ce să-mi refuzi ofranda?" Apoi l-a informat că averea ei se ridica la 28.000 de mărci. În caz că el nu înțelegea, ea s-a descris drept o femeie foarte pragmatică și o gospodină excelentă, exact genul de ajutor de care un pionier ar fi avut nevoie cu disperare. L-a cântărit corect. Banii ei nu erau suficienți pentru a finanța întreaga aventură, dar erau cu mult mai mulți decât oferise oricare alt adept până atunci.

Förster s-a întors în Germania. Recruta coloniști. Scria broșuri. Făcea turnee prin țară. Ținea discursuri ale căror scenarii, precum scenariile tuturor agitatorilor buni, includeau la momentele potrivite indicații de genul „Aplauze!" sau „Aplauze însuflețite!".

Wagner refuzase să semneze petiția din 1880 a lui Förster. Deși avea și el prejudecăți antisemite, Wagner nu simțea decât dispreț față de acest om, considerându-l obositor, incult și nu tocmai inteligent. Dar nu aceasta era opinia generală în Bayreuth, unde vechiul dușman al lui Nietzsche, Hans von Wolzogen, editorul *Bayreuther Blätter*, a fost încântat să-i ofere lui Förster o platformă pentru a-și publica articolele ridicole (cel despre educație propunea ca toate școlile existente pentru fete să fie închise de poliție chiar din prima zi în care partidul lui ar fi venit la putere). Ziarul i-a deschis uși utile în cadrul Societăților Binefăcătorilor Bayreuthului de pe tot

cuprinsul Germaniei. Aceasta a devenit principala rețea a lui Förster, oferindu-i audiența pentru discursurile lui punctate de aplauze.

Septembrie 1883 a fost o lună a nefericirii la Naumburg. În timp ce Nietzsche și mama lui se uniseră în încercarea de a o convinge pe Elisabeth să nu se mărite cu Förster, mama lui și Elisabeth se uniseră împotriva lui Nietzsche într-o campanie menită să-l înduplece să înceteze cu filosofia lui blasfematoare, să ducă o viață respectabilă și să se întoarcă la cursurile de la universitate. Și nu ar fi putut oare să nu se mai asocieze cu oameni care „nu sunt de treabă"?

Franziska și Elisabeth îl hărțuiau, iar el nu reușea deloc s-o convingă pe încăpățânata Lamă să nu se mărite cu respingătorul Förster și petrecuse o lună întreagă îndurându-i rasismul odios și aroganța obtuză. Venise vremea să plece.

Pe 5 octombrie a plecat la Basel, unde se putea baza mereu pe sfaturi sănătoase din partea soților Overbeck, atât în privința lui Elisabeth, cât și a propriilor finanțe.

Oarecum înzdrăvenit, a plecat să-și petreacă iarna la malul mării. Deși încă fascinat de ideea de a descoperi lumi noi, precum Columb, s-a întors la Genova doar în trecere, plecând apoi mai departe. A motivat aceasta prin faptul (complet fals) că era prea cunoscut în oraș pentru a se bucura de „singurătatea azurie" necesară creativității sale.

S-a stabilit la Nisa, unde a închiriat o cameră în modesta Pension de Genève, de pe strădușa Saint-Etienne. Adora dealurile ce străjuiau Nisa pentru vânturile lor aspre. Îi plăcea vântul pentru că îl mântuia de gravitația terestră. Din când în când mergea cu trenul sau tramvaiul de-a lungul coastei, prin Saint-Jean-Cap-Ferrat și Villefranche, cățărându-se pe înălțimile accidentate de unde vedea sau credea că vede pata de un albastru-închis a Corsicăi străpungând orizontul sticlos al mării. Dădea mare importanță faptului că pulsul lui avea același ritm cu cel al lui Napoleon: unul lent, inexorabil, de 60 de bătăi pe minut. In peisajul acesta aspru, în care Napoleon îi lua locul lui Columb ca argonaut al spiritului, a fost din nou vizitat de vârtejul inspirației, care i-a dăruit a treia parte din *Zarathustra* tot cam în zece zile.

Zarathustra navighează pe mare pornind din Insulele Fericiților. În cele din urmă ajunge în orașul pe care-l vizitase în prima carte, dar nici acesta nu este mai primitor, nici vizita mai fructuoasă decât atunci. Se întoarce în peștera lui, unde dezvoltă ideea eternei reîntoarceri ca pe o măreață afirmare a vieții care este suficientă pentru a naște o enormă bucurie în prezent, învingând astfel nihilismul. El încheie cartea – despre care credea că va fi ultima din *Zarathustra* – cu o parodie blasfematoare a ultimei cărți din Noul Testament, Apocalipsa Sfântului Ioan. O intitulează „Cele șapte peceți" și constă într-un poem extatic și mistic de șapte versuri care proclamă nuntirea lui cu veșnicia într-un cerc nupțial al reîntoarcerii:

„N-am întâlnit pân-acum niciodată femeia de la care să vreau copii, afară de această femeie pe care-o iubesc: căci te iubesc, o, veşnicie!

Căci te iubesc, o, veşnicie!"*.

A încheiat cartea pe 18 ianuarie. Cu două săptămâni înainte fusese vizitat la *pension* de dr. Julius Paneth, un tânăr zoolog evreu din Viena. Paneth citise cărţile lui Nietzsche şi venise să-şi prezinte omagiile autorului. Paneth se aştepta să întâlnească un profet, un clarvăzător, un orator *fortissimo furioso*. Ca şi Lou, a fost uimit să vadă un om neobişnuit de molcom, aparent simplu şi prietenos. Nu era nici urmă de profet în el. Au stat de vorbă şase ore, timp în care Nietzsche a fost natural, liniştit, inofensiv şi dezinvolt. Deşi era serios şi demn, era şi plin de umor şi reacţiona la umor. Au început cu o conversaţie absolut banală despre vreme şi despre pensiune. Când s-a ajuns la subiectul ideilor şi cărţilor lui, comportamentul lui Nietzsche nu s-a schimbat, ci a rămas la un *pianissimo* constant şi manierat. I-a spus lui Paneth că el a crezut întotdeauna că are o misiune şi că are capacitatea de a vedea imagini când închide ochii, imagini foarte vii, care se schimbă mereu. Acestea îl inspirau, însă disconfortul fizic, precum boala, le făcea urâte, înfricoşătoare şi neplăcute[11].

Nietzsche a mai cunoscut pe cineva la doar două luni după ce terminase partea a treia din *Zarathustra*, o femeie care confirmă că Nietzsche era pe atât de modest şi de retras pe cât descoperise şi Julius Paneth. Resa von Schirnhofer[12] era o feministă bogată în vârstă de 29 de ani, care venise la Nisa după ce terminase primul semestru de studii la Universitatea din Zürich, una dintre primele universităţi care au acceptat studente. În cele din urmă, Resa avea să scrie o teză de doctorat în care compara sistemele filosofice ale lui Schelling şi Spinoza. Venise la Nisa la sugestia Malwidei von Meysenbug, care nu renunţase complet la ideea de a-i găsi o nevastă lui Nietzsche.

Resa a privit recomandarea Malwidei cu destulă îndoială. Admira *Naşterea tragediei*, dar văzuse celebra fotografie cu Nietzsche şi Ree înhămaţi la cotiga lui Lou. Era una dintre nenumăratele persoane cărora Lou le-o arătase la Festivalul de la Bayreuth, în 1882, iar rezervele ei legate de fotografie îi creau o anumită jenă faţă de Nietzsche, însă îndoielile i-au fost risipite aproape instantaneu de „aspectul lui profesoral" şi de sinceritatea lui inocentă. În cele zece zile pe care le-a petrecut pe Riviera, între 3 şi 13 aprilie 1884, au fost împreună în cea mai mare parte a timpului.

Partea a treia din *Zarathustra* deja fusese încheiată şi trimisă la tipar. Ne-am fi aşteptat ca Nietzsche să vorbească doar despre el şi

* *Aşa grăit-a Zarathusra*, III, „Cele şapte peceţi", ed.rom.cit. vol. 5, pp. 216-219 (n.tr.).

despre opera lui – surprinzător însă, a fost foarte interesat de programul ei de lecturi. I-a recomandat mulți autori francezi: frații Goncourt, Saint-Simon despre istorie, Taine despre Revoluția Franceză și *Roșu și Negru* al lui Stendhal. I-a spus că Stendhal anunțase „cu o uimitoare siguranță" că avea să devină faimos 40 de ani mai târziu, iar Nietzsche se aștepta să i se întâmple și lui același lucru.

Oricât de mare ar fi fost, intelectual, diferența dintre filosof și studentă, ei i s-a părut, mai presus de orice, blând, natural, amuzant și foarte uman. Era un om extrem de sensibil, blând și politicos. Era scrupulos de manierat cu toți cei cu care se întâlnea, dar mai ales cu doamnele, fie ele tinere sau bătrâne. Asta îl făcea să fie un oaspete foarte popular la Pension de Genève, unde îl numeau „stimatul profesor, cel aproape orb" și făceau mici gesturi de bunătate care îi ușurau viața. Resa s-a simțit curând atât de în largul ei în prezența lui, încât sporovăia despre orice. Când i-a spus că are câteodată vise interesante, el a sfatuit-o solemn să păstreze la îndemână creion și hârtie noaptea, așa cum făcea el. Dădea mare importanță viselor și semnificației gândurilor nocturne, „pentru că noaptea suntem adesea vizitați de gânduri rare, pe care ar trebui să le notăm imediat ce ne trezim noaptea, căci dimineața de obicei nu le mai putem regăsi, dat fiind că se risipesc odată cu întunericul nocturn"[13].

Deși relația lor era plină de afecțiune, nu a fost nimic mai mult decât atât. Lui Nietzsche nu i s-au declanșat pasiuni ca în cazul lui Lou. Resa și Nietzsche nu discutau de la egal la egal. Exista o comuniune, însă nu împărtășeau o inteligență similară. Ea trezea în el profesorul căruia îi plăcuse atât de mult să educe minți tinere la *Pädagogium*. El îi vorbea cu seriozitate, dar atent să nu o forțeze. Într-o conversație despre obiectivitate, a atenționat-o că e imposibil să te eliberezi de prejudecăți. Ea trebuia să fie mereu conștientă de acest lucru. Renunțăm la prejudecăți doar pentru a cădea în capcana unora noi.

I-a făcut cadou primele trei părți din *Zarathustra* cu dedicația *In nova fert animus* („Spiritul te poartă spre noi lucruri"). A dus-o într-o plimbare pe Mont Boron, ce-i servise ca inspirație când scria *Zarathustra III*. Chiar și acolo, s-a ferit să joace rolul misticului sau al pedagogului. La trecerea lor, nori de fluturi se ridicau din cimbrul parfumat. Dedesubt, bucla verde a Baie des Anges scăpăra punctată de albul vaselor. I-a sugerat să meargă împreună cu o barcă spre Corsica.

Când mai aveau puțin până în vârf, niște santinele franceze i-au oprit și i-au întors din drum. Rătăciseră într-o zonă interzisă, apropiindu-se de Fort du Mont Alban, străvechea fortificație ce veghease asupra disputelor teritoriale dintre Franța și Italia în ultimele trei secole. Nietzsche a fost încântat de întâlnirea cu acei soldați de paradă. Entuziasmul lui a fost amplificat de faptul că s-a stârnit brusc un mistral care a risipit norii și electricitatea lor, lăsând cerul

albastru limpede şi senin. A condus-o pe Resa la o micuţă cafenea, unde a învăţat-o să bea vermut. În timp ce ea lua câte o guriţă strâmbând din nas, Nietzsche făcea comentarii fanteziste, sub forma unor mici cuplete cu rimă, despre aventurile lor în lumea ridicolă ce-i înconjura, pornind de la subiectul *bewachte Berg*, muntele bine păzit.

A invitat-o să-l însoţească la o coridă în Nisa. Ea avea rezerve, însă el a asigurat-o că această *corrida* se desfăşura după un regulament oficial ce interzicea folosirea cailor sau uciderea taurilor. Cei şase tauri care s-au succedat în arenă păreau să cunoască regulile la fel de bine ca şi toreadorii. În curând, luptele simulate au început să le pară atât de absurde, încât au izbucnit amândoi în hohote nestăpânite de râs. Când muzicanţii au început să interpreteze *Carmen*, Nietzsche s-a simţit electrizat, trecând într-o clipă de la râsul isteric la extaz. I-a atras atenţia şi ei asupra ritmurilor pulsatile, iar ea a remarcat puterea pe care muzica o avea asupra lui. A răscolit-o şi pe ea şi a scris că a fost surprinsă că a stârnit în sufletul ei, care iubea animalele, dorinţa de a vedea o adevărată *corrida de toros*, cu sălbăticia şi cruzimea ei stilizate, o glorificare dionisiacă a morţii eroice.

El i-a recitat „Bocetul", iar ea l-a rugat să-i citească „Cântecul de joc", pe care Zarathustra îl cântă când Cupidon dansează cu fata pe pajişte. Ea a văzut în poem „o pânză transparentă ţesută din fire de melancolie, ce pluteşte deasupra abisului întunecat al dorinţei de moarte".

Apoi, el a rămas tăcut şi trist vreme îndelungată.

Petrecuseră împreună zece zile. La o săptămână după ce Resa a părăsit Nisa, Nietzsche a plecat la Veneţia. Aici, încurajat în mod necugetat de Nietzsche, Heinrich Koselitz (alias Peter Gast) continua să-şi biciuiască puţinul talent muzical pentru a compune o operă. Când i-a citit partitura, Nietzsche a criticat-o la fel de aspru precum criticase odinioară von Bülow încercările lui muzicale, însă Peter Gast a primit sentinţele lui Nietzsche cu mai multă umilinţă. A modificat chiar şi titlul şi libretul operei la sugestia lui Nietzsche. Italienescul *Il matrimonio segreto* (*Nunta secretă*) a devenit nemţescul *Der Löwe von Venedig* (*Leul din Veneţia*). Această inutilă exercitare a puterii sale asupra bietului Gast era probabil manifestarea faptului că îşi pierduse încrederea în sine după tipărirea primelor trei cărţi din *Zarathustra*.

Editorul său nu era deloc entuziasmat de nici una dintre ele. Chiar şi Jacob Burckhardt, care înţelesese şi preţuise foarte mult primele două părţi, a fost destul de stânjenit când i s-a cerut să-şi spună părerea despre cea de-a treia, încât a răspuns evaziv, întrebându-se dacă nu cumva Nietzsche se gândea să-şi exerseze mâna pentru dramaturgie.

Sănătatea lui Nietzsche s-a înrăutăţit brusc în timpul verii. Ochii îl dureau foarte tare şi avea accese de vomă ce-l chinuiau zile întregi. Doctorii nu aveau noi remedii pentru ochi sau pentru stomacul lui distrus şi nici medicamente care să-l ajute să doarmă mai bine. Aşa că a recurs din nou la automedicaţie, depinzând foarte mult de pulberile de clorhidrat, un hipnotic foarte puternic şi un sedativ folosit pentru a ameliora insomnia şi a reduce anxietatea. Dozarea incorectă a acestui medicament duce la stări de greaţă, vomă, halucinaţii, stări de confuzie, convulsii, respiraţie şi puls neregulate: de fapt, toate simptomele pentru care Nietzsche apela la medicament.

Disperarea l-a dus înapoi la mult iubitul lui Sils Maria, unde îşi aranjase camera în casa lui Gian Durisch, plătind ca să fie decorată cu un tapet care-i plăcuse, cu motiv floral în nuanţe liniştitoare de verde, maro şi albastru[14]. Camera era cea mai mică şi mai simplă cu putinţă. Tavanul scund, o fereastră minusculă, un pat îngust, o măsuţă rustică în dreptul ferestrei, o trăgătoare în care mai mereu se bloca câte o cizmă. Abia dacă era destul loc să înghesuie acolo „diformitatea", cele 104 kilograme de cărţi.

Resa von Schirnhofer l-a vizitat la Sils Maria pe la jumătatea lui august. Îşi încheiase semestrul de vară la universitate şi se întorcea de la Zürich împreună cu un coleg, în Austria natală. Resa a fost şocată de cât de schimbat era Nietzsche, atât fizic, cât şi conversaţional, faţă de zilele petrecute împreună la Nisa.

Lui i-a fost rău în majoritatea timpului petrecut împreună, dar a venit şi un moment în care s-a simţit în stare s-o ducă la stânca lui Zarathustra, aflată la vreo 45 de minute de casa lui Gian Durisch. Prozaicul Nietzsche dispăruse. Vorbind cu pasiune şi imperios, revărsa „o mulţime de idei şi de imagini în enunţuri ditirambice"; Resa are grijă să specifice că, deşi stilul conversaţiei lui se schimbase în mod surprinzător, Nietzsche vorbea tot fără megalomanie şi lăudăroşenie. Vorbea cu o uimire naivă şi nelimitată, de parcă izbucnirea asta era ceva ce-l uluia, o influenţă ce-l copleşea. I-a spus Resei că întreaga lui fiinţă era cuprinsă de o vie nelinişte.

Când au plecat de la stânca lui Zarathustra şi au pornit înapoi prin pădure, o turmă de vite s-a năpustit spre ei pe coasta dealului. Fiindu-i frică de vaci, Resa a luat-o la fugă. Nietzsche şi-a îndreptat pur şi simplu spre ele nelipsita tovarăşă de plimbare, umbrela, fluturând-o în toate părţile, ceea ce a pus vacile pe fugă. El a izbucnit în râs, făcând-o pe Resa să se jeneze de propria laşitate. I-a explicat că, pe când avea vreo 5 ani, ea şi mama ei au fost atacate de un taur şi abia au reuşit să scape. Auzind asta, Nietzsche a devenit solemn şi i-a vorbit despre efectul de undă pe care îl are, chiar pe toată viaţa, un şoc psihic suferit în copilărie.

Resa nu s-a mai întâlnit cu el în ziua următoare. Era din nou ţintuit la pat. După o zi şi jumătate, l-a vizitat acasă la Gian Durisch ca să vadă cum se mai simte. A fost condusă să aştepte într-o cameră de zi cu tavanul scund şi lambriuri din lemn de pin.

Uşa s-a deschis brusc şi Nietzsche a apărut obosit, palid şi confuz. Sprijinindu-se de cadrul uşii, a început să-i vorbească despre situaţia lui insuportabilă. S-a plâns că nu-şi poate găsi liniştea. Când închidea ochii, vedea doar o junglă groaznică de forme mereu în schimbare, ce creştea constant, o abundenţă revoltătoare de flori fantastice care se încolăceau şi se îngemănau într-un ciclu rapid de creştere şi descompunere dezgustătoare. Resa îl citise pe Baudelaire. S-a întrebat dacă nu cumva lua opiu sau haşiş.

Încă sprijinindu-se de cadrul uşii, a întrebat-o cu voce pierită, pe un ton neliniştitor de imperios: „Nu crezi că starea mea e simptomul unei nebunii incipiente? Tatăl meu a murit din cauza unei boli a creierului".

Ea era prea dezorientată şi prea speriată ca să-i răspundă pe loc. Cuprins de o anxietate aproape incontrolabilă, el a repetat întrebarea cu insistenţă. Paralizată de frică, ea n-a putut spune nimic.

16
M-a atacat!

> Apropo, întregul *Zarathustra* e explozia unor forțe ce s-au adunat timp de decenii întregi. Iar cel ce stă la originea acestor explozii se poate arunca foarte ușor în aer. Am vrut adesea s-o fac.
>
> Scrisoare către Franz Overbeck,
> 8 februarie 1884

Nietzsche avea încredere absolută în *Zarathustra*, chiar dacă vânzările erau slabe, iar susținătorii lui cei mai binevoitori, Overbeck și Peter Gast, ajunseseră să-i dea același sfat ca editorul său. Cu toții erau de acord că publicase destule cărți din ciclul *Zarathustra* și destule cărți folosind stilul aforistic. Nu exista cerere pentru așa ceva. Dar Zarathustra nu voia să-l lase-n pace. Continua să facă însemnări. Părea să fi devenit un tipar că inspirația-Zarathustra îl vizita în perioada Crăciunului și a Anului Nou. A scris un al patrulea volum între decembrie 1884 și aprilie 1885, la exact un an după partea a treia.

A fost de-a dreptul șocat când Schmeitzner a refuzat pur și simplu să-l publice. Diferendele politice și ideologice dintre Nietzsche și Schmeitzner se accentuaseră foarte mult în perioada scrierii și publicării primelor părți. Treptat se acumulase tot mai multă neîncredere între scriitor și editor, îngreunând din ce în ce mai tare procesul publicării fiecărei părți.

Nietzsche fusese ușor amuzat atunci când prima parte fusese pusă în așteptare până se publicau o jumătate de milion de cărți de imnuri, dar treaba s-a schimbat când a aflat că Schmeitzner tipărea ziarul *Antisemitische Blätter* (*Foaia antisemită*) și că acesta reflecta opiniile lui politice.

Zarathustra III era a unsprezecea carte a lui Nietzsche publicată de Schmeitzner. Nici una dintre ele nu făcuse bani. Schmeitzner publica tiraje de o mie de exemplare, iar din cărțile din seria *Zarathustra* se

vânduseră mai puțin de o sută de exemplare din fiecare. Nu-i de mirare că ezita să continue.

Din momentul demisiei de la Basel, Nietzsche nu acordase aproape deloc atenție finanțelor personale. Dintr-o naivitate intenționată, nu prea pricepea cum stă treaba cu afacerile editoriale. Principala lui sursă de venit era pensia de la Universitatea din Basel, care-i aducea 3.000 de franci elvețieni (2.400 de mărci germane) pe an. În 1879, într-un acces de entuziasm, Nietzsche îl însărcinase pe editor să investească economiile pe care le facea din pensie și salariu, ce se ridicau pe atunci cam la 1.600 de mărci. Primise și câteva mici moșteniri din partea bunicii Erdmuthe, a mătușii Rosalie și a fratelui vitreg al tatălui. Acestea fuseseră plasate în investiții chibzuite, pe termen lung, de care avea grijă mama lui. De asemenea, Franz Overbeck îi păstra niște bani în Elveția. Când își depășea limita de cheltuieli, apela uneori la Overbeck pentru franci elvețieni, alteori la Schmeitzner pentru mărci. Câteodată îi spunea lui Overbeck să-i trimită bani lui Schmeitzner. La mama lui apela doar în ultimă instanță, dat fiind că banii veneau însoțiți de predici despre extravaganță și avertismente sumbre despre Armagedonul financiar.

Schmeitzner îi plătea corect lui Nietzsche drepturile de autor, dar, tocmai când *Zarathustra III* se afla în tipar, Nietzsche s-a trezit că are nevoie de 500 de franci elvețieni pentru a achita niște datorii, majoritatea către un anticariat. Schmeitzner i-a promis că-i dă banii până la 1 aprilie 1884. După această dată, Nietzsche a început să-și piardă răbdarea. Schmeitzner îi datora acum 5.000 sau 5.600 de mărci, o sumă de mare importanță pentru siguranța financiară a lui Nietzsche. Pensia de la universitate fusese acordată doar pe șase ani, iar termenul urma să expire în iunie 1885. Nietzsche chiar se temea că n-o să aibă din ce trăi după ce nu va mai primi pensia. Schmeitzner i-a scris: „Oricât de rău mi-ar părea de complicațiile dumitale financiare, e o mare diferență între un om sărac și unul ce are o avere, însă îi este blocată în case și într-o afacere editorială timp de câțiva ani – adică aceste active nu sunt lichide..."[1].

I-a sugerat ca, dacă Nietzsche avea nevoie de bani rapid, să-i vândă la preț redus stocurile rămase pentru suma de 20.000 de mărci, din care Nietzsche să-și recupereze banii. Ideea era pur și simplu alarmantă. Nici unui autor nu-i place să i se lichideze stocurile.

Până la urmă, nu s-a găsit nimeni care să cumpere stocul de 9.723 de cărți. A trecut și noaptea de ajun a Anului Nou 1885, iar Schmeitzner tot nu îl plătise, așa cum îi promisese. Nietzsche a angajat „un avocat foarte deștept", o rudă îndepărtată a mamei sale, pe nume Bernhard Dächsel, pentru a-l reprezenta. Dächsel nu era deloc optimist. Schmeitzner a promis că-i va da banii în iunie, însă nu a

reușit nici atunci să se țină de cuvânt. În august, Nietzsche și-a băgat în cap că ar trebui să forțeze scoaterea la licitație a cărților și să le cumpere pe cele pe care și le dorea, ca să le poată publica într-o nouă ediție. Își dorea doar *Omenesc, prea omenesc*, cu anexa ei „Diverse opinii și aforisme”, precum și „Călătorul și umbra sa” și primele trei părți din *Zarathustra*.

Tot în august, i-a spus avocatului să solicite scoaterea forțată la licitație a întregii edituri a lui Schmeitzner. Perspectiva de a se trezi dat afară din propria editură l-a speriat destul de tare pe Schmeitzner, care i-a plătit lui Nietzsche cele 5.600 de mărci în octombrie. Asta însemna că nu trebuia să-și vândă nici editura, nici stocul de cărți scrise de Nietzsche. Un rezultat bun pentru Schmeitzner, dar unul prost pentru Nietzsche, care-și vedea cărțile îngropate acum definitiv în „gropnița asta antisemită”[2].

Și-a plătit datoria la anticariatul din Leipzig și s-a erijat în mecena muzical, organizând un concert privat special cu uvertura *Leului din Veneția*, opera protejatului său, Peter Gast. I-a făcut și o bucurie mamei sale, comandând o nouă piatră funerară, din marmură, pentru mormântul tatălui său. Din câte știm, Nietzsche a fost responsabil pentru cuvintele inscripționate pe ea. Sunt scrise, fără abatere, în cea mai convențională tradiție creștină: „Aici odihnește întru Domnul Carl Ludwig Nietzsche, pastor la Rocken, Michlitz și Bothfeld, născut la 11 octombrie 1813, mort la 30 iulie 1849, urmat imediat în Eternitate de fiul său cel mic, Ludwig Joseph, născut la 27 februarie 1848, mort la 4 ianuarie 1850. Dragostea nu cade niciodată. 1 Cor. 13,8”.

I-a scris lui Carl von Gersdorff, rugându-l să finanțeze tipărirea în regie proprie a unui mic tiraj de 20 de exemplare din *Zarathustra IV*[3]. Von Gersdorff nici măcar nu i-a răspuns. Din fericire, Universitatea din Basel a hotărât să-i prelungească pensia cu încă un an, așa încât a decis să-și tipărească volumul pe speze proprii.

Zarathustra IV pare o lungă fantezie a răzbunării pe toți cei care-l tulburaseră de-a lungul vieții, de la Dumnezeu la lipitorile care-i fuseseră aplicate pe cap de doctori ca să-i sugă sângele.

Zarathustra trăiește în vizuina lui alături de lighioanele care-l încurajează să se suie pe o măgură înaltă. Ajuns acolo, vorbește cu „oamenii superiori” care fuseseră vârfurile de lance ale culturii până în acel moment. Printre ei se numără regi, papa, Schopenhauer, Darwin, Wagner și chiar însuși Nietzsche.

Unul câte unul, Zarathustra îi trimite în vizuina lui, unde vor descoperi înțelepciunea. Când ajunge la vizuină, Zarathustra îi descoperă închinându-se unui asin. În absența unui zeu, omul este capabil să venereze orice. Zarathustra le oferă o Cină de taină în timpul căreia le propovăduiește (îndelung) omul superior, supraomul. Îi avertizează să nu năzuiască mai sus decât le stă-n putință, să nu se încreadă

că el va drege ceea ce ei au stricat. El refuză să abată fulgerul din drumul lor şi va dirija o *Dies irae*, o îngrozitoare Zi a Judecăţii. El va triumfa împotriva tuturor.

Wagner, „poetul şi magul ce-şi întoarce până la urmă spiritul împotriva lui însuşi... preschimbatul ce-nghează din pricina ştiinţei şi conştiinţei lui vinovate"*, pune mâna pe o harfă şi încearcă să-i cucerească pe discipolii lui Zarathustra cu un cântec. Umbra Călătorului îi smulge harfa şi contraatacă cu un cântec foarte lung şi foarte straniu, plin de imagini exagerate. Apar pisici-copile bănuitoare şi dihănii de lei flocoşi şi blonzi şi alţi hibrizi ciudaţi şi fantasmagorii ce amintesc, în literatură, de Samuel Taylor Coleridge în perioada lui cea mai barocă, sub influenţa laudanumului. Cât de mult se datorează acest capitol prafurilor de dormit luate de Nietzsche şi cât dorinţei de a parodia Apocalipsa Sfântului Ioan constituie o controversă fără rezolvare. Unii îl văd ca pe o referinţă la vechea lui experienţă a bordelului din Köln.

Naratorul poemului este identificat drept prima voce europeană ce răsună sub palmieri. El urlă ca leul moral în faţa fiicelor pustiului. Dovedind aceeaşi complexitate a reacţiei occidentalului în faţa Orientului, el se pierde în admiraţie în faţa unduirii palmierilor în bătaia vântului. Dorind să facă la fel, îşi pierde un picior. Neabătut, sărind într-un picior în timp ce soarbe aerul grozav cu nările umflate ca pocalele, el rage. În cele din urmă Zarathustra iese din vizuina lui, strălucitor şi puternic, „precum un soare de dimineaţă ce răsare din munţii neguroşi"**, iar cu asta se încheie ceea ce Nietzsche a numit „îndrăzneala splendidă şi exuberantă a întregii poveşti a acestui marinar".

Nietzsche considera că *Aşa grăit-a Zarathustra* era cea mai importantă operă a sa şi, în ciuda sau poate datorită complexităţii sale mistice, a devenit lucrarea lui cea mai populară, deşi nu i-a adus nici un fel de recunoaştere în timpul vieţii. *Zarathustra* dezvoltă temele-cheie ale filosofiei lui de maturitate: eterna reîntoarcere, autodepăşirea şi devenirea Supraomului, prin imagini arzătoare, deşi uimitoare, ce ne pun pe gânduri şi ne provoacă să gândim liber.

Una dintre trăsăturile cele mai frustrante, mai zădărâtoare ale lui Nietzsche este că, fidel aversiunii sale faţă de interferenţa în libertatea noastră de gândire, refuză să ne arate calea spre a deveni *Übermensch*; şi, într-adevăr, nici nu ne spune ce este acela un *Übermensch*. Ştim că Nietzsche vede în *Übermensch* omul puternic al viitorului, antidotul micimii morale şi culturale produse de secolele de decadenţă europeană şi de dominaţie a Bisericii. El este cel care, în ciuda

* Ed.rom.cit. vol. 5, p. 241 (n.tr.).
** *Ibidem*, p. 308 (n.tr.).

morţii lui Dumnezeu, nu se prăbuşeşte în braţele scepticismului şi nihilismului; lipsa lui de credinţă îi îmbogăţeşte viaţa. Lipsa lui de credinţă religioasă este egalată de rezistenţa în faţa transferului acelei credinţe în zona ştiinţei. *Übermensch* nu are nevoie de credinţă pentru a simţi stabilitatea lumii.

Cum atinge *Übermensch* această stare? Nietzsche nu ne spune. Atunci când se apropie cel mai mult de o descriere, aceasta este invariabil vagă şi enervant de abstractă. În *Ecce homo*, *Übermensch* este descris ca fiind sculptat dintr-un lemn deopotrivă tare, gingaş şi parfumat. Ştie să repare stricăciunile, foloseşte ghinioanele în propriul avantaj şi ştie să uite. Este destul de puternic încât totul să se termine cu bine pentru el, iar ceea ce nu-l răpune îl face mai puternic[4]. În *Omenesc, prea omenesc* este descris ca un hoinar, un călător spre un ţel care nu există. Dar lucrul acesta nu-i amărăşte viaţa; din contră, eliberarea lui este că se bucură de schimbare şi vremelnicie. El întâmpină orice nou răsărit cu bucurie pentru că va aduce cu el o evoluţie a gândirii. Angoasa lui existenţială va fi alinată în ciuda absenţei idealului sau a divinităţii[5].

De regulă, Nietzsche ne inspiră să năzuim spre lucruri înalte în aceste pagini, fară a enunţa legi. Nietzsche, căruia îi plăcea să se descrie drept un argonaut al spiritului, dar şi un filosof al lui „poate că", nu identifică o problemă anume pe care condiţia umană trebuie s-o rezolve, dar descrierea cuprinzătoare pe care i-o face lui *Übermensch* îl încurajează pe fiecare dintre noi să-şi găsească propria soluţie independentă.

Tipărirea în regie proprie a vreo 40 de exemplare de către Constantin Naumann din Leipzig l-a costat 284 de mărci şi 40 de pfenigi. Când au venit în sfârşit din tipar, în mai 1885, le-a înhăţat pe toate, ascunzându-le de oricine ar fi vrut să le recenzeze sau să le facă publicitate. Scuza lui era că termenii „public" şi „publicitate" sunau în urechile lui la fel ca „bordel" şi „ştoarfa"[6]. A împărţit doar şapte exemplare gratuite: lui von Gersdorff, Overbeck, Peter Gast şi Paul Widemann, prietenul care îl însoţise pe Gast la Basel la începutul prieteniei lor; un admirator relativ nou, pe nume Paul Lansky, a primit şi el un exemplar. Lansky îşi propusese să scrie o carte despre Nietzsche, pe care însă îl irita pentru că arăta ca un cizmar şi avea obiceiul să tot ofteze. Lui Burckhardt nu i-a fost trimis nici un exemplar. Unul a ajuns la Elisabeth şi, în mod ciudat, unul la Bernhard Förster.

Nietzsche se ţinea departe de Naumburg. Elisabeth se apropia de 39 de ani şi îi propusese lui Förster să se întoarcă în Germania în martie 1885 ca să se căsătorească pe 22 mai, de ziua lui Wagner. Complimentul acesta nu e trecut neobservat la Bayreuth, unde Cosima

preluase conducerea festivalului și a tuturor celorlalte afaceri. Antisemitismul Cosimei fusese întotdeauna mai visceral decât al lui Wagner. Văduvia îi oferise destulă libertate să înflorească, iar pentru prejudecățile rasiale, rețeaua de Societăți Wagner funcționa ca o cameră de rezonanță pe tot cuprinsul Germaniei.

Nietzsche a primit vestea despre pregătirile de nuntă ale lui Elisabeth cu calm și detașare. A spus foarte limpede că nu are de gând să participe la ceremonie și nici să-și cunoască viitorul cumnat. Elisabeth i-a cerut drept cadou de nuntă gravura lui Dürer din 1513, *Cavalerul, moartea și diavolul.* Nietzsche adora gravura aceea. Îi oferise lui Wagner o copie în vremurile de la Tribschen, când credeau amândoi că acest cavaler i-ar simboliza pe ei călărind întru salvarea culturii germane. Copia pe care o avea el era unul dintre puținele lucruri pe care nu le vânduse la plecarea din Basel. În anii lui de pribegie i-o încredințase lui Overbeck. Era prea fragilă și prea prețioasă ca s-o târâie după el laolaltă cu cărțile din „diformitate". I-a cerut lui Overbeck să i-o trimită lui Elisabeth la Naumburg, unde a ajuns la timp pentru nuntă. Mirii i-au mulțumit cu atâta entuziasm, încât a bănuit că depășise limitele normale ale generozității presupuse de un cadou pentru o asemenea ocazie. Și-a exprimat speranța ca viitorul tânărului cuplu să fie mai vesel decât cel înfățișat în gravură.

Scrisorile trimise acasă erau pline de tact și deloc critice, însă nu se putea abține să nu o tachineze pe Lama în legătură cu anumite lucruri. Numele de alint al lui Forster pentru Elisabeth era „Eli". Își dădeau seama că în ebraică asta însemna „Dumnezeul meu"? Putea oare, se întreba Nietzsche, un vegetarian înverșunat ca Forster să înființeze o colonie care să reziste? Englezii fuseseră cei mai buni la treaba asta, iar succesul lor pare să se fi bazat exclusiv pe temperamentul lor flegmatic și pe friptura de vită. Observase că o dietă vegetariană și fără pic de alcool isca iritare și melancolie, opusul a ceea ce se cerea în asemenea aventuri. Dieta lui cea mai recentă se baza aproape exclusiv pe carne, gălbenuș, orez, rubarbă, ceai, coniac și grog. O recomanda ca fiind calea cea mai eficientă de a obține substanța maximă din cât mai puțină materie.

Dar, în ciuda acestei neseriozități mucalite, când a sosit momentul, i-a trimis lui Elisabeth cea mai serioasă scrisoare de când era elev și îi scria pe tema credinței. Numind-o „un soi de rezumat al vieții mele", i-a spus că viața lui îi pare o serie de încercări obositoare de a-și găsi locul într-un mediu plin de falsitate. „Aproape toate relațiile mele interumane au avut la origine atacuri de panică create de izolare... Mintea mea e împovărată de o mie de amintiri rușinoase ale unor asemenea momente de slăbiciune în care nu am mai putut suporta singurătatea, pur și simplu... e în mine ceva foarte îndepărtat și straniu, așa încât cuvintele mele au alte culori decât cele ale altor oameni... tot ce am scris până acum e de fațadă; pentru mine,

realitatea începe cu salturile înainte... treburile astea sunt pentru mine recreeri şi, mai presus de orice, ascunzători în care îmi pot trage din nou sufletul pentru o vreme.

Aşadar, nu mă crede nebun, draga mea Lamă şi în special iartă-mă că nu vin la nunta ta – un asemenea filosof «bolnav» nu ar fi potrivit să conducă mireasa la altar. Cu o mie de urări pline de afecţiune, al tău, F."[7]

Ziua în care a avut loc nunta şi-a petrecut-o pe Lido di Venezia, înotând în mare împreună cu o familie din Basel. Scrisoarea lui îngândurată, introvertă, laolaltă cu calmul lui emoţional evident în privinţa nunţii par să dea *un coup de grâce* legendei stăruitoare despre afecţiunea lui nepotrivită faţă de propria soră.

Semnificativă a fost rugămintea lui, „Nu mă crede nebun". La Sils Maria, Resei von Schirnhofer îi păruse îngrozit de nebunia ereditară. În conversaţiile cu Resa îi atrăsese acesteia atenţia asupra cărţii *Cercetări asupra facultăţii umane şi a dezvoltării ei* (1883) de Francis Galton, vărul lui Darwin şi inventatorul eugeniei.

În anii 1850, anii copilăriei lui Nietzsche, abia începuse să fie descifrat mecanismul transmiterii bolilor ereditare. Aşa apăruse ideea sângelui „degenerat" sau „stricat". Cum tatăl său şi alţi membri ai familiei extinse sufereau de nebunie în diferite grade, Nietzsche nu putea scăpa de această idee care, în gândirea cvasiştiinţifică din vremea lui, purta în ea germenele degenerării morale. Teoria s-a tot dezvoltat de-a lungul vieţii lui Nietzsche, culminând cu publicarea, în 1892, a bestsellerului extrem de influent şi respingător de rasist al lui Max Nordau, *Degenerare*, ce căpuşa dorinţa omenirii de certitudine predicând ideea de destin inevitabil determinat de sânge. Nietzsche abordase acest lucru în *Zarathustra*, sugerând că trebuie să înfruntăm nu doar fantomele ideilor şi credinţelor moarte, ci şi ceea ce am moştenit de la părinţii noştri şi care ne curge prin vene. Doar prin această acţiune poate fiecare să-şi atingă potenţialul, devenind ceea ce este.

În timpul aceleiaşi conversaţii cu Resa von Schirnhofer, Nietzsche subliniase ideea că ereditatea nu presupunea neapărat un destin ineluctabil. Înţelegerea culturilor străine şi empatia faţă de „celălalt" puteau juca un rol în desfăşurarea vieţii. Resa remarcase că nici prin aspectul exterior, nici prin natura lui spirituală Nietzsche nu-i părea a fi tipic german. Forma capului îi amintea de un portret pe care-l văzuse într-o galerie din Viena, pictat de Jan Matejko, un pictor polonez cunoscut mai ales pentru portretele istorice eroice ale conaţionalilor săi.

Nietzsche a adoptat ideea cu plăcere. De acum încolo avea să le spună oamenilor că de fapt nu e german, ci polonez. Se trăgea din

nişte aristocraţi polonezi al căror nume de familie era Nietzky. Ca fost filolog, era excesiv de încântat de presupusa etimologie a numelui, care, spunea el, însemna „nihilist” în polonă.

Toate acestea alcătuiau o mască excelentă. Era transpus pe loc într-un bun european, atât prin sânge, cât şi prin înclinaţie culturală, distanţându-l de virtutea de Naumburg şi de naţionalismul german pe care-l predica pe toate drumurile noul său cumnat.

Însurăţeii nu şi-au început imediat misiunea din Paraguay. Franziska a propus ca, până se mai aşază lucrurile, Förster să preia rolul de preceptor al nepoţilor uneia dintre cele trei prinţese Altenburg ce fuseseră instruite pentru scurt timp de tatăl lui Elisabeth. Marea speranţă a Franziskăi era prinţesa Alexandra, acum căsătorită cu marele duce Constantin al Rusiei. Fiica ei era regina Greciei şi avea şapte fii care, evident, aveau mare nevoie de un preceptor. Nerăbdătoare să rezolve problema, Franziska s-a oferit să tragă sforile potrivite, deşi recunoştea că ar putea interveni bariere de limbă, ca să nu mai vorbim de, adăugase Förster pe un ton sumbru, puterea din ce în ce mai mare a evreilor.

Sugestia mai practică a lui Elisabeth a fost că mult mai avantajos pentru iubitul ei ar fi fost să obţină finanţare şi să recruteze colonişti chiar în Germania, în loc să-i caute tocmai în Paraguay. Avea fără îndoială dreptate, aşa încât Förster a petrecut cele nouă luni dintre nuntă şi îmbarcarea spre Paraguay bătând ţara în lung şi-n lat, adresându-se nu doar Societăţilor Wagner, ai căror membri erau prea rafinaţi ca să se vadă în rolul de prim val de colonişti spărgători de piatră, ci şi unor organizaţii de nivel inferior, de ţărani, dulgheri şi alţi meşteşugari pricepuţi care nu erau prea orgolioşi ca să se afle în atât de utila avangardă.

Şi-a propus să recruteze 20 de familii. Fiecare familie trebuia să adune între o mie şi zece mii de mărci. Când se aduna un capital de o sută de mii de mărci, se achiziţiona terenul potrivit şi fiecare familie îşi primea lotul ei. Îşi puteau cultiva peticul de pământ cum doreau şi îl puteau lăsa moştenitorilor, însă nu aveau voie să-l vândă sau să-l înstrăineze. Nu-i de mirare că recruţii nu se prea înghesuiau. Majoritatea meşteşugarilor pricepuţi emigrau mult mai uşor, mai ieftin şi în condiţii mai bune în America, lucru pe care Förster îl deplângea: „De fiecare dată când un german devine yankeu, omenirea suferă o pierdere”.

În timp ce Förster vitupera, Elisabeth transforma cu plăcere casa mamei sale din Naumburg în centrul de propagandă pentru aventura soţului ei. Avea, în sfârşit, o misiune pentru mintea ascuţită şi talentele ei organizatorice. Toate cunoştinţele sale erau bombardate cu scrisori pline de informaţii despre minunata ocazie de a investi în Paraguay. Pregătea de tipar cartea soţului ei *Deutsche Colonien in*

dem oberen Laplata-Gebiete mit besonderer Berücksichtigung von Paraguay. Ergebnisse eingehender Prüfungen, praktischer Arbeiten und Reisen 1883-1885 (Colonii germane din regiunea superioară La Plata, cu o analiză particulară a Paraguayului. Rezultatele unei cercetări exhaustive, ale muncii de teren și ale călătoriilor, 1883-1885). Oferea o imagine complet înșelătoare a Paraguayului, ca o grădină a Demetrei, un loc unde cernoziomul bogat, roșu, ridicol de fertil trebuia doar să fie zgâriat ca să se transforme în cornul abundenței. Pe scurt, era un loc pe atât de fecund, fizic și spiritual, pe cât fusese Germania în vremurile bune de dinainte să vină străinii care infectaseră patria-mamă cu degenerescența lor, transformând Germania din patrie-mamă în patrie-mașteră. Ur-Germania putea și avea să renască pe pământul Paraguayului. O sută de coloniști de rasă pură, nepângăriți de sânge și idei străine, urmau să aibă ocazia de a transmite posterității valorile și virtuțile germane.

În timp ce pregătea cartea pentru publicare, Elisabeth a încălcat limitele supunerii datorate de o soție. I-a mai periat soțului textul bolovănos și i-a rescris introducerea. Lui nu i-a convenit. I-a displăcut și mai mult când i-a cerut fratelui ei consultanță editorială. Ca frontispiciu al cărții, Förster alesese o fotografie foarte bună cu el, țanțoș și plin de medalii, deasupra unui motto războinic: „Apără-ți poziția înfruntând toate obstacolele!". Nietzsche i-a spus lui Elisabeth că i se pare un act de o vanitate ridicolă. Förster s-a înfuriat. Fotografia era instrumentul necesar pentru a ilustra cât de viril și de potrivit era el să conducă oamenii la celălalt capăt al lumii. A avut loc un schimb de scrisori furioase. Elisabeth i-a reproșat lui Förster că-i disprețuiește puterea de judecată. El a acuzat-o că l-a trădat, luându-i partea fratelui ei. A fost prima lor ceartă. Cartea a plecat în tipar intactă, cu tot cu fotografie și motto. Pentru Elisabeth era important ca fratele și soțul ei să se întâlnească înaintea plecării spre Paraguay. Nietzsche a ales pentru asta ziua când împlinea 41 de ani, pe 15 octombrie 1885, deoarece simțea că le-ar face plăcere mamei și surorii lui să-l vadă atunci. A petrecut două zile la Naumburg, timp în care cei doi bărbați s-au întâlnit pentru prima și ultima oară în viața lor. Și-au strâns mâinile, au închinat unul în cinstea celuilalt și și-au făcut urări de bine. Nietzsche a fost ușurat să constate că Förster era mai puțin respingător decât se așteptase. I s-a părut că nu era chiar lipsit de farmec. Pentru binele Lamei, era încurajator că Förster avea în mod clar puterea fizică necesară pentru a duce aventura la bun sfârșit.

La două zile după întâlnirea cu Förster, i-a scris lui Franz Overbeck, spunându-i că tot timpul cât stătuse la Naumburg îi fusese rău, însă nu-și dădea seama dacă senzația venea din interior sau era ceva din exterior spre interior. Și-a exprimat speranța ca groaznica sa zi de naștere să fi însemnat ultima vizită făcută la Naumburg, însă știa,

chiar în momentul când scria, că lucrul acesta nu era posibil. Odată ce pleca Lama, boala lanțurilor Naumburgului urma să-l afecteze numai pe el, iar din cauza asta lanțul avea să cântărească mult mai greu. Cât despre întâlnirea cu Förster, Nietzsche i-a spus lui Overbeck că descrierea pe care i-o făcuse londonezul *The Times* cumnatului său era exactă. Ziarul scrisese că „e un om, asemeni prea multora dintre compatrioții săi, cu o singură idee, și anume că Germania este a germanilor, și nu a evreilor"[8]. Nietzsche a confirmat că Förster era monomaniac în preocupările sale antisemite. Dar asta știa deja; nu putea să schimbe nimic provocându-l pe această temă, așa încât decisese că mai bine încerca să găsească ceva folositor în acea întâlnire: o evaluare a minții lui Förster. Era departe de a fi una respectabilă, a conchis Nietzsche, fiind plină de prejudecăți, așa cum se știa, dar și pripită și meschină. Cât despre Förster, acestuia Nietzsche i s-a părut demn de dispreț: profesorul tipic, cu capul în nori, un individ slab din punct de vedere fizic, departe de a fi tipul pe care-l căuta pentru colonia lui. A fost ușurat când Nietzsche a refuzat invitația lui Elisabeth de a-i însoți în Paraguay.

17

Declamând în abis

Filosofia, aşa cum am înţeles-o şi am trăit-o eu până acum, înseamnă să trăieşti de bunăvoie între gheţuri, pe piscuri de munţi – căutarea a tot ce este necunoscut şi misterios în existenţă, a tot ceea ce până acum fusese încătuşat de morală.

Ecce homo, prefaţă, secţiunea 3*

În următorii doi ani, Nietzsche s-a cufundat şi mai mult în sine însuşi în timp ce străbătea cele mai frumoase peisaje ale Europei, locuind la pensiuni şi hoteluri ieftine. Era acea prezenţă tăcută, politicoasă, gârbovit şi din ce în ce mai ponosit, uşor de ignorat de ceilalţi turişti. Odată ce-i spuneau „Bună dimineaţa, domnule profesor" sau „*Bon appétit*", orice altă conversaţie putea fi evitată. În sălile de mese comune se distanţa şi mai mult de lacomii care se îndopau, adoptând o dietă săracă şi fixă, bazată în mod obişnuit pe mici porţii de ceai slab, ouă şi carne; câteodată mânca doar fructe şi bea lapte. Spera ca o asemenea autonegare să îl scutească de războaiele-fulger intestinale purtate de trup împotriva lui, dar nimic nu-l apăra împotriva episoadelor constante de vomă, crampe, durere sfâşietoare la nivelul tâmplelor sau diaree, care puteau dura şi câte şapte zile la rând. Imobilizat şi agonizând în paturi de închiriat, era total dependent de mila străinilor.

În ciuda sănătăţii groaznice, în lunile de vară a colindat înălţimile Alpilor, scrijelind în carnete. În timpul iernii lua trenul între staţiunile aflate pe coastele dantelate ale Franţei şi Italiei, căutând fără încetare aerul uscat şi soarele care să-i încălzească oasele fără să-l orbească cu strălucirea lui. Florenţa l-a mulţumit o scurtă perioadă de timp cu „aerul ei subtil, uscat, purtând mireasma lui Machiavelli", dar a început repede să fie deranjat de zgomotul ca de râşniţă de cafea făcut de tocuri pe caldarâm.

* Ed.rom.cit., p. 35 (n.tr.).

Nisa a părut promițătoare până pe 23 februarie 1887, când călimara a prins viață și a început să țopăie dintr-o parte în alta pe biroul lui, ca un purice dansator. Casa se zguduia și tremura. Alte case din jur se năruiau și se prăbușeau la pământ. Nu mai fusese niciodată până atunci martor la instăpânirea panicii. Singurul suflet insensibil la teroarea generalizată era o doamnă bătrână și foarte credincioasă, care era convinsă că bunul Dumnezeu nu avea de ce să-i facă ei nici un rău. Cutremurul a distrus camera din Pension de Genève unde scrisese părțile a treia și a patra din *Zarathustra*. Asta l-a făcut să fie destul de marcat de caracterul trecător al lucrurilor, care acum se demonstra că afectează și trecutul lui recent[1].

A facut un inventar al bunurilor lui materiale – câteva cămăși, pantaloni, două paltoane, papuci și pantofi, instrumente de bărbierit și de scris, „diformitatea" și o tigaie pe care i-o trimisese Elisabeth și cu care nu reușise să se obișnuiască defel. Publicase 15 cărți. Ultima se vânduse în 100 de exemplare. Existența lui depindea de o pensie plătită de o universitate creștină. Ca urmare a tonului din ce în ce mai anticreștin al cărților sale, se aștepta ca aceasta să-i fie retrasă în orice moment.

După estimările sale, era deja pe trei sferturi orb. Lumina puternică îi cauzase întotdeauna dureri sfâșietoare. De curând vedea totul ca prin ceață, cu pete care țopăiau în câmpul său vizual, ceea ce îi oferea zilnic motivul optic de a pune la îndoială natura a ceea ce numim realitate.

Văzută din exterior, viața lui Nietzsche în 1886 și 1887 pare liniștită și lipsită de evenimente grave, însă în acea perioadă, cu furia profetului neglijat, a examinat el fundațiile tradițiilor noastre morale și intelectuale, izbindu-le cu ciocanul în cărțile filosofiei sale de maturitate.

Se terminase cu partea afirmativă a filosofiei sale. *Zarathustra* orânduise borne pe cărarea vieții, arătându-i calea celui ce spune „da", omului postreligios pregătit să ia asupra sa îndoielile, inconsistența și ororile lumii. Dar strigătul lui Zarathustra nu fusese auzit. Misiunea noilor cărți era „pe cât de limpede cu putință": Zarathustra trebuia explicat.

De data aceasta, Nietzsche nu avea să-și prezinte ideile sub forma unei parodii biblice sau ascunse sub masca legendei epice a unui erou. Nici nu avea să-și mai ascundă noua carte. Dat fiind că nici un editor nu vădea cel mai mic interes să-i publice cartea, avea s-o facă singur. Avea s-o publice în regie proprie, într-un tiraj de 600 de exemplare. Dacă vindea 300 de exemplare, își scotea banii. Iar asta nu era imposibil...

Dincolo de bine și de rău (1886) avea subtitlul *Preludiu al unei filosofii a viitorului*. Spre deosebire de *Zarathustra*, e o carte groasă, de aproape 200 de pagini, însă chiar și așa a simțit nevoia să mai

scrie una care să clarifice cartea aceasta pe care o scrisese ca să clarifice *Zarathustra*. Aşa că următoarea carte după *Dincolo de bine şi de rău* a fost *Despre genealogia moralei* (1887), cu subtitlul *O scriere polemică. Întru întregirea şi aprofundarea recent apărutei lucrări „Dincolo de bine şi de rău"*.

Asumându-şi rolul filosofului lui „poate" şi al minotaurului cavernicol al conştiinţei, s-a instalat într-o opoziţie furioasă faţă de apatia morală indolentă şi bonomă a societăţii care se agaţă de morala iudeo-creştină în timp ce nu mai crede în religia propriu-zisă. Asta însemna a trăi în ipocrizie şi minciună! A trăi ca nişte creştini pe trei sferturi! Timp de o sută de ani de la moartea lui Dumnezeu, a prezis Nietzsche, umbra lui încă se va proiecta pe peretele peşterii. Minotaurul cavernicol va explora periculosul „poate" încercând să cureţe pereţii, să redefinească ideile de bine şi de rău – dacă, într-adevăr, astfel de lucruri există. O asemenea examinare cere o reexaminare a civilizaţiei propriu-zise, o critică a fundamentelor modernităţii, a ştiinţelor moderne, a artei şi politicii moderne. Prin urmare, o negare a ceea ce descria drept degenerescenţa modernităţii. O asemenea negare putea fi validă doar dacă începea cu examinarea adevărului[2].

„Admiţând că adevărul este o femeie", începe captivant prima frază din prefaţa la *Dincolo de bine şi de rău*, „cum adică? Nu-i fondată oare suspiciunea că toţi filosofii, în cazul că erau dogmatici, nu prea se pricepeau la femei?"*.

Ce anume luăm noi drept adevăr? Construcţiile falnice ale gândirii europene. Dar acestea se întemeiază pe piatra unghiulară a dogmaticilor care încă din vremuri imemoriale şi-au clădit teoriile pe un amestec de eres popular – ca superstiţia sufletului – şi o temerară generalizare de foarte restrânse fapte omeneşti, prea omeneşti.

Oamenii nu pot trăi fără aceste neadevăruri. Nu pot să suporte viaţa fără a măsura realitatea cu ajutorul unor sisteme pur ficţionale şi inventate, cum ar fi filosofia, astrologia şi religia. Aceste trei pocitanii au cutreierat pământul de-a lungul vremurilor, iar noi ne-am plămădit credinţele superstiţioase după chipul lor. La origine, oamenii au fost liberi, dar s-au zidit singuri folosind credinţa, construind nebuneşte observatoare zoroastriene, temple greceşti şi romane, piramide funerare egiptene şi catedrale creştine. Au ales să ridice o arhitectură a fricii şi idolatriei, a cărei fundaţie este chiar teroarea în faţa gândului că moartea nu ar putea duce spre nimic altceva decât spre uitare. Am devenit de bunăvoie sclavii preoţilor, astrologilor şi filosofilor. Influenţa lor este malefică şi periculoasă pentru psihicul uman.

---

* Ed.rom.cit. vol. 6, p. 9 (n.tr.).

Trebuie să punem în discuţie noţiunile noastre de bine şi de rău, drept noţiuni absolute şi eterne, mai curând decât convenţii efemere. Trebuie început cu omul care a lansat ideea abracadabrantă că adevărul absolut există: Platon.

Cea mai persistentă dintre toate erorile din ultimii două mii de ani a fost invenţia spiritului pur datorată lui Platon. Cu această invenţie, Platon aruncă mreje de idei pale, reci, sure peste vârtejul multicolor al simţurilor – plebea simţurilor, cum îi spune el[3].

Chiar putea fi găsită natura adevărului în celebra peşteră a lui Platon unde oamenii înlănţuiţi nu-şi puteau întoarce capetele să vadă că lucrurile pe care le vedeau pe pereţi nu erau decât umbre ale obiectelor intercalate între ei şi focul ce ardea în spatele lor? Induşi în eroare, ei au luat acest spectacol al umbrelor drept realitate sau „adevăr". Astfel, Platon ne-a împovărat cu ideea diferenţei dintre aparenţă şi realitate. Teoria lui despre forme presupunea existenţa formei ideale a oricărui lucru. De la forma culorii roşii şi până la forma justiţiei, se pare că exista un reper final şi total imperceptibil pentru orice obiect şi calitate. Schopenhauer a apelat la teoria formelor lui Platon în propria teorie despre voinţă şi reprezentare, o teorie a lumii complet inventate pe care Nietzsche o respinsese deja în *Omenesc, prea omenesc*, ridicând torţa raţiunii, a lui Voltaire, şi aruncând lumina ei năucitoare asupra pereţilor năpădiţi de umbre ai peşterii[4].

Filosofii sunt susţinători rafinaţi ai prejudecăţilor lor, vicleni purtători de cuvânt ai propriilor idei pe care le botează „adevăruri"[5]. Filosofii sunt agenţi de vânzări ai sufletului, care-şi negociază balivernele. Doctrinele lor devin edicte ce impun autotirania şi asupra naturii. Filosofia întotdeauna făureşte lumea după chipul ei – nu are cum altfel. Filosofia este glorificarea universalizării. Este impunere. Doreşte să facă să existe orice existenţă numai după propriul chip. Filosofia este „instinct tiranic, cea mai cerebrală voinţă de putere, de «creare a lumii», de *causa prima*"[6].

Cât despre ştiinţă, nici ea nu e mai brează. Concluziile la care ajung laboranţii cunoaşterii nu oferă mai mult adevăr decât o fac filosofii. Sensul ştiinţei nu este o religie. Şi totuşi, cumva, ştiinţa devine un substitut al religiei. Lumea modernă confundă teoria ştiinţifică cu dogma morală.

„Începe azi să se lumineze, poate în cinci, şase capete, faptul că fizica este cel puţin o interpretare şi o ordonare a lumii (după noi! spunând-o cu voia dumneavoastră), iar nu o explicare a ei: dar, în măsura în care se reazemă pe credinţa în simţuri, fizica trece drept ceva mai mult şi, pe termen lung, va trebui să treacă în continuare drept ceva mai mult, adică drept explicare. Ea are de partea ei ochi şi degete, are de partea ei aparenţa şi evidenţa: ceea ce, asupra unei epoci al cărei gust predominant este plebeu, acţionează fascinant,

credibil, *convingător...*" Dar ce clarifică? Numai ceea ce se poate vedea şi pipăi[7].

Interpretarea lumii de către „darwinişti şi antiteleologi" îl face pe Nietzsche să se distanţeze de anterioara condamnare clară a teoriei platoniciene a lumii ideilor. Aceea cel puţin ne oferea „un alt soi de *plăcere*", spre deosebire de fizicienii care lucrează cu „prostia maximă" şi cu „forţă minimă" pentru a atrage „un gen aspru şi harnic de maşinişti şi constructori de poduri ai viitorului"[8].

Deşi oamenii laudă cu deşănţare legile naturale, ceea ce vor de fapt este să inverseze teoria naturalului. „Să trăieşti – nu-i oare tocmai lucrul acesta să vrei a fi altfel decât este această natură? Nu-i oare viaţa estimare, preferare, faptul de a fi nedrept, limitat, de a vrea să fii diferit?"[9]

După ce a sădit seminţele îndoielii în toate direcţiile, el propune ca filosoful periculosului „poate" să găsească ideea de neadevăr la fel de interesantă ca şi pe cea de adevăr. De ce să nu cerceteze adevărul din perspective multiple? Din cea a broaştei, de exemplu?[10] Dat fiind că adevărul, aşa cum ne-a spus-o deja, e la fel de misterios ca o femeie, el se întoarce la ideea că eternul feminin nu este capabil de adevăr, căci „ce-i pasă femeii de adevăr! Nimic nu-i în femeie dintru-nceput mai străin, mai dezgustător, mai ostil decât adevărul – marea ei artă este minciuna, suprema ei problemă este masca şi frumuseţea"[11].

Toate adevărurile nu sunt decât interpretări personale. Nu suntem nimic altceva decât memoria noastră şi stările noastre mintale cauzate de existenţa în societatea căreia îi aparţinem – afirmaţie pe care ultima propoziţie din paragraful de mai sus cu siguranţă o confirmă. Filosofia lui târzie e vindicativ de misogină. După ce îi refuzase cererea în căsătorie motivând că e un spirit liber şi că nu are să se mărite niciodată, Lou îi mai dăduse o lovitură în moalele capului, anunţându-şi logodna cu Fred Andreas. Nietzsche nu i-a răspuns niciodată la scrisoare. Cu excepţia unei scrisori reţinute către Malwida, în care comenta cu dispreţ că „nimeni nu ştie cine este acest Andreas", şi-a păstrat secrete gândurile şi emoţiile[12].

După ce a analizat natura adevărului, *Dincolo de bine şi de rău* examinează în continuare natura sinelui. Nietzsche face asta analizând consecinţele afirmaţiei „Gândesc" într-un pasaj îndrăzneţ ce zdruncină chiar temeliile gândirii occidentale, deconstruind celebrul „Gândesc, deci exist" al lui Descartes. „Se spunea că «eu» este condiţie, «gândesc» este predicat şi condiţionat – gândirea este o activitate pentru care *trebuie* imaginat, drept cauză, un subiect... Dacă nu cumva e adevărat contrariul: «gândesc» – condiţie, «eu» – condiţionat; «eu», aşadar, doar o sinteză *făcută* de gândirea însăşi."[13]

E imposibil să fii sigur că există un „Eu" care gândeşte, e imposibil de ştiut chiar dacă trebuie să existe ceva care să gândească,

dacă gândirea este o activitate şi o operaţiune a unei entităţi considerate drept cauză. E imposibil de ştiut dacă ceea ce a fost desemnat drept gândire a fost deja determinat – dacă Eu *ştiu* ce este gândirea. Oare nu este „Eu" o simplă sinteză produsă de gândire?

„Acela ce, având în vedere un fel de *intuiţie* a cunoaşterii, riscă să dea pe loc un răspuns la aceste întrebări metafizice, aşa cum procedează cel ce spune: «eu gândesc şi ştiu că acest lucru este cel puţin adevărat, real, cert» – acela va găsi azi la un filosof, gata pregătite, un zâmbet şi două semne de întrebare. «Domnule, îi va da, poate, filosoful de-nţeles, este improbabil să nu vă înşelaţi: dar de ce, în definitiv, neapărat adevărul?».”[14]

Ceea ce am trăit în vis face parte din ansamblul gospodăriei noastre sufleteşti la fel de bine ca orice lucru trăit „aievea". Mai curând decât dogma, psihologia este cheia înţelegerii lumii[15].

Punând sub semnul întrebării natura sinelui şi declarând că adevărul obiectiv este o ficţiune, el continuă, răutăcios, să demonstreze că a afirma despre adevărul obiectiv că ar fi o ficţiune este o afirmaţie de tipul adevărului obiectiv care trebuie să fie, la rândul ei, o ficţiune.

Asta ne face să privim într-o serie nesfârşită de oglinzi succesive ce reflectă ameţitor – ce? adevărul? sau perspectiva aiuritoare a unui „poate" nesfârşit? Ne lasă să rezolvăm problema aceasta singuri. Semănând îndoiala în toţi cei care au construit un sistem, Nietzsche refuză cu obstinaţie să construiască un sistem pentru noi. Adoră să se contrazică singur în domeniul ideilor şi ne obligă să ocupăm poziţia de spirite libere, independente de el.

Pentru a stabili dacă suntem independenţi, trebuie să nu ne agăţăm de nimic, nici măcar de sentimentul propriei detaşări. Foarte puţini sunt făcuţi pentru o asemenea independenţă. Este privilegiul celor ce umblă pe sârmă, al cutezătorilor plini de nesăbuinţă.

Abandonând meditaţia pe tema spiritului liber, Nietzsche se întoarce spre religie, cu o deschidere tipică lui, robustă şi captivantă, afirmând bătăios că ultimele aproape două milenii au dus la sinuciderea în timp a raţiunii pe calea impunerii doctrinei religioase asupra individului. Datorită propriei experienţe cu privire la conflictul dintre realizarea propriului potenţial şi abnegaţia în slujba doctrinei religioase, Nietzsche se simte îndreptăţit să conchidă că primul sacrificiu pe care-l face cineva în slujba religiei este adevărata sa natură umană.

Cum am adoptat noi de bunăvoie valorile iudeo-creştine care ne-au transformat în vite obediente? De ce am adoptat ceea ce Nietzsche numeşte morala sclavilor? El foloseşte termenul tocmai pentru că, istoric vorbind, evreii şi creştinii au fost sclavi, mai întâi în Babilon, apoi ai Imperiului Roman. Lipsiţi de puterea de a-şi impune voinţa

asupra lumii, dar jinduind după putere, sclavii au fost măcinaţi de resentimente împotriva stăpânilor lor. Răzbunându-se în unicul mod posibil, ei au inversat valorile, încorporându-şi doleanţele într-un sistem religios care le glorifica propria condiţie mizerabilă şi plină de suferinţă[16].

Senzualitatea şi dorinţa de putere au fost demonizate. Cuvintele „bogăţie" şi „putere" au devenit sinonime ale răului. Creştinismul a transformat negarea dorinţei de viaţă într-o religie. Creştinismul ura viaţa şi natura umană; el a otrăvit lumea, negând realitatea naturii umane, transformând totul în conflictul dintre „trebuie" şi „este". Moralitatea născută în sclavie perpetua sclavia, oferind mereu sens nihilismului celor obidiţi.

Nietzsche alege în mod intenţionat cuvântul franţuzesc *ressentiment* pentru a descrie fundamentul moralităţii sclavilor. *Ressentiment* este un cuvânt cu un înţeles mult mai cuprinzător decât „resentiment" şi „gelozie". Este o nevroză, nevoia de a produce durere atât sinelui, cât şi celuilalt. *Ressentiment* descrie poziţia resentimentarului căruia îi lipseşte puterea (sau a celui care se bucură de această lipsă) de a-şi purifica resentimentele prin răzbunare. Şi aşa, acest *ressentiment* i-a făcut pe sclavi să-şi transforme slăbiciunea în putere, să „se răzbune pe Roma şi pe a ei toleranţă nobilă şi frivolă" răsturnând precedenta moralitate a puterii şi superiorităţii şi înlocuind-o cu superioritatea morală a victimizării şi a glorificării celor obidiţi.

După cum nota Sfântul Augustin, resentimentul e ca şi cum ai lua otravă sperând că va muri celălalt.

Cum s-a realizat această inversare bizară a valorilor? Cum a ajuns ascetismul să triumfe în faţa valorilor plenitudinii vieţii?

Deşi Nietzsche a şi pus această întrebare şi a şi răspuns la ea în *Dincolo de bine şi de rău*, el nu epuizase deloc tema. În iunie 1887, a început să scrie *Despre genealogia moralei. O scriere polemică*, dându-i un titlu ce atestă vizibil preocuparea contemporană post-darwiniană faţă de problema descendenţei. Ca de obicei, a scris-o foarte repede, în vreo patru săptămâni. Cartea conţine trei eseuri ample a căror intenţie este de a excava chiar rădăcinile arborelui genealogic al moralei, propunându-şi să sape chiar mai adânc în timp, înainte de iudeo-creştinism. Îşi propunea să investigheze vremurile când omul a părăsit apele pentru a umbla pe două picioare.

La un anumit moment în preistorie, speculează el, a apărut un obicei care a dăunat comunităţii şi care a dus la impunerea pedepsei. Acesta a fost momentul când a început construcţia moralităţii; atunci instinctele noastre au început să fie ţinute-n frâu de o societate punitivă. Cu timpul, impunerea pedepsei a condus spre introspecţie. Introspecţia a condus la apariţia conştiinţei.

Conştiinţa este aşadar preţul plătit pentru structura socială şi taxa plătită de suflet atunci când tradiţia ascetică iudeo-creştină, cu al ei „să nu", îngroapă instinctele noastre cele mai naturale sub povara mortală a vinovăţiei. Instinctele care nu se descarcă în exterior se întorc în interior. Împovăraţi de conştiinţă, ne întoarcem împotriva noastră înşine, plini de suferinţă şi de o ură de sine stârnite de legenda păcatului originar şi de ascetismul impus de preoţi. Conceptul de nevroză existenţială vine mai târziu, dar cu siguranţă asta descria Nietzsche când schiţa portretul omului modern care, „din lipsă de vrăjmaşi externi sau oprelişti externe... se sfâşia, se hăituia, se rodea, se-ntărâta, se maltrata pe sine însuşi, acest animal care-şi provoca răni lovindu-se de gratiile cuştii sale"[17]. Cum ne putem elibera dintre gratiile cuştii conştiinţei vinovate şi a scârbei de sine construite de preotul ascet? Antidotul la morala sclaviei este morala *Übermensch*; spiritul liber, independent, afirmativ. Calitatea morală a acestui om superior este produsă de forţa lui vitală, de dorinţa lui de putere. Deşi Nietzsche era de părere că teoria evoluţionistă descria doar calea eliberată de morală de a ocroti viaţa, „voinţa de putere" despre care vorbeşte el datorează enorm, în mod evident, supravieţuirii celui mai adaptat, de care vorbeşte Darwin, numai că Nietzsche duce ideea mai departe. Voinţa de putere a lui Nietzsche este atât un simbol al potenţialului uman, cât şi o parabolă despre importanţa autodepăşirii.

Nici o parte a vieţii organice nu este statică. Din prima copilărie încă, alergăm după putere. Întreaga viaţă organică se află constant într-o stare haotică şi dinamică de creaţie şi descompunere: de a fi copleşită şi de a copleşi. Rădăcina copacului care pulverizează stratul de piatră din subsol este voinţa de putere. Gheaţa în expansiune care crapă stânca şi redesenează linia ţărmului este voinţa de putere. La fel sporii microscopici ai muşchilor din ţiglele de pe acoperişul palatului, ce vor creşte sub forma unui burete verde, făcându-i pe slujitori să dea năvală, agitaţi, cu găleţi – sau provocând chiar prăbuşirea acoperişului sau a regimului. Voinţa de putere nu doarme niciodată. Ea este dinamica mereu mişcătoare a tuturor relaţiilor personale şi a tuturor relaţiilor dintre grupuri şi dintre ţări.

El afirmă că voinţa de putere este o senzaţie, senzaţia creată de puterea de a comanda. Ceea ce se numeşte libertate a voinţei este în fond superioritate în faţa a ceva ce trebuie să dea ascultare. Dar acest ceva nu trebuie să se afle în afara fiinţei noastre. Nietzsche vorbeşte şi despre stăpânirea de sine. „Cel ce voieşte adaugă în felul acesta senzaţiile de plăcere ale eficacelor unelte executoare, ale «subvoinţelor» sau ale sub-sufletelor ajunse în situaţia de a servi – corpul nostru nu-i, de bună seamă, decât o structură socială de multe suflete."[18]

Omul care s-a luat în stăpânire este capabil să suporte nesiguranţa sădită de multiplele perspective ale lui „poate". Odată cu îndrăzneala

de a abandona certitudinile, orice idee de „rezultat" sau de „concluzie" devine depășită. Și astfel „omul superior" sau „supraomul" sau „spiritul liber" sau *Übermensch* sau „filosoful viitorului" sau „filosoful lui poate" sau „argonautul spiritului" – spuneți-i cum vreți – este jucăuș. Viața nu mai este o tablă de legi. Este un dans pe muzica lui „ce-ar fi dacă?". Conștiința de sine și conștientizarea lumii care ne înconjoară depind amândouă de ideea că, până la urmă, nu ne înțelegem nici pe noi înșine, nici lumea. Cel ce privește în abis invită abisul să privească în el. Nu e deloc o poziție confortabilă. Dar vai de cel ce nu are curajul de a trăi după principiul lui „ce-ar fi dacă?", pentru că atunci ar deveni unul dintre „ultimii oameni", unul dintre cei pe trei sferturi creștini care se bucură de religia confortului, agățându-se de certitudini depășite.

E adevărat că nu există adevăr. Poate.

Despre genealogia moralei este cartea în care se furișează pe scenă „bestia blondă" (*Die Blonde Bestie*). Nietzsche își datorează, probabil, reputația pătată și acestei sintagme, ca și multor altora. Bestia blondă a ajuns să fie înțeleasă ca o clasificare rasială și ca o creatură de natură politică: supraomul arian al lui Nietzsche care prefigurează legile rasiale din 1935 ale lui Hitler, Onoarea Germană și Sângele German. Dar aceasta e o răstălmăcire grotescă. În scrierile lui Nietzsche există cinci ocurențe ale bestiei blonde și trei pasaje despre „bestia blondă" – și nici una dintre ele nu are nimic de-a face cu clasificarea rasială, cu atât mai puțin cu ideea de supremație a vreunei rase.

În primul pasaj, Nietzsche analizează felul în care au apărut noțiunile de bine, rău și imoral în societățile primitive. El descrie felul în care a apărut prima formă de stat din negurile preistoriei. Nu spune la ce perioadă istorică se referă, nici măcar la ce parte a lumii, dar nu lasă nici o îndoială că bestia blondă care preia conducerea și clădește primele state este strămoșul sălbatic comun tuturor raselor:

„La temelia tuturor acestor rase nobile nu se poate să nu recunoști animalul răpitor, superba *bestie blondă* rătăcind ahtiată după pradă și victorie; această temelie ascunsă are nevoie din când în când de ușurare, animalul trebuie să iasă din nou, trebuie să se întoarcă din nou în sălbăticie: aristocrația romană, arabă, germanică, japoneză, eroii homerici, vikingii scandinavi – toți sunt la fel în privința acestei nevoi. Rasele nobile sunt acelea care au lăsat după ele, pe toate urmele pe unde au trecut, noțiunea de «barbar»; până și din cea mai înaltă civilizație a lor se vădesc o conștiință a acestui fapt și chiar o mândrie în acest sens"[19].

Includerea aici a arabilor, grecilor și japonezilor dovedește cu certitudine că Nietzsche era mai entuziasmat de eufonia alăturării

celor două cuvinte, „bestie" şi „blondă", decât de portretizarea riguroasă a tipurilor rasiale. Mai periculos chiar, pasajul continuă: „o repercusiune a acelei spaime de nestins cu care Europa a asistat veacuri de-a rândul la turbarea bestiei blonde germanice... Avem poate cea mai mare dreptate să nu ne eliberăm de frica de bestia blondă aflată la temelia tuturor raselor aristocratice şi să fim cu ochii în patru: dar cui nu i-ar face de o sută de ori mai mare plăcere să se teamă, dacă i se permite să admire în acelaşi timp, decât să nu se teamă, dar, în paralel, să nu mai poată scăpa de spectacolul respingător al ratatului, al discreditatului, al degeneratului, al înveninatului?... excedentul de rataţi, de bolnăvicioşi, de obosiţi, de ramoliţi de care Europa începe să se împută"[20].

A doua menţiune a bestiei blonde apare în a doua disertaţie din *Despre genealogia moralei.* Iarăşi speculează pe marginea formării primelor state: „Am recurs la cuvântul «stat»: e de la sine-nţeles de cine este vorba – de o ceată oarecare de animale de pradă blonde, de o rasă de cuceritori şi stăpâni care, organizată pe criterii războinice şi având forţa de a organiza, îşi pune labele bestiale, fără a sta pe gânduri, pe o populaţie poate monstruos de superioară ca număr, dar încă fără formă, încă nomadă. Aşa începe, fără doar şi pace, «statul» pe pământ"[21].

Această ceată de animale de pradă, de cuceritori şi stăpâni, nu avea nici un fel de simţ al moralei sau al responsabilităţii. Vina faţă de populaţiile subjugate, laolaltă cu responsabilitatea şi consideraţia faţă de supuşi erau tot atât de lipsite de sens pentru ei ca şi ideea respectării unor contracte.

Poate că inconştient, descrierea pe care Nietzsche o face psihologiei lumii primitive dominate de bestia blondă asemănătoare unui leu trimite la lumea mitică portretizată de Wagner în ciclul *Inelului* şi la morala şi psihologia zeilor şi eroilor lui. Zeii şi eroii lui Wagner bântuiau pădurile primitive exact ca bestia blondă a lui Nietzsche: fără respect faţă de legi şi contracte, violând şi jefuind. Zeii lui Wagner domneau fără limite morale şi fără vreo conştiinţă socială ori individuală. Dar de-a lungul ciclului de patru opere Wagner demonstrează că, până şi în cadrul lor format din pur interes personal, menajeria lui de bestii blonde atotputernice descoperă inevitabilitatea faptului că acţiunile au consecinţe, că acestea formează coduri de legi, iar codurile de legi conduc la pedeapsă – deşi nici Wagner, nici zeii sau eroii lui din *Inel* nu progresează îndeajuns încât să se supună contractelor sau să dezvolte prea multă conştiinţă.

A treia şi ultima menţiune a bestiei blonde apare în una dintre ultimele cărţi ale lui Nietzsche, *Amurgul idolilor* (1889). Într-un eseu furios intitulat „«Amelioratorii» omenirii", el se dezlănţuie din nou împotriva preoţilor şi filosofilor ce propovăduiesc realităţi care nu există. Morala lor este antinatură, iar doctrinele lor sunt nişte biete

instrumente pentru îmblânzirea şi domesticirea bestiei blonde, primitive, a cărei civilizare are loc cu un preţ uimitor plătit chiar de ea.

„A numi domesticirea unui animal «ameliorare» sună-n urechile noastre aproape ca o glumă. Cine ştie ce se petrece în menajerii se îndoieşte de faptul că aici bestia e «ameliorată». E slăbită, e facută să fie mai puţin dăunătoare, se transformă prin afectul depresiv al fricii, prin suferinţă, prin răni, prin foame într-o bestie *bolnăvicioasă*. Nu altfel stau lucrurile cu omul domesticit, pe care preotul l-a «ameliorat». În Evul Mediu timpuriu, când într-adevăr biserica era mai ales o menajerie, se vânau pretutindeni exemplarele frumoase ale «bestiei blonde» – erau «amelioraţi», spre exemplu, germanii de neam ales. Dar cum arăta mai apoi un astfel de german «ameliorat», sedus pentru a intra la mănăstire? Ca o caricatură de om, ca un avorton: devenise un «păcătos», se afla vârât în cuşcă, fusese închis între noţiuni care de care mai îngrozitoare... Aici zăcea acum, bolnav, jalnic, plin de răutate împotriva lui însuşi: plin de ură împotriva instinctelor vitale, plin de suspiciune împotriva a tot ce încă mai era puternic şi fericit. Pe scurt, un «creştin»... Fiziologic spus: în lupta cu bestia, a o îmbolnăvi *poate* fi unicul mijloc s-o lipseşti de vlagă. Biserica a înţeles acest lucru: a *corupt* omul, l-a slăbit – dar a avut pretenţia că l-a «ameliorat»..."[22]

Acestea sunt menţionările bestiei blonde în operele publicate de Nietzsche însuşi. Sunt departe de a constitui o invocare a bestiei blonde în calitate de reprezentantă a rasei germane superioare nutrite de voinţa de putere, care să stâlcească omenirea sub cizma ei militărească. Însă nu încape îndoială că există elemente urâte care pot fi dezvoltate ulterior în incitări la rasism şi totalitarism. Ar fi o dovadă de naivitate să le ignorăm, pur şi simplu, ca punct de plecare al puterii conective a gândirii în răspândirea infecţiei.

Acest lucru a fost remarcat la acel moment de criticul literar şi editorul ziarului *Der Bund*, J.V. Widmann[23], care a scris o cronică premonitorie la *Dincolo de bine şi de rău* intitulată „Cartea periculoasă a lui Nietzsche":

„Grămezile de dinamită folosite la săparea Tunelului Gotthard au fost marcate cu un steag negru, indicând pericolul de moarte. Vorbim exclusiv în acest sens despre noua carte a filosofului Nietzsche ca despre o carte periculoasă. Această etichetare nu conţine nici o urmă de reproş la adresa autorului şi a lucrării sale, aşa cum acel steag negru nu era menit ca reproş la adresa explozibilului. Cu atât mai puţin intenţionăm noi să-l aruncăm pe singuraticul filosof în ghearele corbilor din amfiteatre şi ciorilor din amvon scoţând în evidenţă caracterul periculos al cărţii sale. Explozibilul intelectual, asemeni celui material, poate servi unor scopuri utile; nu este necesar să slujească unor ţeluri criminale. Numai că trebuie spus foarte limpede, acolo unde e păstrat explozibilul: «Aici e dinamită!». Nietzsche

este primul om care găsit o cale de scăpare, însă este o cale atât de înfricoșătoare, încât te îngrozește..."[24].

Era, în sfârșit, tulburător să fii remarcat ca gânditor viguros și periculos. În săptămâna respectivă, Nietzsche copiase recenzia (proces laborios, din cauza ochilor lui) și i-o trimisese Malwidei. De foarte mult timp nu mai apăruse o recenzie la o lucrare a sa, așa încât evenimentul a mai atenuat tristețea cauzată de faptul că vânduse doar 114 exemplare.

18

Lamaland

Sora mea e o gâscă antisemită și răzbunătoare!

Scrisoare către Malwida von Meysenbug, 1884

În februarie 1886, Elisabeth, Bernhard Forster și mica lor gașcă de antisemiți patrioți pursânge au ridicat ancora din portul Hamburg spre Paraguay cu nava *Uruguay*. Nietzsche nu-și văzuse cumnatul decât o dată, când facuseră cunoștință. Nu s-a dus pe chei să-i petreacă. Înainte de plecare, Elisabeth i-a dăruit un inel având gravate inițialele ei și ale soțului ei și l-a îndemnat să investească în aventura lor colonială. Dacă avea să facă asta, ea urma să boteze un lot de pământ după numele lui. Mai bine să-i spună Lamaland, i-a răspuns el sec[1].

El privea principiile ce stăteau la baza fondării statului Nueva Germania ca pe niște expresii contemporane ale mentalității de sclav. Slăvirea patriei-mamă, superpatriotismul și antisemitismul mascau pur și simplu acel *ressentiment* răzbunător, plin de invidie al impotentului. Având în vedere conținutul lor, este de mirare că Nietzsche i-a trimis lui Elisabeth cele mai recente cărți ale sale.

Data de 15 octombrie 1887, când împlinea 43 de ani, l-a prins în una dintre vizitele lui intermitente la Veneția, pentru o lună de muzică și recuperare alături de etern devotatul Peter Gast. Pe măsură ce vederea lui Nietzsche se deteriora, scrisul de mână i se transforma în scriere hieroglifică. Gast era acum singura persoană care o putea descifra pentru tipograf. În orașul unde murise Wagner după o ceartă cu Cosima pornită de la cea mea recentă pasiune a compozitorului pentru o tânără soprană englezoaică, Nietzsche se documenta despre Dionysos și Ariadna, vorbind neîncetat despre anii idilici de la Tribschen, când scrisese *Nașterea tragediei*. În replică, schița o piesă de teatru cu satiri.

Cu mintea ancorată mai mult în prezent, studia și psihologia. A întocmit o listă cu acele stări în care suntem transfigurați, stări ce

confirmă dragostea noastră de viață. Lista era deschisă de dorința sexuală, după care veneau beția, pofta de mâncare și primăvara. A recunoscut în carnetul lui că nihilismul era o poziție normală atunci când un scop (cum ar fi Paradisul) este îndepărtat și valorile cele mai înalte sunt subapreciate[2]. Și-a notat, de asemenea, rezervele puternice cu privire la morala stăpânului: „Măreția este îngrozitoare; nimeni să nu uite asta"[3].

De ziua lui nu a primit felicitări decât din partea mamei. I-a răspuns, dându-i vești despre care știa că o vor bucura pe Franziska: scrisoarea ei de felicitare îl găsise scriind „o mică scrisoare pentru Lama sud-americană". Scrisorile trimise de Elisabeth acasă zugrăveau tabloul unei colonii înfloritoare, iar el se bucura de succesul surorii lui chiar dacă nu putea sprijini idealurile aflate la baza acestuia[4].

Înainte de a se îmbarca spre Paraguay, Forster nu reușise să recruteze decât 14 familii amatoare de așa ceva. Majoritatea erau din Saxonia, provincie în care se născuseră și Richard Wagner, și Elisabeth Nietzsche. Printre recruții cu ochi negri, nostalgia după țărâna patriei-mamă era atât de puternică, încât ilustrau tot ceea ce scrisese Nietzsche despre *ressentiment* ca motor al moralei sclavilor. Micuța ceată de naționaliști furioși era alcătuită din țărani, meșteșugari și mici negustori care se simțeau lăsați de căruță, a căror viață era devalorizată de implacabilul progres industrial, economic, social și politic. Printre ei nu era nici un artist sau intelectual.

Călătoria pe ocean spre America de Sud, care a durat o lună, cu cel mai ieftin vapor posibil, a fost dură și mizerabilă. A fost urmată de o călătorie înfricoșătoare spre izvoarele râului Paraguay, la mila unui echipaj indiferent, cu piele măslinie. Coloniștii germani, oameni simpli, crescuți la țară, nu înțelegeau nici limba, nici modelul alcătuit de stele pe cer, nici felul ciudat în care creșteau frunzele în copaci ori iarba pe pământ. Creaturi stranii țâșneau prin vegetația de neînțeles, tulburându-i și mai tare. Au fost cuprinși de friguri necunoscute. Halucinau. Au fost arși de soarele puternic și s-au umflat de la ciupiturile de insecte. Unul dintre copii, o fetiță, a murit. Au îngropat-o într-un mormânt încropit pe malul râului, apoi și-au văzut iute de drum.

Au ajuns în sfârșit la Asunción, capitala Paraguayului. Pentru germani, „capitală" însemna un punct nodal, construit din piatră, care adăpostește ordinea și buna guvernare. Dar aici străzile nu erau pavate, clădirile erau făcute din chirpici, iar populația neprietenoasă, oportunistă și într-o continuă forfotă era și ea din același aluat. Ani lungi de război lăsaseră găuri și crăpături uriașe în cele câteva clădiri de piatră. Palatul președintelui și clădirea vămii căpătaseră contururile și convexitățile delirului. Prin podelele sălilor de bal creșteau arbori înalți. Plante agățătoare tentaculare mușcau din ornamentele de ghips.

În 1886, Paraguayul era o țară încă distrusă de îndelungatul Război al Triplei Alianțe (1864-1870), în care luptase cu eroism și în cele din urmă fusese înfrântă de puterile reunite ale Braziliei, Argentinei și Uruguayului. Conform unei surse contemporane, înainte de război populația era de 1.337.439 de persoane. După război mai erau 221.079 de locuitori[5].

Bernardino Caballero, erou de război, preluase puterea cu șase ani înainte de sosirea lui Elisabeth. Având o datorie externă echivalentă cu cinci milioane de lire sterline la acea vreme[6], pentru țară coloniștii reprezentau o sursă vitală de venit, dar și o modalitate de a repopula țara pustiită.

Pe 15 martie 1886, Elisabeth, în vârstă de 39 de ani, debarca acolo de parcă virtutea de Naumburg ar fi ieșit la un picnic organizat de biserică. În căldura ca de seră, ea purta o rochie lungă și neagră, bonetă peste coafura înaltă și ochelari. (Miopia lui Elisabeth a fost mereu mai pronunțată decât a fratelui ei, deși ochii nu o dureau nici pe departe atât de tare ca pe el.) Era urmată de niște peoni asudați, ce-i cărau pianul pe pasarelă. Tot în spatele soției venea și eroul civilizator: guler înalt și apretat, redingotă neagră, barbă lungă, cu pieptul plin de decorații. Întreaga înfățișare a lui Förster degaja un aer de conducător, ca și fotografia de pe coperta cărții sale, despre care Nietzsche spusese cu dispreț că era o dovadă de vanitate auctorială. După splendidul cuplu și al lor pian se împleticea micuța și istovita ceată de eroi civilizatori, transpirați, palizi și slabi, cu intestinele răscolite de lunile în care fuseseră lipsiți de igienă pe vapor.

Nimeni nu știa cu exactitate unde se afla Nueva Germania. Familia Förster își adusese conaționalii să populeze un concept, o ficțiune, un niciunde.

Nici Förster, nici Elisabeth nu facuseră nici o afacere în viața lor atunci când au dat peste un tip întreprinzător pe nume Cirilio Solalinde care pretindea că deține Campo Cassacia, o zonă de circa 600 de kilometri pătrați, aflată la vreo 240 de kilometri nord de Asuncíon. Solalinde susținea că în zona aceea sunt păduri bune și mult, mult pământ fertil. Se ajungea ușor acolo, urcând în amonte pe Rio Paraguay. S-a oferit să le vândă terenul contra sumei de 175.000 de mărci, ceea ce depășea cu mult posibilitățile lor. Solalinde a aranjat o intermediere: el vindea terenul ieftin guvernului, contra sumei de 80.000 de mărci, apoi guvernul îi acorda lui Förster dreptul de a-l coloniza contra sumei forfetare de 2.000 de mărci. Dacă Förster reușea să aducă 140 de familii care să se stabilească acolo până la sfârșitul lui august 1889, devenea proprietar al pământului. Eșecul ar fi avut ca rezultat anularea contractului. Termenii acestuia nu au fost facuți publici niciodată. Elisabeth și Förster se refereau la ei înșiși doar ca la proprietari sau conducători ai Nueva Germania.

Elisabeth a aşteptat doi ani în Asuncíon în timp ce coloniştii construiau o casă demnă de ea. În cele din urmă, pe 4 martie 1888, aceasta a fost gata.

„Am sosit în noua noastră patrie şi ne-am facut intrarea ca nişte regi", spunea ea într-o lungă şi triumfătoare scrisoare către mama sa, descriind în continuare cum a călătorit, asemeni unei zeiţe din mitologia nordică, într-o căruţă trasă de şase boi. De-a lungul traseului ei triumfator, „strigăte de bucurie" se înălţau din rândul coloniştilor îmbrăcaţi de sărbătoare şi aliniaţi în faţa căsuţelor lor din chirpici. La simpla ei vedere s-a iscat o fervoare patriotică semireligioasă. O întâmpinau cu flori şi ţigări de foi. Îi întindeau bebeluşii ca să-i binecuvânteze. Brusc, ca din neant, au apărut opt călăreţi splendizi aducând calul preferat al lui Förster, împodobit cu rozete în culorile naţionaliste, roşu, alb şi negru. Förster a sărit sprinten în şa. În spatele cuplului regal – Elisabeth în căruţa ei trasă de boi, iar Förster pe armăsarul lui ornat cu patriotism – s-a format un alai. În spatele lor veneau la trap călăreţii, apoi „un şir lung de oameni". În toiul acestei glorificări, Elisabeth o informează cinstit pe mama ei că, din nefericire, nu s-a tras nici o salvă de tun, dar s-au auzit multe „împuşcături voioase". În faţa ei s-a materializat apoi „o micuţă şi încântătoare căruţă". Era decorată somptuos cu frunze de palmier, iar în mijloc avea un mic tron de culoare roşie, pe care s-a aşezat ea. Sună ca producţia unei opere de Wagner la Bayreuth, sub semnătura lui von Joukowsky.

Procesiunea a înaintat până la Försterröde. Acesta era numele pe care-l dăduseră locului menit să devină capitală. Aici, colonistul-şef, un anume Herr Erck, a ţinut o cuvântare solemnă de bun-venit, după care s-au îndreptat spre locul în care avea să fie piaţa centrală a oraşului, unde fusese înălţat un arc de triumf. Fecioare frumoase au întâmpinat-o pe Elisabeth cu flori. S-au ţinut discursuri ce exprimau supunere plină de recunoştinţă. Oamenii strigau „Trăiască mama coloniei!". A fost mulţumită să vadă că supuşii erau atât de galanţi încât să toasteze mai întâi în cinstea ei, apoi în cinstea lui Förster. După ce au cântat în cor un însufleţitor *Deutschland, Deutschland über Alles*, au trecut pe sub un al doilea arc de triumf ce fusese înălţat în faţa Försterhofului, magnifica vilă ce avea să le fie cămin ei şi lui Förster. Alte cuvântări. Alte fecioare cu flori. Elisabeth a recunoscut că exteriorul vilei era mai degrabă urâţel (fotografia întăreşte asta), însă interiorul era splendid: tavane înalte, uşi mari ascunse de draperii, scaune cu perne moi, canapele confortabile şi, bineînţeles, pianul ei. Deţinea, de asemenea, „cinci ferme mici şi trei mijlocii", sute de vite, opt cai, o prăvălie cu mărfuri în valoare de mii de mărci şi douăzeci de servitori cărora îşi permiteau să le dea simbrii bune. Plină de cucernicie, se plângea că are prea multe bunuri lumeşti.

Franziska nu-şi mai încăpea în piele de bucurie. O fi fost Cosima Wagner regina Bayreuthului, dar Elisabeth era regina unei întregi colonii! Cât de mult contrasta poziţia bună a lui Elisabeth în lume cu cea insignifiantă a fratelui ei! Cât de mult o eclipsa lista ei de bunuri lumeşti pe a lui! Bârfa din Naumburg îl dădea deja pe Förster drept următorul preşedinte al Paraguayului.

Elisabeth încă-l bătea la cap pe Nietzsche să investească în aventura ei. De ce să se agaţe de bunurile plictisitoare, sigure din lumea veche, când ar fi putut avea nişte câştiguri fabuloase din cea nouă? Overbeck s-a împotrivit. Asta a condus la noi resentimente pe care, ca şi în cazul poziţiei lui cu privire la Lou, Elisabeth le va simţi faţă de el şi soţia lui pentru totdeauna. Nietzsche a încercat să îndulcească refuzul, spunând că nu-şi putea ajuta „Lama care a sărit din braţele mele direct în mijlocul antisemiţilor". Asta probabil că n-a amuzat-o. A reuşit însă să stoarcă nişte bani de la bătrâna şi credincioasa servitoare a Franziskăi, Alwine, bani pe care aceasta nu avea să-i mai vadă niciodată şi pe care nu-şi permitea să-i piardă.

În iulie 1888 sosiseră doar 40 de familii, dintre care unele îşi făcuseră deja bagajele şi plecaseră acasă. Datoriile se înmulţeau. Rata dobânzilor devenise îngrijorătoare. Dota lui Elisabeth şi banii coloniştilor fuseseră deja cheltuiţi. Nu mai era nimic pentru construcţii esenţiale, drumuri ori salubritate, nu exista nici măcar apă potabilă pentru colonişti.

Elisabeth cunoştea clauzele contractului. Din clipa mutării la Försterhof avea 18 luni în care să crească numărul de familii la 140. Le-a scris tuturor cunoştinţelor şi multor necunoscuţi. A trimis scrisori şi apeluri spre diverse societăţi coloniale din Germania, care fuseseră înfiinţate pentru a organiza şi a sprijini asemenea întreprinderi. Dar opera ei cea mai măreaţă a fost o campanie de presă susţinută în *Bayreuther Blätter*. Cu ajutorul acesteia şi-a descoperit talentul pentru populism. A facut-o să realizeze influenţa enormă pe care o exercita scrisul populist şi uşurinţa cu care dezinformarea putea construi o legendă. Legenda din jurul Nueva Germania s-a dovedit a fi o repetiţie utilă pentru cea pe care avea s-o ţeasă mai târziu în jurul fratelui ei.

Aceste articole, cântecul ei de sirenă, zugrăveau locul ca pe un Eldorado minunat, împânzit cu hamace în culori vesele atârnate de copaci. Ea recunoştea că hamacele sunt acoperite cu plase de ţânţari, dar acelea erau mai utile împotriva picăturilor grele de rouă a dimineţii decât împotriva celor câteva, foarte puţine, insecte pişcătoare. Băştinaşii se numesc „peoni". Rasiştii nu trebuie să se teamă de ei. „Peonii" sunt nişte servitori minunaţi, fericiţi, obedienţi şi plini de energie. Când apare stăpânul la uşă, aceştia se înghesuie care mai de care să ajungă primul ca să-i fie de ajutor. Ca nişte copii, adoră cadourile. Câteva trabucuri sau nişte pâine proaspătă îi vor face să

se ia la întrecere pentru a-i îndeplini stăpânului orice dorință. Coloniștii din Nueva Germania duceau o viață de lotofagi. La micul dejun beau pe săturate cafea delicioasă și mănâncă pâine cu sirop, după care supraveghează culturile de fructe și legume care practic țâșnesc singure din pământ, atât de fertil este solul acela binecuvântat. „Sutele de vite" ale lui Elisabeth erau rămășițele cirezilor de dinaintea Războiului Triplei Alianțe. Domesticite, vitele le erau utile coloniștilor vegetarieni, care consumau lapte, unt și brânză, însă taurii sălbăticiți care bântuiau prin zonă constituiau o problemă constantă.

Elisabeth și-a găsit nașul în martie 1888, în persoana unui croitor dintr-o familie de țărani, pe nume Julius Klingbeil. Un adevărat credincios, acesta plătise 5.000 de mărci pentru a-și urma eroul, pe Bernhard Förster.

Ajuns acolo, Klingbeil a descoperit că lucrurile stăteau cu totul altfel față de poveștile pe care le spunea Elisabeth în articolele ei. Clima nu era blândă, țânțarii erau nemiloși. Insectele tropicale transmiteau o febră necunoscută, groaznică. Mult lăudatul sol era sterp și-ți rupeai spatele încercând să-l cultivi. Servitorii paraguayeni erau leneși, nemulțumiți, răzvrătiți, înclinați să taie frunză la câini și dependenți de ceaiul de maté. Fiecare colonist plătise pentru un petic de pământ aflat la mare distanță de cel învecinat. Cădeau pradă singurătății, plictiselii, depresiei, îmbolnăvirilor și malnutriției. Viața lor era lipsită de sens. Mulți dintre ei erau cuprinși de inerție și teroare, încercând să-și croiască o viață nouă pe un fond sonor ca din filme de groază, alcătuit din răgete, urlete și mugete de jaguari, pume, mistreți, bivoli sălbatici, maimuțe urlătoare și alte viețăți neidentificate. Din copaci atârnau șerpi boa constrictor. Nori de țânțari enervanți îi urmăreau peste tot, atrași de sudoarea lor. Râul adăpostea aligatori, pești necunoscuți care aveau dinți, nori și mai denși de țânțari și un șarpe de apă despre care se spunea că ajunge la șase metri și jumătate. Ca să dai de apă potabilă, trebuia să sapi fântâni, câteodată la mare adâncime. Ploile tropicale transformau cărările din junglă în torente de noroi, iar câmpurile recent defrișate în lacuri ciocolatii.

Totul era controlat de familia Förster. Fiecare colonist trebuia să semneze un contract prin care se obliga să nu facă afaceri în afara coloniei. Orice mică afacere, cum ar fi fost vânzarea de unt sau de brânză ori de mici sculpturi din lemn, trebuia să treacă prin magazinul familiei Förster. Acesta era unicul loc de unde puteau cumpăra proviziile necesare și medicamentele. Emigraseră în ideea că investiția le va fi returnată în caz că vor dori să se întoarcă în Germania, dar asta era o condiție imposibil de onorat pentru Förster. Lipsiți de putere și fără șanse de a li se face dreptate, plângerile lor erau ignorate de cuplul dominator ce stăpânea colonia într-o cârdășie a corupției.

Asemeni tuturor noilor coloniști, Klingbeil a fost convocat la Försterhoful ticsit de mobile pentru a-l cunoaște pe admiratul conducător și a fi convins chiar să cumpere terenul la care îi dădeau dreptul cele 5.000 de mărci. Klingbeil se aștepta să-l întâlnească pe eroul arian cu trăsături aspre și frunte nobilă de pe coperta cărții. În schimb, a dat peste o plevușcă chinuită, tremurând din toate încheieturile. Förster nu putea sta locului. Se foia întruna. Era personificarea unei conștiințe încărcate care nu te putea privi în ochi[7]. Vorbea aiurea, era evaziv, incapabil să se concentreze ori să ducă o idee până la capăt. Deziluzia lui Klingbeil a fost totală și instantanee. A înțeles că era adevărat ce-i spuseseră ceilalți coloniști. Elisabeth era stăpâna coloniei.

Îmbrăcată elegant, volubilă și încrezătoare, Elisabeth a dat ocol mesei și i-a arătat lui Klingbeil o hartă ce înfățișa întreaga Nueva Germania împărțită în parcele. Pe fiecare parcelă era scris un nume, cu excepția uneia singure. L-a mințit că toate parcelele fuseseră vândute, cu excepția uneia, a lui. Dacă oferea pe loc prețul de achiziție, îi aparținea. Dar Klingbeil era meticulos. Nu i-a luat mult să descopere că familia Förster nu deținea dreptul de proprietate asupra terenului pe care-l vindea.

Klingbeil s-a întors iute în Germania pentru a distruge reputația cuplului mincinos. În cele din urmă, a publicat o carte de două sute de pagini intitulată *Dezvăluiri despre colonia dr. Bernhard Förster, Nueva Germania, din Paraguay*[8], în care îi demasca pe cei doi Försteri drept potlogari, mincinoși, șarlatani și tirani. În termeni deloc vagi, a numit-o pe Elisabeth spiritul tutelar din spatele soțului molâu pe care-l dirija după bunul ei plac. Coloniștii o duceau mai rău chiar și decât cei mai săraci zilieri din patria-mamă. Trudeau și se chinuiau în timp ce arogantul cuplu se lăfăia pe mobile europene, bea alcool și, în ciuda principiilor vegetariene ale coloniei, consuma chiar și carne la masa bine lustruită.

Lui Elisabeth nu i-a fost niciodată teamă de conflict. De fapt, savura conflictele. Klingbeil era un trădător și un mincinos. Fusese infiltrat de iezuiți pentru a distruge colonia. Soțul ei era un conducător glorios, un geniu idealist care lupta neostenit pentru idealul altruist al fericirii supreme a omenirii. Ea și Förster sacrificau tot ce aveau pentru muncitorii lor loiali și neobosiți. Von Wolzogen a continuat să-i publice noile basme în *Bayreuther Blätter*, dar tuturor celor din jur le ajunseseră până-n gât. Elisabeth era discreditată. Chiar și Societatea Colonială Chemnitz a încetat să-i mai publice refutațiile.

În Paraguay, Förster clacase, mai mult sau mai puțin. Își petrecea mare parte din timp într-un hotel din San Bernardino, bându-și mințile și lăsând viitorul coloniei în mâinile extrem de capabile ale soției sale.

„În Paraguay, lucrurile merg cât se poate de rău", îi spunea Nietzsche lui Overbeck în scrisoarea trimisă de Crăciun în 1888. „Germanii care au fost ademeniți acolo se răzvrătesc, cerându-și banii înapoi – bani care nu mai există. Au avut loc deja acte de violență; mă tem de ce e mai rău."[9] Dar înclinația lui Elisabeth spre autoamăgire era inepuizabilă. Scrisorile trimise de ea acasă continuau să-l ia peste picior pe Nietzsche cu gloria și celebritatea ei și să le compare cu obscuritatea lui mizerabilă.

El și-a dat seama că se poartă cu Nueva Germania la fel cum o făcuse și cu Lou.

Franziska credea încă în Elisabeth. Nietzsche număra înăbușirea compasiunii printre virtuțile nobile, alături de înăbușirea bolii lanțurilor. El afirma că mila este dușmanul interior. Dar, în ciuda acestui lucru, nu suporta să-i aducă el dezamăgire propriei mame. În scrisoarea către Overbeck, continuă: „Mama încă nu are nici o idee despre ce se întâmplă – asta e capodopera *mea*"[10].

19

Sunt dinamită!

> Orgoliul meu constă în a spune în zece propoziții ceea ce oricare altul spune într-o carte – ceea ce oricare altul *nu* spune într-o carte...
>
> *Amurgul idolilor*, secțiunea 51*

În iarna 1887-1888, Nietzsche s-a întors la Nisa, unde Pension de Genève fusese redecorată după cutremur. A fost încântat ca un copil de faptul că i-au permis să-și aleagă tapetul pentru camera „lui". A ales o hârtie roșiatic-maronie, cu dungi și buline. Îi oferiseră un șezlong, dar și un pat. Știa că-i luau „dragului de profesor, pe jumătate orb" cinci franci și jumătate pe zi, în timp ce restul musafirilor plăteau între opt și zece. Era „o tortură pentru orgoliul meu", dar ce putea face? Chiar și această chirie îi era greu s-o plătească. Își finanța publicarea propriilor cărți și se trezise că apela îngrijorător de des la Overbeck pentru avansuri din pensie și din investiții.

Vremea la Nisa a fost dezamăgitoare în iarna aceea. A plouat torențial zece zile la rând și a fost frig. O cameră orientată spre sud ar fi fost mai călduroasă, dar nu și-o permitea. Viața era un tremur continuu, cu degetele învinețite, și se temea că scrisul lui de mână va putea fi descifrat doar de cei care-i puteau descifra gândirea. Gast și Franziska i-au sărit în ajutor. Gast i-a trimis o haină de casă călduroasă, iar Franziska i-a redat culoarea degetelor, trimițându-i o sobiță. A botezat-o idolul lui de foc și țopăia în jurul ei într-un dans păgân, ca să-și pună sângele în mișcare. De acum înainte, sobița și chintalul de combustibil aveau să-l însoțească în călătorii, dimpreună cu „diformitatea".

Compusese muzică pentru a acompania poemul lui Lou „O rugăciune către viață", pe care-l redenumise „Imn pentru viață"[1], iar Peter Gast o aranjase pentru cor și orchestră. Avea să fie unica lui partitură muzicală publicată și l-a plătit pe Fritzsch ca s-o publice în condiții

---

* Ed.rom.cit., p. 540 (n.tr.).

deosebite, cu litere arborescente şi alte înflorituri drăguţe. El şi Gast le-au trimis-o tuturor dirijorilor pe care-i cunoşteau – inclusiv, într-un acces de curaj, lui Hans von Bülow. Nimeni nu a vrut s-o interpreteze. Oricum, Nietzsche era încântat că partitura e tipărită. Şi-a exprimat speranţa că-i va fi interpretată cândva, în viitor, în amintirea lui, referindu-se probabil la înmormântarea lui, şi a reiterat ideea că, măcar în felul acesta, simbolic, el şi Lou se uneau în posteritate.

În urma recenziei lui J.V. Widmann, în care acesta afirma că *Dincolo de bine şi de rău* este dinamită, era în sfârşit optimist că propriile cărţi vor avea o posteritate. Foarte încurajat, Nietzsche a trimis 66 de exemplare gratuite. Era un număr enorm, în comparaţie cu cele şapte din volumul precedent, *Zarathustra IV*, care fuseseră însoţite de notiţe paranoice prin care îi atenţiona pe destinatari să nu mai împărtăşească nimănui înţelepciunea din carte, dat fiind că era prea preţioasă pentru a fi răspândită în lume. Acum îşi dorea mai mult ca orice ca toate cuvintele lui să fie cunoscute.

Widmann l-a ajutat şi mai mult, informându-l că Johannes Brahms fusese foarte interesat de *Dincolo de bine şi de rău* şi că acum îşi îndrepta atenţia spre *Ştiinţa veselă*. Întrezărind aici o şansă, Nietzsche i-a trimis partitura de la „Imn pentru viaţă". Spera, de asemenea, să-i atragă atenţia asupra operei fără succes a lui Peter Gast, *Leul din Veneţia*, însă Brahms avea multă experienţă cu asemenea abordări. A trimis pur şi simplu o confirmare formală de primire. Jacob Burckhardt a primit *Dincolo de bine şi de rău* fremătând. Îi fusese jenă de ultima parte din *Zarathustra*. Ce Dumnezeu îi mai trecuse lui Nietzsche acum prin cap? Bărbatul taciturn care locuia deasupra brutăriei era mereu înclinat spre detaşare precaută; era absolut previzibil ca el să-şi înceapă răspunsul legat de carte prin a spune că are prea puţine cunoştinţe de filosofie. Acestea fiind stabilite, a lăudat apoi argumentele lui Nietzsche şi viziunea lui asupra degenerării societăţii contemporane din pricina turmei ce fusese închisă în ţarcul mentalităţii de sclav de către preoţii ascetici.

Burckhardt nu prea avea timp pentru democraţie. Descrierea pe care Nietzsche o făcea omului puternic ce trebuie să făurească viitorul era compatibilă cu imaginea schiţată de Burckhardt egoismului, avariţiei, violenţei şi cruzimii principilor italieni a căror voinţă de putere înlocuise Evul Mediu cu Renaşterea, făcând astfel posibile, în mod paradoxal, următoarele cinci secole şi ceva de liberalism.

Nietzsche îi trimisese cărţile lui recente şi lui Hippolyte Taine, criticul literar şi istoricul interesat de interpretarea istoriei prin intermediul factorilor de mediu. Asemeni lui Nietzsche şi lui Burckhardt, Taine condamna cu amărăciune Revoluţia Franceză. Taine i-a răspuns încurajator, spunându-i că ţinea *Zarathustra* pe noptieră şi citea din ea în fiecare seară, înainte de culcare[2].

Tocmai apăruse al doilea volum din *Journal des Goncourt*, o descriere a vieţii pariziene bulevardiere a mondenilor fraţi Goncourt şi a nenumăratelor petreceri din teatre şi a cinelor la care, folosind cuvintele pline de invidie ale lui Nietzsche, „luau parte cele mai inteligente şi mai sceptice minţi din Paris". Taine era unul dintre aceşti petrecăreţi cu minte strălucită, alături de criticul literar Sainte-Beuve şi de scriitorii Flaubert şi Théophile Gautier. Câteodată li se alătura şi Turgheniev. Nietzsche era invidios pe adunările sofisticate unde „pesimismul exasperat, cinismul şi nihilismul alternau cu jovialitatea şi umorul de calitate"[3]. S-ar fi simţit acolo ca acasă, a comentat el. Dacă ar fi avut şi el parte de aşa ceva...

Lipsindu-i un cerc de comeseni pe gustul lui, s-a dus să-l viziteze pe Erwin Rohde, vechiul său prieten din zilele studenţiei de la Leipzig. Rohde era acum profesor de filosofie; curând avea să devină vicecancelar al Universităţii din Heidelberg. Întâlnirea lor a fost total nesatisfacătoare pentru ambele părţi. Nietzsche s-a plâns că Rohde nu a scos nici măcar un cuvânt inteligent. Rohde a povestit că a simţit în Nietzsche o ciudăţenie de nedescris, ceva straniu, de parcă ar fi venit dintr-o ţară unde nu mai trăia nimeni altcineva. Rohde a fost primul care a depistat că ceva nu e deloc în regulă. Nu prea i-a picat bine ce spunea Nietzsche mai nou, cu aroganţă: că i s-ar fi pregătit un destin măreţ, că era primul filosof al epocii, „ceva decisiv şi blestemat, aflat la confluenţa a două milenii"[4]. Pentru urechile lui Rohde, asta suna a megalomanie. Reacţia lui a fost să facă un pas înapoi. A încetat să mai răspundă la scrisorile lui Nietzsche şi să confirme primirea noilor lui cărţi, pe care acesta i le trimitea pe măsură ce apăreau. Lui Rohde i se păreau din ce în ce mai frivole şi mai lipsite de realism. Cei doi nu s-au mai întâlnit niciodată.

O surpriză plăcută a fost o scrisoare sosită din Danemarca, de la scriitorul şi criticul Georg Brandes[5]. Nietzsche îi trimisese *Omenesc, prea omenesc* şi *Dincolo de bine şi de rău*. În cele din urmă, când a primit *Despre genealogia moralei*, în noiembrie 1887, Brandes i-a răspuns imediat şi plin de entuziasm.

Georg Brandes era cel mai important critic literar din nordul Europei. Un radical politic şi religios, el a impus termenul *indignationslitteratur* („literatură a indignării" sau „literatură a protestului") pentru cărţile pe care, în anii 1880, soţii respectabili le ascundeau de soţiile şi fiicele lor, cărţi împotriva cărora predicau episcopii şi care erau adesea cenzurate sau interzise. Brandes susţinea spiritele libere „periculoase", precum Kierkegaard, Ibsen, Strindberg, Knut Hamsun, Balzac, Baudelaire, Zola, Dostoievski şi Tolstoi. Era privit ca un idol al perversităţii de membrii establishmentului politico-religios, care-l porecliseră Antichristul.

În Anglia, Brandes era prieten cu George Bernard Shaw şi cu John Stuart Mill. Traducerea de către el în daneză, în 1869, a eseului

lui Mill *Supunerea femeilor*[6] a avut o influență foarte puternică asupra mișcării feministe din Scandinavia, care s-a reflectat în piesele lui Ibsen (soția lui Ibsen, Suzannah, era o feministă înfocată). Din Rusia, Brandes era prieten cu revoluționarul Kropotkin[7] și a pus umărul ca Pușkin, Dostoievski și Tolstoi să devină mai cunoscuți în afara țării lor. Cartea lui *Principalele curente literare din secolul al XIX-lea* a ajuns în cele din urmă la nouă volume și i-a adus adulația internațională. Ținea prelegeri publice în Balcani, în Polonia și în Finlanda. Când a ajuns în Grecia, a fost găzduit în apartamentele prim-ministrului. În timpul gloriosului său turneu de prelegeri din Statele Unite, a fost în mod repetat încoronat cu lauri. Scriitorii îl asaltau cu operele lor. Câteodată primea 30 sau 40 de scrisori pe zi. A fi băgat în seamă de Brandes funcționa ca o portavoce pentru un scriitor disident sau necunoscut.

Brandes îi cunoscuse pe Paul Rée și pe Lou Salomé în perioada în care locuise la Berlin, între 1877 și 1883. Trebuie să fi discutat despre Nietzsche, însă Brandes nu scrisese nimic despre el în acea vreme. Direcția în care o luase scrisul lui Nietzsche odată cu *Zarathustra* nu era foarte atrăgătoare. Cu limbajul acela arhaic, de psalmist, și cu misticismul acela straniu, nu era o carte care să se potrivească principiilor lui legate de relaxarea și modernizarea literaturii. Însă *Omenesc, prea omenesc* și *Despre genealogia moralei* erau cu totul altceva. I-a scris lui Nietzsche pe 26 noiembrie pentru a-i spune că a identificat în el „suflul unui spirit nou și original. Încă nu am înțeles pe deplin ce am citit; nu-mi dau seama mereu în ce direcție te îndrepți. Dar sunt multe lucruri în acord cu ideile și simpatiile mele – disprețul pentru idealurile ascetice și profunda indignare în fața mediocrității democratice, radicalismul dumitale aristocratic...".

Radicalism aristocratic! Pe 2 decembrie, Nietzsche i-a răspuns printr-o scrisoare entuziastă și oarecum haotică, spunându-i că aceasta fusese cea mai pătrunzătoare observație scrisă vreodată despre el. I-a vorbit lui Brandes despre izolarea lui și i-a citat vorbele lui Ovidiu ce erau gravate pe mormântul lui Descartes: *Bene vixit qui bene latuit!* („Cine a știut să se ascundă bine a trăit bine!"). A contrazis imediat această idee, adăugând că i-ar face plăcere să-l întâlnească pe Brandes într-o bună zi. Sub semnătură a adăugat, nesigur: „N.B. Sunt pe trei sferturi orb"[8].

Brandes trebuia să aibă acces la peștera lui! L-a instruit pe Fritzsch să-i trimită acestuia cele mai recente ediții ale operelor lui, ce aveau acum noi prefețe. L-a instruit chiar și pe Peter Gast să-i trimită un exemplar din micuța ediție din *Zarathustra IV*.

Brandes a propus să țină o prelegere despre opera lui Nietzsche la Universitatea din Copenhaga, începând din primăvară. Asta a iscat un noian de scrisori ce-l puneau la curent pe Brandes cu faptele din spatele scrierilor, unele folositoare, altele extraordinar de

irelevante. *Omenesc, prea omenesc*: „concepută în întregime în timpul unor marşuri epuizante, exemplul perfect de om inspirat". *Naşterea tragediei*: „încheiată la Lugano, acolo unde locuiam cu familia feld-mareşalului Moltke".

A adăugat o scurtă autobiografie de o rară excentricitate.

„M-am născut la 15 octombrie 1844, pe câmpul de luptă de la Lützen. Primul nume pe care l-am auzit a fost cel al lui Gustavus Adolfus[9]. Strămoşii mei fuseseră nobili polonezi (Niezky)... În afara ţării sunt de obicei confundat cu un polonez; chiar iarna aceasta, pe lista de oaspeţi de la Nisa eram trecut *comme Polonais*. Mi s-a spus că figura mea apare în picturile lui Matejko... În iarna 1868-1869, Universitatea din Basel mi-a oferit postul de profesor; nu eram nici măcar doctor încă... De la Pastele din 1869 şi până în 1879 am stat la Basel; am fost forţat să renunţ la drepturile mele de supus german, dat fiind că în calitate de ofiţer (artilerie mobilă) ar fi trebuit să fiu chemat prea des la datorie şi asta ar fi interferat cu obligaţiile mele academice. Cu toate acestea, stăpânesc arta de a mânui două arme, sabia şi tunul... încă din primele zile ale existenţei mele la Basel s-a creat o intimitate incredibil de intensă între mine şi Richard şi Cosima Wagner, care locuiau atunci pe domeniul lor de la Tribschen, aproape de Lucerna, ca pe o insulă, fară nici o legătură cu lumea. Timp de câţiva ani, am avut totul, mic sau mare, în comun, o încredere fară limite... Ca rezultat al acestor relaţii am ajuns să cunosc un cerc larg de persoane (sau «personuţe»), de fapt cam tot ce creşte între Paris şi Petersburg. Pe la 1876 sănătatea mi s-a înrăutăţit... până când a atins un asemenea apogeu al durerii cotidiene, încât trăiam 200 de zile de chin pe an. Problema trebuie să fi avut cauze locale, nu există nici o bază neuropatologică. Nu avusesem niciodată vreun simptom de dereglare mintală; nici măcar febră ori leşin. Pulsul meu de la acea vreme era ca al lui Napoleon în tinereţe (= 60)... Se zvonise că eram închis într-un azil de nebuni (chiar că murisem acolo). Nimic mai departe de adevăr... Până una-alta, boala mi-a fost de cel mai mare ajutor. M-a eliberat; mi-a redat curajul de a fi eu însumi... Sunt un animal curajos, unul cazon chiar. Sunt filosof? mă întrebi. Dar ce importanţă are?"[10]

Brandes a folosit această descriere pentru a-l prezenta pe Nietzsche la începutul a două prelegeri pe care le-a ţinut în aprilie 1888 la Universitatea din Copenhaga, sub titlul *Friedrich Nietzsche. En Afhandling om aristokratisk Radikalisme* (*Friedrich Nietzsche. O discuţie despre radicalismul aristocratic*). Prelegerile erau deschise publicului larg. Autoritatea şi reputaţia lui Brandes erau atât de mari, încât au venit mai bine de 300 de persoane să-l asculte vorbind despre un filosof necunoscut.

„Principalul motiv pentru care atrag atenţia asupra lui este că literatura scandinavă pare să fi trăit şi să se fi hrănit destul din

ideile ce au fost formulate şi discutate în ultimul deceniu" era concluzia celei de-a doua prelegeri. „Un pic de darwinism, un pic de emancipare a femeii, puţină etică a fericirii, puţină gândire liberă, nişte venerare a democraţiei etc. Marea artă are nevoie de intelecte aflate la acelaşi nivel cu personalităţile individuale ale gândirii contemporane în ceea ce priveşte caracterul excepţional, independenţa, sfidarea şi supremaţia aristocratică a sinelui."

Amfiteatrul a erupt. În mod cert, aplauzele nu îi erau dedicate vorbitorului, i-a spus Brandes lui Nietzsche. Lucrul acesta a fost extrem de îmbucurător. L-a făcut pe Nietzsche să se întrebe dacă nu cumva înţelegerea de către danezi a ideii de morală aristocratică se datora familiarităţii lor cu saga islandeză.

Le-a scris tuturor prietenilor săi, dându-le vestea minunată despre marele său succes. I-a spus şi lui Elisabeth, care i-a răspuns din Paraguay cu cel mai adânc dispreţ, afirmând că presupunea că fratele ei îşi dorea să fie şi el faimos, ca ea. Frumos îi mai şedea să capete faimă prin intermediul unei mizerii de evreu cum era Georg Brandes, care „lingea din toate blidele"[11].

Cu simţul ei infailibil pentru asemenea lucruri, mirosise că Georg Brandes era evreu. Familia, ca multe altele din Danemarca, îşi schimbase numele, Cohen, cu unul care suna mult mai danez, Brandes. Îi ajuta să se descurce mai uşor.

Nietzsche i-a scris lui Elisabeth, spunându-i că, după ce i-a citit scrisoarea de mai multe ori, se simte obligat să se despartă de ea definitiv. Era o scrisoare dureroasă şi chinuitoare, dar nu îndârjită. În ea, a încercat să-i explice dificila misiune, monstruosul destin pe care şi-l presimţea, puternica muzică metalică ce-i cânta în urechi, separându-l fatal de vulgaritatea şi mediocritatea egalităţii. Nu era alegerea lui personală, ci destinul lui să provoace omenirea întreagă cu teribilele lui acuzaţii. „Asta leagă de numele meu o grea condamnare, de nedescris." La final o implora pe Elisabeth să-l iubească în continuare. A semnat scrisoarea cu „Fratele tău". Nu a trimis-o. Scrisoarea s-a păstrat sub formă de ciornă[12].

Atenţia acordată cărţilor lui de Widmann, Taine, Burckhardt şi Brandes l-a încurajat în lupta la care se referea în scrisoarea către Elisabeth. Rohde avea dreptate: se simţea, într-adevăr, de parcă ar fi venit dintr-o ţară în care nu mai trăia nimeni altcineva. În vara aceea s-a simţit ciudat. Ceasul lui biologic a luat-o razna. Deşi în mod normal era o fiinţă cu o disciplină de fier în ceea ce privea dieta şi orarul – sisteme stricte pe care le folosea pentru a-şi exercita controlul asupra bolii lui incontrolabile –, se pomenea că se trezeşte, se îmbracă şi lucrează în toiul nopţii. A scris despre o schimbare epocală ce se prăvălea asupra lui în timp ce se pregătea pentru misiunea monumentală ce-l aştepta: nimic mai puţin decât

a duce la bun sfârşit neostoita luptă subterană împotriva a tot ceea ce fiinţele umane au venerat şi au iubit până acum. Avea să mai scrie câteva cărţi, probabil patru. Laolaltă, acestea aveau să încheie transfigurarea tuturor valorilor, proces pe care-l începuse cu *Omenesc, prea omenesc* şi *Despre genealogia moralei*. Se gândea la titlul *Voinţa de putere. Încercare de reevaluare a tuturor valorilor*. De data asta avea să dărâme întregul edificiu, nu doar o parte din el. Aveau să fie demolaţi filosof după filosof, profesor după profesor, religie după religie.

Mai întâi trebuia să găsească locul. Iarăşi se confrunta cu dilema anuală legată de locul unde va merge în primăvară, când soarele strălucea insuportabil de puternic pe Riviera franceză sau italiană, însă iubiţii lui munţi erau încă îngheţaţi. S-a consultat cu Peter Gast, care era încă la Veneţia. Poate din spirit de autoconservare, Gast i-a sugerat Torino.

De la Nisa la Torino era o călătorie relativ simplă. Trebuia să schimbe trenul la Savona, însă acolo erau hamali care să-l ajute cu bagajele. A reuşit lucrul ăsta şi, odată ce bagajele au fost aşezate în siguranţă în noul tren, s-a simţit liber să hoinărească şi să caşte gura prin oraş. Apoi a urcat în alt tren. Nu era cel în care se aflau bagajele lui. Acesta a pornit-o pufaind în sens opus, spre Genova, nu spre Torino. Ca să-şi revină după această catastrofa, a trebuit să zacă la pat două zile într-un hotel, de unde a trimis o mulţime de telegrame. În cele din urmă, problema a fost rezolvată. Pe 5 aprilie ajunsese în sfârşit la Torino, primindu-şi şi bagajele.

Cuvintele lui Georg Brandes, „radicalism aristocratic", îl preocupau foarte mult. Oraşul Torino era pe măsura descrierii. Prima impresie pe care i-a făcut-o a fost de eleganţă, decenţă şi seriozitate. Torino era reşedinţa Casei de Savoia. Era tihnit şi curtenitor şi întru totul „european". Nu avea nimic din iuţeala şi forfota specifice oraşelor italieneşti. Era un decor făcut ca el să locuiască acolo, un loc „inactual", în sensul pe care-l dădea el cuvântului: în afara timpului. Îl vedea ca pe o unitate alcătuită din nobleţe, impersonalitate şi linişte. A lăudat rafinamentul şi integritatea oraşului ce se extindeau chiar şi asupra culorii arhitecturii sale, în tonuri armonioase de galben de primulă şi maroniu-roşcat, preferatul său. Fiece *piazza* solemnă şi scrupulos de curată era vegheată de o fântână arteziană sau de statuia din bronz a vreunui erou nobil imortalizat în sobrul stil clasic.

În partea de nord-vest a oraşului, orizontul era închis de culmile albe ale iubiţilor lui munţi acoperiţi de zăpezi. Era convins că influenţa lor, deşi îndepărtată, oferea aerului aceeaşi uscăciune pe care o aflase la Sils Maria. Se potrivea constituţiei lui şi îi stimula creierul. Dacă Sils Maria avea păduri tăcute şi umbroase, oferind ochilor lui o lumină blândă, Torino avea porticuri – 10.020 de metri de

porticuri, aproxima el. Acestea asigurau o intensitate a luminii ideală pentru ca o cârtiță aproape oarbă să-și facă plimbările într-o zi însorită, în timp ce-și dezvoltă ideile și le scrijelește în carnete. Intr-o zi ploioasă, le putea străbate de la un capăt la altul fără să-și ude hârtiile. Torino îi satisfăcea dorința de a avea un loc al lui în care să-și petreacă timpul în afara sezoanelor turistice. A hotărât că acesta va fi a treia lui casă în ciclul său anual pe pământ, Nisa și Sils Maria fiind celelalte două.

În acest an a fost cuprins periodic de stări de euforie. Întâlnirea sa inițială cu Torino a avut loc exact în timpul unei asemenea izbucniri de entuziasm. În descrierile repetate din scrisorile lui, Torino are tot ce e mai bun: de la *gelati* la calitatea aerului. Cafenelele erau cele mai frumoase pe care le văzuse vreodată, înghețatele – cele mai delicioase din câte mâncase. Mâncarea era perfect digerabilă. Micuțele *trattorie* din Torino ofereau, fără excepție, mâncarea cea mai ieftină și mai bună din lume! Intestinele lui făceau față la orice i se oferea în acest loc.

A găsit cazare în centru, cocoțat la etajul al treilea, în Piazza Carlo Alberto numărul 6. De la fereastra lui se deschidea splendida priveliște a magnificei *piazza* până la tulburătoarea fațadă barocă, alb-roz, a Palazzo Carignano, unde se născuse regele Victor Emanuel al II-lea. Lui Nietzsche îi făcea plăcere să le strecoare această informație numeroșilor săi corespondenți.

Lângă apartamentul lui Nietzsche se afla Galleria Subalpina, un monstru din sticlă și fier forjat, construit cu vreo zece ani înainte, în perioada de glorie a pasiunii mondiale pentru Palate de Cristal. Această galerie lungă era mare cât o gară, fără pacostea obositoare a trenurilor. Cu o lungime de 50 de metri și înaltă cât trei etaje, cu Subalpina, Torino rivaliza cu Piața San Marco din Veneția la titlul de cel mai mare salon al Europei. La adăpostul geamurilor ei boltite, galeria găzduia tot ce și-ar fi putut dori un burghez trândav. Erau acolo palmieri în ghivece, orchestre, cafenele unde puteai să tragi de o *gelato* și un pahar cu apă cât aveai chef și anticariate unde puteai să frunzărești cărți la nesfârșit. Lui Nietzsche îi plăcea cel mai mult sala de concerte. Nu trebuia decât să deschidă fereastra sufrageriei ca să audă *Bărbierul din Sevilla* înălțându-se până la el fără a trebui să plătească bilet. Și-ar fi dorit să se monteze și *Carmen*.

Teatrul *ready-made* care era Torino îi permitea să trăiască într-o izolare perfectă. Era lipsit de prezența binevoitoare a lui Peter Gast, care stăruia pe lângă el la Veneția. Era lipsit de bunăvoința discretă de pe timpul verii a mulțimii din Sils Maria. Nu erau oameni de treabă care să-l ajute cu tot soiul de comisioane, precum la Nisa. În Torino putea să fie un spirit liber neîngrădit de compasiunea altor oameni.

Nietzsche era bulversat de contradicțiile din viața lui. Și-a mărturisit atât în fața lui Franz Overbeck, cât și a lui Peter Gast îngrijorarea legată de faptul că devenea prea aspru în judecată, prea sever, că starea lui de vulnerabilitate cronică făcea să crească în el o duritate excesivă. Era îngrijorat de faptul că atitudinea lui îl trăgea în hăul acelui *ressentiment*. În orice caz, nu putea îmblânzi severitatea necesară a reevaluării tuturor valorilor. Așa cum se întâmplase și în cazul precedentei reevaluări a moralei, mai puțin ambițioasă – din *Considerații inactuale* –, în schema noii sale opere își relua ideile, dar în principiu reevaluarea avea să dezvolte temele deja prezentate în *Dincolo de bine și de rău* și în *Despre genealogia moralei*. Intrarea în Epoca Tragică a Europei era o idee ce merita mai multe sublinieri în carnetul său. Urma să fie legată de ideea eternei reîntoarceri.

Mai întâi însă trebuia să mai scrie ceva despre Wagner. Compozitorul murise de cinci ani, dar Nietzsche încă nu-l putea lăsa-n pace. A durat săptămâni ca să scrie *Cazul Wagner. O problemă de muzicanți* (*Der Fall Wagner. Ein Musikanten-Problem*).

Volumașul de vreo 30 de pagini se citește ca o continuă și în cele din urmă disperată luptă de a se elibera de sub vraja pe care Wagner o exercitase asupra simțurilor lui. Cu greu se poate decela o argumentație coerentă. Întreaga carte vorbește despre resentimentul lui față de capacitatea muzicii lui Wagner de a-l manipula emoțional și despre lupta lui împotriva acestei forțe care-l lipsea de liberul-arbitru.

Cazul Wagner se deschide printr-un elogiu adus lui *Carmen*, considerată capodopera lui Bizet. Nietzsche o declară desăvârșită. Jură că, de câte ori a ascultat-o, a devenit un mai bun filosof. Această idee îl conduce spre un atac asupra romantismului german în ansamblul său și asupra lui Wagner în special.

Respingătoarea și delicioasa capacitate a lui Wagner de a-și manipula publicul să atingă o stare emoțională exacerbată e departe de a fi una sănătoasă. Este decadentă. O decadență uneori cvasireligioasă (*Parsifal*), alteori naționalistă (*Meistersinger*). Wagner este artistul decadenței. Este Wagner cu adevărat un om? Nu e mai degrabă o maladie? Oare nu a îmbolnăvit muzica lui omenirea? Adeziunea la Wagner se plătește scump. Trebuie înțeles că toată muzica modernă este bolnavă. Decadența are rădăcini adânci[13].

În cele din urmă, recunoaște că toți ceilalți muzicieni moderni nu valorează nimic în comparație cu Wagner[14], deși Bayreuth este o interpretare eronată a fondatorului său: este o idioțenie.

Cartea are o structură stranie. Nietzsche îi atașează două post-scriptumuri, iar în acestea își recunoaște în cele din urmă admirația pentru *Parsifal*. Este capodopera lui Wagner. „Admir această operă și mi-aș fi dorit s-o fi creat eu însumi."[15]

Pe 5 iunie a părăsit Torino pentru a petrece lunile de vară la Sils Maria, unde și-a ocupat vechea cameră din casa lui Gian Durisch. Elveția avea parte de o vară furtunoasă, rece și ploioasă. Vremea se schimba la fiecare trei ore, iar odată cu ea și starea lui de spirit. A și fulguit de câteva ori, dar mulțimea obișnuită sosise deja, cu pospaiul de feministe intelectuale amestecate printre alpiniști. Anul acesta se aflau acolo și câțiva muzicieni excelenți. Nietzsche lua masa la Hotel Alpenrose, aflat imediat dincolo de pod față de gazda lui. În diminețile când vremea era imposibilă, mergea în camera „de discuții" a hotelului, ca să asculte și să vorbească despre muzică.

Resa von Schirnhofer nu venise în anul acela, dar s-a bucurat de compania feminină stimulatoare a Metei von Salis-Marschlins[16], pe care o cunoscuse cu patru ani în urmă la Zürich. Meta, o frumoasă brunetă aristocrată, era ultima membră a nobilei și bogatei familii elvețiene Marschlins. Inteligența și hotărârea îi depășeau până și descendența nobilă. Cu zece ani mai tânără decât Nietzsche, era una dintre Noile Femei, feministe încurajate să ducă o viață independentă intelectual, după exemplul Malwidei von Meysenbug. Studiase dreptul și filosofia la Universitatea din Zürich și, în anul precedent, devenise prima elvețiancă cu doctorat. Meta scria poeme și cărți și milita pentru șanse egale pentru femei, deși nu pentru toate femeile. Feminismul ei selectiv se califica drept radicalism aristocratic. Nu era defel interesată de *Herdenglück*, de fericirea turmei, ci de extinderea drepturilor civice la femeile înzestrate cu noblețe și inteligență native, indiferent de originea lor. Acest lucru avea să facă lumea mai degrabă mai aristocratică decât mai democratică. Aplica acest principiu și în cazul bărbaților, nu doar al femeilor. În memoriile ei despre Nietzsche, l-a așezat în categoria *Elitemensch*: cei a căror gândire nobilă le punea în umbră originea umilă.

Vorbeau despre Dostoievski, pe care Meta îl descoperise la recomandarea lui Natalie Herzen (aceeași Natalie Herzen pe care Nietzsche o considerase demnă de a-i fi soție, dacă ar fi avut bani). Nietzsche îl descoperise întâmplător pe Dostoievski, când dăduse într-o librărie peste traducerea în franceză a *Însemnărilor din subterană*. Ca și în cazul descoperirii întâmplătoare a lui Schopenhauer când avea 21 de ani sau a lui Stendhal la 35, a stabilit o legătură fulgerătoare cu literatura lui Dostoievski. Cuvintele lui Dostoievski erau „cu adevărat muzică, *foarte* străină, o muzică foarte negermană", iar intuiția lui psihologică trăda puterea unui geniu[17]. Prima carte l-a făcut pe Nietzsche să caute mai multe. A mai citit apoi *Amintiri din casa morților*, tot în traducere franceză. Descrierea emoționantă și necruțătoare de către Dostoievski a anilor de exil și de închisoare din Siberia a avut un efect foarte puternic asupra lui. „Construiți-vă casele la poalele Vezuviului", strigase Nietzsche, iar Dostoievski chiar

asta facuse. Era un demon al adevărului, un demon al lucidității, un sălbatic, un argonaut al spiritului, un om a cărui suferință o egala pe cea a lui Nietzsche. Suprema umilință trăită de Dostoievski în anii grei de închisoare o egala pe cea îndurată de Nietzsche în anii săi de îndelungată suferință și de neglijare ca autor.

Dostoievski avea toate acestea în comun cu Nietzsche, dimpreună cu o perfectă cunoaștere a Evangheliilor. Era capabil să prezinte creștinismul brut, Ur-creștinismul, starea religioasă sacră dinainte de a fi fost văduvită de inocență prin interferențele și interpretările târzii. Dostoievski era un anarhist sfânt. El înțelegea că adevărata psihologie a Mântuitorului nu avea nimic de-a face cu preoții, cu religia de stat și nici chiar cu tradiția. Nu avea nimic de-a face cu spiritul răzbunător al moralei sclavilor. Încercările de a o justifica „științific" erau extrem de irelevante. Creștinismul fusese pervertit de aceste lucruri. Nietzsche simțea că amândoi cred despre creștinism că a fost murdărit de propria moștenire, numită „religie". Fusese compromis de necesitatea de a trăi în lume, necesitate ce nu putea să nu îl transforme pe Mântuitor într-un nebun sfânt.

Meta von Salis-Marschlins își amintește că, pe când își făceau plimbarea de seară pe malul lacului, spre stânca lui Zarathustra, lui Nietzsche i s-au umplut ochii de lacrimi când vorbea despre *Amintiri din casa morților*. I-a spus că îl făcuse să condamne o serie de emoții intense nu pentru că nu le-ar fi trăit, ci pentru că le simțea prea intens și înțelegea cât de periculoase sunt. Meta nu ne spune care erau acele emoții, dar presupunem că el se referea la efectul periculos și moleșitor al milei și la inutilitatea ei practică. A scris despre asta la puțin timp după aceea. Mila este decadentă. Este practica nihilismului. Mila neagă viața. Ea atrage oamenii de partea nimicului, deși nu este numită nimic. Este numită „dincolo" sau Dumnezeu sau „viața cea adevărată" sau Nirvana sau mântuire. Aristotel a înțeles. Este celebru faptul că a privit mila ca pe o dispoziție bolnăvicioasă și periculoasă ce trebuia când și când curățată din sistem. Tragedia greacă era un purgativ[18].

În vara precedentă, Meta îl învățase pe Nietzsche să vâslească pe lac și plecau în expediții cu barca, în timpul cărora el vorbea foarte mult despre copilărie, despre anii de școală și despre mama lui. Se descria drept un copil ciudat. Mama lui avea ochi foarte frumoși. Meta a detectat la el o tristețe și o oboseală pe care nu le avusese înainte.

Dar vechiul spirit poznaș nu dispăruse de tot. O stațiune de munte de o mare frumusețe va atrage întotdeauna artiști amatori care să-și instaleze șevaletele *en plein air* pentru a-și imortaliza talentul. Când a dat peste o tânără irlandeză ce schița un studiu după flori sălbatice, a sfătuit-o să pună ceva urât în pictură. Frumusețea florilor avea să fie pusă în valoare prin contrast. Câteva zile mai târziu, a

prins o broască și a băgat-o în buzunarul pantalonilor. I-a dus-o artistei, foarte mulțumit de el. Ea i-a replicat prinzând niște lăcuste, pe care le-a pus într-o bombonieră. Știa că lui îi plac foarte mult dulciurile. Când a desfăcut capacul, lăcustele au țâșnit afară. Cercul intim de turiști estivali au considerat asta un excelent schimb de farse[19].

Pe la jumătatea lui iulie terminase de scris *Cazul Wagner.* Pe data de 17, i-a trimis manuscrisul tipografului Naumann, pentru a-l publica. Lui Naumann i s-a părut complet ilizibil și i l-a returnat. Nietzsche i l-a trimis atotrăbdătorului Peter Gast, care, ca de obicei, și-a lăsat baltă toate treburile pentru a rezolva problema lui Nietzsche. Cartea a fost tipărită și publicată în septembrie.

A estimat că producția fiecărei cărți îl costa 1.000 de franci. Pensia lui de la Basel era de 3.000. Meta a înțeles. Diplomată, i-a oferit 1.000 de franci pentru a-l ajuta cu cheltuielile de producție. În iulie a primit un nou dar, de 2.000 de franci, din partea lui Paul Deussen, însoțit de un bilet în care acesta îi spunea că-i transmite un cadou din partea unui grup de anonimi „care vor să compenseze păcatele omenirii împotriva ta". Nietzsche a bănuit că darul ar fi de la Deussen însuși sau de la Ree, care se afla și el la Berlin în perioada aceea. A calculat cheltuielile anuale de publicare la 285 de mărci în 1885, 881 de mărci în 1886 și 1.235 de mărci în 1887. Cadourile din partea prietenilor i-au oferit libertatea de a continua, ba chiar de a intensifica tipărirea operelor sale fără a se teme de faliment.

Scria la *Amurgul idolilor* (*Götzen-Dämmerung*). Titlul era în mod evident o replică dată lui Wagner, a cărui a patra și ultimă operă din ciclul *Inelului* se intitula *Götterdämmerung* (*Amurgul zeilor*). Cartea avea să fie prima din marea reevaluare. Subtitlul ei, *Cum se filosofează cu ciocanul*, semnala intenția lui de a lovi cu ciocanul în toate valorile existente, pentru a vedea dacă sună a plin sau a gol. Dacă sunetul este cel al adevărului, atunci ele își pot păstra locul.

Începutul cărții nu are nimic de-a face cu acest plan. Se aruncă direct în „Maxime și săgeți", 44 de aforisme, printre ele numărându-se cele mai cunoscute ale lui:

> Omul să fie doar o eroare a lui Dumnezeu? Ori Dumnezeu doar o eroare a omului?
>
> Ceea ce nu mă ucide mă-ntărește.
>
> Dacă dispui de acel *de ce?* al vieții, te împaci cu aproape orice *cum?* – Omul nu aspiră la fericire; asta o face doar englezul.
>
> Femela deplină comite literatură așa cum ar comite un mic păcat: de probă, în treacăt, căutând în jur dacă o vede cineva și *pentru ca* s-o vadă...

„Oamenii răi n-au cântece." – Cum se face că ruşii au cântece?

Tot căutând începuturile, ajungi rac. Istoricul priveşte înapoi; în cele din urmă şi *crede* înapoi.

Starea de mulţumire te apără până şi de răceală. Când s-a mai pomenit ca o femeie să răcească, ştiindu-se bine îmbrăcată?

De cât de puţine are nevoie fericirea! De sunetul unui cimpoi. – Fără muzică viaţa ar fi o eroare. Germanul şi-l închipuie până şi pe Dumnezeu intonând cântece.

Îi suspectez pe toţi sistematicienii şi mă feresc din calea lor. Voinţa de sistem e o lipsă de onestitate.

Aparent aleatorii, simple, chiar frivole; inteligentul subtitlu „Maxime şi săgeţi" îl ademeneşte pe cititor înainte ca Nietzsche să ridice ciocanul şi să doboare idolii care sunt adevăratele ţinte ale cărţii. Socrate, Platon, Germania, liberul-arbitru şi „ameliorarea" omenirii sunt atacaţi cu ferocitate, cele mai grele lovituri de ciocan fiindu-le rezervate „ţesătorilor de pânză de păianjen", preoţii şi filosofii.

Cu *Amurgul idolilor*, Nietzsche simte că a închis cercul, după cum anunţă în ultima frază a cărţii:

„Şi cu aceasta am ajuns din nou în locul din care odinioară am pornit – *Naşterea tragediei* a fost prima mea reconsiderare a tuturor valorilor: în felul acesta revin pe pământul din care se dezvoltă voinţa mea, *priceperea* mea – eu, ultimul discipol al filosofului Dionysos, eu, învăţătorul eternei reîntoarceri..."[20].

20
Amurg la Torino

> Cel ce se bate cu monștrii ieie seama să nu se transforme în monstru. Și, dacă privești într-un hău o vreme-ndelungată, și hăul privește înăuntrul tău.
>
> *Dincolo de bine și de rău*, partea patra, secțiunea 146*

Pe 2 septembrie 1888, Nietzsche a încheiat *Amurgul idolilor*. Era deja a doua carte pe care o scria în acel an. A doua zi s-a apucat de următoarea.

Chiar din august se gândea că marea lui lucrare avea să fie *Voința de putere*. În lunile precedente își făcuse o sumedenie de însemnări în vederea redactării ei, dar pe 4 septembrie, chiar în ziua când se apucase de scris noua carte, s-a răzgândit și a pus pe hârtie ceea ce numea el planul final pentru reconsiderarea tuturor valorilor. Menit să zguduie chiar temeliile gândirii, urma să constea acum din patru cărți.

Prima avea să fie „Antichristul. Încercare a unei critici a creștinismului".

A doua: „Spiritul liber. Critica filosofiei ca o mișcare nihilistă".

A treia: „Imoralistul. Critica celui mai funest mod de neștiință, morala".

A patra: „Dionysos. Filosofia eternei reîntoarceri".

Nietzsche era acum într-o permanentă stare de instabilitate, de surescitare, de încântare de sine și de separare totală de lume. Ignora până și condițiile atmosferice, care înainte planaseră asupra lui ca un dictator aerian ce-i guverna dispozițiile și capacitatea de a acționa.

La Sils Maria, la sfârșitul verii lui 1888, vremea a fost scandaloasă din punct de vedere meteorologic. A căzut o cantitate copleșitoare de precipitații. Când se desprindea de misiunea principală de a scrie

---

* Ed.rom.cit. vol. 6, p. 66 (n.tr.).

prima carte, pentru a ţine legătura cu obişnuiţii lui corespondenţi, includea în scrisori, aproape cu o mândrie părintească şi cu precizie milimetrică, valoarea precipitaţiilor. Lacurile ce jalonaseră peisajul de-a lungul celor şapte ani în care venise aici îşi schimbau acum forma, glisând ca nişte amibe. Absorbeau spaţiu, alterând calitatea luminii, care era atât de importantă pentru el. A trebuit să renunţe la plimbările lui obişnuite. Frunzele bătute de vânt îi scuturau în cap stropi de ploaie. Cărările se înfundau cu obstacole de vegetaţie căzută, periculoase pentru un om aproape orb. Stânca lui Zarathustra, ce formase o trecere simbolică între două elemente, înălţându-se jumătate din ţărm, jumătate din lac, era acum complet înconjurată de apă. Peninsula Chaste, pe care visase să-şi clădească coliba de eremit, nu mai era o peninsulă, ci o insulă.

La fel ca el.

Meta von Salis-Marschlins îşi încheiase vizita estivală la Sils Maria. Prietenul său într-ale muzicii, abatele von Holten, plecase şi el. Deci gata cu conversaţiile despre Wagner purtate cu bunul abate, care îşi bătuse capul să înveţe compoziţiile muzicale ale lui Peter Gast, pentru a-i oferi lui Nietzsche plăcerea de a asculta opera prietenului său. Câteva săptămâni, Nietzsche şi-a îndreptat gândurile în mod obsesiv către stabilirea diferenţei dintre ritmul metrului antic, pe care-l numea „ritm temporal", şi ritmul metric ulterior, care-şi avea rădăcinile în lumea „barbară" şi pe care-l numea „ritm emoţional". A venit cu ideea că „ritmul temporal" al lumii clasice a Antichităţii era folosit ca un fel de „ulei aruncat pe ape", o cale de a stăpâni emoţiile, de a pune frâu pasiunilor şi, până la un punct, de a le elimina. „Ritmul emoţional" îşi avea rădăcinile în lumea primitivă. Fusese îmblânzit de muzica bisericească pentru a deveni ritmul barbar germanic, ce era folosit pentru a aţâţa emoţiile[1].

Pe 20 septembrie a părăsit Sils Maria, plecând la Torino. Călătoria nu a decurs fară incidente. Terenul din jurul lacului Como era inundat pe mile întregi. La un moment dat trenul a trebui să fie ghidat peste un pod din lemn la lumina unei torţe. În mod normal, acest lucru ar fi fost de ajuns pentru a-l împinge pe invalidul cronic, zile la rând, în braţele unei suferinţe agonizante, însă spiritul lui se simţea eliberat de forţa apelor. Elementul lichid îşi eliberase voinţa de putere.

În timpul precedentei lui şederi la Torino, oraşul îi oferise sentimente de amplitudine, libertate şi mândrie; adusese o îmbunătăţire miraculoasă sănătăţii lui şi declanşase o creativitate abundentă. Acum, la întoarcere, a descoperit că oraşul declanşa ceva chiar mai impresionant. Plimbându-se pe sub arcadele întunecoase şi de-a lungul malurilor scânteietoare ale râului, a fost copleşit de senzaţia îmbătătoare că aici ajunsese la starea de expansiune spirituală a unui *Übermensch*. Dacă întreaga lui viaţă îşi găsise momentul de

vârf acum, era mulțumit să spună *da* întregului inel al reîntoarcerii, *da* către tot ceea ce fusese și către tot ceea ce avea să vină. Momentul prezent conținea tot și era unul plin de glorie. „Acum sunt omul cel mai recunoscător din lume... este clipa mea măreață de recoltă... totul a devenit ușor pentru mine..."[2]

Scrisorile lui din acea vreme descriu, ca și înainte, cum în Torino totul este ideal, mai bun decât orice trăise el, însă acum caracterul nobil al orașului fusese amplificat și mai mult de celebrarea căsătoriei dintre prințul Amadeo, duce de Aosta, fost rege al Spaniei, și nepoata lui cu 21 de ani mai tânără, prințesa Maria Letizia, fiica lui Napoleon-Jerôme Bonaparte și strănepoată a împăratului Napoleon. Realitatea cotidiană din Torino devenise bayreuthiană. Membri ai caselor regale Bonaparte și Savoia se preumblau între marile palate ale orașului. Trotuarele viermuiau de demnitari ca niște soldăței de ciocolată cu firet auriu, însoțiți de doamnele lor cu voaluri în nuanțe de budoar, din mătase și satin, ce aminteau de gusturile intime ale lui Wagner. Orașul se transformase într-un mare teatru incredibil de potrivit pentru singuraticul al cărui iluzoriu sentiment al unicității friza megalomania.

Chiar sub un reportaj despre nunta regală, un ziar din epocă[3] a publicat, fără urmă de ironie, un articol cu titlul „Mariajul igienic", ce relata că în Statele Unite ale Americii era în „curs o amalgamare a mai multor fire, o rasă cu totul nouă în lume. Imigranții noștri care se căsătoresc cu cei care i-au precedat produc urmași de un tip mintal mult mai iute, mai agresiv decât al lor, și Darwin a observat că membrele și trupurile acestor urmași sunt vizibil mai lungi decât ale strămoșilor lor... În curând vom aplica regulile bunei selecții în căsătorie... există, de asemenea... tineri și tinere care, din cauza infirmităților lor, nu ar trebui să se căsătorească niciodată". Eugenia plutea în aer. După șapte ani, Alfred Ploetz avea să-și publice opera de pionierat despre „igiena rasială", combinând propria interpretare denaturată a conceptului nietzschean de *Übermensch* și ideea darwinistă de supraviețuire a celui mai adaptat pentru a oferi o falsă validare teoriilor lui biologice privind selecția[4].

Nietzsche se întorsese la Torino, cazându-se în același loc, la etajul al treilea, pe Via Carlo Alberto nr. 6, vizavi de marele Palazzo Carignano, care încă fremăta plin de importanță după nobila ceremonie de nuntă. Pe culmile însorite ale bunei lui dispoziții permanente, Nietzsche nota cu cât drag l-au întâmpinat proprietarul apartamentului său, Davide Fino, copiii și soția lui. Fino avea un mic chioșc de ziare la parter, unde vindea produse de papetărie și cărți poștale. Îi lua doar 25 de franci pe lună pentru cameră, bani în care intra și lustruirea încălțămintei. Era mult mai ieftin decât la Nisa, unde Nietzsche trebuia să plătească cinci franci și jumătate pe zi, cu mesele incluse, dar mesele luate la micuța *trattoria* din Torino îl

costau un franc şi 15 centime. O ceaşcă de cafea costa doar 20 de centime şi era cea mai bună cafea din lume! Simpaticii proprietari ai micuţelor tratorii nu semănau deloc cu venalii din Nisa şi Veneţia. Îi recomandau ce aveau mai bun în meniu, iar el le accepta cu graţie şi plăcere sugestiile. Nimeni nu aştepta bacşiş, aşa că le oferea. Un bacşiş de zece centime şi era tratat ca un rege.

Peisajele oraşului erau minunate. Arborii maiestuoşi aflaţi de-a lungul malurilor nobile ale Padului străluceau ca aurul pe fundalul cerului de lapislazuli. Loialitatea lui faţă de Nisa fusese o prostie! Cum putuse să admire peisajul stupid, calcaros, lipsit de copaci de pe Riviera? Aici trăiai în afara timpului, o siluetă anacronică ce se mişcă prin peisajul Antichităţii clasice, un etern locatar al unei picturi arcadiene de Claude Lorrain. Iar aerul! Nu exista aer de o asemenea puritate absolută! În fiecare zi zorii aveau aceeaşi perfecţiune nemărginită şi aceeaşi plenitudine solară. (De fapt, Torino are o climă destul de neplăcută, cu o medie anuală de 172 de zile cu ploaie, apogeul fiind în lunile octombrie şi noiembrie, luni în care Nietzsche picta acest tablou al perfecţiunii pentru corespondenţii lui). Via Carlo Alberto a fost descrisă ca o stradă a melancoliei, având monotonia întunecată a unui cauciuc de roată. Dar percepţia este totul, iar el percepea şi descria un loc mai mult ca perfect, dar şi o schimbare extraordinară ce cobora asupra lui. Migrenele şi greaţa dispăruseră dintr-odată. Avea un apetit gargantuesc. Digera orice. Niciodată nu dormise mai bine. Avea loc un fel de apoteoză.

Pentru a fi pe deplin mulţumit, casa lui Davide Fino avea şi un pian. Seara, cânta la el cu orele. Fiica lui Fino, care se mai pricepea, spunea că muzica pe care o auzea prin pereţi suna wagnerian.

De data asta nu avea tovarăşi în Torino. Nici măcar vizitatori. Zilele şi le petrecea lucrând cu frenezie, *tempo fortissimo*, la cartea pe care o începuse la Sils Maria.

Antichristul, cu subtitlul *Încercare a unei critici a creştinismului*, este o lucrare scurtă, vitriolantă, ce aruncă jigniri asupra creştinismului. În germană, cuvântul *Antichrist* poate însemna „Anti-Christ" sau „anti-creştin". Nietzsche îşi păstrează respectul pentru persoana Isus Christos pe tot parcursul cărţii, în timp ce blestemă religia ce s-a dezvoltat în numele Lui.

O mare parte din carte reia ceea ce s-a spus deja în *Amurgul idolilor* şi în *Despre genealogia moralei*.

Îşi reiterează ideile privind lipsa de onestitate a creştinismului, care afirmă că viaţa pe pământ are mai puţină valoare decât ipotetica viaţă de apoi. Această greşită favorizare a eternităţii petrecute pe nori pufoşi în pofida realităţii cotidiene trăite pe un munte de gunoaie dădea naştere acelui *ressentiment*, concepţiei răzbunătoare, invidioase, de superioritate morală folosite de preoţi pentru a subjuga

populaţii întregi pe care au reuşit să le reducă la mentalitatea de sclavi.

Întreaga lume de ficţiuni a religiei îşi are rădăcina în ura faţă de natural şi o adâncă nemulţumire provocată de realitate. Şi astfel era invalidat întregul domeniu al moralei subsecvente din întreaga lume creştină, dat fiind că totul cădea sub umbrela acestei imaginare cauzalităţi. Ostilitatea creştinismului faţă de realitate era de neostoit. Odată ce conceptul de „natură" a fost etichetat ca fiind opus celui de Dumnezeu, întreaga lume naturală a fost definită drept reprobabilă, inclusiv natura umană, care, lăsată ca atare, era condamnată ca blestemată.

Nietzsche spune foarte clar că el condamnă mai curând Biserica şi preoţii decât pe Isus Christos, fondatorul religiei, pe care-l admiră şi-l respectă.

Făcând trimitere implicit la Dostoievski, el sugerează că Isus Christos, sfântul anarhist care a chemat poporul de rând, repudiaţii şi păcătoşii să se împotrivească ordinii dominante, ar fi exilat astăzi în Siberia. Christos a fost ucis din motive politice, mai curând decât religioase. Dovada o constituia inscripţia de pe cruce. Cuvintele „Împăratul iudeilor" erau dinamită. Întotdeauna aveau să constituie o titulatură ameninţătoare câtă vreme evreii nu aveau un teritoriu fizic numai al lor.

Christos, „aducător al bunei vestiri", a murit precum a trăit şi a propovăduit – nu pentru a-i mântui pe oameni, ci pentru a le arăta cum să trăiască. Practica este ceea ce El a lăsat în urma Lui. Aceasta a demonstrat-o prin atitudinea Sa în faţa judecătorilor, în faţa zbirilor, în faţa a tot felul de batjocuri şi calomnii şi, în cele din urmă, atitudinea Sa pe cruce. Să nu te opui celui rău, situaţiei injuste, ba chiar să le iubeşti; aceasta era absenţa supremă a acelui *ressentiment*. Era *amor fati*, eterna afirmare.

Biserica creştină, ulterioară, a fost plăsmuită de un exeget la mâna a doua, Sfântul Pavel. El a fost cel care a transformat viaţa exemplară a lui Christos într-o legendă a jertfei pentru vină, în forma sa cea mai respingătoare şi barbară. Jertfa nevinovatului pentru păcatele vinovaţilor – ce păgânism înfiorător! Pavel a fost cel care şi-a concentrat ura asupra lumii şi ura împotriva cărnii. El a fost cel care nu a ratat nici o ocazie de a răspândi *ressentiment*. Pavel a ghicit cum se poate aprinde un incendiu universal cu ajutorul unei mişcări mici, sectare, cum se poate folosi simbolul lui Dumnezeu pe cruce pentru a-i lua pe toţi cei supuşi, toţi cei răzvrătiţi pe ascuns, întreaga moştenire a mişcării anarhiste din Imperiul Roman, şi a-i aduna laolaltă într-o uriaşă putere ce avea să devină Biserica creştină[5].

Este o traducere a creştinismului în doctrină politică ce ar rezista mult mai bine fară ultima secţiune a cărţii, unde Nietzsche îşi asumă

rolul lui Dumnezeu, punând la cale o judecată de apoi. Aşa cum se întâmplă cu mare parte din scrierile lui din acea perioadă, e imposibil să-ţi dai seama dacă practică o satiră swiftiană extremă sau e foarte serios ori dacă reprezintă pur şi simplu o simplă deviere în graficul ce înfăţişează o minte din ce în ce mai instabilă.

Sună aşa:

Lege împotriva creştinismului
Dată în Ziua Salvării, prima zi a anului întâi
(-30 septembrie 1888, după falsul calendar)

Război până la moarte împotriva viciului: viciul este creştinismul.
Toţi preoţii ar trebui închişi.
Participarea la slujbele bisericeşti este un atac asupra moralei publice.
Execrabilul loc unde creştinismul şi-a depus ouăle de vasilisc ar trebui ras de pe faţa pământului. Fiind locul cel mai *depravat* din lume, ar trebui să devină o oroare pentru toată posteritatea.
Deasupra lui ar trebui crescuţi şerpi veninoşi.
Propovăduitorul castităţii este adevăratul păcătos.
Preoţii trebuie ostracizaţi, înfometaţi şi alungaţi în deşerturile pământului.
Cuvintele „Dumnezeu", „salvator" şi „mântuitor" ar trebui folosite ca jigniri demne de nişte criminali.
Tot restul decurge de aici.

Aceasta este ultima pagină a cărţii şi o semnează „Antichristul".

Ziua în care a terminat *Antichristul*, 30 septembrie, a fost consemnată ca ziua unei mari victorii, a şaptea zi (referinţă biblică: Domnul a facut lumea în şase zile, iar în a şaptea s-a odihnit). Şi-a petrecut ziua ca „un zeu relaxat", plimbându-se pe sub plopii poleiţi de soare de-a lungul malurilor măreţului Pad.

Au sosit nişte exemplare tipărite din *Cazul Wagner*. Le-a expediat în toate cele patru zări. De când Georg Brandes îşi susţinuse conferinţele la Copenhaga, Nietzsche se considera o personalitate internaţională. Se lăuda că ar exista interes pentru el în America. Lumea devenise sala lui de conferinţe. Îşi pierduse inhibiţiile legate de persoanele cărora să le trimită noua lui carte sau de ceea ce ar trebui să le ceară.

I-a trimis-o văduvei lui Bizet, despre care se spunea că citeşte în germană. A trimis-o în Paraguay, unde cartea l-a jignit profund pe cumnatul lui, care-şi bazase întreaga campanie de promovare a Nueva Germania pe cultul lui Wagner. Elisabeth a fost la fel de ofensată. Ea n-ar fi ajuns nicăieri fară sprijinul Cosimei.

Georg Brandes i-a răspuns cu entuziasm, incluzând adresele anumitor radicali de viţă nobilă din Sankt-Petersburg. Unele dintre

cărțile lui Nietzsche fuseseră interzise în Rusia, inclusiv *Omenesc, prea omenesc*, „Diverse opinii și aforisme" și „Călătorul și umbra sa", mai ales din cauza atacurilor împotriva creștinismului (interdicția a fost ridicată abia în 1906). Brandes i-a recomandat pe prințul Urusov și pe prințesa Anna Dmitrievna Tenișeva ca pe niște „cunoscători superiori" ce aveau să-i facă operele cunoscute în rândurile mai largi ale intelighenției radicale din Rusia. Sfatul lui a fost cu siguranță unul pătrunzător. De acum înainte, de-a lungul anilor 1890, în Rusia avea să se manifeste un interes față de opera lui Nietzsche mai viu decât în orice țară din Europa, dacă judecăm după numărul de articole despre cărțile lui ce au apărut în perioada respectivă[6].

Nietzsche i-a trimis cartea lui Jacob Burckhardt, mărturisindu-i sincer că „o singură vorbă din partea dumitale m-ar face fericit". Părerea lui Burckhardt contase mereu mai mult pentru Nietzsche decât contase părerea lui Nietzsche pentru Burckhardt. Blindat în singurătatea lui bine construită în structura Universității din Basel, Burckhardt nu a putut găsi nici măcar o vorbă de zis, așa că a tăcut.

Nietzsche i-a trimis cartea lui Hippolyte Taine, în speranța că acesta va putea „să deschidă marele Canal Panamá spre Franța". Cheia era traducerea în franceză. Lui Nietzsche îi era imposibil să plătească pentru ea. În timp ce-i cerea lui Taine să o traducă, îi trimitea trei exemplare și Malwidei von Meysenbug, cu același scop.

Apartamentul de la Roma al Malwidei era dominat de un formidabil bust al lui Wagner ce îi scruta pe cei ce intrau de pe un piedestal înalt. Pentru ea nu fusese niciodată o problemă să-l sprijine pe Nietzsche, rămânându-i în același timp loială compozitorului. Malwida era de o viață expertă în mersul pe sârmă. Reușise să trăiască zeci de ani într-un lux ostentativ, ca membră a clasei privilegiate, menținându-și în același timp reputația de anarhistă. Viața ei putea fi foarte bine simbolizată de urcarea pe nava lui Garibaldi, într-un fotoliu capitonat care era simbolul și recuzita salonului burghez. Pe câmpul de luptă Nietzsche/Wagner, Malwida reușise cumva să rămână neutră, însă *Cazul Wagner* a venit cu cerințe ce excedau chiar și neutralitatea ei plină de tact. Scrisoarea ei către Nietzsche, în care îi demonstra gafele atacului său, nu s-a păstrat, însă chiar ea a descris-o drept „cât se poate de delicată". Este absolut credibil, dată fiind obișnuita ei diplomație.

Nietzsche i-a răspuns exploziv: „Astea sunt lucruri în legătură cu care nu permit nimănui să mă contrazică... Eu sunt... curtea supremă de apel pe acest pământ..."[7].

Se simțea un ton nou în scrisorile lui. Erau din ce în ce mai agresive, mai combative și mai peremptorii. Ici-colo se strecurau referiri la natura lui divină. A început să facă aluzii din ce în ce

mai stranii la statutul şi puterea lui. Considera că nu existase un moment mai important în istoria lumii. Umanitatea era fatal de iresponsabilă, fatal de neatentă; nu avea nici o idee că doar el formula marile întrebări legate de valori şi că tot el oferea şi răspunsurile.

Reevaluarea lui avea să repună lumea pe făgaş pentru prima oară în secole. Starea lui de sănătate îi servea ca dovadă irefutabilă a capacităţii sale de a realiza acest lucru. Când se privea în oglindă, vedea un tânăr cu o condiţie fizică exemplară. Nu arătase niciodată atât de sănătos, atât de bine hrănit. Părea cu zece ani mai tânăr decât vârsta lui reală şi în putere.

Singura dată când reflexia lui în oglindă îi spusese aceeaşi poveste fusese la apogeul iubirii lui pentru Lou, când era încrezător în viitorul lor împreună.

Era luna octombrie 1888 şi abia aştepta să vină ziua lui. Se simţea într-o deplină armonie cu acest moment, cu toamna din el însuşi şi din lumea din jur. Ciorchinii bogaţi din viile ce înconjurau oraşul prinseseră acea culoare ce promitea o dulceaţă nemaipomenită în cerul gurii. La fel se întâmpla şi cu propriile cuvinte. Era omul plenitudinii mature. Totul era în regulă.

Pe 15 octombrie, vesel, profetic, a împlinit 44 de ani.

Era cu siguranţă o zi potrivită pentru a începe o nouă carte! La naiba, ziua lui de naştere merita o autobiografie. Iarăşi amâna marea reevaluare. Dar nu şi-a scos-o din minte. Era timp destul. Îşi dorea să spună întreaga poveste: despre cărţile lui, despre viziunea lui, despre incidentele din viaţa lui şi despre psihologia lui. Lumea va primi permisiunea de a fi martoră la transformarea oricărui „aşa a fost să fie" în „aşa am vrut eu". Omenirea, care nu-l băgase-n seamă, avea să vadă cât de norocoasă fusese atunci când el îşi va revela lumina şi teroarea[8].

Proclamându-se succesor al zeilor morţi, şi-a intitulat autobiografia *Ecce homo*. A împrumutat titlul din Biblie, alegând funestele cuvinte din Evanghelia după Ioan, folosite chiar în momentul în care Pilat din Pont, procuratorul roman al Iudeii, îl condamnă la moarte pe Christos[9], după care se spune că s-a sinucis, înecându-se, chinuit de remuşcări, în acel micuţ lac de pe muntele Pilatus, aflat mai sus de Tribschen. „Ecce homo", proclamase Pilat când îl adusese pe prizonierul Isus Christos, biciuit şi însângerat, legat şi încoronat cu spini, în faţa judecăţii poporului care L-a condamnat apoi pe Dumnezeu la moarte prin crucificare.

În *Ecce homo*, Nietzsche fie continuă competiţia cu Christos, fie se portretizează drept un al doilea Christos, un alt dumnezeu viu coborât pe pământ care a fost condamnat la moarte. În cazul lui

Nietzsche, condamnat la moarte prin obscuritate, prin neglijare, prin lipsa de interes față de gândirea lui. *Ecce homo* conține un număr enorm de referințe biblice și de parodieri, începând chiar de la prima frază: „Întrucât, în scurt timp, va trebui să mă adresez omenirii cu cea mai grea solicitare care i-a fost prezentată vreodată, mi se pare imperios necesar să spun cine sunt"[10]. Întreaga carte este țesută din funigei, enigme, ghicitori, dansuri și, mai presus de orice, provocări. „Dat fiind că trebuie să car, la propriu, destinul omului, face parte din proba mea de forță să fiu un clovn, un satir... Că mintea cea mai profundă trebuie să fie și cea mai frivolă este aproape o formulă a filosofiei mele."[11]

Clovnul continuă titlul exagerat al cărții cu titluri de capitol ridicole: „De ce sunt atât de înțelept", „De ce sunt atât de deștept", „De ce scriu cărți atât de bune", „De ce sunt un destin". Capitolele își îndeplinesc misiunea de a ne spune exact de ce este el atât de deștept, înțelept și așa mai departe. În același timp, iau peste picior întregul gen autobiografic. Recunosc faptul că, oricât ar încerca autorul s-o fardeze, autobiografia este probabil cel mai monstruos act de aroganță. În *Ecce homo*, el aruncă în aer convenția ascunderii vanității auctoriale în spatele măștii modestiei, a autodeprecierii și a pretextului impecabil al cronicii istorice. De ce să nu reevalueze autobiografia laolaltă cu reevaluarea tuturor celorlalte lucruri? De ce să nu fie folosită pentru înșelătorie și laudă exagerată, pentru o autocelebrare maniacală, amestecate cu lucruri care s-au întâmplat și cu altele care nu s-au întâmplat, plus foarte mult perspectivism? Nu există fapte, doar interpretări.

Își începe primul capitol, „De ce sunt atât de înțelept", prezentând o enigmă. „Ca tată al meu, am murit deja, ca propria mea mamă, mai trăiesc încă și îmbătrânesc." El stă cu câte un picior în ambele lumi. Cine e el? Nu e sfânt, nu e un monstru, ci un simplu discipol al lui Dionysos. Ar fi mai degrabă un satir decât un sfânt. Mai degrabă ar dărâma idoli de pe soclu decât să-i înalțe. Ultimul lucru pe care l-ar pretinde ar fi că e un „cultivator" al umanității. Ne invită să îi privim picioarele și ne arată că sunt facute din lut.

În continuare își descrie sănătatea impecabilă. Luată ca atare, această descriere este pură ficțiune, o fantezie medicală. Noi, care acum știm câte ceva despre viața lui, putem citi acest autoportret ca fiind menit anume să aneantizeze catastrofa ce îl bântuia, în acele vremuri isterizate de sifilis, pe orice bărbat care suferea de probleme inexplicabile de sănătate și al cărui tată murise din cauza „înmuierii creierului". Se străduiește din răsputeri să ne arate cât de sănătos e. Da, a avut problemele lui, dar au fost pur și simplu rezultatul unui „soi de degenerare locală". Această mică degenerare locală este responsabilă pentru epuizarea generală și pentru profunda

slăbiciune a sistemului gastric care, recunoaşte el, i-a împins până la limite sistemul fizic şi pe cel nervos. Drept urmare, a dezvoltat capacitatea şi priceperea de a inversa perspectivele. Se compară cu un chirurg rănit ce-şi transformă propria rană într-o cercetare utilă asupra sănătăţii societăţii. Doar el, medicul rănit al culturii, este capabil de o reevaluare a tuturor valorilor.

Bănuim că vorbeşte serios atunci când ne spune, din nou, că formula găsită de el pentru măreţia umană este *amor fati*, să nu doreşti ca ceva să fie altfel, nici din trecut, nici din viitor, nici din eternitatea toată[12]. Apoi spune că atunci când se uită la mama şi la sora lui, ele îi cauzează cea mai profundă neîncredere în *amor fati* şi în eterna reîntoarcere. „Când îmi caut opusul total, un instinct incomensurabil de ponosit, mă gândesc mereu la mama şi la sora mea – ar fi o blasfemie la adresa divinităţii mele să mă gândesc că sunt înrudit cu un asemenea soi de *canaille*. Felul în care se poartă cu mine mama şi sora mea, chiar şi în ziua de faţă, este sursa unei orori de nedescris: o adevărată bombă cu ceas... Nu am puterea de a mă lupta cu viermii veninoşi... Trebuie să recunosc că cea mai puternică obiecţie la *eterna reîntoarcere*, gândul meu cu adevărat înspăimântător, o constituie mama şi sora mea... Oamenii sunt *cel mai puţin* înrudiţi cu părinţii lor: ar fi semnul unei vulgarităţi extreme să fii înrudit cu părinţii tăi."[13]

Continuă cu minciuna sfruntată că este de viţă nobilă, cu strămoşi polonezi, fără nici un strop de sânge german „rău" în vine. Nietzsche nu lasă de înţeles că Franziska şi Elisabeth ar avea aceeaşi origine polonă. Şi totuşi, le numeşte „mama mea" şi „sora mea". Oare ce ar trebui să credem, atunci când ne asigură cu solemnitate că este cel mai onest dintre gânditori?

Eseul următor, „De ce sunt atât de deştept", dezvoltă obsesia că plămânii şi stomacul lui au un rol central în cadrul exerciţiului filosofiei lui. Devine un guru al dietei şi al exerciţiilor fizice. Dacă eviţi cafeaua şi trăieşti într-un loc cu aer uscat, vei obţine o sănătate egală cu a lui. E straniu că interzice cafeaua, în timp ce se delectează cu cea mai bună cafea din Torino. Sfatul lui este să locuieşti la Paris, în Provenţa, Florenţa, Ierusalim sau Atena. Mai presus de orice, să nu locuieşti în Germania, acolo unde clima defavorizează intestinele, oricât de eroic dotate ar fi ele. Nişte intestine puternice îi sunt de mare ajutor filosofului[14].

Să nu crezi niciodată într-o idee care-ţi vine în casă. Alungă-ţi din minte toate marile imperative şi nu încerca să te cunoşti pe tine însuţi. Contrar a ceea ce a propovăduit până atunci, recomandă cu însufleţire drept condiţie pentru a deveni ceea ce eşti să nu ai nici o idee despre ceea ce eşti.

„Aceia dintre noi care s-au născut în mlaştinile anilor '50" sunt neapărat pesimişti în ce priveşte „cultura" germană, căci cum poate

exista o gândire civilizată atunci când la cârma statului se află un fanatic? Nietzsche crede doar în cultura franceză. Odată ajuns la subiectul culturii, nu se poate abține să nu se lege din nou de Wagner, prima inspirație adâncă din viața lui. Recunoaște că, încă de când a ascultat *Tristan și Isolda* pentru prima dată, a căutat neîncetat o operă de artă de aceeași nemărginire dulce și zguduitoare. Cosima Wagner are de departe natura cea mai nobilă, precum și gustul cel mai ales din întreaga Germanie. În nici un caz nu vrea să renege zilele petrecute la Tribschen.

„De ce scriu cărți atât de bune" face o trecere în revistă a tuturor cărților lui publicate. Așa cum îi spusese editorului său, ar fi putut foarte bine să-și scrie singur cronici. Oricum nimeni altcineva nu o făcea.

Secțiunea „De ce sunt un destin" începe așa:

„Îmi cunosc soarta. Cândva, numelui meu i se va asocia amintirea a ceva monstruos – a unei crize cum nu a mai existat pe pământ, a celei mai profunde coliziuni de conștiințe, a unei hotărâri invocate împotriva a tot ceea ce s-a crezut, s-a promovat, s-a sacralizat până acum. Eu nu sunt un om, eu sunt dinamită".

Aceste cuvinte au fost luate drept o stranie profeție sau o anticipare a celui de-al Treilea Reich, uneori drept un fel de aprobare anticipativă a unor asemenea evenimente. Dar restul capitolului „De ce sunt un destin", care nu e scurt, arată destul de limpede că nu se referă la vreun eveniment apocaliptic din viitor, ci la misiunea pe care și-a stabilit-o el singur de a pune la îndoială orice morală preexistentă.

Ultima propoziție a cărții este „Oare am fost înțeles? Dionysos împotriva celui crucificat...!", iar cartea se încheie cu o elipsă, la fel ca multe dintre scrierile lui.

A terminat *Ecce homo* pe 4 noiembrie. Îi luase patru săptămâni s-o scrie. În tot acest timp fusese complet singur într-un oraș plin de străini. Nici nu băgaseră de seamă silueta lui măruntă umblând pe străzi într-un pardesiu subțire cu căptușeală albastră și având trase pe mâini niște imense mănuși englezești. Acum ținea mereu capul în pământ când trecea rapid pe sub luminile și umbrele ca de stroboscop ale prelungilor arcade de piatră din Torino. Se apropia iarna când a terminat cartea, iar munții din spatele amplelor peisaje urbane își puseseră peruci albe pe fundalul unui cer alburiu.

Torino era din nou scena unui mare eveniment oficial. Nunta regală lăsase locul funeraliilor de stat, satinul alb era înlocuit de panglici negre, iar pompa festivă de o melancolie plină de gravitate. Aceleași fețe regale, oameni ai puterii și ai privilegiilor, au invadat Torino, de data aceasta cu ocazia solemnă a înmormântării contelui Robilant. Dragostea de *grandezza* a lui Nietzsche l-a promovat pe

Robilant la statutul de fiu al regelui Carol Albert, deşi de fapt nu-i era decât aghiotant.

Pe 6 noiembrie i-a expediat manuscrisul lui *Ecce homo* tipografului său, Naumann. Scrisoarea însoţitoare îl asigura cu seninătate pe Naumann că fusese inspirată de o stare de bine unică în viaţa lui Nietzsche. Naumann trebuia s-o tipărească imediat.

Naumann nu devenise încă editor, asta avea să se întâmple mai târziu. Treaba lui nu era să editeze, ci să tipărească volumul pentru autorul care plătea factura. Nietzsche îl soma acum să tipărească *Ecce homo* înainte de *Antichristul*, pe care Naumann trebuia să-l pună în aşteptare. *Ecce homo* era cartea-semnal. Misiunea ei, precum cea a lui Ioan Botezătorul, era de a netezi calea. Textul nu trebuia îngrădit cu vreo linie de margine. Rândurile trebuiau să fie mai lungi. Naumann i-a sugerat să folosească hârtie ieftină. Nietzsche a fost oripilat.

Odată ce i-a trimis instrucţiunile lui Naumann, au început modificările. Nietzsche a adăugat capitole, a cerut înapoi manuscrisul, l-a retrimis în decembrie 1888, „cu bun de tipar", a adăugat poeme, s-a răzgândit, apoi s-a răzgândit din nou. Avea atât de multe lucruri în minte. Nici unul dintre ele nu era următoarea carte din ciclul marilor reevaluări. A adunat nouă poeme pe care le compusese între 1883 şi 1888 şi a înjghebat din ele un volum bun pentru tipar. După câteva idei abandonate, s-a hotărât la titlul *Ditirambi către Dionysos* (*Dionysos-Dithyramben*). La origine, cuvântul *ditiramb* denota un imn coral grecesc dedicat lui Dionysos, dar cu timpul acesta ajunsese să se extindă asupra oricărui imn ori poem dionisiac sau bacanal.

În *Naşterea tragediei*, Nietzsche interpretase dionisiacul ca pe o stare de abandon extatic, opusă creativităţii lucide şi controlate aflate sub semnul lui Apollo. Pe măsură ce gândirea lui a progresat, misterele dionisiace au ajuns să semnifice fundamentala dorinţă de viaţă. „Ce garanţii îi ofereau elenului acele mistere? Viaţa *veşnică*, eterna reîntoarcere a vieţii; viitorul, înţeles şi consacrat încă din trecut; afirmarea triumfătoare a vieţii, dincolo de moarte şi transformare; adevărata viaţă, ca perpetuare în ansamblul ei prin procreaţie, prin misterele sexualităţii."[15]

Poemul cu cea mai limpede legătură cu Dionysos este „Tânguirea Ariadnei". Acesta descrie cum Ariadna, părăsită de Tezeu pe insula Naxos, îşi plânge soarta şi este vizitată de zeul Dionysos. Nietzsche publicase iniţial poemul în partea a patra din *Aşa grăit-a Zarathustra*, în capitolul „Magul", în care Zarathustra îl învinge pe bătrânul vrăjitor Wagner.

Pe vremea Tribschenului, în mitologia acceptată Wagner era Dionysos pentru Ariadna Cosimei, iar Nietzsche şi von Bülow jucau rolul lui Tezeu, însă acum Nietzsche îşi asuma total şi deschis numele Dionysos, în timp ce Cosima/Ariadna apărea în scrierile lui din ce în ce mai des.

Autoproclamatul Dionysos nu mai era prizonierul inhibițiilor ce-l încătușaseră când nu avea mai mult de 20 de ani. Erotismul dă pe dinafară. „Tânguirea Ariadnei" este o fantezie lipsită de inhibiții ce se deschide cu o Ariadnă disperată, cu brațele și picioarele desfăcute, tremurând și implorând zeul. Dionysos, „vânător de dincolo de nori", o trântește cu fulgerul său. Ea îi recunoaște natura divină. Tremurând sub loviturile ascuțitelor lui săgeți de gheață, ea se chircește, se zvârcolește, chinuită în timp ce se supune, lovită de eternul vânător, de necunoscutul zeu. El o-nghesuie; îi urcă în gânduri. Ea se predă, rostogolindu-se în plăcerea violului. Călăul ei o chinuiește. „Vino iar la loc", strigă ea, „durerea mea! Și ultimu-mi noroc!"*. Până acum fusese foarte limpede care dintre amanți, Dionysos sau Ariadna, spusese fiecare dintre replici, dar acum este neclar care dintre ei spune „Eu sunt labirintul tău...". Concluzia trebuie să fie că amândoi.

Deși rareori își dedica cuiva cărțile, i-a dedicat *Ditirambii către Dionysos* „poetului Isolinei". Decodat, acesta era Catulle Mendès, „crinul din pișat", scriitorul care o însoțise pe Judith Gautier la Tribschen.

Mendès scrisese libretul pentru opera *Isoline* a lui Messager, un basm cu dragoni, cu Oberon și Titania, ce urma să aibă premiera în următoarea lună, decembrie 1888. După Tribschen, nu pare să fi existat vreo legătură, nici măcar în mintea lui Nietzsche, între el și Mendès. Oare Nietzsche încerca, prin intermediul dedicației flatante, să-l convingă pe Mendès să-l traducă-n franceză? Malwida von Meysenbug îl refuzase. Hippolyte Taine pretextase că germana lui nu era destul de bună și-l recomandase pe Jean Bourdeau, care pretextase însă că nu are timp. Canalul Panamá către Franța nu se deschidea.

Bazându-se pe relația lui cu Georg Brandes, Nietzsche i-a scris dramaturgului suedez August Strindberg, rugându-l să traducă el *Ecce homo* în franceză. Nietzsche i s-a prezentat lui Strindberg prin intermediul deja cunoscutei scrisori, vorbindu-i despre descendența lui polonă, despre sănătatea lui impecabilă, faima lui mondială, perfecțiunea la care dusese limba germană: „Vorbesc limba conducătorilor lumii". L-a momit pe Strindberg cu promisiunea că prințul Bismarck și tânărul kaizer vor primi exemplare de semnal ale cărții, „laolaltă cu o declarație scrisă de război – oamenii armatei nu vor mai putea atunci să răspundă prin măsuri polițienești"[16]. Nici Strindberg nu se afla într-un moment de mare echilibru psihologic al vieții sale. Nu avea bani, prima lui căsnicie cu soția pe care o venera se apropia de un dezastru și locuia într-o aripă a unui castel

* Trad.rom. în *Opere complete*, ed.rom.cit. vol. 5, pp. 238-241 (n.tr.).

dărăpănat, invadat de păuni şi câini sălbăticiţi, condus de o femeie care îşi zicea contesă şi de amantul acesteia, un şantajist, alchimist, magician şi hoţ. Era o concatenare încinsă de circumstanţe din care s-a născut cea mai bună piesă a lui Strindberg, *Domnişoara Iulia*, însă chiar şi în acest context haotic Strindberg şi-a dat seama că Nietzsche nu era deloc bine. Nu cumva era nebun? l-a întrebat el pe Brandes.

Era o întrebare pe care Strindberg avea s-o pună din nou pe măsură ce scrisorile pe care i le trimitea Nietzsche vorbeau obsesiv de doi criminali ale căror fapte oribile umpleau paginile ziarelor de scandal din Europa, inclusiv ale celor pe care le citeau Nietzsche la Torino şi Strindberg în Suedia. Primul dintre criminali era misteriosul „Prado", un spaniol cunoscut şi sub numele „Linska de Castilon". După ce risipise în Peru averea soţiei sale, cam 1,2 milioane de franci, după cum se spunea, a fugit în Franţa, unde a comis jafuri şi a ucis o prostituată. Apoi mai era Henri Chambige, un student la Drept care a ucis-o pe soţia englezoaică a unui francez ce trăia în Algeria. Geniul acestui criminal era fascinant, insista Nietzsche. Era „un tip superior celor ce-l judecau, chiar şi avocaţilor lui, din punctul de vedere al autocontrolului şi al inteligenţei, al exuberanţei spiritului" etc. Strindberg, care era la cheremul unui asemenea infractor, nu prea era de acord cu Nietzsche. O lună mai târziu, când Nietzsche i-a scris lui Jacob Burckhardt, ambii criminali îşi ocupaseră locurile în galeria lui din ce în ce mai mare de identităţi. Era nu numai Dionysos şi Antichristul, ci şi Henri Chambige şi Prado, ba chiar şi tatăl lui Prado[17].

Începea să piardă controlul mimicii. I-a scris vesel despre asta lui Peter Gast. Nu era nimic important. Nimic îngrijorător! I se întâmplau atâtea caraghioslâcuri! La concerte, muzica îl afecta atât de mult, încât nu-şi putea controla grimasele. Plângea incontrolabil. Rânjea. Erau momente când tot ce putea face era să stea proţăpit în mijlocul drumului şi să rânjească vreo jumătate de oră. Patru zile-ntregi, între 21 şi 25 noiembrie, a fost incapabil să-şi ia o mină serioasă. Concluzia lui a fost că oricine ajunge într-o asemenea stare e pregătit să devină mântuitorul lumii. În decurs de două luni, numele lui va deveni cel mai cunoscut de pe pământ. Lucrul cel mai remarcabil la Torino era fascinaţia pe care el o exercita asupra tuturor claselor şi condiţiilor sociale. Când intra într-un magazin mare sau într-un spaţiu public, toţi se schimbau la faţă. Nu avea nevoie nici de nume, nici de rang ori de bani pentru ca ei să-l aşeze mereu, necondiţionat, pe primul loc[18]. Fiece privire îl trata ca pe un prinţ. Oamenii îi deschideau uşile cu un aer foarte distins. Ospătarii, radioşi şi eleganţi până la ultimul, îi serveau mâncarea de parcă ar fi fost un rege. Îşi făcea în minte notiţe legate de toţi indivizii care-l

descoperiseră în această perioadă stranie. Nu era imposibil ca viitorul lui bucătar să se pregătească deja pentru el. Nimeni nu credea că e german[19].

Cele patru cărți ale marii reevaluări aveau să apară curând, i-a spus el lui Overbeck. Își scotea artileria grea. Așa cum îi stătea bine unui fost artilerist, avea să bombardeze omenirea, rupând-o în două. Era un plan menit să-ți *înghețe* sângele-n vine, nota el un joc de cuvinte ce-i făcea mare plăcere, potrivit cu anotimpul care tocmai se instala. Însă înainte de asta avea de gând să-l mai lovească o dată pe Wagner înainte de 20 noiembrie, dată la care se hotărâse să părăsească Torino, plecând la Nisa ori în Corsica[20].

Planurile legate de Nisa – sau de Corsica – au fost anulate imediat ce au fost concepute. Corsica nu mai avea nici un sens acum. Toți bandiții fuseseră curățați, la fel și regii[21].

La fel ca planurile de călătorie, se evaporau chiar în clipa când erau pe cale de a se naște. În camera lui, munții albi de hârtie creșteau până-n tavan. Scrierile lui trecute și prezente pluteau ca niște fulgi de nea între birou și podea în timp ce scria o sumedenie de scrisori și înnoda laolaltă fragmente din cărțile precedente pentru a însăila *Nietzsche contra Wagner*, a patra carte din acel an, a cincea dacă punea la socoteală și *Ditirambii*, și a doua avându-l pe Wagner în titlu.

Lada de cărți, „diformitatea", ajunsese în sfârșit de la Nisa. Acum își putea citi propriile cărți. Erau magnifice. Era copleșit de admirație față de propria genialitate. Era straniu cum gândurile lui aveau putere asupra evenimentelor reale. Nu mai existau coincidențe. Trebuia doar să se gândească la o anumită persoană și imediat pe sub ușă i se strecura, politicos, o scrisoare de la ea. Dacă lua în calcul lucrurile extraordinare pe care le înfaptuise între 3 septembrie și 4 noiembrie, considera că este foarte probabil ca în scurt timp să se producă un cutremur la Torino.

Pe 15 decembrie i-a trimis lui Naumann manuscrisul *Nietzsche contra Wagner*, împreună cu *Ditirambii către Dionysos*. Tipărirea celorlalte cărți trebuia oprită. Naumann trebuia să lase baltă orice altceva și să tipărească *Nietzsche contra Wagner*. Două zile mai târziu ordinul a fost anulat. Naumann a primit o telegramă: *Ecce vorwärts* („Mergi înainte cu *Ecce homo*"). *Ecce homo* „transcende conceptul de literatură... nu are egal nici măcar în natură; aruncă în aer, pur și simplu, istoria omenirii – *dinamită* la superlativ".

Se pogorâse Crăciunul asupra lumii. Era vremea să trimită scrisori de Crăciun.

Mamei lui:

„Una peste alta, bătrâna ta creatură este acum o persoană extrem de celebră: nu neapărat în Germania, căci germanii sunt prea proști

şi prea vulgari pentru măreţia minţii mele şi au aruncat mereu cu mizerii în mine, ci peste tot în restul lumii. Admiratorii mei sunt cu toţii oameni de o natură *aparte*, cu toţii oameni excepţionali şi influenţi... femeile cele mai fermecătoare, fără s-o exclud pe Mme la Princesse Tenichev! Am reale genii printre admiratori – nici un nume nu este astăzi tratat cu atâta respect şi cu atâta cinste ca al meu... Din fericire, sunt pregătit acum pentru orice mi-ar cere misiunea pe care o am...

Bătrâna ta creatură"[22].

Lui Elisabeth:

„Sora mea... mă văd forţat să mă despart definitiv de tine. Acum, că destinul meu este cert, îţi simt fiecare cuvânt de zece ori mai acut; nu ai nici cea mai mică idee despre ce înseamnă să fii cea mai apropiată rudă a omului şi destinului în care întrebările mileniului şi-au aflat răspunsul – ţin, de-a dreptul, viitorul omenirii în palmă..."[23].

Lui Peter Gast:

„Dragul meu prieten, vreau să recuperez toate exemplarele celei de-*a patra* părţi din *Zarathustra*... pe viaţă şi pe moarte, orice-ar fi. (Am citit-o zilele astea şi aproape am murit de emoţie.) Dacă o public mai târziu, după câteva decenii de crize mondiale – războaie! –, atunci va fi momentul potrivit.

Semne şi minuni! Salutări de la pasărea Phoenix!"[24].

Lui Peter Gast:

„Prinţul de Carignano tocmai a murit; vom avea nişte funeralii mărețe"[25].

Lui Carl Fuchs:

„...Lumea va fi cu susu-n jos în următorii câţiva ani: dat fiind că vechiul Zeu a abdicat, *Eu* voi conduce lumea de acum încolo..."[26].

Lui Franz Overbeck:

„Dragul meu prieten... În decurs de două luni voi deveni numele cel mai important de pe acest pământ...

Lucrez chiar eu la un memorandum pentru curţile Europei... intenţionez să înveşmântez Reichul într-o cămaşă de fier şi să-l împing într-un război al disperării. Nu mă voi odihni până când nu voi avea pe tânărul împărat şi tot ce deţine el în mâinile mele. Între noi doi! *Foarte mult* între noi doi! O linişte totală a sufletului! Zece ore de somn neîntrerupt.

N."[27].

Metei von Salis-Marschlins:

„*Verehrtes Fräulein*... nu cred să fi primit vreun muritor scrisori cum am primit eu... De la societatea cea mai înaltă din Sankt-Petersburg. Şi de la cea franceză! Lucrul cel mai remarcabil aici, la Torino, este fascinaţia totală pe care o exercit asupra tuturor claselor sociale... Scrierile mele sunt tipărite cu zel pătimaş. Mme Kovaleska din Stockholm (se trage din vechiul rege maghiar Matei Corvin)... este privită ca singurul geniu al matematicii în viaţă.

Al dumitale, N."[28].

Lui Peter Gast:

„...Când a sosit cartea ta poştală, *ce* făceam eu?... era celebrul Rubicon. Nu-mi mai ştiu adresa: să presupunem că în curând va fi Palazzo del Quirinale.

N."[29].

Lui August Strindberg:

„Am ordonat o convocare a prinţilor la Roma – intenţionez să pun să fie împuşcat tânărul împărat... O singură condiţie: *Divorçons*...

Nietzsche Caesar"[30].

Lui August Strindberg:

„*Eheu?*... Nu *Divorçons* până la urmă?

Răstignitul"[31].

Lui Peter Gast:

„Cântă-mi un nou cântec: lumea e transfigurată şi cerurile sunt în extaz.

Răstignitul"[32].

Lui Georg Brandes:

„Odată ce m-ai descoperit, nu a fost mare lucru să mă găseşti: dificultatea, acum, stă în a mă pierde...

Răstignitul"[33].

Lui Jacob Burckhardt:

„Îmi trec cu vederea plictiseala de a fi creat o lume. Eşti cel mai mare învăţător al nostru; pentru că eu, împreună cu Ariadna, nu trebuie decât să fiu balanţa de aur a tuturor lucrurilor.

Dionysos"[34].

Cosimei Wagner:

„Ariadna, te iubesc.

Dionysos"[35].

Lui Jacob Burckhardt:

„Dragul meu profesor:

Aş prefera, de fapt, să fiu profesor la Basel, nu Dumnezeu; dar nu am îndrăznit să-mi duc egoismul atât de departe încât să omit a crea lumea în numele lui. Vezi tu, trebuie să facem sacrificii, oricum şi oriunde am trăi. Totuşi, mi-am păstrat o mică garsonieră, care se află vizavi de Palazzo Carignano (unde m-am născut ca Vittorio Emanuele) şi care-mi permite, mai mult ca orice, să aud de la birou splendida muzică de jos, din Galleria Subalpina. Plătesc 25 de franci, cu tot cu curăţenie, îmi prepar singur ceaiul, îmi fac singur cumpărăturile, am cizme scâlciate, care mă chinuiesc... Dat fiind că trebuie să distrez eternitatea cu glume proaste, am o datorie de a scrie, lucru ce nu-mi mai lasă nimic de dorit... – foarte plăcut şi deloc stresant...

Nu lua cazul Prado în serios. Eu sunt Prado. Sunt şi tatăl lui Prado, ba chiar mă aventurez să spun că sunt şi Lesseps [diplomatul francez însărcinat cu construcţia Canalului Panamá]... am vrut să le ofer parizienilor mei, pe care-i iubesc, o nouă idee – aceea a unui criminal decent. Sunt, de asemenea, Chambige – iarăşi un criminal decent... Cât priveşte copiii pe care i-am adus pe lumea asta, face obiectul neîncrederii mele ideea că toţi cei ce intră în *Împărăţia Domnului* ar fi venit şi *din* Domnul. Toamna aceasta, împlătoşat pe cât mai uşor posibil, am asistat de două ori la înmormântarea mea, prima oară drept conte Robilant (nu, este fiul meu, atâta timp cât sunt Carol Albert, natura mea inferioară), însă eu însumi eram Antonelli. Dragă profesore, ar trebui să vezi această construcţie; dat fiind că nu am experienţa lucrurilor pe care le creez, poţi fi oricât de critic vrei... Umblu peste tot în paltonul meu de student; bat pe careva pe umăr şi spun: *Siamo contenti? Son dio, ha fatto questa caricatura* [Suntem fericiţi? Sunt Dumnezeu, am creat caricatura asta]... Mâine, fiul meu Umberto împreună cu fermecătoarea Margherita, pe care o să-i primesc însă cu cămaşa scoasă din pantaloni.

Restul este pentru Frau Cosima... Ariadna... Din când în când practicăm magia...

Am făcut astfel încât Caiafa să fie înlănţuit; şi eu am fost crucificat pe îndelete anul trecut de doctorii germani. Wilhelm Bismarck şi toţi antisemiţii sunt rezolvaţi.

Poţi proceda cum doreşti cu scrisoarea aceasta, care nu-i va face pe cetăţenii din Basel să mă preţuiască mai puţin.

Cu dragoste duioasă,

Al dumitale, Nietzsche"[36].

Scrisoarea a fost postdatată 5 ianuarie. Burckhardt a primit-o a doua zi. I-a dus-o lui Overbeck în aceeaşi după-amiază. Overbeck

i-a scris imediat lui Nietzsche, insistând ca acesta să vină la Basel. A doua zi, Overbeck a primit o scrisoare semnată „Dionysos" în care era informat că „tocmai poruncesc ca toţi antisemiţii să fie împuşcaţi...".

Overbeck s-a repezit la clinica psihiatrică din Basel ca să-i arate scrisoarea directorului, profesorul Wille, şi să-l întrebe ce e de facut.

21

Minotaurul din peșteră

Poate fi un *măgar* tragic? – Să te prăpădești din cauza unei poveri pe care nici s-o cari și nici s-o lepezi nu poți?... E cazul filosofului.

Amurgul idolilor, „Maxime și săgeți", secțiunea 11*

Nu este limpede ce s-a întâmplat exact în dimineața zilei de 3 ianuarie 1889. Povestea spune că a fost văzut, ca de obicei, ieșind din casa lui Davide Fino, ce dădea în Piazza Carlo Alberto. Oamenii erau obișnuiți cu silueta tristă și solitară, adâncită-n gânduri, care se-ndrepta adesea spre librărie, unde se știa că stă cu orele ținând o carte foarte aproape de ochi, citind fară să cumpere vreodată. Piazza era plină de cai bătrâni și obosiți, care-și deșertau balega între urmele lăsate de roțile trăsurilor, în așteptarea potențialilor clienți: niște mârțoage amărâte și costelive, chinuite de stăpânii lor. Văzând cum un asemenea vizitiu își bătea fără pic de milă calul, Nietzsche a cedat. Copleșit de milă, izbucnind în lacrimi, a îmbrățișat protector grumazul calului, apoi s-a prăbușit la pământ. Sau cel puțin așa se spune. Crizele vin și trec foarte repede. Martorii văd atâtea adevăruri diferite.

Cineva trebuie să fi știut unde locuia, pentru că l-au chemat pe Davide Fino. Au chemat și poliția. De n-ar fi fost Fino, Nietzsche ar fi fost ridicat imediat și foarte posibil s-ar fi pierdut pentru totdeauna în labirintul întunecat al instituțiilor psihiatrice italiene. Dar Davide Fino l-a dus acasă.

Ajuns în camera lui de la etajul al treilea, Nietzsche nu a mai primit pe nimeni. Câteva zile, a urlat, a cântat cât l-a ținut gura, a aiurat și a vorbit singur. Zi și noapte. Cei din familia Fino urcau scările până la el și ascultau la ușă. Le-a dat scrisori pentru regele

* Ed.rom.cit., p. 454 (n.tr.).

și regina Italiei, dar și ultimele scrisori halucinante pentru Burckhardt și Overbeck. A devenit din ce în ce mai haotic la pian, interpretând zgomotos și violent muzica wagneriană. Izbea clapele, spărgea lucrurile. Ei se uitau cu teamă spre tavan, unde se auzeau pașii lui târșâiți, sărind și dupăind în podea. Dansa. Țopăind gol, lua parte la frenezii sexuale, la rituri dionisiace orgiastice.

Fino l-a contactat pe consulul german; s-a dus la circa de poliție; a consultat un medic: Overbeck a sosit în după-amiaza zilei de 8 ianuarie.

„Un moment cum nu se poate mai teribil", așa a descris Overbeck întâlnirea. Cu toate astea, l-a prins pe Nietzsche în timpul uneia dintre perioadele lui mai calme. În următoarele zile avea să vadă lucruri mult mai rele.

Când a intrat în camera lui Nietzsche, și-a descoperit prietenul ghemuit în colțul canapelei. Aparent, își corecta *Nietzsche contra Wagner*. Ținea paginile tipărite aproape de chipul răvășit, ca un copil care se preface că citește. Știa care sunt acțiunile necesare. Hârtia trebuie să fie la o anumită distanță de nas; trebuie să scaneze textul de la stânga la dreapta, apoi de la capăt, din nou. Era evident că nici un cuvânt de pe pagină nu-i spunea nimic.

Când a intrat Overbeck, s-a repezit la el, l-a îmbrățișat violent și a izbucnit în plâns. Apoi s-a prăbușit la loc pe canapea, zvârcolindu-se, gemând și tremurând. Overbeck era un tip tăcut, stabil, fără efuziuni emoționale, dar, văzându-și vechiul prieten în această stare, i-au cedat genunchii; s-a clătinat, aproape s-a prăbușit.

Familia Fino a rămas în cameră, cu Overbeck și Nietzsche. Psihiatrul Carlo Turina din Torino, pe care îl consultase Davide Fino, îl sfătuise ca atunci când pacientul era agitat, să-i administreze câteva picături de bromură pentru a-l calma[1]. Pe masă era pregătit un pahar cu apă. Fără să stea prea mult la discuție, i-au dat picăturile. Asta a îmblânzit sălbăticiunea. El a început să le descrie cu îngâmfare măreața recepție care se pregătea în onoarea lui în acea seară. Acest interludiu fericit nu a durat prea mult. Curând vorbea cu cuvinte trunchiate și rafale de propoziții punctate de accese convulsive de bufonerie, obscenități, dezlănțuiri la pian, salturi și dănțuieli. Cunoscând atât de bine lumea ideilor lui Nietzsche, Overbeck a reușit să priceapă cât de cât bâiguielile lui. Nietzsche vorbea despre el ca fiind succesorul Dumnezeului mort, saltimbancul tuturor eternităților, Dionysos sfâșiat în bucăți. Se zvârcolea și-și contorsiona trupul într-o reconstituire a freneziei orgiastice sacre. Și totuși, în acest timp, era ceva total inocent în acțiunile lui. Nu le stârnea teamă sau groază, nici măcar repulsie. Doar o milă copleșitoare. El, care spusese atât de des că suprimarea milei era o virtute nobilă.

Când Overbeck se dusese într-un suflet cu scrisorile lui Nietzsche la clinica psihiatrică din Basel, dr. Wille spusese fără ezitare că Nietzsche trebuie adus imediat la azilul de nebuni. Nu avea să fie ușor, l-a avertizat el pe Overbeck. Nu putea s-o facă singur. Trebuia

să fie însoțit de un om cu experiență în îngrijirea și calmarea unui bolnav care delirează. A fost plătit un dentist german, priceput la astfel de treburi.

În scurtul interval petrecut la Torino înainte de a pleca spre Basel, Overbeck s-a apucat să pună în ordine cărțile și hârtiile lui Nietzsche, ca să poată fi trimise de Davide Fino. Nietzsche zăcea în pat, refuzând să se ridice. Singura modalitate în care dentistul a reușit să-l convingă să se ridice din pat a fost să-i hrănească iluzia grandorii. Îl aștepta Casa Regală! Recepții, serbări câmpenești și distracții muzicale erau în toiul pregătirilor în oraș, în așteptarea lui! Nietzsche i-a înșfăcat scufia de noapte lui Davide Fino, și-a pus-o pe cap ca și când ar fi fost o coroană regală și s-a luptat cu ei când au vrut să i-o ia.

Pe străzile aglomerate din Torino și în forfota din gară erau destui oameni pentru a întreține iluzia unei recepții regale. A fost convins să urce în tren.

Problemele au apărut când au ajuns la Novara, unde trebuiau să schimbe trenul și să aștepte trei ore până la următorul. Nietzsche a vrut să se adreseze mulțimii și să-și îmbrățișeze supușii fideli, însă experimentatul dentist l-a convins că era mai potrivit pentru un personaj măreț ca el să rămână incognito.

Așadar, câtă vreme se pliau pe halucinația lui, era docil ca un copil, apoi mintea îl ducea brusc în alt loc și un alt element incongruent țâșnea afară. Când nu reușeau să-i urmărească gândurile, se înfuria. I-au administrat clorhidrat pentru a-l seda pe timpul nopții.

În timp ce trenul duduia prin întunecatul tunel Sankt Gotthard ce traversează Alpii, Overbeck l-a auzit pe Nietzsche cântând limpede și coerent „Barcarola", unul dintre poemele proprii pe care le introdusese în ultimele două cărți ale sale, *Ecce homo* și *Nietzsche contra Wagner.*

Tainic, sufletul meu atins
ca o liră, își cânta
o barcarolă-nfiorat
— L-auzi cineva?...[2]

La Basel îi aștepta o trăsură. În zilele lui bune, Nietzsche cunoscuse atât Friedmattul, Clinica Psihiatrică a Universității din Basel, cât și pe directorul ei, profesorul Wille, dar nu a dat semne că ar recunoaște ceva atunci când au intrat. Îngrozit de ideea că, recunoscându-l pe profesor și ospiciul, Nietzsche i-ar descoperi trădarea, Overbeck nu i-a prezentat pe cei doi. Nietzsche a întrebat cu aer regesc de ce nu i-a fost prezentat acel bărbat. Nu se cădea să se poarte așa. Când i s-a spus numele profesorului Wille, l-a salutat

cu mare politețe și s-a rupt imediat de șarada regalității, reamintindu-și cu o uimitoare luciditate și o extraordinară precizie conversația pe care cei doi o purtaseră cu mulți ani în urmă despre Adolf Vischer, un maniac religios.

Apoi psihiatrii i-au cerut lui Overbeck să plece. Nu avea ce să facă acolo în timpul examinării medicale și al evaluării psihiatrice.

În timp ce era condus afară, l-a auzit pe Nietzsche spunând: „Pentru voi, oameni buni, o să pregătesc o vreme minunată mâine".

Și-a mâncat micul dejun de parcă se băteau turcii la gura lui. Au notat cât de mult s-a bucurat de baia pe care i-au facut-o. A stat opt zile la clinică, timp în care l-au testat și au pregătit un raport medical.

„Corp sănătos și bine dezvoltat. Musculos. Piept amplu. Bătăile inimii înfundate, normal. Puls regulat, 70. Asimetrie pupilară, dreapta mai mare decât stânga, reacție slabă la lumină. Limba foarte încărcată. Reflex rotulian exagerat. Urina limpede, acidă, nu conține nici zahăr, nici albumină.

Pacientul cere adesea femei. Spune că a fost bolnav în ultima săptămână și că suferă frecvent de dureri de cap. Spune că a avut câteva crize. S-a simțit excepțional de bine și de exaltat în timpul crizelor. I-ar fi plăcut să îmbrățișeze și să sărute pe toată lumea de pe stradă. Îi venea să se urce pe pereți. Este dificil de menținut mult timp atenția pacientului, indiferent de subiect; oferă doar răspunsuri fragmentare și imperfecte sau nu răspunde deloc.

Fără tremur al vocii ori tulburări de vorbire. Fluxul vorbirii constant, confuz și fără conexiuni logice. Continuă de-a lungul nopții. Adesea o stare de mare agitație maniacală. Conținut priapic considerabil. Halucinații cu prostituate prezente în cameră. Uneori conversează destul de normal, apoi trece brusc la glume, dansuri, stări de confuzie și halucinații. Ocazional începe să cânte, să scoată triluri și să urle.

11 ianuarie 1889. Pacientul nu a dormit deloc noaptea trecută, a vorbit neîntrerupt, s-a sculat de mai multe ori ca să-și curețe dinții, să se spele etc. Extrem de obosit dimineață... După-amiază, la plimbare, e într-o stare permanentă de agitație motrice; își trântește pălăria de pământ și uneori se întinde chiar el pe jos. – Vorbește confuz și câteodată își reproșează faptul că a cauzat distrugerea mai multor oameni.

12 ianuarie 1889. După sulfonal, patru sau cinci ore de somn cu mai multe întreruperi. Întrebat cum se simte, răspunde că se simte incredibil de bine, atât de bine, încât ar putea exprima sentimentul doar prin muzică."

După opt zile s-a conturat un fel de tipar. Era mai liniștit când stătea la pat. Comportamentul maniacal, zgomotos, ilogic se înrăutățea când se ridica: *aggravato fortissimo*. Afară, totul era mult mai

fizic, cu tendința de a-și scoate diverse articole vestimentare și de a se întinde pe jos.

Profesorul Wille era o autoritate în materie de sifilis. Mulți dintre pacienții clinicii sale sufereau de sifilis extins la nivelul creierului, ce poate apărea în fazele avansate ale bolii. Diagnosticul părea să fie confirmat de o mică cicatrice de pe penis și de faptul că Nietzsche le-a spus că „se infectase de două ori". S-a presupus că se referea la sifilis. Nu aveau acces la dosarul lui medical, care le-ar fi arătat că, în trecut, când era în toate mințile și fusese examinat de dr. Eiser, recunoscuse că fusese de două ori infectat cu gonoree.

La capătul celor opt zile, Wille era încredințat că diagnosticul este *paralysis progressiva*, paralizie progresivă și pareză totală, căderea psihotică având loc în ultimele faze ale sifilisului. Overbeck avea acum sarcina dificilă de a o informa pe mama lui Nietzsche că fiul ei se afla la ospiciu.

La primirea veștii, Franziska a plecat imediat de la Naumburg spre Basel, unde a ajuns pe 13 ianuarie. A rămas peste noapte la familia Overbeck, iar în dimineața următoare s-a dus la clinică. Înainte de a-și putea vedea fiul, a trebuit să fie chestionată de doctori. A trebuit să le expună acestora istoricul familial și medical al lui Nietzsche.

„Mama lasă impresia unei inteligențe limitate", scrie în raport. „Tatăl, preot de țară, a suferit de o boală a creierului după ce a căzut pe scări... Unul dintre frații mamei a murit într-un sanatoriu de boli nervoase. Surorile tatălui erau isterice și oarecum excentrice. – Sarcina cu el și lăuzia normale..."[3]

Franziska era de neclintit în legătură cu datoria și dorința ei. Voia să-și îngrijească fiul. Ei nu o lăsau. Franziska Nietzsche era o femeie mărunțică, slabă, trecută de 60 de ani, a cărei viață burghez de inactivă nu o înzestrase cu prea multă forță fizică. Fiul ei, mai înalt, avea 44 de ani și un schelet masiv, era bine facut, irațional, imprevizibil din punct de vedere fizic și violent în anumite momente.

Fără îndoială că avea nevoie de mai mult decât de îngrijirea mamei. Franziska nu se gândea să respingă sfaturile profesioniste venite din partea unui membru al sexului masculin, însă a obținut o mică victorie, reușind să-l transfere pe Nietzsche la instituția psihiatrică aflată cel mai aproape de Naumburg, clinica din Jena.

Iarăși s-a stabilit că era nevoie de o escortă specializată. A fost ales un tânăr doctor pe nume Ernst Mähly. Dat fiind că era o misiune prea grea pentru un singur om, avea să fie însoțit de un asistent. Mähly îi fusese student lui Nietzsche la Basel. Era un „adept discret și tăcut, plin de venerație reținută față de vestitorul demonic al Reevaluării tuturor Valorilor, creatorul cărții *Dincolo de bine și de rău*"[4]. Îl cunoștea și pe Otto Binswanger, directorul Clinicii din Jena pentru Îngrijirea și Tratarea Nebunilor. Mähly era în mod cert legătura

perfectă în această călătorie. Mintea lui avea cele mai mari şanse să înţeleagă fragmentele de puzzle ale discursului lui Nietzsche şi să le adune într-un soi de tipar ce putea oferi indicii care să-l ajute pe profesorul Binswanger. Ca o paranteză la acest episod, când Ernst Mähly s-a sinucis, tatăl lui a dat vina pe influenţa lui Nietzsche.

În seara de 17 ianuarie 1889, lui Nietzsche i s-a aranjat din nou un drum până la gară, pentru a fi dus la un alt ospiciu. De data aceasta Overbeck nu avea să-l mai însoţească, dar şi-a dorit cu disperare să-şi ia rămas-bun de la prietenul lui. Overbeck a trăit un al doilea moment „oribil, de neuitat", privind cum micul grup traversa aglomeraţia din gară în tăcerea ca de gheaţă a unui cortegiu funerar. Nietzsche păşea neobişnuit de ţeapăn, ca un robot. Era ora 9 seara, iar lumina artificială, aspră a gării dădea chipurilor lor un aspect macabru, ca de mască, de parcă erau fantome.

După ce silueta straniu de rigidă a reuşit să urce treptele vagonului, Overbeck s-a dus şi el şi a intrat în compartimentul rezervat pentru a-şi lua rămas-bun. Văzându-l, Nietzsche a scos un geamăt şi a sărit să-l îmbrăţişeze convulsiv. I-a spus că e omul pe care l-a iubit cel mai mult. Apoi Overbeck a trebuit să plece.

Trei zile mai târziu, Overbeck i-a scris lui Peter Gast, mărturisindu-i că e chinuit de sentimentul că i-a făcut rău prietenului său. Ştiuse încă de la Torino că totul se terminase. Nu ar fi trebuit să umble cu asemenea vicleşuguri ca să-l amăgească pe dragul său prieten. Acum, trebuia să se chinuiască tot restul vieţii cu povara oribilă de a-l fi încredinţat pe Nietzsche unui viitor petrecut în ospicii. Mai bine îl omora pe Nietzsche cu mâna lui atunci, la Torino.

O afirmaţie neobişnuită din partea unui molcom profesor de teologie, pentru care crima era un păcat capital. Dar dilema lui morală era şi mai complicată de faptul că ambilor prieteni le-a trecut prin minte că poate Nietzsche doar se prefăcea nebun. Atât Gast, cât şi Overbeck cunoşteau dorinţa lui de a se debarasa de interpretările convenţionale ale realităţii, îi ştiau interesul de-o viaţă pentru nebunie şi nebuni şi cât de atras era de tumultul sacru al zeului orgiilor. De la Empedocle la Hölderlin şi la nebunul ce-l căuta pe Dumnezeu cu un felinar în *Zarathustra*, el avusese de atâtea ori ideea că doar barca fragilă a nebuniei ar fi putut duce mintea umană dincolo de Rubiconul ce trebuie traversat pentru a atinge revelaţia. Era preţul ce trebuia plătit. Nebunia era unicul motor destul de puternic pentru a aduce schimbare în morala obişnuinţei. „Groaznicul însoţitor" era masca şi portavocea divinităţii. Platon spusese că doar prin nebunie obţinuse Grecia cele mai măreţe lucruri ale sale. Dar Nietzsche a mers mai departe. Toţi oamenii superiori ce erau irezistibil atraşi spre ideea de a se elibera de jugul moralităţilor primite de-a gata, dacă nu erau de-a dreptul nebuni, nu puteau decât să simuleze nebunia.

„Și eu am fost în infern, ca Odiseu, și am să fiu și mai des; și n-am jertfit numai berbeci pentru a putea vorbi cu câțiva morți, ci nu mi-am cruțat nici propriul sânge", scrisese el. „De-ar vrea cei vii să mă ierte că *ei* îmi apar uneori ca umbrele..."[5]

Oricât de bulversați ar fi fost de ideea că prietenul lor ar fi putut să se strecoare în lumea de dincolo purtând masca nebuniei pentru a ajunge în partea cealaltă, suspiciunile lor nu au putut rămâne în picioare în fața realității pe care au observat-o în următoarele 14 luni în care Nietzsche a fost internat în clinica din Jena. Asta nu era mască, nu era înșelătorie dionisiacă, exaltare a muzelor, nici vreun mister puternic al gândirii. Nu mai aveau nici o îndoială că asistau la ultimele zvâcniri ale unei minți pe cale de a se aneantiza.

Nietzsche mai luase o dată contact cu clinica din Jena, pe când avea 15 ani. Văzuse și remarcase impresionanta instituție în timpul unei călătorii făcute în vacanța de vară din 1859, când conturul ei bine definit, sumbru îl făcuse să noteze în jurnal gânduri melancolice și macabre. Dacă clinica din Basel era o vilă burgheză solidă, nu foarte diferită ca stil arhitectonic și dimensiune de Wahnfried, clinica din Jena era un complex de clădiri enorme și impozante, o instituție cu turle și turnulețe, clădită din cărămidă lucioasă, portocalie și neagră. În interior erau tot felul de măsuri de securitate ce săreau în ochi, precum zăvoare și încuietori, capitonări în locuri neobișnuite și ferestre cu zăbrele din fier masiv.

A fost internat ca pacient de „clasă secundară" care plătea o taxă. Decizia propriu-zisă a fost luată de Franziska, care i-a cerut fără îndoială sfatul lui Overbeck, iar el probabil i-a recomandat să nu arunce banii. Pensia de la Universitatea din Basel fusese drastic redusă, de la trei mii la două mii de franci. Nu aveau nici o idee pentru cât timp urma să fie ținut sub cheie. Cazarea de „clasa a doua" era în mod cert o măsură prudentă.

Directorul instituției, profesorul Otto Binswanger, studiase neuropatologia la Viena și la Gottingen. Când era încă foarte tânăr – nici nu împlinise 30 de ani – fusese numit director al instituției din Jena; era și profesor de psihiatrie la Universitatea din Jena. Scrisese numeroase lucrări despre sifilisul creierului și despre *dementia paralytica*. Era superspecializat în psihiatrie și neuropatologie; tatăl său deținuse o poziție similară. Nu se punea problema că Nietzsche nu se afla în una dintre instituțiile de vârf specializate în afecțiunea lui. Din nefericire, Binswanger nu l-a examinat pe Nietzsche la internare. A fost adoptat astfel diagnosticul cu care pacientul venise de la clinica din Basel: *paresis* și *dementia paralytica*, demență și paralizie progresivă ca rezultat al unui sifilis terțiar.

Sifilisul nu mai era văzut ca o pedeapsă trimisă direct de Dumnezeu pentru legăturile sexuale păcătoase. Boala mintală nu mai era o problemă a ospiciilor brutale, suprapopulate, unde cei internați erau

trataţi ca într-un cabaret cu animale amuzante de la zoo. Încă nu se inventaseră leacuri, dar pacienţii erau acum trataţi ca nişte oameni. Remediul fundamental al lui Binswanger era: calm, calm şi iarăşi calm. În cele 14 luni pe care le-a petrecut Nietzsche în ospiciul de la Jena, a fost sedat şi masat cu unguent pe bază de mercur, remediul vechi de secole. Nici nu se punea problema de vindecare sau recuperare. Boala era incurabilă. Toţi se aşteptau ca pacientul să moară. Iar asta relativ repede, într-un an sau doi.

Cum Nietzsche a supravieţuit 11 ani, având în vedere şi absenţa presupuselor simptome de sifilis terţiar, cum ar fi căderea părului ori deformarea nasului, este regretabil că Binswanger nu l-a examinat pentru a confirma diagnosticul[6].

În aceste luni, Nietzsche a continuat să fie psihotic, să halucineze, să fie agitat şi incoerent. Se strâmba. Scotea urlete nearticulate, fără motive externe. Au continuat halucinaţiile de grandomanie: vorbea cu consilierii ambasadelor străine, cu preoţi şi cu servitori. Avea şi mania persecuţiei. A văzut o puşcă aţintită asupra lui din spatele unei ferestre şi s-a tăiat la mână încercând să ajungă la ea. „Ei" îl blestemau noaptea şi foloseau tertipuri oribile împotriva lui. O maşinărie groaznică era dezlănţuită împotriva lui. Au continuat şi halucinaţiile erotice. Într-o dimineaţă a raportat că de-a lungul nopţii fuseseră 24 de prostituate la el. Insista să-l numească pe paznicul-şef „Prinţul Bismarck". Câteodată îşi spunea ducele de Cumberland, alteori kaizer. Spunea că „ultima oară" fusese Frederic Wilhelm al IV-lea. Le-a spus că soţia lui, Frau Cosima Wagner, fusese cea care-l adusese acolo. Cerea adesea ajutor împotriva torturii nocturne. Nu dormea în pat, ci pe podea, alături. Se zvârcolea. Ţinea capul înclinat într-o parte. Mânca enorm. Până-n octombrie, pusese şapte kilograme pe el. A spart o carafă ca să se apere cu bucăţile de sticlă. Se mânjea cu fecale. Câteodată reuşea să-şi bea urina. Vorbea, urla şi mugea necontenit. Putea fi auzit de la mare distanţă în timpul nopţii. Vârful din dreapta al mustăţii începuse să-i albească.

În timpul cursurilor lui Binswanger, Nietzsche era folosit, alternativ cu alţi pacienţi, drept material didactic pentru studenţi. El nu percepea acest lucru ca fiind umilitor. Deşi nu ştia ce caută acolo, se simţea în mod cert un personaj important. Era curtenitor cu asistenţii medicali, manifestându-şi în mod repetat recunoştinţa, comportându-se cu ei ca un stăpân îndurător cu servitorii săi. Le mulţumea pentru splendida primire pe care i-o organizaseră. Tot încerca să-i strângă mâna medicului de nenumărate ori. Simţea cumva că doctorul aparţinea unei clase sociale superioare, ca şi el.

Când Binswanger a încercat să demonstreze existenţa unor dereglaje în mersul pacientului, Nietzsche s-a mişcat atât de încet şi de letargic, încât simptomele nu au putut fi observate. „Hai, Herr Professor",

l-a certat Binswanger, „un fost soldat ca dumneata sigur știe încă să mărșăluiască!". La care Nietzsche a început să tropăie de-a lungul sălii de conferințe cu pas ferm[7].

Avea și perioade calme, de un farmec înduioșător. Îl ruga pe doctor, zâmbind: „Dă-mi un pic de sănătate".

Nu avea idee unde se află. Uneori era la Naumburg, alteori la Torino. Vorbea foarte puțin cu alți pacienți. Fura cărți. Își scrisese numele pe fâșii mototolite de hârtie. Le scotea și-și citea numele cu voce tare, „Profesor Friedrich Nietzsche", de multe ori pe zi.

Așa cum, la plecarea din Torino, se atașase de una dintre scufiile lui Davide Fino, acum a devenit foarte posesiv cu una dintre scufiile clinicii. O purta zi și noapte și nimeni nu îndrăznea să i-o ia. Bănuiau că e podoaba lui regală. Devenea iritat și agitat când îi verificau buzunarele după plimbare; îi plăcea să și le umple cu pietre și cu tot felul de mici comori.

După șase luni de sedare, comportamentul său era suficient de controlat încât să i se permită mamei lui să-l viziteze. A sosit pe 29 iulie. S-a considerat că ar fi cel mai bine să nu-l vadă în camera lui; nici în pavilionul nebunilor, unde își petrecea de regulă ziua. Întâlnirea a avut loc în salonul de vizite. I-a spus că acolo ținea el conferințe în fața unui public select. A zărit pe acolo un creion și hârtie. Și le-a îndesat în buzunar, șoptindu-i misterios, dar destul de vesel: „Acum o să am ceva de facut când mă strecor în peștera mea"[8].

Au mai trecut șase luni fără nici cea mai mică schimbare. În decembrie, un șarlatan cu gura mare, pe nume Julius Langbehn, a abordat-o pe Franziska. Langbehn era convins că-l poate vindeca pe fiul ei. Avea nevoie de control total pentru a-și pune-n aplicare tratamentul, așa că trebuia să-i fie îngăduit să-l adopte în mod legal pe Nietzsche. Langbehn era autorul celui mai recent bestseller ce oferea o soluție pentru vindecarea stării deplorabile a culturii germane. Titlul cărții sale, *Rembrandt ca educator* (*Rembrandt als Erzieher*), era inspirat de „Schopenhauer educator", eseul lui Nietzsche. Soluția lui Langbehn pentru criza germană era creștinismul originar portretizat de sufletele țăranilor germani buni, necorupți din picturile lui Rembrandt. Faptul că Rembrandt era olandez nu părea să-l deranjeze.

Langbehn analizase Germania. Problema ei era educația exagerată. Profesorul și expertul, cu studiile și așa-zisa lor „expertiză", trebuie să nu mai fie venerați. Urmarea, așa cum ziua urmează nopții, avea să fie că renașterea spirituală a Germaniei se va realiza din interiorul sufletului german, fundamental bun. Înțelepciunea trebuia căutată în pământul, în aerul curat și în inimile simple ale germanilor. Eliminarea influențelor străine era subînțeleasă, în special a evreilor. Cartea lui fusese senzația literară a anului 1890. A fost retipărită de 29 de ori în primul an de la publicare. Mai târziu a adăugat două capitole extinse unde îi ridica în slăvi pe doi dintre dușmanii

de moarte ai lui Nietzsche: antisemitismul şi romano-catolicismul. Langbehn scria şi poeme; se considera un poet superior lui Goethe. Se considera un „împărat secret" ale cărui puteri vindecătoare aveau să reîmprospăteze spiritual Imperiul German. Bismarck l-a primit în audienţă de mai multe ori.

Să-l „vindece" pe Nietzsche, autodeclaratul Antichrist, ar fi fost o superbă pană la pălăria lui Langbehn. Poziţia lui era că „«ateii» ca Shelley şi «Antichriştii» de tipul lui Nietzsche nu erau decât nişte şcolari obraznici care trebuiau aduşi de urechi la ordine"[9]. A pregătit un document juridic, pentru ca Franziska să-l semneze: „Eu, subsemnata, prin prezenta îi încredinţez tutela legală a fiului meu, Friedrich Nietzsche..." etc. Planul lui era să-l ducă pe Nietzsche la Dresda, unde fanteziile regale ale pacientului aveau să fie satisfăcute. Înconjurat de o curte şi de o escortă, Nietzsche avea să fie tratat ca un rege şi ca un copil. Langbehn credea că poate strânge destui bani ca să plătească pentru vila potrivit de impozantă, pentru mobila sofisticată, veşminte, haine de gală şi figuranţi deghizaţi în curteni (personal medical şi administrativ), astfel încât să întreţină şarada regală. Prezenţa Franziskăi, ca soră medicală, avea să fie permisă cu reticenţă, dar numai în condiţiile aspre impuse de Langbehn şi cu aprobarea lui.

Binswanger părea să fie la fel de impresionat de celebritatea populist-naţionalistă ca şi restul ţării. I-a permis lui Langbehn să facă plimbări zilnice cu Nietzsche. Necontenitele lui încercări de a-l atrage de partea sa şi de a-l exorciza l-au scos până la urmă pe Nietzsche din sărite în asemenea hal, încât a răsturnat o masă peste el şi l-a ameninţat cu pumnii. Îndemnată de Overbeck, Franziska şi-a adunat tot curajul şi a refuzat să semneze documentul de adopţie. Acesta era momentul perfect pentru ca discreţia lui Langbehn să-i pună-n umbră vitejia. S-a retras din luptă, la Dresda, ca să scrie poeme pornografice din cauza cărora avea să fie anchetat pentru obscenitate. Dar bestsellerul *Rembrandt ca educator* a rămas unul dintre primele elemente constitutive ale bazelor ideologice ale celui de-al Treilea Reich. Hitler avea un exemplar în biblioteca lui personală[10].

În februarie 1890, letargia şi docilitatea lui Nietzsche se amelioraseră destul încât să i se permită să petreacă câteva ore cu mama lui, în zilele bune. Ea şi-a închiriat un apartament în Jena. În fiecare dimineaţă îl vizita la clinică, la ora 9. Franziska era convinsă că doar dacă ar primi custodia băiatului ei bun şi drag acesta îşi va reveni. Apartamentul avea la parter un al doilea dormitor, unde Franz Overbeck şi Peter Gast stăteau cu schimbul ca s-o ajute.

Plimbările zilnice de patru sau cinci ore fuseseră mereu o parte importantă din rutina lui Nietzsche. Aceasta era explicaţia condiţiei bune a musculaturii şi scheletului său, remarcată în ambele rapoarte

clinice. Franziska nu fusese niciodată mare amatoare de plimbări, dar, dacă acesta era prețul, nu era unul prea mare. Fie îl lua de braț, fie mergea el un pic în urma ei, oprindu-se la răstimpuri ca să schițeze siluete cu bastonul sau ca să-și îndese diverse obiecte în buzunare. Deși Franziska era încântată de obediența lui, cei doi prieteni ai lui erau oripilați de această docilitate copilărească. Întotdeauna apăreau una sau două ciudățenii în timpul plimbării. Ba încerca să scoată tot felul de sunete. Ba încerca să lovească câini sau străini. Ba încerca să dea mâna cu alți oameni care-l atrăgeau din cine știe ce motiv. Asta le speria pe doamne.

Câteodată se plimbau până la casa unei familii pe nume Gelzer-Thurneysen. Când ajungeau, Franziska îi spunea lui Nietzsche să-și scoată pălăria și să intre. El rămânea, rușinos, în ușa salonului, în timp ce ea se ducea la pian și începea să cânte. Încet, el se apropia, atras de muzică. În cele din urmă, atingea clapele. Începea să cânte din picioare, apoi ea îl împingea jos, pe scaun, iar el continua. Atunci știa că-l poate lăsa în siguranță, pierdut în muzică. Atâta timp cât auzea muzică, nu era nevoie să se afle în aceeași încăpere, ca să-l supravegheze.

Pe 24 martie 1890, Franziska a primit custodia fiului ei. Au rămas în apartamentul din Jena șase săptămâni, însă într-o zi Nietzsche i-a jucat un renghi. S-a dezbrăcat pe stradă, intenționând probabil să înoate, și a fost descoperit de un polițist, care i l-a dus mamei sale. Asta a îngrozit-o, crezând că va fi dus înapoi la ospiciu. L-a convins pe unul dintre „tinerii Gelzer" s-o ajute să-l ducă pe furiș la gară, unde au prins trenul de Naumburg. Alwine, servitoarea credincioasă, l-a întâmpinat pe „profesor" cu bucurie. Se întorcea la Weingarten nr. 18, în casa copilăriei lui.

Căsuța cu etaj era ideal poziționată pentru îngrijirea unui pacient lipsit de inhibiții: grădina era mică, înconjurată de garduri și cu o poartă masivă. Ferestrele de la parter aveau obloane solide. O latură a casei dădea înspre o vie; cealaltă, spre zidul bisericii Sfântul Iacob.

Franziska a continuat, optimistă, cura de plimbări. Dacă vedea apropiindu-se un străin, îl întorcea pur și simplu din drum, trăgându-l de mână și distrăgându-i atenția, arătându-i peisajul. Odată amenințarea depășită cu bine, își puteau continua plimbarea. Dacă întâlneau o cunoștință, iar ea se oprea să vorbească, îi spunea să-și scoată pălăria. În timp ce ea schimba politețuri, el stătea nemișcat, cu pălăria-n mână. Dacă i se vorbea, nu părea să înțeleagă. Apoi îi spunea să-și pună pălăria și-și reluau plimbarea.

Pe când era copil, se mândrise cu faptul că înota în râul Saale „ca o balenă". Era o activitate care-i făcuse mereu mare plăcere. Franziska credea că memoria trupului ar putea stimula recuperarea, dar după câteva încercări a trebuit să renunțe. Entuziasmul era prea mare; îl făcea incontrolabil.

Dacă „dragul copil" avea o zi neobişnuit de zgomotoasă şi de agitată, putea fi închis cu uşurinţă în casă. Nu erau prea mulţi vecini care să fie deranjaţi de strigăte şi de urlete. Când devenea insuportabil de zgomotos şi de incontrolabil, pur şi simplu îi băga ceva în gură, cum ar fi o bucăţică de fruct. Cât mesteca şi înghiţea, atenţia îi era deja distrasă şi strigătele violente se îmblânzeau, transformându-se în nişte mormăieli acceptabile. Mânca enorm de mult. Ea spunea că nu-i dă cloral sau sedative. Dacă e adevărat, atunci starea lui era una de cedare, o regresie, în timp ce mama îşi recăpăta controlul asupra iubitului, incontinentului şi ascultătorului ei băieţel.

22

Locatarul gol al unor camere mobilate

> Am o frică teribilă ca într-o bună zi să nu fiu declarat *sfânt*... Nu vreau să fiu un sfânt, mai degrabă un măscărici... poate sunt un măscărici.
>
> *Ecce homo*, „De ce sunt un destin"*

Elisabeth a primit în Paraguay veştile despre căderea fratelui ei la începutul lui 1889, chiar când nemulţumitul colonist Klingbeil îşi publica volumul în care denunţa cuplul fraudulos şi colonia lor potemkiniană[1]. Nici nu se punea problema să meargă în Germania. Se lupta pentru supravieţuirea coloniei şi respingea acuzaţiile lui Klingbeil în articolele ei din *Bayreuther Blätter*, iar lupta asta o purta de una singură.

Şi căsnicia ei devenise un câmp de bătălie. Förster îşi petrecea timpul căutând bani în toate colţurile ţării, de la San Pedro la San Bernardino sau Asuncion, încercând să facă împrumuturi acolo unde mai împrumutase, cu nişte dobânzi înfiorătoare, pentru a amâna falimentul inevitabil. În timp ce el le complica din ce în ce mai mult finanţele, ea rămânea în Nueva Germania, plină de resentimente faţă de greşelile soţului ei, irosindu-şi abilităţile considerabile în încercarea de a recruta noi colonişti din Germania. Norma convenită cu guvernul Paraguayului trebuia îndeplinită până în luna august a acelui an, altfel colonia ar fi fost pierdută.

Când a aflat despre căderea nervoasă a lui Nietzsche, Elisabeth şi-a exprimat mai curând mila faţă de propria persoană decât faţă de el. Da, îşi neglijase datoria faţă de fratele ei. Bietul mieluşel! I-ar fi mers cu mult mai bine dacă ea ar fi rămas în Germania. Dar trebuia să-i spună mamei sale – fără a se lăuda – că însăşi fundaţia coloniei ar fi fost fragilă şi nesigură fără ea. Ea fusese mereu o soţie excelentă, în timp ce Bernhard era un egoist fără pereche care lăsase

* Ed.rom.cit., pp. 192-193 (n.tr.).

toată treaba pe umerii ei şi nu arătase nici un pic de compasiune pentru suferinţa ei[2].

Acuzaţiile lui Klingbeil îl apăsau greu pe Forster. Ajungând zilnic pe buza prăpastiei financiare, bea vârtos. În cele din urmă, pe 3 iunie, a cedat şi s-a sinucis într-o cameră de hotel din San Bernardino, înghiţind un amestec de stricnină şi morfină.

Când a ajuns Elisabeth la San Bernardino, ziarele anunţaseră deja sinuciderea lui prin otrăvire cu stricnină. Unicul ei ţel era să repudieze ideea sinuciderii. Nu ştia că Forster îi trimisese lui Max Schubert, directorul Societăţii Coloniale Chemnitz, o scrisoare ce anunţa practic suicidul: „...Aceasta este ultima mea dorinţă: vă rog să continuaţi să vă investiţi talentele considerabile, forţa şi entuziasmul tineresc în slujba afacerii valoroase ale cărei baze le-am pus. Poate că va prospera mai mult fară mine decât a făcut-o cu mine"[3].

Aşa cum Elisabeth născocise povestea morţii tatălui ei ca urmare a luptei eroice împotriva unui incendiu din sat, la fel şi-a folosit acum impresionanta putere de convingere asupra doctorului local pentru a schimba diagnosticul în infarct, cauzat de falsele acuzaţii şi de intrigile duşmanilor.

În aceeaşi lună îi scria mamei sale că era mare păcat că nu fusese alături de soţul ei în acel moment, „pentru că aş fi putut să-l salvez de la infarct folosind comprese şi băi la picioare, aşa cum mai făcusem"[4]. Este greu de imaginat că cineva, chiar şi Elisabeth, putea crede că previne infarctul prin asemenea metode.

Iute, a ţesut o legendă care să justifice nebunia fratelui ei: suferise un atac cerebral cauzat de un misterios drog necunoscut, din Java.

„În 1884, din câte-mi amintesc, a cunoscut un olandez care i-a recomandat un narcotic javanez şi i-a înmânat o sticlă destul de mare plină cu acest narcotic. Chestia avea mai curând gustul unui alcool foarte tare şi avea un miros ciudat – şi o denumire ciudată, pe care nu mi-o amintesc, pentru că-i spuneam doar *narcoticul javanez.* Olandezul ne-a impresionat spunându-ne că sunt de ajuns doar câteva picături într-un pahar cu apă... Mai târziu, în toamna lui 1885, el [Nietzsche] mi-a mărturisit că o dată luase prea multe picături, ceea ce l-a făcut să se trântească la pământ într-o criză de râs convulsiv... Într-o scrisoare trimisă lui Gast vorbeşte despre *rânjetele* lui, ce trebuie că se referă la râsul artificial stârnit de narcoticul javanez. În cele din urmă chiar fratele meu ne-a dat un indiciu ce sprijină teoria asta. În primele zile ale nebuniei lui, îi spunea adesea mamei noastre, pe un ton confidenţial, că *a luat 20 de picături* (nu spunea despre *ce anume* vorbeşte) şi că mintea lui *a deraiat.* Poate că din pricina miopiei a turnat prea mult, iar aceasta ar fi cauza crizei groaznice pe care o suferise."[5]

Elisabeth a achitat factura soţului ei de la hotelul din San Bernardino cu un titlu de proprietate asupra unui teren pe care nu îl deţinea şi s-a apucat să organizeze nişte funeralii demne de un erou-războinic aflat pe drumul spre Walhalla. Scrisoarea trimisă mamei sale, în care descrie înmormântarea lui Förster, aminteşte de cea anterioară, în care-şi descria intrarea triumfătoare în colonie. „Şaizeci de călăreţi veneau în urma coşciugului şi au tras o salvă de onoare deasupra mormântului."[6] Falsa poveste referitoare la sinuciderea lui fusese pusă în circulaţie de presa evreiască.

Elisabeth a rămas în Paraguay, facând eforturi mari să adune bani ca să păstreze controlul asupra coloniei, până când, în cele din urmă, în august 1890, a pierdut bătălia. Proprietatea a fost preluată de Sociedad Colonizadora Nueva Germania en el Paraguay. În decembrie s-a întors la Naumburg ca să obţină sprijin pentru ca germanii să recâştige controlul asupra coloniei. Franziska a crezut că se întoarce ca să aibă grijă de fratele ei.

Elisabeth a sosit cu câteva zile înainte de Crăciun. Franziska l-a adus pe fratele ei ca s-o întâmpine la gară. Franziska îl conducea pe Nietzsche de braţ, ca pe un copil. El mergea băţos, ca un soldat prusac la paradă, şi strângea în pumn un buchet de trandafiri roşii. Franziska a trebuit să-i reamintească să i-i dea lui Elisabeth. Când a facut-o, şi-a amintit de ea şi i-a spus „Lama". În seara aceea, după ce l-au băgat în pat, mama şi fiica au stat de vorbă. Elisabeth a fost şocată să audă urlete animalice venind dinspre camera de sus.

Elisabeth a rămas în casa familiei, de unde trimitea nenumărate scrisori şi petiţii către societăţi coloniale şi către oficialităţi din guvern, certând organizaţiile antisemite pentru că nu o ajutau. Şi-a schimbat de acum numele folosit pentru semnătură: „Eli Förster" a devenit „Frau Doktor Förster". Şi-a publicat prima carte: *Colonia Neu-Germania din Paraguay a dr. Bernhard Förster*[7]. Desfiinţa acuzaţiile lui Klingbeil şi apela la concetăţenii ei cerându-le să sprijine o văduvă slabă şi îndurerată prin înfiinţarea unui consorţiu care să cumpere acţiunile de la străinii cei mârşavi. Când a apărut cartea, spre sfârşitul primăverii lui 1891, coloniştii din Nueva Germania au fost indignaţi în special de faptul că repeta afirmaţiile iniţiale şi evident false ale soţului ei, legate de fertilitatea inimaginabilă a solului şi de uimitoarea abundenţă a apei potabile.

În cele şase luni în care şi-a scris cartea, s-a ridicat problema manuscriselor nepublicate ale fratelui ei, ultimele opere scrise în grabă la Torino. Până la finele lui martie, tipograful/editorul Naumann avea *Zarathustra IV* legată, tipărită şi gata de expediere spre librării. I-a fost trimis un exemplar şi Franziskăi. Ea şi fratele ei, Edmund Oehler, un preot fără importanţă, obţinuseră tutela legală a lui Nietzsche, însă Franziska nu avea pretenţia că s-ar pricepe la literatură,

aşa că i-a lăsat în mod neoficial pe Overbeck şi pe Gast să se ocupe de amănuntele publicării.

Gast şi Overbeck erau convinşi de importanţa manuscriselor nepublicate şi l-au încurajat pe Naumann să le tipărească. Dar, când *Zarathustra IV* i-a fost trimis Franziskăi, şi ea, şi Elisabeth au fost şocate şi oripilate de pasajele efectiv blasfemice. Elisabeth a înfricoşat-o pe Franziska spunându-i că risca să fie pusă sub acuzare penală în cazul publicării cărţii. Franziska şi Oehler nu şi-au dat acordul. Asta l-a înfuriat pe Naumann: în străinătate se năştea un spirit nou, se dezvolta o nouă avangardă, iar aceasta era profund interesată de scrierile lui Nietzsche.

În 1888, kaizerul Wilhelm I murise, în sfârşit, la vârsta de 90 de ani. Cu 17 ani înainte, acceptase coroana Germaniei în Sala Oglinzilor de la Versailles, spre marea nemulţumire a lui Nietzsche, care se temea de pierderea echilibrului european. În anii ce au urmat, kaizerul şi Cancelarul său de Fier, Bismarck, făuriseră celebrul al Doilea Reich, ultraconservator şi represiv, bazat pe industrializare, capitalism, expansionism fără scrupule, Biserica Protestantă, cenzură şi conservatorism artistic. Toate astea se coagulaseră într-o putere mondială masivă, aglomerată, sclerozată, naţionalistă, represivă şi autoritară – aşa cum se temuse Nietzsche că se va întâmpla. Nici chiar când mintea i se descompunea, încă nu scăpase de teroarea pe care o resimţea în faţa celui de-al Doilea Reich. Ultimele lui halucinaţii megalomane din Torino se învârteau în jurul ideii de a-i împuşca pe kaizer, pe Bismarck şi pe toţi antisemiţii.

Ultimul deceniu al secolului ar fi trebuit să fie unul al optimismului, o epocă a inovaţiilor artistice, ca în Franţa. Dar zorii noului împărat, Wilhelm al II-lea, nu au reuşit să lumineze cerul Germaniei. Chiar şi noii ofiţeri de armată, care în 1914 aveau să-l urmeze în Primul Război Mondial, îl descriau în secret pe noul kaizer, în 1891, drept „prea schimbător, prea capricios, mai ales în privinţa detaliilor, prea multe remarci lipsite de precauţie... Pare să nu ştie nici el ce vrea. Zvonuri despre o tulburare psihică”[8].

Nesiguranţa politică coincidea cu fervoarea spirituală ce însoţeşte mereu finalul unui secol. Unde e revoluţionarul iconoclast? se întreba contele Harry Kessler, student la Universitatea din Leipzig la acea vreme. „S-a dezvoltat în noi un mesianism discret. Deşertul de care are nevoie orice Mesia era în inimile noastre, şi dintr-odată a apărut deasupra noastră, ca un meteorit, Nietzsche.”[9] În faţa studentului Kessler îşi dezvăluiseră bătrânii soldaţi deziluzionaţi lipsa de încredere în capacităţile mintale şi în temperamentul noului kaizer.

Harry Kessler se mişca prin cele mai înalte cercuri sociale, politice şi militare de pe tot cuprinsul Europei. Se trăgea dintr-o familie bogată, iar mama lui era uimitor de frumoasă: majoritatea oamenilor

credeau că tatăl lui adevărat era kaizerul Wilhelm I – o presupunere falsă (cronologia nu funcţionează), dar care nu i-a prins rău. Atât Bismarck, cât şi kaizerul îl tratau ca pe un favorit, o tânără speranţă a taberei lor. Harry Kessler avea să devină agent secret şi ofiţer în Primul Război Mondial, ambasador al Germaniei la Varşovia în 1918, promotor al artei şi mecena, curator de muzeu. Avea să împartă trăsura cu Nijinski la premiera baletului *Sărbătoarea primăverii* şi să-i închidă ochii lui Nietzsche atunci când i s-au deschis în coşciug. Era cosmopolitul perfect. Dacă Nietzsche ar fi avut discernământ, ar fi fost total de acord ca Harry Kessler să devină membru fondator al comitetului director al arhivelor Nietzsche.

Slab şi elegant ca un ogar, poliglot, erudit, plin de relaţii, dar niciodată *un grand seigneur*, studentul de 23 de ani Kessler a luat pulsul vremii în 1891 şi a tras concluzia că viitorul era nietzschean. In următorii 40 de ani a promovat noua viziune prin teatre, edituri, studiourile artiştilor şi saloanele duceselor din Europa, până în 1933, când a fugit din Germania odată cu venirea la putere a naziştilor, iar paginile cărţilor de istorie au fost ocupate de o nouă poveste.

Ca student în anii 1880 şi la începutul anilor 1890, Harry Kessler făcea parte din „generaţia Raskolnikov": cei asupra cărora romanul lui Dostoievski *Crimă şi pedeapsă* a facut o puternică impresie. Kessler a fost martor în procesul unui coleg de facultate cu origini nobile care-şi împuşcase mortal iubita din clasa muncitoare, după care ucigaşul nu a reuşit să se sinucidă, deoarece glonţul pe care şi l-a tras în piept nu şi-a atins ţinta[10]. Era un act nihilist inspirat de cartea lui Dostoievski, care crease o impresie extrem de puternică asupra primei generaţii postcreştine fără speranţă. O erupţie de asemenea crime în rândul studenţilor copleşiţi de „marea scârbă", dorinţa de neant, a devenit cunoscută drept „efectul Raskolnikov", după numele antieroului cărţii lui Dostoievski[11].

În cadrul acestei atmosfere nihiliste de sfârşit de secol, de pesimism schopenhauerian, de disperare morală şi de chestionare a sensului tuturor lucrurilor, Kessler spune că Nietzsche a avut un impact la fel de puternic ca şi Byron asupra generaţiei precedente.

Suflete rătăcite ce căutau cu disperare calea de mijloc între scepticism şi dorinţa de pace, generaţia aceasta s-a agăţat de mutarea sensului de către Nietzsche din iluzoria lui poziţie în afara vieţii, repoziţionându-l în cadrul vieţii înseşi. Îl venerau pe Nietzsche ca pe un spirit cu adevărat liber, o voce solitară ce exalta individualismul, oferind o alternativă atât la declinul credinţei, cât şi la asaltul implacabil al ştiinţei asupra concepţiei antropomorfice a sinelui. Nietzsche crease pentru ei posibilitatea ca sensul să fie mai curând unul complet personal decât, după cum scria Johann Fichte, „un obiect inanimat din gospodărie pe care poţi să-l iei şi să-l laşi deoparte după bunul plac". Dacă credinţa religioasă era moartă, filosofia rămânea

valabilă prin abilitatea ei de a oferi o justificare fiecărui suflet care o adopta şi o adapta.

Cartea care l-a influenţat cel mai mult pe Kessler a fost *Dincolo de bine şi de rău*, cu argonautul spiritului ce navighează pe mări necunoscute în căutarea unei noi căi de interpretare a lumii şi a unor noi valori morale care să se potrivească circumstanţelor modernităţii. Omoară-l pe Dumnezeu, da, însă pune-l pe *Übermensch* în locul Lui. *Übermensch* ca rezultat al luptei metafizice personale cu ajutorul voinţei de putere ce există în toţi şi în toate – deşi lupta pe care o descrie nu se poartă neapărat împotriva altora, ci împotriva emoţiilor meschine din noi, precum invidia şi resentimentul.

Übermensch, mai curând decât voinţa de putere, a fost conceptul care a transformat *Zarathustra* într-un text cult al sfârşitului de secol. O carte deschizătoare de drumuri pentru avangardă, ea oferea o cale de ieşire din impasul decadenţei. Sanctifica pământul fară a simţi nevoia justificării prin intermediul Raiului sau al Iadului. Nietzsche a pus în mişcare dansul zeilor elenismului împotriva dependenţei de Biserică ce stătuse la originea degenerării şi diminuării europeanului creştin până la nivelul unui animal perfect integrat în turmă. *Amor fati* arunca funia deasupra abisului nihilist, deasupra secolelor de invidie şi resentiment care îl târâseră pe individ până la nivelul de *Untermensch*.

Harry Kessler scria: „Noi trebuie să ne luptăm nu pentru a stârni mila semenilor, ci pentru a obţine bucuria lor, cea mai mare cantitate posibilă de bucurie, aşadar de forţă vitală a lumii... Ideea aceasta este miezul fundamental al filosofiei nietzscheene"[12]. La trei ani după ce a părăsit universitatea, Kessler s-a simţit în stare să scrie următoarele: „Probabil că nu există om între 20 şi 30 de ani, relativ educat, în Germania de azi, care să nu-i datoreze lui Nietzsche o parte din viziunea lui asupra vieţii şi care să nu fi fost mai mult sau mai puţin influenţat de el"[13].

Hotărât să profite de valul acesta de atenţie şi să-l transforme în vânzări, Naumann a tipărit în 1891 noi ediţii din *Dincolo de bine şi de rău*, *Cazul Wagner* şi *Despre genealogia moralei*. Elisabeth a apelat la lege. Încă stătea la Naumburg, unde-şi ajuta mama să-l îngrijească pe Nietzsche, şi şi-a amânat întoarcerea în Paraguay până când Naumann a căzut de acord să semneze un contract avantajos, prin care se angaja să-i plătească 3.500 de mărci pentru a putea publica restul operelor. Înţelegând că Peter Gast era practic singura persoană capabilă să citească manuscrisele ce trebuiau publicate, Elisabeth l-a numit editor şi a facut aranjamentele preliminare pentru o ediţie ieftină de opere complete înainte de a pleca în Paraguay ca să-şi pună treburile în ordine.

Întoarcerea ei în colonie şi afirmaţiile revoltătoare pe care le făcuse în noua ei carte i-au stârnit în asemenea hal pe colonişti, încât aceştia i-au scris lui Max Schubert, directorul Societăţii Coloniale

Chemnitz, omul căruia Förster îi scrisese ceea ce se dovedise a fi biletul său de sinucigaş. Coloniştii l-au informat oficial pe Schubert că perioada petrecută de Elisabeth în patria-mamă nu o lecuise de megalomanie. Din contră, li se păruse chiar mai vanitoasă şi mai tiranică decât oricând.

Nueva Germania a intrat în impas. Elisabeth a rămas în Försterhof cu bucătarii şi servitorii ei, schimbând mesaje sarcastice cu coloniştii prin terţi sau prin articole de ziar, până în luna aprilie a anului următor, când a reuşit să-i vândă vila unui oarecare baron von Frankenberg-Lüttwitz, recuperându-şi astfel o parte din dota pe care o aruncase în hăul acestei aventuri paraguayene. Odată banii recuperaţi, a instruit-o pe Franziska să-i trimită o telegramă prin care s-o cheme urgent acasă, să se îngrijească de fratele ei bolnav.

Ştiri din colonie a tipărit ceva ce semăna cu o notificare de expulzare: „Prima măsură pentru o îmbunătăţire a situaţiei din Nueva Germania este înlăturarea lui Frau Doktor Förster". Până să fie publicată, graţie telegramei mamei sale, Elisabeth părăsise deja colonia, cu noua ei misiune nobilă de soră.

În septembrie 1893 s-a întors din Paraguay la Naumburg, iar dr. Elisabeth Förster a devenit Elisabeth Förster-Nietzsche.

A fost un an important, în care opera lui Nietzsche a facut ravagii prin mediile artistice avangardiste din Berlin şi din Paris, cu efecte răsunătoare în pictură, dramaturgie, poezie şi muzică. Scandinavii au fost cei care au aprins focul nietzschean: criticul literar danez Georg Brandes aprinsese scânteia prin conferinţele lui ce alertau lumea întreagă şi prin faptul că-i pusese în legătură pe dramaturgul suedez August Strindberg şi pe Nietzsche în 1888. Rezultatul direct a fost că, înainte de sfârşitul anului, Strindberg scrisese piesa *Domnişoara Iulia*, ce a luat locul piesei mai vechi a lui Henrik Ibsen *Strigoii* drept cea mai interzisă piesă de teatru din Europa şi SUA, condamnată de cenzură să fie jucată doar pe scene experimentale şi în teatre particulare. Dacă *Strigoii* adusese pe scenă subiectul sifilisului, *Domnişoara Iulia*, povestea unei aristocrate şi a valetului tatălui ei, era cu mult mai răscolitoare. Nu se ocupa de o criză de ordin fizic, ci era o psihodramă nietzscheană ce detecta cu minuţiozitate medico-legală câmpurile de forţă ale supunerii şi dominării detonate de resentimentele reciproce şi voinţa de putere antagonică dintre *Übermensch* şi *Untermensch*, puse în mişcare de impulsul sexual dionisiac.

În 1892-1893, Strindberg locuia la Berlin şi sporea faima lui Nietzsche în cadrul unui foarte gălăgios cerc cosmopolit şi boem numit Zum schwarzen Ferkel („Purceluşul negru"), poreclit aşa după crâşma preferată de membrii săi. Artistul norvegian Edvard Munch făcea şi el parte din acest cerc, iar când Strindberg i-a făcut cunoscute scrierile

lui Nietzsche, acestea au produs asupra lui un efect atât de profund, încât a pictat imediat *Țipătul*. În el a surprins spiritul timpului într-un mod incomparabil: Munch crease emblema definitivă a terorii existențiale în contemplarea consecințelor morții lui Dumnezeu și a responsabilității ulterioare a omului de a găsi sensul vieții. Reprodusă foarte repede prin litografii și tipărituri, lucrarea lui Munch a împânzit galeriile și revistele din Germania și Franța.

A patra persoană care a contribuit la creșterea faimei lui Nietzsche a fost Lou Salomé. În 1889, Otto Brahm și-a deschis la Berlin teatrul experimental, Freie Bühne, iar un an mai târziu a fondat ziarul *Die freie Bühne für modernes Leben* (*Scena liberă pentru viața modernă*)[14]. Lou, ajunsă la rândul ei o celebritate, era vecină cu Brahm și a scris articole elogioase despre Nietzsche care au apărut prima oară în ziarul lui. Articolele ei au sporit interesul general față de Nietzsche, iar în 1894 tot ea a publicat unul dintre primele studii majore dedicate vieții și operei lui, *Friedrich Nietzsche in seinen Werken*.

Forma operei lui Nietzsche avea și ea un impact puternic și nemijlocit asupra artiștilor din anii 1890. Ceea ce-i fusese de fapt impus lui Nietzsche de boala sa – izbucnirile lui succinte, aforistice, adesea fară legătură între ele, ce păreau la o primă vedere dezorganizate și nefinisate – a fost preluat drept o cale directă și captivant de modernă de a comunica. Piesele lui Strindberg sunt notorii pentru abandonarea unității teatrale clasice de timp, spațiu și acțiune și pentru faptul că sunt incomprehensibile la lectură, deoarece nu urmează o progresie logică, fiind în același timp electrizante pe scenă, din motive similare. Munch nu curăța picăturile și petele de vopsea; lăsa zone întregi de pânză neatinse, nepictate. Era echivalentul pictural al efectului puternic pe care-l are ceva abia întrezărit, calitatea sugestivă a aforismului pe care Nietzsche o intuise la Sorrento și pe care clădise strategia intensă și extraordinar de modernă a „filosofului lui poate", o poziție ce i-a dat puterea să încheie un aforism, un șir cognitiv sau chiar o întreagă carte printr-o elipsă, lăsând concluzia în grija cititorului, recunoscând în același timp că adevărul obiectiv nu este nici măcar de conceput pentru oameni, iar căutarea lui înverșunată nu e decât iluzie.

În 1893, Elisabeth a sosit în provincialul Naumburg în toiul interesului internațional față de opera fratelui ei.

Prima sa misiune era să organizeze un munte de hârtii. Franziska păstrase cu rigurozitate scrisorile și scrierile fiului ei. În plus, mai era tot materialul pe care Overbeck aranjase să-i fie trimis Franziskăi atunci când l-a adus pe Nietzsche de la Torino. Arhiva sentimentală păstrată de mamă o viață întreagă crescuse la un nivel gigantic cu hârtiile care ani la rând făcuseră parte din bagajul lui Nietzsche: carnete, notițe disparate, variante de manuscrise de mult depășite,

scrisori primite, ciornele scrisorilor trimise şi ale celor niciodată trimise.

Elisabeth a pus să fie dărâmat un perete de la parterul casei mamei sale. A împodobit camera astfel extinsă cu gravuri reprezentând lighioanele lui Zarathustra: şarpele, leul şi vulturul. Cel din urmă arăta, în mod încântător, ca vulturul imperial german. A botezat încăperea Arhiva Nietzsche şi s-a aruncat cu toată energia în plămădirea unei noi legende, pentru care elevarea lui Förster la nivelul unui profet al bărbăţiei pline de eroism nu fusese decât un antrenament întrerupt prematur.

Le-a scris corespondenţilor lui Nietzsche, cerându-le toate scrisorile şi materialele aflate în posesia lor, avertizându-i că dreptul de autor era deţinut de Arhivă. Doar Cosima Wagner şi Franz Overbeck au refuzat. Cosima cunoştea destul de bine talentele şi înclinaţiile lui Elisabeth. Versiunea lui Elisabeth despre adevărul relaţiei dintre Nietzsche şi Wagner nu putea fi aceeaşi cu a ei. Arhiva Nietzsche nu avea să primească nici un ajutor din partea sa. Elisabeth a interpretat această reacţie drept răzbunare muierească şi rivalitate, căci Cosima continua să-şi construiască, cu mare succes, propria arhivă Wagner la Bayreuth.

Cât despre refuzul lui Overbeck de a renunţa la hârtiile sale, el nu avea nici un motiv să coopereze, dat fiind că lui îi mărturisise Nietzsche, cu mult timp în urmă, despre boala lanţurilor, precum şi despre ura şi dispreţul pe care le avea faţă de sora lui. Refuzul lui Overbeck a adâncit resentimentele pe care Elisabeth le avea de multă vreme împotriva lui, din cauza refuzului său de a o susţine în conflictul cu Lou şi a sfatului pe care i-l dăduse lui Nietzsche de a nu investi în Nueva Germania. Overbeck a devenit Duşmanul. Probabil „era evreu". El şi Franziska erau responsabili pentru starea în care se afla Nietzsche. Elisabeth nu avea decât critici faţă de felul cum procedaseră ei la prima criză a lui Nietzsche. Ar fi trebuit să-l ducă la un spital, nu la ospiciu. Dentistul pe care-l găsise Overbeck ca să-l escorteze pe Nietzsche de la Torino la Basel era un evreu şi un pungaş (era, într-adevăr, pe jumătate evreu). Elisabeth a corespondat cu Julius Langbehn şi s-a aliat cu acesta împotriva mamei sale. Overbeck şi Franziska ar fi trebuit să plătească pentru un tratament de „clasa întâi", iar rezultatul ar fi fost cu totul altul.

Peter Gast era altă persoană care ştia prea multe din trecut şi în prea mare detaliu. Nesăbuit, acesta i-a mărturisit lui Elisabeth că intenţionează să scrie o biografie a lui Nietzsche. Ea i-a răspuns, pe ocolite, că nimeni nu era calificat să facă acest lucru cu excepţia ei, după care l-a concediat din poziţia de editor al arhivei. În locul lui l-a numit pe Fritz Kögel[15], un filolog şi muzician cu 14 ani mai tânăr decât ea, cu care flirtase într-o seară. Kögel era un fante frumuşel de salon, cu o înfăţişare romantică şi părul vâlvoi. Nu

înțelegea scrisul de mână al lui Nietzsche, dar asta nu conta. În primii doi ani, arhiva a fost practic un salon unde Elisabeth primea vizite, în timp ce editorul-șef Kögel îi făcea complimente, flirta cu ea și cânta minunat la pian, întreținându-i pe musafiri. Deasupra pianului erau trei imagini: o fotografie a lui Nietzsche, un cavaler al lui Van Dyck și gravura lui Dürer *Cavalerul, moartea și diavolul*. Din când în când, răgetele animalice de la etaj tulburau atmosfera de rafinament civilizat.

Pe măsură ce paralizia progresivă cuprindea creierul și trupul, ieșirile deveniseră prea violente și prea imprevizibile pentru ca Franziska să mai continue programul de plimbări terapeutice în aer liber. Nietzsche, căruia îi plăcuse să cutreiere munții înalți, trebuia să se mulțumească acum cu două camere de la etajul al doilea al casei și o micuță verandă închisă. Adesea trebuia să fie ajutat să facă cei câțiva pași din camera lui până în verandă; nu reușea întotdeauna s-o găsească singur. În fiecare zi făcea mișcare ca un animal în cușcă. Măsura cu pasul veranda, care era în mod intenționat năpădită de plante, ca să nu poată fi zărit de lumea de afară. Franziska era îngrozită de gândul că iubitul ei fiu nebun ar fi putut fi descoperit de autorități și smuls de lângă ea.

Dormea aproape toată dimineața. După ce era spălat și îmbrăcat, își petrecea restul zilei în camera cealaltă, stând așezat cu orele, surd la tot ce se întâmpla în jur. Câteodată se juca cu păpuși și cu alte jucării. Mama îi citea cu voce tare cât o ținea vocea. El nu înțelegea cuvintele, dar îi plăcea să le audă rostite. Nu-i plăceau vizitele. Când venea bărbierul să-i aranjeze barba și mustața care-i creșteau viguros sau când maseurul încerca să-i pună în mișcare sângele în mușchii atrofiați, se opunea cu violență. Deși erau vizitatori obișnuiți ai casei, credea că au venit să-i facă rău. Ca ei să-și poată face treaba, Franziska îl liniștea mângâindu-l și îi băga dulciuri în gură. Câteodată îi spunea poezele pentru copii. Uneori recunoștea și el unele fragmente și recita împreună cu ea. Franziskăi și credincioasei sale menajere Alwine le era frică de el când urla și devenea violent, însă teama că le-ar putea fi luat era mai mare decât neplăcerile cauzate de eforturile fizice menite să-l potolească.

Franziska nota periodic „spusele iubitului meu băiat bolnav". În 1891, el încă își amintea livada copilăriei de la Rocken. Putea numi diferite specii de pomi fructiferi. Își amintea și biblioteca din capătul holului și o explozie ce spărsese toate ferestrele. Amintindu-și asta, a râs în hohote, după care a spus serios: „Ei bine, micuță Lisa, băiețelul tău din băiță, drăguțul tău, e salvat. Îl am în buzunarul de la pantaloni". Dar după acest episod, notițele sporadice ale Franziskăi demonstrează că ghemul firav al memoriei se destrăma, deșirându-se tot mai mult de la un an la altul. În 1895, la patru ani după ce încă

putuse să numească arborii fructiferi, nu mai era în stare să reacționeze la amintiri comune din zilele copilăriei. Gândirea reactivă dispăruse. Mama lui notează un incident tipic survenit când a fost întrebat dacă vrea să mănânce, iar el a răspuns: „Am gură pentru asta? Ar trebui să mănânc asta? Gura mea, de ea zic, vreau să mănânc... Ce e asta? O ureche. Ce e asta? Un nas. Ce e asta? Sunt mâini pe care nu le iubesc". Dar undeva, în labirintul creierului, rămânea, dacă nu un soi de memorie, măcar o umbră palidă a ceea ce fusese odinioară: dacă un lucru îi făcea plăcere sau i se părea frumos, îi spunea „carte" și se tot întreba dacă nu cumva e prost. „«Nu, dragul meu fiu», îi spun, «nu ești prost, cărțile tale zguduie acum lumea». «Ba nu, sunt prost.»"

Din fericire, se pare că atunci a fost cel mai aproape de a intui că odinioară avusese măreție, acum pierdută.

Pe 15 octombrie 1894 a împlinit 50 de ani. Naumann i-a virat în cont 14.000 de mărci. Cărțile lui se vindeau, în sfârșit. Nietzsche habar n-avea.

Vechii lui prieteni au venit să-i ureze la mulți ani, dar el nu i-a recunoscut. Acum le mai recunoștea doar pe mama și sora lui și pe buna Alwine. Overbeck a spus că nu era nici fericit, nici nefericit și că părea, într-un fel înspăimântător, deasupra tuturor lucrurilor. Paul Deussen i-a adus un buchet de flori. Pe moment, florile i-au captat atenția, apoi însă a uitat de ele. Deussen i-a spus că are 50 de ani, dar asta nu l-a mișcat cu nimic. Doar sosirea tortului l-a scos din ale lui.

Anul următor a fost caracterizat de o agitație teribilă, cu răgete și țipete, alternate cu perioade de prostrație totală. Una dintre vizitele lui Overbeck a coincis cu o asemenea perioadă. L-a găsit pe Nietzsche în aceeași postură în care-l găsise la Torino, ghemuit în colțul canapelei. Avea privirea lipsită de viață. Lui Overbeck i-a amintit de un animal grav rănit, încolțit și tânjind să moară.

Overbeck nu l-a mai văzut niciodată pe Nietzsche. Elisabeth l-a acuzat în mod public că ar fi furat o parte din operele nepublicate. Cauza reală a fost refuzul lui de a-i ceda scrisorile, despre care ea știa că ar conține referințe deloc măgulitoare la adresa ei și că nu ar susține neapărat versiunea sa asupra evenimentelor. Scrisorile au fost publicate în cele din urmă în 1907-1908, dar numai după ce Elisabeth îl dăduse în judecată și obținuse o hotărâre care stipula ca pasajele controversate să fie înlocuite cu spații albe, un act de cenzură din care reputația ei nu a câștigat credibilitate.

Relația dintre mamă și fiică devenise imposibilă. Contrastul din casă, între etajul unde Franziska și Alwine îl îngrijeau pe Nietzsche, deja inert, și parterul transformat într-un salon muzical plin de viață, era intolerabil.

Elisabeth a scris o scrisoare de zece pagini, în care o denunța pe Franziska drept incapabilă să-l îngrijească pe Nietzsche. Își dorea să devină ea custodele lui și să-l transfere într-o nouă arhivă, laolaltă cu operele lui, dar medicul familiei a refuzat s-o sprijine împotriva propriei mame.

E lesne de înțeles că Franziska s-a înfuriat. A fost și mai furioasă când Elisabeth a publicat primul volum din biografia fratelui ei, în 1895, *Viața lui Nietzsche* (*Das Leben Friedrich Nietzsches*). Franziska a fost năucită de carte. S-a plâns că nu prea găsește nimic adevărat în poveste. Dar, dat fiind că Franziska abia știa să citească și să scrie (după cum observase Binswanger la clinica din Jena), nu a putut să publice o infirmare a poveștii lui Elisabeth. Franziska nu căutase niciodată să câștige bunăvoința unor persoane importante care să-i sară în ajutor. Overbeck o sprijinea, însă el se spălase pe mâini de afacerea asta dezgustătoare, donând scrisorile Universității din Basel. În mod tipic lui, Overbeck arunca judecata în cârca posterității.

În decembrie 1895, Elisabeth a schițat un contract prin care-și aroga dreptul exclusiv asupra manuscriselor și hârtiilor lui Nietzsche. I-a oferit mamei sale 30.000 de mărci pentru toate drepturile și redevențele operei. Franziska a cedat, nu fără strângere de inimă. Nu voia să-i ofere fiicei sale putere totală asupra moștenirii literare, însă banii aceia le-ar fi garantat un viitor sigur ei și fiului ei. Nu era o sumă mare în comparație cu veniturile produse de cărțile lui, dat fiind că, în anul precedent, acestea aduseseră aproape jumătate din suma aceea. Admirația pentru opera lui Nietzsche era atât de mare, încât lui Elisabeth nu i-a fost deloc greu să strângă acești bani. Trei dintre admiratorii bogați ai fratelui ei i-au oferit suma: vechea prietenă a lui Nietzsche, Meta von Salis-Marschlins, un bancher pe nume Robert von Mendelssohn, care era evreu (antisemitismul lui Elisabeth nu se extindea și asupra propriilor avantaje financiare), și contele Harry Kessler. Din acel moment și până în clipa morții lui Elisabeth, în 1935, ea a controlat publicarea, editarea și copyrightul operei lui Nietzsche, precum și accesul direct la manuscrise. Se instalase într-o poziție din care putea cenzura absolut ce voia pentru a modela scrierile și povestea vieții fratelui ei, încasând redevențele tuturor operelor pe care tot ea le îngăduia să fie publicate.

În aprilie 1897, *Sturm und Drang*-ul dintre mamă și fiică s-a stins de la sine. Epuizată și nefericită, Franziska a murit la 71 de ani, probabil din cauza unui cancer uterin. Astfel, Elisabeth a căpătat control total și asupra lui Nietzsche, și asupra operei lui.

Primul lucru de făcut era să-i mute pe el și arhiva într-un loc mult mai potrivit. Naumburg era prea lăturalnic. I se părea că soluția ar

fi Weimarul, unde el şi-ar fi putut ocupa locul în panteonul culturii germane.

Weimar devenise capitala Muzelor odată cu sosirea acolo a lui Goethe, în 1775. Transformarea lui în „Atena noastră, a germanilor" fusese împlinită de marii oameni de litere ai epocii de aur: Fichte, Herder, von Humboldt, Schelling, Schiller şi Wieland. În 1848, Liszt a preluat mantia culturală, instituind o epocă de argint prin fondarea unei asociaţii culturale, Neu-Weimar-Verein, şi dirijând producţii timpurii ale operelor lui Wagner la teatrul de la curte.

La Weimar erau găzduite atât arhivele lui Goethe, cât şi ale lui Schiller, iar Elisabeth s-a gândit că, împărtăşindu-se din această glorie, Arhiva Nietzsche ar avea mai multe şanse să egaleze Arhiva Wagner, a Cosimei, de la Bayreuth, pe care o privea cu o admiraţie plină de invidie.

Ca să vândă o casă micuţă din Naumburg şi să cumpere una mare la Weimar, avea nevoie de bani. Meta von Salis-Marschlins a fost încântată să-i dea. Cum să-l răsplătească altfel pe Nietzsche pentru verile petrecute împreună la Sils Maria? Dacă ea îl învăţase doar să vâslească pe lacul Silvaplana, el o învăţase în schimb că şi o femeie poate deveni *Übermensch*.

Meta a descoperit Vila Silberblick[16], construită recent, o clădire pătrăţoasă din cărămidă, cam urâtă, aflată la periferia sudică a Weimarului. Era mai mică decât Wahnfried, dar, dat fiind că nu trebuia să găzduiască o sală de concerte, era perfectă ca dimensiuni. Măreţia Vilei Silberblick era dată de poziţia pe care o ocupa; îşi primise numele de la priveliştea argintie care se deschidea în faţa ei. Era şi este situată în capătul Humboltstrasse, o stradă care urcă uşor, oferind cea mai frumoasă privelişte asupra oraşului, deci cea mai frumoasă privelişte asupra unuia dintre superbele peisaje neoclasice ale Europei, creat de Goethe la întoarcerea din Italia. Goethe, ca şi Nietzsche, se îndrăgostise de *campagna*, zona din jurul Romei, şi de reprezentările ei în pictura lui Claude Lorrain. Când s-a întors acasă, Goethe a început să remodeleze conturul unduios al câmpiei Weimarului într-o versiune miniaturală a Arcadiei. Pajiştile au fost transformate în Câmpiile Elizee. Templele şi grotele au fost înghesuite în coturile râului Ilm. Peisajele văzute de la ferestrele Vilei Silberblick se întindeau pe cel puţin zece mile din această reconstituire a peisajului mult iubit de Nietzsche, care-l inspirase, când era bolnav de dragoste pentru Lou, să scrie „Cântecul noptatic".

Veranda Vilei Silberblick, pe două etaje, era locul unde Nietzsche avea să stea aproape zilnic în cei trei ani cât mai avea de trăit. Dacă ochii lui mai puteau să perceapă priveliştea, lucru departe de a fi cert, aceasta i-ar fi amintit de *campagna* şi de peisajul plimbării ce i-a schimbat viaţa, alături de Lou, pe Monte Sacro, de data

asta aplatizat în câmpia Thuringiei și estompându-se pe la margini în vălătucii umbriți ai pădurii Ettersberg.

Meta a fost de părere că locul era mai mult decât potrivit pentru dragul ei prieten. A cumpărat vila și terenul cu 39.000 de mărci. Fără s-o anunțe, Elisabeth s-a avântat într-un extravagant proiect de construcție, adăugând ba o baie, ba un balcon și trimițându-i apoi facturile Metei, care a fost indignată de faptul că trebuia să plătească pentru îmbunătățiri și cosmetizări absolut inutile. Însă și mai odioasă i s-a părut mania lui Elisabeth de a-și face publicitate. Meta a citit un articol în care jurnalistul povestea cum fusese expus Nietzsche doar ca să-l vadă el: mai întâi dormind, apoi treaz, apoi ghemuit pe un scaun, în timp ce i se dădeau bucăți de prăjitură în gură. Pentru ea era prea mult. A rupt legăturile[17].

În iulie 1897, odată încheiate modificările, Elisabeth a organizat o călătorie secretă de noapte foarte bine promovată. Filosoful a fost transportat într-un scaun cu rotile, cu trenul, de la Naumburg la Weimar și a ajuns la intrarea specială a gării, care fusese deschisă anume pentru el. În mod normal, era rezervată pentru marele duce de Saxa-Weimar. Din clipa când au sosit, Elisabeth nu a fost văzută să meargă prin oraș pe picioarele ei. Călătorea doar cu trăsura, însoțită de un vizitiu și de un valet care stătea pe capră[18].

Unul dintre primii musafiri a fost contele Harry Kessler. Sosit în august, acesta a fost uimit să fie întâmpinat la gară de un servitor în livrea, având gravată pe nasturii aurii coroana ducală cu cinci colțuri[19]. Kessler venise să vorbească despre *Așa grăit-a Zarathustra*. Poemul simfonic cu același nume al lui Richard Strauss avusese premiera în anul precedent, stârnind senzație. Kessler propunea să facă o ediție bibliofilă *Zarathustra*, de lux. Kessler mai voia și să grăbească publicarea poemelor târzii și a lui *Ecce homo*, care încă nu fusese publicat. Elisabeth nu l-a încurajat. În afară de faptul că eliminase pasajele deloc favorabile ei din *Ecce homo*, îi convenea mai mult să publice mici fragmente în cadrul propriilor articole biografice despre fratele ei. Asta îi întărea poziția privilegiată de gardian, singura care avea acces la valoroasa autobiografie: o armă foarte puternică împotriva oricui ar fi pus la îndoială (umbre ale afacerii Klingbeil) autenticitatea a ceea ce publica arhiva oficială. A ținut cu dinții de textul lui *Ecce homo* încă 11 ani înainte de a permite publicarea sa. Chiar și atunci, i-a permis lui Kessler să publice doar ceea ce este cunoscut drept „ediția directorului de bancă", o ediție limitată, de lux, cu grafică semnată de van de Velde, tipărită cu cerneală neagră și aurie, care i-a adus un profit net de 29.500 de mărci.

Acum, la prima vizită a lui Harry Kessler la Vila Silberblick, Elisabeth era mai interesată să discute aranjamentele cuvenite pentru înmormântarea lui Nietzsche, care, la etaj, nici măcar nu era

mort. Ea era deja hotărâtă ca fratele ei să fie înmormântat pe proprietatea Vilei Silberblick, tot așa cum Wagner fusese înmormântat la Wahnfried, însă autoritățile orășenești îi făceau probleme. Harry Kessler era de părere că peninsula Chaste de la Sils Maria ar fi fost mai potrivită, dar Elisabeth nu s-a arătat deloc entuziasmată. I-a oferit însă poziția de editor al arhivei. El n-a acceptat, deși femeia de 51 de ani și-a folosit tot șarmul pentru a-l cuceri pe bărbatul de 29.

Elisabeth era în mod cert vieneză în ceea ce privește pornirea spre flirtul cu tineri frumoși care aveau jumătate din vârsta ei. Primul editor al arhivei, Fritz Kogel, fusese concediat când se îndrăgostise de o fată mai apropiată de vârsta lui și se logodise cu ea. Elisabeth l-a angajat apoi pe Rudolf Steiner, care mai târziu avea să se alăture cultului religios teozofic al lui Madame Blavatsky, înainte de a-și înființa propriul ghiveci de „științe spirituale" numit antropozofie, bazat pe viziuni pe care le trăise în tinerețe. Pe lângă munca editorială la Arhiva Nietzsche, Elisabeth l-a angajat și s-o învețe despre filosofia fratelui ei, dar încercarea de a o învăța ceva pe încăpățânata Lamă s-a dovedit a fi un eșec total. Steiner s-a lăsat păgubaș, spunând că nu e capabil nici să predea, nici să înțeleagă filosofia lui Nietzsche. Ambele afirmații erau probabil adevărate.

Refuzul lui Kessler a lăsat arhiva fară editor. De la Sils Maria ajunsese recent o avalanșă de hârtii. Când Nietzsche părăsise Sils pentru ultima oră, după cum se dovedise, lăsase în camera din casa lui Gian Durisch tot soiul de notițe și de fragmente. I-a spus lui Durisch că erau gunoaie și că ar trebui să le pună pe foc. Durisch a apucat doar să le adune într-un bufet, dar, înainte să le dea foc, au început să apară pelerini veniți să cutreiere munții lui Zarathustra și să-i atingă stânca. Se agățau de orice relicvă sacră, fie că era un bilet pe care scria „Mi-am uitat umbrela"[20] ori o speculație pe seama diferențelor semantice dintre crucificarea lui Christos și dezmembrarea lui Dionysos. Când a aflat Elisabeth, a cerut ca totul să fie trimis la Weimar, unde s-a alăturat mormanului tot mai mare al moștenirii literare, *Nachlass*.

În cele din urmă, Elisabeth a trebuit să-și calce pe orgoliu și să-l aducă înapoi pe Peter Gast ca editor. El chiar era singurul care putea să citească scrisul lui Nietzsche din ultima perioadă, iar acest lucru era vital pentru ambiția lui Elisabeth de a modela haoticul *Nachlass* în forma unei cărți facute de ea și publicate de ea în numele lui Nietzsche. Plănuia s-o intituleze *Voința de putere* și s-o prezinte ca pe *magnum opus*-ul lui, ca pe reevaluarea tuturor valorilor. Nu avea nici o îndoială că din fragmentele *Nachlass*-ului avea să creeze cartea pe care, în ultimul său an de luciditate, Nietzsche menționase că vrea s-o scrie, sau că o scrisese deja, sau că nu mai avea rost s-o scrie după finalizarea *Antichristului*.

Nietzsche nu a fost niciodată bogat. Păstra obiceiul săracului de a folosi cu parcimonie aceleaşi carnete până când se umplea fiecare pagină cu totul. În cazul în care nu se observă o deteriorare vizibilă a scrisului, adesea nu există nici un indiciu legat de cronologie sau de secvenţialitatea gândirii. Câteodată scria de la sfârşitul caietului spre început, alteori invers. Pasaje întregi erau tăiate sau se scrisese peste ele. Idei profunde se aflau pe aceeaşi pagină cu liste de cumpărături.

În timp ce Gast lucra încontinuu la *Nachlass*, Vila Silberblick a devenit un loc de pelerinaj unde textele, fotografiile şi incunabulele lui Nietzsche erau expuse alături de voaluri cu dantelă, artefacte folclorice paraguayene şi un bust al pionierului dr. Forster, erou al nobilei cauze a arianismului şi a colonizării antisemite. Elisabeth găzduia un salon sâmbăta şi o mulţime de petreceri în restul timpului. Musafirii erau foarte conştienţi că deasupra lor, „separat doar de un strat de bârne", cum a observat cineva, zăcea idolul Nietzsche-Zarathustra. Anumitor oaspeţi speciali li se permitea să arunce o privire de la distanţă spre silueta de la etaj, care acum purta mereu un halat până-n pământ, cu mâneci lungi şi dantelă împrumutată din iconografia sacră.

Musafirilor susceptibili le era uşor să-şi imagineze un Nietzsche în plină apoteoză, aşa că au început să apară relatări cvasireligioase în presa vremii. Se concentrau adesea asupra ochilor. Sublimul prinţ al intelectului avea ochi cu o capacitate mistică ieşită din comun de a scruta abisul inimii omeneşti şi vârfurile înzăpezite. Ochii slăbiţi, pe jumătate orbi ai lui Nietzsche erau comparaţi cu două stele gemene, orbite celeste, chiar galaxii. „Oricine l-a văzut pe Nietzsche în acele zile", scria Rudolf Steiner, „odihnindu-se întins în halatul lui alb, plisat, cu nobleţea chipului său enigmatic, scrutător şi cu alura leonină, maiestuoasă a capului său de gânditor, avea senzaţia că acest om nu poate muri, ci că ochiul său va rămâne în eternitate să vegheze asupra omenirii şi asupra întregii lumi sensibile, cu această exultare a ei impenetrabilă"[21]. Arhitectul Fritz Schumacher, pe care Elisabeth l-a angajat să proiecteze un monument pentru fratele ei, a spus că „nimeni dintre cei care l-au văzut nu putea crede că se uită la un trup pe care mintea îl părăsise. Trebuia să crezi că te uiţi la un om care se ridicase deasupra lucrurilor mărunte, cotidiene"[22].

Lui Elisabeth îi plăcea să-l afişeze după cină. Adesea aranja ca el să fie întrezărit printr-o perdea fumurie, ca un strigoi la o şedinţă de spiritism[23]. Puţini aveau luciditatea lui Harry Kessler, care probabil l-a văzut mai des decât oricine, dat fiind că rămânea peste noapte la Vila Silberblick atunci când avea de discutat afaceri cu Elisabeth. Se trezea speriat în pat când Nietzsche scotea „cu toată

forța mugete prelungi, sălbatice, în toiul nopții; apoi se așternea iarăși liniștea"[24].

Kessler nu vedea în Nietzsche un bolnav, nici un profet, nici măcar un lunatic, ci mai degrabă un înveliș gol, un cadavru viu. Mâinile, atât cât se vedea din ele, cu venele lor verzi și violet, erau galbene ca ceara și umflate, ca la un cadavru. Mustața lăsată intenționat să se sălbăticească, acoperindu-i gura și bărbia în întregime, era o camuflare a bolii pe care o gură lipsită de control o dă întotdeauna de gol. Spre deosebire de pelerini, Kessler nu a văzut nimic în ochii lui Nietzsche. Nimic nebunesc, nimic înspăimântător, nimic spiritual. „Aș prefera să-i descriu privirea ca fiind una loială și, în același timp, care nu prea înțelege, o căutare intelectuală fără roade, așa cum vezi adesea la un câine mare și nobil."[25]

Nietzsche a suferit primul atac cerebral în vara lui 1898. Al doilea a survenit în anul următor. În august 1900 a răcit și a dezvoltat dificultăți respiratorii. Un martor care a preferat să rămână anonim, temându-se poate de mâna lungă și răzbunătoare a lui Elisabeth, a descris sfârșitul lui Nietzsche. Descrierea pare a fi facută de o asistentă medicală care a îngrijit bolnavul ani la rând.

Persoana respectivă nota că, în anul ce a urmat transferului la Weimar, Nietzsche nu putea să citească, să înțeleagă ce i se spune sau să poarte un dialog lucid, deși nu lipsiseră deloc interviurile cu bietul nenorocit. Intervievatorii rareori îl vedeau pe Nietzsche față-n față. Orice contact trecea prin Elisabeth, toate reportajele o aveau pe ea ca intermediar, în timp ce Nietzsche zăcea paralizat pe o parte, neajutorat, pe ceea ce martorii numeau „salteaua-mormânt", îngrădită de mobilă adunată-n jur ca să-l împiedice să evadeze. Funcțiile fizice erau îndeplinite cu greutate, nu în ultimul rând pentru că, de fiecare dată când vedea un obiect lucios, Nietzsche încerca să și-l bage în gură. Lăsând toate astea la o parte, în mare era un pacient bun și ascultător. Starea lui era jalnică și fară speranță, dar rareori avea dureri.

Harry Kessler confirmă această descriere, dar buletinele lui Elisabeth spun cu totul altă poveste. Lui Nietzsche îi făcea mare plăcere literatura autorului său preferat – se pare că acesta era Guy de Maupassant. După spusele ei, Nietzsche și-a păstrat funcția vorbirii până la sfârșit. „Cât de des mă lăuda pentru ce făceam! Cât de des mă liniștea când păream tristă! Recunoștința lui era înduioșătoare. «De ce plângi, Lisbeth?», mă întreba. «Doar suntem fericiți.»"[26]

Relatările diferă și în ce privește moartea lui. Lupta cu moartea a fost dură, nu și îndelungată, scrie martorul anonim, care avea în mod evident experiență în a veghea oameni pe patul de moarte și care a mai spus despre constituția fizică impresionantă a lui Nietzsche, „impunătoare chiar și în coșciug", că i-ar fi permis să lupte chiar mai mult, dacă ar fi existat voință[27].

Elisabeth a descris moartea lui altfel. Într-o zi, pe când stătea alături de el, s-a stârnit o furtună teribilă. El s-a schimbat total la față și s-a prăbușit, inconștient, lovit de un atac cerebral. (Lui Elisabeth îi plăceau atacurile cerebrale.) „Părea că măreața lui minte avea să piară printre tunete și fulgere, dar spre seară și-a revenit și a încercat să vorbească... Când i-am dat un pahar cu o băutură răcoritoare, era spre 2 dimineața, a îndepărtat cu mâna abajurul lămpii ca să mă poată vedea... Deschizându-și ochii magnifici, m-a privit pentru ultima oară și a strigat cu bucurie: «Elisabeth!». Apoi, imediat, a scuturat din cap, a închis ochii și a murit... Așa pierit-a Zarathustra."[28]

A murit pe 25 august 1900.

Elisabeth l-a chemat pe Harry Kessler. Acesta și-a scurtat vizita la Exposition Universelle de la Paris, unde lumea întâmpina noul secol aprinzând luminile de pe Turnul Eiffel pentru a sărbători minunea electricității. Când a ajuns Kessler la Weimar, l-a văzut pe Nietzsche așezat în sicriu în camera arhivei, înconjurat de ghivece cu palmieri și flori.

Realizarea unei măști mortuare era de obicei treaba sculptorilor. Elisabeth îi chemase pe Max Klinger și pe Ernst Geyer s-o facă, dar erau amândoi prea ocupați, așa că misiunea i-a revenit lui Harry Kessler. S-a apucat de treabă, ajutat de un tânăr ucenic care se afla acolo ca să ajute cu decorațiunile funerare. Capul căzuse într-o parte și a trebuit să-l ridice puțin, să-l îndrepte. Au răsuflat ușurați după ce au dus treaba la bun sfârșit. Elisabeth a facut copii ale măștii mortuare și le-a dăruit ca *memento mori*. Dar n-a trecut mult și a hotărât că masca mortuară nu era destul de impresionantă. S-a realizat o a doua versiune, îmbunătățită, care a fost dăruită celor preferați în mod special. Fruntea îi fusese înălțată ca să rivalizeze cu cea a lui Socrate, iar părul lui Nietzsche, în vârstă de 55 de ani, îmbogățit ca să aducă cu buclele luxuriante ale tânărului Apollo.

Nietzsche lăsase cu limbă de moarte că vrea să fie coborât în mormânt ca un simplu păgân. Drept muzică, nu o dorea decât pe cea compusă de el pentru poemul lui Lou „Imn pentru viață". Fără nici un ritual creștin. Și, mai presus de orice, fără preoți.

S-a oficiat o lungă slujbă creștină în jurul coșciugului din camera arhivei. Muzica a fost din Brahms și Palestrina. Un interminabil și pedant necrolog (în stil Polonius) a fost rostit de un istoric al artei pe nume Kurt Breysig. Unii au spus că, dacă l-ar fi auzit, Nietzsche l-ar fi aruncat pe Breysig pe fereastră, laolaltă cu întreaga congregație[29].

A doua zi totul s-a mutat la Rocken, unde sicriul decorat cu o cruce lucioasă din argint a fost coborât în mormânt, în mijlocul unui șir de morminte de familie în care odihneau tatăl, mama și fratele lui, Joseph. Elisabeth s-a răzgândit și în această privință, așa cum

făcuse şi cu masca mortuară. A pus să-i fie mutat sicriul, din centru în capătul şirului. Când avea să sosească momentul, voia să-şi petreacă eternitatea în miezul lucrurilor.

Elisabeth a moştenit 36.000 de mărci de la Nietzsche. Arhiva Nietzsche era oficializată, iar Harry Kessler fusese desemnat unul dintre administratori. A devenit directorul Marelui Muzeu Ducal al Artelor şi Meşteşugurilor din Weimar şi a început să organizeze noua epocă culturală a Weimarului ca o *Gesamtkunstwerk* organizată în jurul lui Nietzsche, aşa cum prima lui epocă de aur se concentrase în jurul figurii lui Goethe. Era încă o încercare de a împlini visul pe care Nietzsche şi Wagner îl împărtăşiseră odinioară: acela de a crea o nouă identitate culturală germană prin unirea tuturor artelor într-o viziune unificată. Kessler l-a adus pe Henry van de Velde să conducă Şcoala de Arte şi Meserii din Weimar şi să transforme interiorul Vilei Silberblick, care era numită acum Das Nietzsche-Archiv. Van de Velde era spiritualul promotor belgian al celui mai recent stil, numit Jugendstil în Germania şi art nouveau în Franţa. Înainte să-l aducă Kessler la Weimar, van de Velde făcuse designul de interior al celebrei La Maison de l'Art Nouveau pentru negustorul de artă parizian Samuel Siegfried Bing, cel care impusese stilul pe piaţă.

Accentul pus de Jugendstil pe formele naturale şi pe obiectele lucrate de mână rezona cu ideile lui Nietzsche despre puterea a ceea ce este sublogic şi iraţional în natură, mult superioară puterii maşinilor. Kaizerul spusese despre curbele ca nişte valuri ale interioarelor lui van de Velde că îi provocau greaţă, însă Elisabeth a fost încântată să transforme arhiva într-o imagine a stilului modernist. Litera „N", de la Nietzsche, cu linii curbe specifice Jugendstil, împodobea totul, de la lambriurile de lemn la clanţele uşilor.

Însăşi inima acestei *Gesamtkunstwerk* trebuiau să fie textele publicate ale lui Nietzsche. Kessler i-a comandat lui van de Velde să deseneze un nou corp de literă, pentru a elibera cuvintele dureroase ale lui Nietzsche din arhaica încâlceală gotică a scrierii germane tradiţionale.

În timp ce van de Velde se ocupa de artele decorative, Kessler a preluat misiunea achiziţiei de picturi şi sculpturi. Îi cunoştea bine pe legendarii negustori de artă parizieni Ambroise Vollard şi Paul Durand-Ruel. Galeria lui din Weimar a devenit un avanpost al avangardei pariziene, găzduind impresionişti, postimpresionişti şi expresionişti. Îi cunoştea personal pe mulţi dintre artişti, inclusiv pe Monet, Renoir, Degas, Bonnard, Redon şi Vuillard, ca şi pe sculptorul Maillol, căruia voia să-i comande un nud gigantic care să-l reprezinte pe *Übermensch*, ca parte a unui complex statuar dedicat lui Nietzsche, în anul 1911. Comitetul propus să supravegheze acest complex monumental demonstrează larga răspândire a interesului faţă de Nietzsche

la începutul secolului XX. Pe lângă Maillol, din comitet mai făceau parte George Bernard Shaw, George Moore, W.B. Yeats, Gilbert Murray, William Rothenstein, Harley Granville-Barker, Eric Gill, Auguste Rodin, Maurice Denis, Anatole France, Henri Bergson, Charles Maurras și Maurice Barrès. Planul s-a destrămat odată cu izbucnirea Primului Război Mondial.

Edvard Munch a fost chemat să picteze un portret „ideatic" postum al lui Nietzsche în 1906. Dimensiunea pânzei reflecta adesea opinia lui Munch despre subiectul său, iar portretul „ideatic" al lui Nietzsche este una dintre cele mai mari pânze ale lui. Ca și silueta din *Țipătul*, Nietzsche este pictat sprijinit de o balustradă ce străbate în diagonală pânza, spre infinit[30]. În timp ce balustrada din *Țipătul* străbate pânza dinspre colțul din dreapta-jos spre cel din stânga-sus, balustrada lui Nietzsche merge din stânga-jos spre dreapta-sus, un argument interesant despre cum vedea Munch călătoria mintală a fiecăruia dintre personaje. Silueta gigantică a lui Nietzsche face ca biserica din peisaj să pară pitică: Munch, asemenea lui Nietzsche, fusese inițial destinat carierei de preot de către familia lui hiperreligioasă și, tot asemenea lui Nietzsche, alesese un drum cu totul diferit.

Elisabeth și Munch nu se înțelegeau. Cu toate acestea, l-a ales pe el să-i picteze portretul. Alegând o pânză straniu proporționată, Munch a evidențiat exagerat rochia ei cu volane, iar ei i-a pictat un chip cu trăsături dure, de călău[31].

Sus, pe dealul ei înverzit, Elisabeth simțea că a obținut în sfârșit un statut egal cu al Cosimei. Cosima a murit în 1930, iar Elisabeth în 1935, moment în care perioada cât se îngrijise de scrierile lui Nietzsche era de peste două ori mai lungă decât cei 16 ani scurși între publicarea primei lui cărți, *Nașterea tragediei*, și scrierea celei din urmă, *Ecce homo*. În acei ani, Elisabeth a fost păianjenul din centrul Arhivei Nietzsche, țesând cuvintele fratelui său în propria pânză și umflându-și propria reputație în timp ce-și prezenta fratele ca pe un profet mistic al convingerilor ei.

Elisabeth nu înțelesese niciodată cutremurul conceptual ce stă la baza gândirii fratelui ei. Nu pricepuse niciodată că el respinge toate sistemele de gândire și toate filosofiile ce reduceau lumea la un singur sistem. Opoziția revoluționară față de certitudine, care l-a facut să se descrie drept filosoful lui „poate", depășea capacitatea ei de înțelegere. I-a ignorat viziunea că este un farsor, filosoful care ar prefera să fie văzut mai degrabă ca un măscărici decât ca un sfânt. A ignorat ideea lui conform căreia adevărul nu are o singură definiție, dar poate fi examinat cu folos ca o problemă de perspective. A ignorat ideea lui conform căreia nu există un păianjen al rațiunii etern, ci doar accidente pe ringul de dans al vieții și că existența nu e mai lipsită de sens din cauza asta. Deși exercita un control

total asupra operelor lui, ea nu pricepea nici măcar scopul spre care ţintea explorarea lui intelectuală de căpătâi: cum să găseşti valoare şi sens într-un univers nesigur în care nu există nici ideal şi nici divin.

În 1901, la doar un an după moartea lui Nietzsche, Elisabeth a publicat *Voinţa de putere* (*Der Wille zur Macht*) drept volumul XV al operelor complete. Era compus din 483 de aforisme selectate din *Nachlass*, notiţele şi schiţele pe care Nietzsche nu intenţionase niciodată să le arate altcuiva, cu atât mai puţin să le publice. Nietzsche fusese mereu extraordinar de scrupulos cu ceea ce publica, aşa cum se observă în corespondenţa lui cu Gast şi cu editorii lui. Ceea ce a publicat Elisabeth în *Voinţa de putere* nu reprezenta viziunea lui finală asupra nici unuia dintre subiectele abordate. La momentul reeditării din 1906, Elisabeth triplase dimensiunea cărţii: acum nu mai erau 483 de aforisme, ci 1.067. Elisabeth înflorea în postura ei de stăpână a procesului editorial postum.

Imaginea era o componentă importantă a legendei Nietzsche, iar Elisabeth a comandat sculpturi ce îl înfăţişau musculos, picturi în care radia şi fotografii luminate la propriu. Nietzsche a fost pictat chiar şi în ipostaza unui Christ purtând coroana de spini. Controlându-i textele, a publicat cărţi şi articole şi fragmente din scrierile lui. Fără să-i poată contesta cineva versiunea asupra evenimentelor, a scris un al doilea volum al biografiei, unul plin de imaginaţie, *Singuraticul Nietzsche*, a produs un rezumat deloc credibil al *Corespondenţei Nietzsche-Wagner* şi o carte despre *Nietzsche şi femeile*, ce dădea glas resentimentelor ei faţă de Lou. După publicarea versiunii extinse a *Voinţei de putere*, Elisabeth a fost nominalizată în 1908 la Premiul Nobel pentru Literatură. Avea să mai fie nominalizată de trei ori pentru scrierile despre fratele ei[32]. Universitatea din Jena i-a acordat titlul de doctor honoris causa, după care semnătura ei şi-a găsit forma finală: „Frau Dr. Phil. H.C. Elisabeth Förster-Nietzsche".

În anii premergători Primului Război Mondial, cât timp Harry Kessler a mai exercitat o oarecare putere, interesul faţă de arhivă a fost cosmopolit şi intelectual. Aceasta atrăgea mai mult critici, scriitori şi artişti decât filosofi. Printre nietzscheenii confirmaţi se numărau Hugo von Hofmannsthal, Stefan George, Richard Dehmel, Richard Strauss, Thomas Mann, Heinrich Mann, Martin Buber, Carl Gustav Jung, Hermann Hesse, Paul Heyse, Rainer Maria Rilke, Max Brod, Albert Schweitzer, André Gide, dansatorii Vaslav Nijinsky şi Isadora Duncan şi Graf von Zeppelin, constructorul dirijabilului. Printre alţi adepţi timpurii ai lui Nietzsche se numărau George Bernard Shaw şi W.B. Yeats, H.G. Wells, James Joyce, Wyndham Lewis, Herbert Read şi T.S. Eliot. H.L. Mencken a fost probabil primul dintre entuziaştii americani, urmat de Theodore Dreiser, Eugene

O'Neill, Ezra Pound şi Jack London. În Franţa, Hippolyte Taine, Jean Bourdeau, André Gide, Paul Valéry, Alfred Jarry şi Eugène de Roberty. În Italia, Gabriele d'Annunzio şi Benito Mussolini.

Situaţia aceasta ar fi fost ea însăşi uimitoare pentru Nietzsche, care-şi exprimase atât de des oroarea faţă de ideea de a avea discipoli, însă laitmotivul politic al cultului lui Nietzsche l-ar fi oripilat. Apropierea Primului Război Mondial a dat avânt unei forme de nietzscheanism belicos ce prelua voinţa de putere drept învăţătură morală ce consacra violenţa şi ferocitatea, pe *Übermensch* drept creatura cea mai măreaţă, iar bestia blondă drept îndemn spre crearea unui program de eugenie. Articolele de ziar ale lui Elisabeth încurajau aceste interpretări trunchiate, descriindu-l cu entuziasm pe fratele ei drept un prieten al războiului.

Au fost tipărite 150.000 de exemplare în format special de buzunar din *Zarathustra*, pentru soldaţii germani, în timpul Primului Război Mondial, ca să le ia cu ei în luptă, alături de *Faust* al lui Goethe şi de Noul Testament. Te întrebi ce naiba or fi făcut ei cu cartea şi ce ar fi spus Nietzsche, care se opunea militarismului pangerman, despre această evoluţie a lucrurilor.

„Dacă am putea renunţa la războaie ar fi cu atât mai bine", scrisese el într-unul din ultimele lui carnete. „M-aş putea gândi la căi mult mai bune de a folosi cele 12 miliarde pe care le cheltuie Europa anual pentru menţinerea păcii armate; există alte feluri de a cinsti fiziologia decât prin spitalele militare... Să iei atâta tinereţe şi energie şi putere şi apoi să le pui în faţa tunurilor – asta e *nebunie*."[33]

Prima personalitate politică importantă care a înţeles că filosofia lui Nietzsche poate fi adaptată la propriile idei legate de naţionalism şi de folosirea violenţei a fost Mussolini. În tinereţe, cu mult înainte de a accede la putere, făcuse parte din generaţia ce-şi găsise speranţa în Nietzsche[34]. În 1931, când arhiva ajunsese să fie înţesată de nazişti, iar Mussolini devenise dictatorul fascist al Italiei şi era pătruns de ideile lui Hitler, i-a trimis o telegramă lui Elisabeth pentru a o felicita cu ocazia împlinirii a 85 de ani. Ea îl admira nespus pe Mussolini şi a încercat să convingă Teatrul Naţional din Weimar să pună în scenă o piesă al cărei coautor era acesta, intitulată *Campo di maggio*[35]. La premiera din februarie 1932, Hitler s-a prezentat la teatru însoţit de trupe de asalt şi i-a înmânat lui Elisabeth un buchet mare de flori. S-au reîntâlnit un an mai târziu, la o reprezentaţie a lui *Tristan*, care marca 50 de ani de la moartea lui Wagner. În acel moment Hitler era deja cancelar al Germaniei.

„Suntem copleşiţi de entuziasm pentru că la conducerea guvernului nostru se află o asemenea personalitate minunată, cu adevărat fenomenală, magnificul nostru cancelar Adolf Hitler", a scris, cu efuziune, Elisabeth. *„Ein Volk, ein Reich, ein Führer."*[36]

Îndelungata acaparare a Arhivei Nietzsche de către tabăra naziştilor începuse în perioada interbelică a Republicii de la Weimar (1918-1933), când Germania clocotea de resentimente în urma umilitoarei înfrângeri din Primul Război Mondial şi suferea groaznic din cauza Marii Depresii – hiperinflaţie, şase milioane de şomeri, rezultatul fiind ascensiunea extremelor politice, comunismul şi naţional-socialismul.

În timpul Republicii de la Weimar, arhiva s-a aflat chiar în mijlocul vârtejului politic, dat fiind că Elisabeth i-a sprijinit public pe naţional-socialişti (nazişti), naţionalismul agresiv şi antisemitismul lor consunând cu ale ei. L-a numit şef al arhivei pe vărul ei, Max Oehler. Acesta era un militar de carieră care se întorsese de pe frontul Primului Război Mondial îndurerat de înfrângerea Germaniei şi se înrolase în Partidul Naţional-Socialist. Avea să ocupe această poziţie la arhivă până la moartea lui Hitler.

Elisabeth şi Oehler au umplut arhiva de naţional-socialişti ce aveau să scrie filosofia partidului lor în numele lui Nietzsche. Vila Silberblick a devenit văgăuna tarantulelor răzbunătoare a căror existenţă Nietzsche o anticipase şi împotriva cărora avertizase lumea:

„Prieteni, nu vreau să fiu băgat în aceeaşi oală. Sunt unii dintr-aceia ce predică învăţătura mea despre viaţă: şi sunt totodată predicatorii egalităţii şi-ai tarantulelor... «Dreptate pentru noi înseamnă tocmai ca lumea să fie plină de vremuirile răzbunării noastre» – aşa grăiesc înde ele... Cu cei înflăcăraţi se-asemuie ei: nu inima însă-i aceea ce-i înflăcărează – ci răzbunarea. Iar când se subţiază şi se răcesc, nu spiritul, ci pizma-i aceea ce-i subţiază şi răceşte. Zavistia-i mână şi pe căile cugetătorilor; şi-acesta-i semnul zavistiei lor... Din fiecare plângere-a lor răsună răzbunare, în fiecare dintre laudele lor e o rănire; şi rolul de judecător li se pare o fericire. Dar eu aşa vă sfătuiesc, prieteni: să nu vă-ncredeţi în nimeni dintre cei în care pornirea de-a pedepsi e puternică! Aceasta-i viţa de obârşie rea şi de soi rău; din ochii lor priveşte călăul şi copoiul..."[37].

Tarantulele, numai oameni cu poziţie înaltă, au fost numite în funcţiile de editori sau membri ai comitetului conducător al arhivei. Printre ei se numărau Carl August Emge, profesor de filosofia dreptului la Universitatea din Jena, viitor ministru nazist al guvernului Thuringiei şi unul dintre semnatarii importanţi ai declaraţiei celor 300 de profesori care l-au sprijinit pe Hitler în martie 1933. Un alt editor era Oswald Spengler; cea mai nefastă influenţă a lui asupra manipulării ideilor lui Nietzsche a fost credinţa în darwinismul social: coruperea teoriei evoluţioniste a lui Darwin despre selecţia naturală prin conflict şi supravieţuirea celui mai adaptat şi traducerea ei prin supremaţia rasială germană, justificarea eugeniei şi, în cele din urmă, Soluţia Finală. Noţiunile de *Übermensch* şi *morală a stăpânilor* au fost mană cerească pentru Spengler. Harry Kessler clocotea de furie

şi dispreţ din cauza prezenţei absolut mediocre a lui Spengler în arhivă, care nu mai contenea să profereze sloganuri ieftine şi triviale.

Alfred Baeumler, profesor de filosofie la Universităţile din Dresda şi Berlin, a pregătit textele lui Nietzsche pentru noi ediţii, inclusiv o nouă ediţie din *Voinţa de putere*, ce lăsa iarăşi senzaţia că ar fi fost autorizată de însuşi Nietzsche. Baeumler era şeful diviziei pentru ştiinţe şi studii academice a departamentului pentru supervizarea educaţiei ideologice şi intelectuale condus de Alfred Rosenberg[38], care producea manuale pentru şcolari în care teoriile rasiale erau considerate un dat ştiinţific. Despre Baeumler s-a spus că poartă cea mai mare responsabilitate pentru stabilirea legăturii dintre Nietzsche şi Hitler[39].

Baeumler a supravegheat celebra ardere a cărţilor din Berlin. Cu doar câteva zile înainte, filosoful Martin Heidegger se alăturase partidului nazist, în cadrul unei ceremonii saturate de svastici. A apărut pe scene în care sprijinea răspândirea nazismului în universităţi şi a cerut să se ardă şi alte cărţi pe tot cuprinsul ţării[40]. Heidegger i s-a alăturat lui Baeumler ca editor al arhivei, unde au născocit extraordinara idee că operele publicate ale lui Nietzsche nu contează, pentru că adevărata lui filosofie se află în *Nachlass*, moştenirea literară pe care Elisabeth deja o manipulase urmărindu-şi propriile scopuri. Ridicarea *Nachlass*-ului la nivel de Sfântă Scriptură era cheia ce le permitea filosofilor şi editorilor arhivei să taie şi să lipească fragmente disparate şi să le reasambleze astfel încât să transmită ideile lor.

Harry Kessler asista consternat: „În Arhivă, toţi, de la portar la şef, sunt nazişti... E de ajuns ca să te facă să plângi... prin uşa deschisă am zărit canapeaua pe care stătea Nietzsche, ca un vultur rănit, ultima oară când l-am văzut. Misterioasă, de neînţeles Germanie"[41].

Kessler a fugit în exil, părăsindu-şi iubita Germanie şi filosoful mult iubit; dansul dionisiac al vieţii despre care scrisese acesta era transformat de noii stăpâni ai Germaniei în *danse macabre*.

După ce Hitler a cunoscut-o pe Elisabeth, a facut o vizită la arhivă pe 2 noiembrie 1933. Fiind cancelar al Germaniei, a sosit cu escortă completă, având în mână obişnuita biciuşcă. A stat în arhivă o oră şi jumătate. Când a ieşit, biciuşca dispăruse. În locul ei purta bastonul lui Nietzsche, oferit de Elisabeth[42]. Îi oferise şi o copie a petiţiei împotriva evreilor pe care Bernhard Forster i-o prezentase în 1880 lui Bismarck. Hitler a trimis un pachet cu pământ german pentru a fi împrăştiat deasupra mormântului lui Forster, în Paraguay.

Hitler era obsedat de ideea că ar fi un conducător-filosof. Îi plăcea să arunce-n discuţie nume mari. Este imposibil de dovedit dacă Hitler l-a studiat vreodată pe Nietzsche. În general, se crede că nu.

Printre cărţile despre care se ştie că formau biblioteca lui cât a stat la închisoare în 1924, când a scris *Mein Kampf*, şi care s-au mai păstrat, nu se află nici un titlu de Nietzsche[43]. Este posibil, bineînţeles, ca ele să fi facut parte din biblioteca lui la vremea aceea şi să se fi pierdut între timp, dar nici în biblioteca lui târzie nu s-au păstrat exemplare care să pară răscitite. Celebrul documentar despre mitingul de la Nürnberg, din 1934, a primit intenţionat titlul nietzschean de *Triumful voinţei*, dar, când regizoarea Leni Riefenstahl îl întreabă dacă-i place Nietzsche, răspunsul lui este: „Nu, nu prea am ce face cu Nietzsche... nu e călăuza mea"[44].

Ideile complicate din cărţi nu-l ajutau la nimic, dar de sloganuri şi titluri simple precum *Übermensch*, „voinţa de putere", „morala stăpânilor", „bestia blondă" şi „dincolo de bine şi de rău" se putea abuza la nesfârşit. Pianistul lui Hitler, Ernst Hanfstaengl, care l-a însoţit în cel puţin una dintre vizitele la Arhiva Nietzsche, şi-a descris nemilos, însă corect Führerul drept un barman genial care-şi apropria tot ce-i folosea pentru a-şi prepara cocteilul otrăvitor, originea genocidului[45]. Nietzsche nu era nici pe departe unicul filosof de care s-a abuzat selectiv în acest fel. Au fost folosite şi citate scoase din context aparţinându-le lui Kant şi altora pentru a justifica antisemitismul, naţionalismul şi excepţionalismul rasei superioare germane. După cum remarca Hanfstaengl, „tăietura de ghilotină pe care o aplicase Robespierre învăţăturilor lui Jean-Jacques Rousseau a fost repetată de Hitler şi de Gestapo prin simplificarea teoriilor contradictorii ale lui Nietzsche"[46].

Însă, chiar în timp ce propagandiştii şi falsificatorii arhivei îi trunchiau lui Nietzsche cuvintele şi ideile, existau chiar şi printre nazişti unii care înţelegeau absurditatea aproprierii lui Nietzsche de către partid. Ernst Krieck, important ideolog nazist, remarca sarcastic că, dincolo de faptul că Nietzsche nu era socialist, nu era naţionalist şi se opunea rasismului, ar fi putut fi un gânditor naţional-socialist redutabil[47].

În 1934, Hitler a vizitat Vila Silberblick împreună cu Albert Speer, arhitectul preferat de el să proiecteze arhitectura triumfalistă şi înălţătoare a celui de-al Treilea Reich. Spre bucuria lui Elisabeth, Speer trebuia să proiecteze un Memorial Nietzsche. Mussolini a contribuit trimiţând o statuie grecească monstruoasă, supradimensionată, a lui Dionysos.

Elisabeth se apropia acum de 90 de ani. Îşi petrecea cea mai mare parte a zilei în pat, unde punea să i se citească *Mein Kampf* cu voce tare. Cu nouă zile înainte să moară, a scris despre Hitler: „Nu poţi să nu-l iubeşti pe acest om măreţ, magnific dacă-l cunoşti aşa de bine cum îl cunosc eu"[48].

Moartea a fost blândă cu Elisabeth. S-a îmbolnăvit de gripă şi a murit câteva zile mai târziu, liniştită şi fară dureri, pe 8 noiembrie 1935.

Elisabeth a murit aşa cum trăise, fără să se îndoiască de sine. Nu îi fusese niciodată greu să se autoconvingă de ceea ce-şi dorea să creadă şi a murit fericită şi sigură că ea era persoana pe care fratele ei o iubise cel mai tare. De asemenea, credea cu sinceritate că prin propria ei măreţie îşi obţinuse el nemurirea. Ea, nu fratele ei, construise arhiva. Ea, nu fratele ei, fusese nominalizată la Premiul Nobel. Ea, nu fratele ei, primise titlul de doctor honoris causa din partea vechii Universităţi din Jena. Ea, nu fratele ei, se bucurase de prietenia celui mai puternic om din ţară, însuşi cancelarul Germaniei.

Hitler a stat în primul rând în sala arhivei, unde a fost aşezată Elisabeth pe catafalc. A depus în mod ostentativ o coroană enormă şi a ascultat cu solemnitate panegiricele care o proslăveau pe Elisabeth drept una dintre preotesele Germaniei Eterne – cealaltă preoteasă fiind Cosima Wagner. Cât de mulţumită ar fi fost Elisabeth! Hitler nu-şi permitea prea des să fie fotografiat cu o mină tristă, dar cu ocazia asta a făcut o excepţie.

„Sunt înfricoşat", scrisese Nietzsche, „la gândul că nişte oameni necalificaţi şi nepotriviţi îmi vor invoca într-o bună zi numele. Totuşi, acesta este chinul fiecărui mare învăţător al omenirii: ştie că, date fiind accidentele şi circumstanţele, el *poate* deveni la fel de bine un dezastru sau o binecuvântare pentru umanitate"[49].

Nietzsche nu intenţionase niciodată să devină sursa unor teorii politice. Ironia acestei acaparări a lui stă în faptul că întotdeauna a fost interesat de om în ipostaza lui individuală, mai curând decât în aceea de membru al unei turme – fie ea turmă politică ori religioasă.

Nietzsche a descris omul drept „animalul bolnav" pentru că are totul la dispoziţie şi totuşi este infectat cu nevoia insaţiabilă de metafizic, care nu poate fi domolită. Într-o încercare de a satisface această nevoie eternă şi indestructibilă, mulţi dintre contemporanii săi au recurs la ştiinţă şi la darwinism, dar, aşa cum a arătat Nietzsche, ştiinţa nu este o religie, iar evoluţia este departe de a fi o cale morală. „Binele" şi „răul" evoluţioniste nu înseamnă decât „mai util" şi „mai puţin util", iar asta nu are nimic de-a face cu morala.

Afirmaţia lui Nietzsche „Dumnezeu a murit" dăduse glas inacceptabilului într-o epocă ce nu dorea să meargă atât de departe încât să admită evidenţa: că în lipsa credinţei în divin nu mai există o autoritate morală a legilor ce persistaseră de-a lungul civilizaţiilor durate în ultimele două milenii.

Ce se întâmplă când omul anulează codul moral pe care şi-a clădit edificiul civilizaţiei? Ce înseamnă să fii om când eşti dezlegat

de un țel metafizic central? Apare un vid de sens? Dacă viața de apoi este abolită, sensul suprem se află aici și acum. Fiindu-i oferită puterea de a trăi fară religie, omul trebuie să-și asume responsabilitatea propriilor acțiuni. Și totuși, Nietzsche a văzut cum contemporanii lui s-au mulțumit să trăiască într-un compromis leneș, refuzând să-și examineze inautenticitatea: refuzând să lovească cu ciocanul în idoli, pentru a vedea dacă mai sună adevărat.

Asta rămâne o provocare în întregime modernă. Probabil că o parte din farmecul persistent al lui Nietzsche stă în refuzul lui de a ne oferi un răspuns. Trebuie să ne găsim singuri sensul și răspunsul, dacă există așa ceva: aceasta e adevărata realizare a unui *Übermensch*.

Putem respinge rolul de credință al științei; putem respinge chiar credința religioasă, dar să reținem din ea valorile morale. Mai întâi, omul trebuie să devină el însuși. În al doilea rând, *amor fati*; el trebuie să accepte ceea ce-i aduce viața, evitând aleile întunecate ale urii de sine și ale resentimentului. Apoi, în cele din urmă, omul se poate autodepăși pentru a-și găsi adevărata împlinire ca *Übermensch*, omul împăcat cu sine, ce-și găsește bucuria în existența pământească, se bucură de splendoarea pură a existenței și se mulțumește cu finitudinea mortalității sale.

În mod tragic pentru Nietzsche, nevoia de a ne autodepăși a devenit atât de izbitor de distorsionată, luând forma nevoii de a-i învinge pe ceilalți, încât tinde să pună în umbră capacitatea lui de a formula întrebările eterne într-un fel atât de provocator, de splendid. La fel, devotamentul lui față de examinarea fiecărei fațete a adevărului și nerecomandarea altui răspuns decât „poate..." a dat naștere unui potențial infinit de interpretare.

Dacă vizitezi Vila Silberblick astăzi, vei vedea că în grădină au crescut copaci, ascunzând astfel peisajul magnific care i-a dat numele. Dar dacă treci printre copaci spre câmpia de la marginea grădinii, te poți bucura de priveliștea ce era vizibilă odinioară din balconul lui Nietzsche. Pe măsură ce privirile tale cuprind reconstituirea de către Goethe a variantei iluministe a perfecțiunii clasice, ești copleșit de încântare, de uimire în fața capacității omului de a folosi materialele simple ale naturii, pământ și piatră, apă și plante, și de a le turna într-o viziune simbolică a desăvârșirii pământului conform propriilor idealuri. Ni se oferă o viziune a transcendenței ce se întinde glorios pe cuprinsul a zece mile înainte, pentru ca, în cele din urmă, pârâiașele frumoase și pajiștile împânzite de oi să dispară în talazurile neguroase ale pădurii Ettersberg, iar aici, pe fundalul copacilor de la orizont, se înalță un nou reper: coșul înalt, înnegrit de fum al crematoriului din lagărul de exterminare de la Buchenwald.

Exact aşa cum oribilul coş se profilează deasupra peisajului menit să ilustreze cele mai înalte aspiraţii culturale ale omului, tot aşa profeţiile lui Nietzsche sunt puse în umbră de conotaţii oribile.

„Îmi cunosc soarta", scrisese el. „Cândva, numelui meu i se va asocia amintirea a ceva monstruos – a unei crize cum nu a mai existat pe pământ, a celei mai profunde coliziuni de conştiinţe, a unei hotărâri invocate *împotriva* a tot ceea ce s-a crezut, s-a promovat, s-a sacralizat până acum. Eu nu sunt un om, eu sunt dinamită."[50]

Sufletele modelate de mâinile istoriei se înnegurează în faţa acestei profeţii. Însă doar în imaginaţia noastră, întunecată de umbra lungă a privirii retrospective, este acesta strigătul unui om ce vrea să dezlănţuie Răul asupra lumii. Este, mai curând, chemarea triumfătoare a unui om ce a dinamitat un tunel prin indiferenţa greoaie a vremii lui faţă de consecinţele morţii lui Dumnezeu, deschizând astfel calea pentru ca îndrăzneţii argonauţi ai spiritului să descopere noi lumi.

Aforisme

Cei mai răi cititori sunt aceia care se comportă ca nişte soldaţi prădători: înşfacă unele lucruri de care pot avea nevoie, spurcă şi încurcă restul şi blasfemiază totul.

Omenesc, prea omenesc II, secţiunea 137*

Oamenii se recunosc în aforismele lui Nietzsche de mai bine de un secol. Iată mai jos o selecţie personală de aforisme ce par a avea o rezonanţă puternică în contemporaneitate. Se contrazic adesea, reamintindu-ne cât de mult îi plăcea lui Nietzsche să provoace, numindu-se filosoful lui „poate". Energia pe care o emană, combinată cu o capacitate de a semnifica ceea ce vrea cititorul ca ele să semnifice (cam ca versurile lui Bob Dylan), a făcut ca ele să fie diseminate în cultura populară. Având în vedere că ideile lui trec în Zeitgeist printr-o varietate de traduceri, sursa operei este dată în secţiunea de mai jos, însă textele sunt extrase din versiunile cele mai populare.

Adevăr?

„Nu există câtuşi de puţin fenomene morale, ci numai o interpretare morală a fenomenelor..."

Dincolo de bine şi de rău, capitolul al patrulea, secţiunea 108

„Faptul că ceva se întâmplă în mod regulat şi previzibil nu înseamnă că e şi necesar să se întâmple."

Carnetul 9, toamna lui 1887, 91

„Absurditatea unui lucru nu-i un argument împotriva existenţei lui, ci mai degrabă o condiţie a acesteia."

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuşi", secţiunea 515

„Nu există fapte, doar interpretări."

Carnete, vara lui 1886 – toamna lui 1887, secţiunea 91

---

* Ed.rom.cit. vol. 3, p. 294 (n.tr.).

Arta

„Arta este menirea supremă și activitatea cu adevărat metafizică a acestei vieți."

Nașterea tragediei, „Prefață către Richard Wagner"

Căsnicia

„Unii bărbați au suspinat la răpirea femeilor lor, cei mai mulți însă la faptul că nimeni n-a avut de gând să li le răpească."

Omenesc, prea omenesc I, „Femeia și copilul", secțiunea 388

Celebritatea

„Plătești un preț mare ca să fii nemuritor: mori de mai multe ori în timpul vieții."

Ecce homo, „Așa grăit-a Zarathustra", secțiunea 5

„Eu nu sunt un om, eu sunt dinamită."

Ecce homo, „De ce sunt un destin", secțiunea 1

Creștinismul

„Creștinismul este ipohondria romantică a celor nesiguri pe ei."

Carnetul 10, toamna lui 1887, 127

„«Împărăția lui Dumnezeu» nu este ceva care se așteaptă; nu are nici un ieri și nici un poimâine și nici nu vine după «o mie de ani» – este o experiență a inimii; e pretutindeni și nu este nicăieri..."

Antichristul, secțiunea 34

„Cuvântul «creștinism» este deja o neînțelegere – în esență, a existat numai un creștin și el a murit pe cruce."

Antichristul, secțiunea 39

„*Luca 18,14 corectat.* – Cine se umilește pe sine însuși vrea să fie înălțat."

Omenesc, prea omenesc, „Pentru istoria sentimentelor morale", secțiunea 87

Dumnezeu

„Zeul a murit: dar, așa după cum este firea oamenilor, vor mai exista, poate, milenii de-a rândul, niște peșteri în care să fie arătată umbra lui. Iar nouă – nouă ne mai rămâne să-i învingem și umbra."

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 108

„A murit Dumnezeu! Și mort rămâne! Și noi l-am omorât! Cum să ne consolăm noi, asasinii asasinilor? Tot ce-a avut lumea mai sfânt și mai puternic până acum își varsă sângele sub jungherele noastre – cine oare ne va șterge de acest sânge? Cu ce apă ne-am putea spăla? Ce sărbători ale ispășirii, ce jocuri sacre va trebui să născocim? Oare măreția acestei fapte nu-i prea mare pentru noi? Nu trebuie să ne prefacem noi înșine în dumnezei, numai pentru a părea vrednici de ea?"

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 125

„Omul să fie doar o eroare a lui Dumnezeu? Ori Dumnezeu doar o eroare a omului?"

Amurgul idolilor, „Maxime și săgeți", secțiunea 7

Eroul romantic

„Distincția pe care ți-o dă nefericirea (ca și când a te simți fericit ar fi un semn de platitudine, de simplicitate, de mediocritate) este așa de mare, încât dacă cineva îți spune: «Dar ce fericiți sunteți!», de obicei protestezi."

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuși", secțiunea 534

„Dintre toate mijloacele de consolare, nimic nu le face așa de bine celor ce au nevoie de consolare ca afirmația că, în cazul lor, nu există consolare. Aceasta conferă o asemenea distincție, încât ei își ridică din nou capul."

Aurora, cartea a patra, secțiunea 380

Exasperarea în fața familiei

„Oamenii sunt *cel mai puțin* înrudiți cu părinții lor; ar fi o vulgaritate supremă să fii înrudit cu părinții tăi."

Ecce homo, „De ce sunt așa de înțelept", secțiunea 3

Femeile

„Dumnezeu a făcut femeia. Și, într-adevăr, cu aceasta el a pus capăt plictiselii – dar și altora încă! Femeia a fost a doua greșeală a lui Dumnezeu."

Antichristul, secțiunea 48

„Două lucruri dorește-adevăratul bărbat: primejdie și joc. De-aceea vrea-n femeie jucăria cea mai primejdioasă."

Așa grăit-a Zarathustra I, „Despre bătrânele și tinerele"

„Femeile știu aceasta, cele mai alese: un pic mai grasă, un pic mai slabă – oh, câtă soartă nu zace-n picul acesta!"

Așa grăit-a Zarathustra III, „Despre spiritul gravitației", secțiunea 2

„Te duci la femei? Să nu îți uiți de bici!"

Așa grăit-a Zarathustra I, „Despre bătrânele și tinerele"

Filosofia

„Pentru a trăi singur, trebuie să fii animal sau zeu – spune Aristotel. Lipsește cel de-al treilea caz: trebuie să fii ambele – filosof..."

Amurgul idolilor, „Maxime și săgeți", secțiunea 3

„Platon e plictisitor."

Amurgul idolilor, „Ce le datorez anticilor", secțiunea 2

„N-ar exista nici un fel de filosofie platonică dacă n-ar fi în Atena niște tineri atât de frumoși: abia vederea lor transpune sufletul filosofului într-o stare de delir erotic și nu-i dă pace până ce n-a afundat sământa tuturor lucrurilor înalte într-un pământ atât de frumos."

Amurgul idolilor, „Incursiunile unui inactual", secțiunea 23

„Filosofii de azi vor privilegiul divin de a fi incomprehensibili."

Aurora, cartea a cincea, secțiunea 544

„Explicațiile mistice trec drept adânci; adevărul e că nu mai sunt nici măcar superficiale."

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 126

„A socoti toate lucrurile adânci – iată o însușire incomodă: te face să-ți soliciți întruna ochii și la sfârșit să găsești de fiecare dată mai mult decât ai dorit."

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 158

„Filosofia îi deschide omului un azil în care nici o tiranie nu poate pătrunde, peştera interiorităţii, labirintul sufletului: şi asta îi înfurie pe tirani."

Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator", secţiunea 3

„Gândurile sunt umbrele sentimentelor noastre – tot mai sumbre, mai goale, mai simple decât acestea."

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 179

„Echivalarea socratică raţiune = virtute = fericire: ea fiind, dintre toate, cea mai bizară echivalare posibilă şi căreia cu deosebire i se împotrivesc toate instinctele mai vechiului elen."

Amurgul idolilor, „Problema lui Socrate", secţiunea 4

Filosofia/Educaţia

„Este o rea răsplată pentru un învăţător, dacă nu faci decât să rămâi elevul lui."

Ecce homo, prefaţă, secţiunea 4

„Cel mai sigur se corupe un tânăr sfătuindu-l să-l preţuiască mai mult pe cel ce gândeşte la fel decât pe cel ce gândeşte diferit de el."

Aurora, cartea a patra, secţiunea 297

Formula măreţiei

„Formula mea pentru măreţia oamenilor este *amor fati*: să nu vrei ca nimic să fie altfel, nici în viitor, nici în trecut, nici în vecii vecilor. Să nu te mulţumeşti să suporţi necesitatea, ci s-o *iubeşti*..."

Ecce homo, „De ce sunt atât de deştept", secţiunea 10

Fotografia

„Fiind executat prin fotografiere de Ciclopii cu un singur ochi, încerc de fiecare dată să împiedic dezastrul, dar de fiecare dată sunt eternizat fie ca pirat, ca un mare tenor sau chiar ca Boier."

Scrisoare către Malwida von Meysenbug, 20 decembrie 1872

Hăul

„Omul este o funie prinsă între animal şi supraom – o funie peste un hău."
Aşa grăit-a Zarathustra, „Precuvântarea lui Zarathustra", partea I, secţiunea 4

„Cel ce se bate cu monştrii ieie seama să nu se transforme în monstru. Şi, dacă priveşti într-un hău o vreme-ndelungată, şi hăul priveşte înăuntrul tău."
Dincolo de bine şi de rău, „Sentinţe şi interludii", secţiunea 146

Lumea metafizică

„Oricât de bine ar fi demonstrată existenţa unei astfel de lumi, ar fi sigur totuşi că cea mai indiferentă dintre toate cunoaşterile este tocmai cunoaşterea ei: chiar mai indiferentă decât trebuie să-i fie corăbierului aflat în primejdia furtunii cunoaşterea analizei chimice a apei."
Omenesc, prea omenesc I, „Despre primele şi ultimele lucruri", secţiunea 9

Matematica

„Descoperirea legilor numerelor este făcută pe baza erorii, dominante încă de la origine, că ar exista mai multe lucruri identice (dar, de fapt, nu există nimic identic)."
Omenesc, prea omenesc I, „Despre primele şi ultimele lucruri", secţiunea 19

„*Matematica*, în mod sigur, n-ar fi luat naştere dacă s-ar fi ştiut de la început că în natură nu există nici o linie perfect dreaptă, nici un cerc veritabil, nici o dimensiune absolută."
Omenesc, prea omenesc I, „Despre primele şi ultimele lucruri", secţiunea 11

Monştrii

„Măreţia este plină de temeri, să nu aibă nimeni vreo îndoială."
Carnetul 9, toamna lui 1887, secţiunea 94

Mustățile

„Omul cel mai blând și mai drept, dacă n-are decât o mustață mare, poate sta oarecum în umbra acesteia și poate sta liniștit – ochii obișnuiți văd în el *accesoriul* unei mustăți mari, vreau să spun: un caracter militar, ușor inflamabil, eventual violent – și se poartă în consecință față de el."

Aurora, cartea a patra, secțiunea 381

Muzica

„Fără muzică viața ar fi o eroare. Germanul și-l închipuie până și pe Dumnezeu intonând cântece."

Amurgul idolilor, „Maxime și săgeți", secțiunea 33

„De altfel, este Wagner cu adevărat un om? Nu e mai degrabă o maladie? El îmbolnăvește tot ce atinge; *el a îmbolnăvit însăși muzica*."

Cazul Wagner, secțiunea 5

Muzica și drogurile

„Dacă vrei să scapi de sub o presiune insuportabilă, atunci ai nevoie de hașiș. Ei bine, eu am avut nevoie de Wagner. Wagner este antidotul *par excellence* a tot ceea ce este german..."

Ecce homo, „De ce sunt atât de deștept", secțiunea 6

Naționalismul

„*Deutschland, Deutschland über Alles*, mă tem că asta a fost sfârșitul filosofiei germane..."

Amurgul idolilor, „Ce le lipsește germanilor", secțiunea 1

„Și, chiar dacă nu sunt un bun german, sunt în toate privințele un foarte bun european."

Scrisoare către mama sa, august 1886

Plictiseala

„Împotriva plictiselii, zeii înşişi se luptă zadarnic."
Antichristul, secţiunea 48

„Nu-i oare viaţa de o sută de ori prea scurtă, ca să te plictiseşti – în ea?"
Dincolo de bine şi de rău, „Virtuţile noastre", secţiunea 227

„Toată condiţia umană este concepută ca, printr-o continuă împrăştiere a gândurilor, viaţa să nu fie *simţită*."
Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator", secţiunea 4

„Graba este generală, întrucât fiecare fuge de sine însuşi."
Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator", secţiunea 5

Politica

„Moralitate înseamnă instinct gregar la nivel de individ."
Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 116

„Orice fiinţă care şi-a construit cândva un «nou cer» şi-a aflat puterea pentru asta mai întâi în *propriul infern*..."
Despre genealogia moralei, a treia disertaţie, secţiunea 10

„Cine gândeşte mult nu-i bun să facă parte dintr-un partid: îşi închipuie că-l traversează prea repede."
Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuşi", secţiunea 579

„Nimeni nu vorbeşte mai pasionat despre dreptul său decât acela care are în adâncul sufletului o îndoială cu privire la acest drept."
Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuşi", secţiunea 597

Posesiunile

„De cele mai multe ori, posesia pierde din importanţă prin posedare."
Ştiinţa veselă, cartea întâi, secţiunea 14

„Eşti posesor de opinii cum eşti posesor de peşti – adică în măsura în care eşti posesorul unui eleşteu cu peşti. Trebuie să mergi la pescuit şi să ai noroc – atunci ai peştii *tăi*, opiniile *tale*. Vorbesc aici de opinii vii, de peşti

vii. Alții sunt mulțumiți dacă posedă un cabinet de fosile – și, în cap, «convingeri».”

Omenesc, prea omenesc II, cartea a patra, „Călătorul și umbra sa”, secțiunea 317

Postadevărul

„Convingerile sunt dușmani ai adevărului mai periculoși decât minciunile.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuși”, secțiunea 483

„Oamenii corupției sunt caustici și calomniatori; ei știu că există și alte moduri de a ucide decât cu pumnalul și pe la spate – știu și că *tot ce este spus bine* este crezut.”

Știința veselă, cartea întâi, secțiunea 23

„Maniera cea mai perfidă de a dăuna unei cauze este s-o aperi deliberat cu argumente vicioase.”

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 191

Războiul

„Cel ce trăiește din combaterea dușmanului are tot interesul ca el să rămână în viață.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuși”, secțiunea 531

„Apele religiei scad și lasă în urmă smârcuri sau eleșteie; națiunile se dezbină iar în chipul cel mai dușmănos și mor să se sfâșie.”

Considerații inactuale III, „Schopenhauer educator”, secțiunea 4

Reality TV

„Fără cruzime, nici o festivitate: așa propovăduiește cea mai veche și mai lungă istorie a omului – și chiar și-n pedeapsă e ceva atât de *festiv*!”

Despre genelogia moralei, a doua disertație, secțiunea 6

„Vederea suferinței priește, pricinuirea suferinței priește și mai mult.”

Despre genelogia moralei, a doua disertație, secțiunea 6

Sclavii salariului

„Surmenajul, curiozitatea și compasiunea – viciile noastre moderne."
Carnetul 9, toamna lui 1887, secțiunea 141

„Este nenorocirea celor activi că activitatea lor e aproape întotdeauna un pic irațională. Nu trebuie, bunăoară, în cazul unui bancher strângător de bani, să întrebăm de rostul activității sale neobosite: ea este irațională. Cei activi se rostogolesc așa cum se rostogolește piatra, potrivit stupidității mecanicii."
Omenesc, prea omenesc I, „Semne de cultură superioară și inferioară", secțiunea 283

„Toți oamenii, azi ca și în toate vremurile, se împart în sclavi și liberi; căci acela care nu-și consacră sieși două treimi din ziua lui este un sclav, indiferent ce-ar fi: om politic, comerciant, funcționar, savant."
Omenesc, prea omenesc I, „Semne de cultură superioară și inferioară", secțiunea 283

Scriitorii

„Îți vine să râzi văzându-i pe acești scriitori care fac să foșnească în juru-le veșmintele în falduri ale perioadei: vor să-și acopere în felul acesta *picioarele*."
Știința veselă, cartea a patra, secțiunea 282

„Numai cei cu plămâni foarte puternici au dreptul să scrie fraze lungi."
Reguli de scriere pentru Lou Salomé

„*Ideile în poezie.* Poetul își poartă în mod solemn ideile, în careta ritmului: de obicei fiindcă acestea nu pot merge pe jos."
Omenesc, prea omenesc I, „Din sufletul artiștilor și al scriitorilor", secțiunea 189

„Iar dacă pădurile ar ajunge din ce în ce mai neîndestulătoare, nu s-ar putea oare întâmpla cândva, în timp, ca bibliotecile să fie tratate ca lemne, paie și mărăciniș? Dacă cele mai multe cărți s-au născut din fumul și aburii minților: atunci să redevină fum și aburi. Și dacă n-au avut foc în ele, atunci să le pedepsească focul."
Considerații inactuale III, „Schopenhauer educator", secțiunea 4

„Aforismul, maxima, în care sunt maestru ca cel dintâi dintre germani, sunt forme ale «veșniciei»; orgoliul meu constă în a spune în zece propoziții ceea ce oricare altul spune într-o carte – ceea ce oricare altul *nu* spune într-o carte..."
Amurgul idolilor, „Incursiunile unui inactual", secțiunea 51

Sexul

„Desfrâul: un ghimpe și-un țepuș pentru toți disprețuitorii trupului... căci el își bate joc și-i păcălește pe toți cei ce seamănă zăpăceală și rătăcire. Desfrâul: o flacără pentru scursuri, un foc scăzut în care-acestea se mistuie... Desfrâul: nevinovat și slobod pentru inimile slobode...
Desfrâul: ...îmi doresc îngrădiri în jurul gândurilor mele și chiar și-al cuvintelor mele: pentru ca porcii și înflăcărații să nu-mi dea buzna-n grădini."
Așa grăit-a Zarathustra III, „Despre cele trei rele", secțiunea 2

Sfaturi de călătorie

„Filosofia, așa cum am înțeles-o și am trăit-o eu până acum, înseamnă să trăiești de bunăvoie între ghețuri, pe piscuri de munți."
Ecce homo, prefață, secțiunea 3

„Nici peisajul cel mai frumos în care trăim trei luni nu mai poate conta pe iubirea noastră, ci vreun țărm de mare mai îndepărtat ne ațâță lăcomia."
Știința veselă, cartea întâi, secțiunea 14

„Să nu dai crezare nici unui gând care nu s-a născut în aer liber și în mișcare liberă."
Ecce homo, „De ce sunt atât de deștept", secțiunea 1

Statul

„Statul... vrea ca oamenii să practice aceeași idolatrie față de el pe care au practicat-o față de biserică."
Considerații inactuale III, „Schopenhauer educator", secțiunea 4

„Ci statul minte-n toate limbile binelui și-ale răului; și, orice-ar spune, el minte – și orice-ar avea e din hoție."
Așa grăit-a Zarathustra I, „Despre noul idol"

„Stat se numește cel mai rece dintre toți monștrii reci. Cu răceală chiar minte; și iată ce minciună alunecă din gura lui: «Eu, statul, sunt poporul»."
Așa grăit-a Zarathustra I, „Despre noul idol"

Viaţa

„Să devii cine eşti."

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 270

„Omul e o punte, iar nu un sfârşit."

Aşa grăit-a Zarathustra, „Precuvântarea lui Zarathustra", secţiunea 4

„Nimeni nu-ţi poate construi podul pe care tocmai tu trebuie să păşeşti peste râul vieţii, nimeni în afară de tine însuţi."

Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator", secţiunea 1

„Viaţa însăşi e voinţă de putere."

Dincolo de bine şi de rău, „Despre prejudecăţile filosofilor", secţiunea 13

„Trăiţi primejdios! Ridicaţi-vă oraşele la poalele Vezuviului!"

Ştiinţa veselă, cartea a patra, secţiunea 283

„Trebuie să ai încă haos în tine ca să poţi naşte o stea jucăuşă."

Aşa grăit-a Zarathustra, „Precuvântarea lui Zarathustra", partea întâi, secţiunea 5

„Vrem să fim poeţii vieţii noastre şi, înainte de orice, în cele mai mărunte şi banale lucruri."

Ştiinţa veselă, cartea a patra, secţiunea 299

„Ceea ce nu mă ucide mă-ntăreşte."

Amurgul idolilor, „Maxime şi săgeţi", secţiunea 8

„Dacă dispui de acel *de ce?* al vieţii, te împaci cu aproape orice *cum?*"

Amurgul idolilor, „Maxime şi săgeţi", secţiunea 12

„Omul nu aspiră la fericire; asta o face doar englezul."

Amurgul idolilor, „Maxime şi săgeţi", secţiunea 12

„Trebuie să te porţi cu existenţa ta cam impertinent şi ameninţător: mai ales că întotdeauna, atât în cazul cel mai rău, cât şi în cel mai bun, o vei pierde."

Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator", secţiunea 1

„Cum se poate cunoaşte omul? El este un lucru tenebros şi ascuns; iar dacă iepurele are şapte piei, omul se poate jupui de şapte ori şaptezeci şi tot nu va putea spune: «Acesta eşti tu cu adevărat, aceasta nu mai e piele»."
Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator", secţiunea 1

„Nici un învingător nu crede în hazard."

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 258

„Avantajul proastei memorii este că savurezi aceleaşi lucruri bune de mai multe ori pentru prima oară."

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuşi", secţiunea 580

„Virtutea nu mai are parte de nici un pic de credinţă; atracţia ei a dispărut. Cineva va trebui să se gândească să-i facă o campanie proaspătă de publicitate, probabil s-o prezinte ca pe o formă neobişnuită de aventură şi exces..."

Carnetul 9, toamna lui 1887, 155

Cronologie

1844 Pe 15 octombrie se naşte la Rocken, în Saxonia, Friedrich Wilhelm Nietzsche, primul copil al lui Carl Ludwig Nietzsche, preot, şi al Franziskăi (născută Oehler).
1846 Pe 10 iulie se naşte sora Elisabeth Nietzsche.
1848 Pe 27 februarie se naşte fratele Ludwig Joseph Nietzsche.
1849 Pe 30 iulie moare Carl Ludwig Nietzsche, din cauza unei „înmuieri a creierului".
1850 Pe 4 ianuarie moare Ludwig Joseph. Familia se mută la Naumburg. Nietzsche învaţă la şcoala elementară publică.
1851 Nietzsche învaţă la institutul particular al profesorului Weber.
1854 Nietzsche învaţă la Şcoala Catedralei din Naumburg.
1858 Franziska, Friedrich şi Elisabeth se mută, în Naumburg, în Weingarten nr. 18. Din toamnă Nietzsche începe cursurile la Schulpforta.
1860 Fondează Germania, un club literar-muzical, împreună cu prietenii săi Gustav Krug şi Wilhelm Pinder. Începutul prieteniei de-o viaţă cu Erwin Rohde.
1864 Absolvă Schulpforta în septembrie. Se înscrie la Universitatea din Bonn în octombrie, unde studiază teologia şi filologia clasică. Se înscrie în frăţia Franconia.
1865 Se mută de la Bonn la Universitatea din Leipzig. Abandonează teologia. Studiază filologia clasică cu profesorul Friedrich Ritschl. Îl descoperă pe Schopenhauer. Merge la un bordel din Koln.
1867 Serviciul militar. Începe pregătirea în cadrul Batalionului 2 Cavalerie, din Regimentul 4 Artilerie de Câmp.
1868 Rănit într-un accident de călărie. Este fermecat de uverturile operelor lui Richard Wagner *Tristan und Isolde* şi *Meistersinger*. Din ce în ce mai nemulţumit de filologie. Îl cunoaşte pe Wagner în noiembrie.
1869 Este numit profesor extraordinar de filologie clasică la Universitatea din Basel. Renunţă la cetăţenia prusacă. Îi vizitează pe Richard Wagner şi pe amanta acestuia, Cosima von Bülow, la vila lor, Tribschen, din Lucerna. Prima ascensiune pe muntele Pilatus. Îşi face însemnări pentru *Naşterea tragediei din spiritul muzicii*. Este prezent la Tribschen când Cosima îl naşte pe fiul lui Wagner, Siegfried. Petrece Crăciunul la Tribschen.
1870 Este promovat ca profesor universitar. Ţine conferinţe publice despre „Drama muzicală greacă", „Socrate şi tragedia" şi *Oedipus Rex*. În iulie se declară război între Germania şi Franţa. Se înrolează ca sanitar în Războiul Franco-Prusac. Tratându-i pe răniţi, se molipseşte de difterie şi dizenterie şi este internat. Se întoarce la Basel. Începutul

prieteniei cu Franz Overbeck, profesor de teologie şi critic al protestantismului. Wagner se căsătoreşte cu Cosima.

1871 Candidează, fară succes, la şefia Catedrei de filosofie de la Basel. Scrie *Naşterea tragediei din spiritul muzicii*. Sfârşitul Războiului Franco-Prusac. Se declară al Doilea Reich. Wilhelm I încoronat împărat.

1872 Merge în trăsură cu Wagner la aşezarea pietrei de temelie a Teatrului Festivalului de la Bayreuth. Este publicată *Naşterea tragediei*. Aspru criticată de Ulrich von Wilamowitz-Möllendorf şi apărată cu îndârjire de Erwin Rohde. La cursurile lui de iarnă despre retorica greco-latină nu se înscrie nici un student de la filologie clasică. Richard şi Cosima Wagner se mută de la Tribschen la Bayreuth.

1873 Începe „Filosofia în epoca tragică a grecilor", ce rămâne neterminată. Îl cunoaşte pe Paul Ree. Prima *Consideraţie inactuală*, „David Strauss mărturisitorul şi scriitorul", publicată în august. Scrie incitantul „Avertisment germanilor", ca să strângă bani pentru Bayreuth. Este respins.

1874 Publică două *Consideraţii inactuale*: „Despre foloasele şi daunele istoriei pentru viaţă" şi „Schopenhauer educator". Wagner încheie ciclul *Inelului* şi îl invită pe Nietzsche să petreacă vara la Bayreuth. Nietzsche face o cură în Pădurea Neagră.

1875 Începe să scrie a patra *Consideraţie inactuală*: „Richard Wagner la Bayreuth". Stare foarte proastă de sănătate, dar continuă să predea. Elisabeth vine la Basel ca să aibă grijă de el. Îl cunoaşte pe cel ce avea să-i fie susţinător toată viaţa, Heinrich Köselitz (numit mai târziu Peter Gast). Grav bolnav peste iarnă.

1876 Publică „Richard Wagner la Bayreuth" la timp pentru deschiderea primului Festival de la Bayreuth. Flirtează cu Louise Ott. Pleacă brusc de la Bayreuth. Începe lucrul la *Omenesc, prea omenesc*. O cere-n căsătorie pe Mathilde Trampedach, care-l refuză. În octombrie, obţine un concediu medical de la Basel. La Genova; vede marea pentru prima dată. La Sorrento cu Malwida von Meysenbug şi Paul Ree. Citeşte Rousseau şi Montaigne. Ultima întâlnire cu Wagner.

1877 La Sorrento până la începutul lui mai. Vizitează Capri, Pompeii şi Herculaneum. Examen medical efectuat de dr. Otto Eiser. Stare foarte gravă a ochilor. Se întoarce la cursuri în toamnă, total dependent de Peter Gast ca secretar şi de Elisabeth ca menajeră.

1878 Publică *Omenesc, prea omenesc*. Îi trimite cartea lui Wagner. Wagner îi trimite lui Nietzsche libretul operei *Parsifal*. Nici unuia nu-i place lucrarea celuilalt. Wagner îl atacă pe Nietzsche în *Bayreuther Blätter*. Elisabeth se întoarce la Naumburg. Prietenie strânsă cu Franz Overbeck şi cu soţia acestuia.

1879 Publică „Diverse opinii şi aforisme" ca anexă la *Omenesc, prea omenesc*. Îşi dă demisia de la Universitatea din Basel în mai, pretextând starea proastă de sănătate. I se acordă o pensie de 3.000 de franci elveţieni pe o perioadă de şase ani (ulterior prelungită). Scrie „Călătorul şi umbra sa". De-a lungul anului suferă migrene grave timp de 118 zile. Plănuieşte să se facă grădinar şi să trăiască într-un turn din zidul oraşului Naumburg.

1880 Călătoreşte în sudul Tirolului, se întâlneşte cu Peter Gast la Riva, lângă Lago di Garda. Călătoresc la Veneţia. Un an agitat, încheiat la Genova de Crăciun. Scrie *Aurora*.

1881 Alte călătorii, la Recoaro, lacul Como și Saint-Moritz. Îl descoperă pe Spinoza. Vizitează Sils Maria pentru prima dată; trăiește revelația eternei reîntoarceri. Primele schițe pentru *Zarathustra*. Publică *Aurora*. Se întoarce la Genova; se identifică cu Columb. Ascultă pentru prima dată opera lui Bizet *Carmen*.

1882 Experimentează cu mașina de scris. Publică *Știința veselă*. Scrie poemele *Idile din Messina*. În aprilie, pleacă la Roma, unde îi întâlnește pe Lou Salomé și Paul Rée; Lou propune ca ei să trăiască împreună într-o „nesfântă treime" a spiritelor libere. Pe muntele Orta, Nietzsche îi cere mâna lui Lou; ea refuză. La Basel, este realizată celebra fotografie cu Nietzsche și Rée înhămați la o cotigă, în timp ce Lou ridică un bici asupra lor. Nietzsche o duce pe Lou la Tribschen, însă refuză să le însoțească pe Lou și Elisabeth la Bayreuth. Se întâlnește cu ele la Tautenburg, unde îi dezvăluie lui Lou taina eternei reîntoarceri. Se ceartă cu Elisabeth și cu mama lui. „Nesfânta treime" plănuiește să trăiască și să studieze împreună la Paris, însă Lou și Rée fug împreună. Își alină durerea cu opiu și scrie despre sinucidere.

1883 Scrie prima parte din *Așa grăit-a Zarathustra* în ianuarie. În februarie, Wagner moare la Veneția. Scrie partea a doua din *Zarathustra* la Sils Maria și partea a treia la Nisa. Elisabeth își anunță logodna cu agitatorul antisemit Bernhard Förster.

1884 Publică partea a treia din *Zarathustra*. Probleme cu editorul: cărțile lui Nietzsche nu se vând. Le cunoaște pe Meta von Salis-Marschlins și pe Resa von Schirnhofer. Adoptă descendența polonă. Se împacă cu Elisabeth. Scrie partea a patra din *Așa grăit-a Zarathustra*.

1885 Publică în regie proprie un tiraj mic din *Zarathustra*, partea a patra. Elisabeth se mărită cu Förster. Nietzsche comandă o nouă piatră tombală pentru mormântul tatălui său. Scrie *Dincolo de bine și de rău. Preludiu al unei filosofii a viitorului*.

1886 *Dincolo de bine și de rău* este publicată în regie proprie, cum se va întâmpla cu toate cărțile lui de acum înainte. Editorul Ernst Fritzsch cumpără drepturile asupra operelor lui anterioare și publică ediții noi din *Nașterea tragediei*, *Omenesc, prea omenesc* (care avea acum un al doilea volum compus din „Diverse opinii și aforisme" și „Călătorul și umbra sa") și *Aurora*. Franz Liszt moare la Bayreuth. Elisabeth și Bernhard Förster pleacă în Paraguay să înființeze Nueva Germania, o colonie ariană, „pură din punct de vedere rasial".

1887 Trăiește experiența cutremurului la Nisa. Îl citește pe Dostoievski în traducere franceză. Lou Salomé își anunță logodna cu Friedrich Carl Andreas. Nietzsche pune poemul ei, „O rugăciune către viață", pe muzică și îl tipărește în regie proprie sub titlul „Imn pentru viață". Încearcă în zadar să-l vadă interpretat pe scenă. Ascultă *Parsifal* și este zguduit de muzică. Publică *Despre genealogia moralei. O scriere polemică*. Ediții noi, adăugite, ale cărților *Aurora* și *Știința veselă*.

1888 Se bucură în sfârșit de recunoaștere publică, când Georg Brandes ține conferințe despre opera lui la Copenhaga. Corespondează cu dramaturgul suedez August Strindberg, care scrie piese „nietzscheene". Nietzsche descoperă Torino, unde scrie *Cazul Wagner. O problemă de muzicanți*. Abandonează *Voința de putere*. Termină repede, una după alta, *Amurgul idolilor: sau cum se filosofează cu ciocanul*, *Antichristul*.

Încercare a unei critici a creştinismului, autobiografia sa finală, *Ecce homo, sau Cum devii ceea ce eşti, Nietzsche contra Wagner. Din dosarul unui psiholog*. Adună poeme pe care le-a scris în anii 1880 în volumul *Ditirambi către Dionysos*. Începuturile crizei evidente datorită scrisorilor bizare.

1889 Cade din picioare la Torino, pe 3 ianuarie. Credinciosul său prieten Franz Overbeck îl însoţeşte în Elveţia. Diagnosticat cu paralizie progresivă cauzată de infecţie sifilitică. Închis într-un ospiciu din Jena. *Amurgul idolilor* publicat pe 24 ianuarie. În Paraguay, Bernhard Forster se sinucide. Elisabeth se luptă pentru supravieţuirea coloniei.

1890 Eliberat în grija mamei sale, în casa copilăriei de la Naumburg. Se aufundă şi mai adânc în nebunie şi este cuprins şi mai mult de paralizia progresivă, pierzându-şi atât raţiunea, cât şi facultatea vorbirii.

1896 Avangarda e străbătută de entuziasm pentru opera lui. Richard Strauss compune şi pune în scenă *Aşa grăit-a Zarathustra*.

1897 Franziska Nietzsche moare pe 20 aprilie. Elisabeth îl mută pe Nietzsche, cu tot cu hârtiile lui, la Weimar, unde înfiinţează Arhiva Nietzsche.

1900 Nietzsche moare pe 25 august. Înmormântat în cimitirul familiei de la Rocken.

1901 Elisabeth publică prima versiune din *Voinţa de putere*, fabricată de ea din fragmente alese din scrierile lui Nietzsche.

1904 Elisabeth publică ediţia amplu adăugită, „definitivă", a *Voinţei de putere*.

1908 În sfârşit este publicată autobiografia lui Nietzsche, *Ecce homo*. Sunt omise referinţele deloc măgulitoare la adresa lui Elisabeth.

1919 Vărul lui Elisabeth, Max Oehler, un entuziast naţional-socialist, devine şeful Arhivei Nietzsche.

1932 Elisabeth, o admiratoare înflăcărată a lui Mussolini, convinge Teatrul Naţional din Weimar să pună în scenă piesa *Campo di maggio*, al cărei coautor este el. Adolf Hitler o vizitează în loja ei.

1933 Hitler vizitează Arhiva Nietzsche. Elisabeth îi dăruieşte bastonul lui Nietzsche.

1934 Hitler vizitează arhiva împreună cu arhitectul Albert Speer şi se lasă fotografiat în timp ce priveşte bustul lui Nietzsche.

1935 Elisabeth moare. Hitler participă la înmormântare şi depune o coroană. Dat fiind că-l dezgropase anterior pe fratele ei ca să-l mute din poziţia centrală pe care o ocupa în şirul de morminte al familiei, va ocupa chiar ea acea poziţie importantă.

Note

1. O serată muzicală

1. Ottilie Brockhaus (1811-1883), sora lui Richard Wagner și soția lui Hermann Brockhaus, profesor și indienist.
2. Wilhelm Roscher (1845-1923), coleg de facultate.
3. Poemele Eudociei, fiica filosofului atenian Leontius. A abandonat religia păgână pentru a se mărita cu împăratul Bizanțului Theodosius, în 421 e.n.
4. Fragment autobiografic, 1868/1869.
5. *Rückblick auf meine zwei Leipziger Jahre*, citat în R.J. Hollingdale, *Nietzsche, the Man and His Philosophy*, p. 36.
6. *Cazul Wagner*, secțiunea 10.
7. *Ecce homo*, „De ce sunt atât de deștept", secțiunea 6 [ed.rom.cit., p. 83].
8. Vezi Michael Tanner, *Nietzsche, a Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2000, p. 23.
9. *Ecce homo*, „De ce sunt atât de deștept", secțiunea 6 [ed.rom.cit., p. 83].
10. Nietzsche către Erwin Rohde, 20 noiembrie 1868.
11. Carl Ludwig Nietzsche (1813-1849), căsătorit cu Franziska Oehler (1826-1897).
12. Friedrich Nietzsche, *Jugendschriften*, ed. Hans Joachim Mette *et al.*, 5 vol., Walter de Gruyter și Deutscher Taschenbuch Verlag, 1994, vol. I, pp. 4-5, traducere din limba germană de David Krell și Don Bates în *The Good European*, p. 14.
13. *Jugendschriften*, vol. I, pp. 6-7. Traducerea de mai sus. Există speculații în jurul a două relatări relativ diferite ale acestui vis profetic de către Nietzsche (vezi Krell și Bates, *The Good European*, pp. 16-17, nota 2). Nietzsche descrie experiența ca având loc la finele anului 1850, însă data trebuie să fie martie 1850. Confuzia este creată de data trecută pe piatra funerară a mormântului în care Joseph s-a alăturat tatălui său. „Născut pe 27 februarie 1848, mort pe 4 ianuarie 1850", scrie pe piatra tombală, deși, conform registrului parohiei, Joseph a murit la câteva zile după ce a împlinit 2 ani, ceea ce ar însemna martie. Asta ar concorda cu cronologia visului lui Nietzsche.
14. Paul Julius Möbius (1853-1907), neurolog, a practicat la Leipzig, a publicat mult. Numele său este dat sindromului Möbius, un tip rar de paralizie asociată cu paralizia nervilor craniului, și cu sindromul Leyden-Möbius, distrofia musculară a regiunii pelviene.
15. Richard Schain, *The Legend of Nietzsche's Syphilis*, Greenwood Press, 2001, pp. 2-4.

16. *Jugendschriften*, vol. I, p. 7.
17. Elisabeth Nietzsche, scriind sub numele Elisabeth Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, traducere din limba germană de Anthony M. Ludovici, Sturgis and Walton, 1912, vol. I, p. 27.
18. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, pp. 22-23.
19. *Ibid.*, p. 24.
20. *Jugendschriften*, vol. I, p. 8. Traducere în Krell și Bates, *The Good European*, p. 19.
21. *„Aus meinem Leben"*, o scurtă relatare autobiografică a anilor 1844-1863. Keith Ansell-Pearson și Duncan Large, *The Nietzsche Reader*, Blackwell, 2006, pp. 18-21.
22. *Ibid.*
23. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, p. 40.
24. *Ecce homo*, „De ce sunt atât de înțelept", secțiunea 5 [ed.rom.cit., p. 52].
25. *Aus meinem Leben*.
26. *Sämtliche Werke, Kritische Studienausgabe*, vol. XI, p. 253. Nietzsche se referă la această însemnare din nou, spre sfârșitul vieții, în 1887, în a treia secțiune a prefeței la *Despre genealogia moralei*.

2. Atena noastră, a germanilor

1. Text scris pentru Wilhelm Pinder, citat în Krell și Bates, *The Good European*, p. 61.
2. Philipp Melanchthon Schwarzerd (1497-1560), principalul ajutor al lui Luther la traducerea Vechiului Testament în germană, mai bine cunoscut sub pseudonimul său elenizat, Melanchthon.
3. Karl Wilhelm von Humboldt (1767-1835).
4. Karl Wilhelm von Humboldt, *Gesammelte Schriften: Ausgabe der Prussischen Akademie der Wissenschaften*, vol. II, p. 117.
5. Fragment autobiografic, 1868/1869.
6. Anna Louise Germaine de Staël, *De l'Allemagne*, 1813, vol. I, „Saxe".
7. Nietzsche către Wilhelm Pinder, aprilie 1859.
8. Jurnal, 18 august 1859. Citat în Krell și Bates, *The Good European*, p. 23.
9. Sander L. Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, Oxford University Press, 1987, p. 15.
10. Este vorba probabil de profesorul Koberstein.
11. Nietzsche, „Scrisoare pentru prietenul meu...", 19 octombrie 1861.
12. Friedrich Hölderlin, *Hyperion*, traducere de James Luchte, din *The Peacock and The Buffalo, The Poetry of Nietzsche*, Continuum Books, 2010, p. 34 [traducere de Şt. Aug. Doinaş, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. 49].
13. Empedocle, fragmentele 38 și 62.
14. Nietzsche către Raimund Granier, 28 iulie 1862.
15. Krell și Bates, *The Good European*, p. 26.
16. Fragment autobiografic, 1868/1869.
17. Istoricul roman Tacitus (cca 55-116 e.n.) a făcut prima descriere a Germaniei, *Germania*.
18. Fragment autobiografic, 1868/1869.

19. Elisabeth Nietzsche semnând Elisabeth Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, p. 117.
20. Fragment autobiografic, 1868/1869.

3. Cum devii ceea ce ești

1. Forster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, p. 144.
2. *Ibid.*, pp. 143-144.
3. Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 20.
4. William și Robert Chambers, *Encyclopaedia*, 1895, vol. IV, p. 433.
5. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 11 iunie 1865.
6. Nietzsche către Carl von Gersdorff, Naumburg, 7 aprilie 1866.
7. Heinrich Stürenberg, coleg la Universitatea din Leipzig. Vezi Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 29.
8. *Pythicele*, 2:73.
9. Nietzsche către Erwin Rohde, Naumburg, 3 noiembrie 1867.
10. Nietzsche către Jacob Burckhardt, 6 ianuarie 1889.
11. Carl Bernoulli, citat în Hollingdale, *Nietzsche, the Man and His Philosophy*, p. 48.
12. Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 62.
13. Nietzsche către Carl von Gersdorff, august 1866.
14. Nietzsche către Erwin Rohde, februarie 1870.
15. Richard Wagner către Franz Liszt, 15 ianuarie 1854, citat în Barry Millington, *Richard Wagner, the Sorcerer of Bayreuth*, Thames and Hudson, 2013, p. 144.
16. Immanuel Kant, *Critique of Judgement*, 1790, traducere de James Creed Meredith, Oxford University Press, 1928, p. 28 [*Critica facultăți de judecare*, traducere de Vasile Dem. Zamfirescu și Alexandru Surdu, Editura Trei, București, 1995, p. 89].
17. Mai mult ca sigur fantoma Rigi a contribuit cu anumite elemente supranaturale la *Inelul* lui Wagner: podul-curcubeu ce duce-n Walhalla, sălașul zeilor, perechea de giganți ce se apleacă, enormi și amenințători, prin ceață, la ferestrele din Walhalla și mai precis chiar la această didascalie din *Rheingold*, care spune așa: „Norul se ridică brusc, dezvăluind-i pe Donner și pe Froh. Începând de la picioarele lor răsare un pod-curcubeu de lumină orbitoare ce se întinde peste vale, până la castel, care acum strălucește în lumina soarelui la asfințit".
18. Judith Gautier, *Wagner at Home*, traducere de Effie Dunreith Massie, John Laine, 1911, p. 97.
19. Alan Walker, *Hans von Bülow: A Life and Times*, Oxford University Press, 2010, p. 98.
20. Richard Wagner către Eliza Wille, 9 septembrie 1864.
21. Richard Wagner către Mathilde Wesendonck, 4 septembrie 1858, citat în Walker, *Hans von Bülow*, p. 110.

4. Naxos

1. Cosima Wagner, *Jurnal*, 17 mai 1869.
2. Hans von Bülow, citat în Joachim Köhler, *Nietzsche and Wagner: A Lesson in Subjugation*, Yale University Press, 1998, p. 28.
3. Lionel Gossman, *Basel in the age of Burckhardt*, University of Chicago Press, 2000, p. 15.
4. Jacob Burckhardt, *The Civilisation of the Renaissance in Italy*, Penguin, 1990, p. 4 [Jacob Burckhardt, *Cultura Renaşterii în Italia*, traducere de N. Balotă şi Gh. Ciorogaru, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, vol. I, 1969, p. 5].
5. *Consideraţii inactuale*, „Richard Wagner la Bayreuth", secţiunea 3.
6. Jacob Burckhardt, *The Civilisation of Renaissance in Italy*, Penguin, 1990, introducere de Peter Burke, p. 5 [ed.rom.cit., vol. I, p. 3].
7. Mendès, „Personal Recollections", în Grey (ed.), *Richard Wagner and His World*, pp. 233-234.
8. Wagner către Nietzsche, 7 februarie 1870.
9. „Zwei Nietzsche Anekdoten", *Frankfurter Zeitung*, 9 martie 1904, citat în Millington, *Richard Wagner*, p. 153.
10. Scrisoare datând din 29 septembrie 1850, citată în Millington, *Richard Wagner*, p. 221.
11. Publicat iniţial în *Revue européenne*, 1 aprilie 1861.
12. Joanna Richardson, *Judith Gautier, a Biography*, Quartet, 1986, p. 39.
13. Mendès, „Personal Recollections", în Grey (ed.), *Richard Wagner and His World*, pp. 231-234.
14. Newell Sill Jenkins, „Reminiscences of Newell Sill Jenkins", tipărit în regie proprie în 1924, în Grey (ed.), *Richard Wagner and His World*.
15. Köhler, *Nietzsche and Wagner*, pp. 55-56.
16. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, pp. 230-231.
17. Nietzsche către Wilhelm Vischer-Bilfinger, Basel, probabil ianuarie 1871.
18. Nietzsche către Franziska Nietzsche, la plecarea din Sulz, în apropiere de Weissenburg şi de Wörth, 29 august 1870.
19. Nietzsche către Carl von Gersdorff, Basel, 12 decembrie 1870.
20. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 21 iunie 1871.
21. Cosima Wagner, *Jurnal*, duminică, 25 decembrie 1870.
22. Wilhelm Vischer-Bilfinger (1808-1874), reputat arheolog, profesor şi rector al Universităţii din Basel.
23. Malwida von Meysenbug, *Rebel in a Crinoline*, George Allen & Unwin, 1937, pp. 194-195.
24. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, pp. 243-244.
25. *Ibid.*, p. 246.
26. Un hotel foarte impunător situat pe malul lacului, numit acum Residenza Grand Palace şi împărţit în apartamente.

5. Naşterea tragediei

1. *Naşterea tragediei*, secţiunea 1 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 22].
2. *Ibid.*, secţiunea 7 [ed.rom.cit., p. 39].
3. *Ibid.*, secţiunea 15 [ed.rom.cit., p. 67].
4. *Ibid.*, secţiunea 15 [ed.rom.cit., p. 66].
5. *Ibid.*, secţiunea 18 [ed.rom.cit., p. 80].
6. *Ibid.*, secţiunea 20.
7. *Ibid.*, secţiunea 21 [ed.rom.cit., p. 89].
8. Cosima Wagner, *Jurnal*, 18 august 1870.
9. *Ibid.*, 8 aprilie 1871.
10. Nietzsche către Erwin Rohde, 1871.
11. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 18 noiembrie 1871.
12. Nietzsche către Erwin Rohde, 21 decembrie 1871.
13. Nietzsche către Franziska şi Elisabeth Nietzsche, Basel, 27 decembrie 1871.
14. Nietzsche către Gustav Krug, Basel, 31 decembrie 1871.
15. „Despre viitorul instituţiilor noastre de învăţământ", conferinţa I, susţinută pe 16 ianuarie 1872 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 430].
16. Cosima Wagner, *Jurnal*, 16 ianuarie 1872.
17. Nietzsche către Erwin Rohde, Basel, 28 ianuarie 1872.
18. Cosima Wagner, *Jurnal*, 31 ianuarie 1872.
19. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 1 mai 1872.
20. Nietzsche către Friedrich Ritschl, Basel, 30 ianuarie 1872.
21. Nietzsche către Erwin Rohde, 25 octombrie 1872.
22. Cosima Wagner, *Jurnal*, 22 mai 1872.
23. Walker, *Hans von Bülow*, p. 5.
24. Nietzsche către Hans von Bülow, ciornă de scrisoare, probabil 29 octombrie 1872.
25. William H. Schaberg, *The Nietzsche Canon: A Publication History and Bibliography*, University of Chicago Press, 1995, pp. 203-204.

6. Bordeiul otrăvit

1. Cosima Wagner, *Jurnal*, 11 aprilie 1873.
2. Profesorul Hermann Carl Usener, teolog şi filolog clasicist care i-a urmat lui Friedrich Ritschl la Universitatea din Bonn.
3. Franz Overbeck (1837-1905).
4. Carl von Gersdorff către Erwin Rohde, 24 mai 1873.
5. *Ecce homo*, „Omenesc, prea omenesc", secţiunea 4 [ed.rom.cit., pp. 136-137].
6. *Consideraţii inactuale*, „David Strauss", secţiunea 8 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 132].
7. Carl von Gersdorff către Erwin Rohde, 9 august 1873.
8. Nietzsche către Erwin Rohde, Basel, 18 octombrie 1873.

9. Johann Karl Friedrich Zöllner, *Die Natur der Kometen*, 1870; Hermann Kopp, *Geschichte der Chemie*, 1834-1847; Johann Heinrich Mädler, *Der Wunderbau des Weltalls*, 1861; Afrikan Spir, *Denken und Wirklichkeit*, 1873.
10. *Considerații inactuale*, „Despre foloasele și daunele istoriei pentru viață", secțiunea 10 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 219].
11. Cosima Wagner, *Jurnal*, 9 aprilie 1874.
12. Nietzsche către von Gersdorff, 1 aprilie 1874.
13. Cosima Wagner, *Jurnal*, 4 aprilie 1874.
14. Richard Wagner către Nietzsche, 6 aprilie 1874.

7. Cutremur de idei

1. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 11 august 1875.
2. Samuel Roth (1893-1974), scriitor și editor condamnat pentru pornografie.
3. Pentru analiza lui Walter Kaufmann, vezi „Nietzsche and the Seven Sirens", *Partisan Review*, mai/iunie 1952.
4. Herlossohn, *Damen-Conversations-Lexikon* (1834-1838), citat în Carol Diethe, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, University of Illinois Press, 2003, p. 17.
5. Contele Harry Kessler, *Jurnal*, 23 februarie 1919, în Charles Kessler (ed. și trad.), *Berlin in Lights: The Diaries of Harry Kessler, 1918-1937*, Grove Press, NY, 1971, p. 74.
6. Diethe, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, p. 20.
7. Elisabeth Nietzsche către Nietzsche, 26 mai 1865.
8. *Ecce homo*, „De ce scriu cărți atât de bune", secțiunea 5 [ed.rom.cit., p. 109].
9. Gilman (ed.),. *Conversations with Nietzsche*, p. 69, Ludwig von Scheffler, data intrării, vara lui 1876.
10. *Considerații inactuale*, „Schopenhauer educator", secțiunea 4 [ed.rom.cit. vol. 2, pp. 245-247].
11. *Ibid.*, secțiunea 1 [ed.rom.cit., p. 227].
12. *Ibid.*, secțiunea 1 [ed.rom.cit., p. 226].
13. *Ibid.*, secțiunea 4 [ed.rom.cit., pp. 248-249].
14. *Ibid.*, secțiunea 7 [ed.rom.cit., pp. 268-269].
15. *Ibid.*, secțiunea 8 [ed.rom.cit., p. 279].
16. *Ibid.*, secțiunea 4 [ed.rom.cit., p. 245].
17. *Ibid.*, secțiunea 4 [ed.rom.cit., p. 243].
18. Cosima Wagner, *Jurnal*, 8-18 august 1874.
19. Carnet, 1874.
20. Telegramă, 21 octombrie 1874.
21. Nietzsche către Mathilde Trampedach, 11 aprilie 1876.

8. Ultimul discipol și primul discipol

1. *Considerații inactuale*, „Schopenhauer educator", secțiunea 4 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 247].
2. *Considerații inactuale*, „Richard Wagner la Bayreuth", secțiunea 7 [ed. rom.cit., p. 310].
3. *Ibid.*, secțiunea 8 [ed.rom.cit., p. 311].
4. *Ibid.*, secțiunea 11 [ed.rom.cit., p. 334].
5. Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 54-60.
6. *Ibid.*, p. 56.
7. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 20 decembrie 1872.
8. Richard Wagner către Nietzsche, 13 iulie 1876.
9. „Der Wanderer", cunoscut și ca „Es geht ein Wandrer".
10. Cosima Wagner, *Jurnal*, 28 iulie 1876.
11. Articol publicat în *Russkie Vedomosti*, citat în Millington, *Richard Wagner*, p. 231.
12. Malwida von Meysenbug (1816-1903).
13. *Memoiren einer Idealistin*, carte publicată anonim, 1869.
14. Aleksandr Herzen (1812-1870), numit câteodată „părintele socialismului rus"; a luptat pentru emanciparea iobagilor și pentru reforma agrară.
15. Von Meysenbug, *Rebel in a Crinoline*, p. 194.
16. *Ibid.*, p. 196.
17. Nietzsche către Louise Ott, 30 august 1876.
18. Louise Ott către Nietzsche, 2 septembrie 1876.
19. Louise Ott către Nietzsche, 1 septembrie 1877, citată în Carol Diethe, *Nietzsche's Women: Beyond the Whip*, Walter de Gruyter, 1996, p. 39.

9. Spirite libere și nu chiar atât de libere

1. Malwida von Meysenbug către Olga Herzen, de la Sorrento, 28 octombrie 1876.
2. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, de la Sorrento, 28 octombrie 1876.
3. *Omenesc, prea omenesc*, „Din sufletul artiștilor și al scriitorilor", secțiunea 145 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 99].
4. Paul Ree, *Notio in Aristotelis Ethicis Quid Sibi Velit*, Halle, Pormetter, 1875, citat în Robin Small, *Nietzsche and Ree: A Star Friendship*, Clarendon Press, Oxford, 2007, p. XV.
5. În studenție, Nietzsche își preluase mai toate informațiile pe această temă de la Friedrich Albert Lange, *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* (*Istoria materialismului și critica importanței sale în prezent*), 1879. În 1887 sau 1888, Nietzsche și-a procurat un exemplar din Karl Wilhelm von Nägeli, *Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre* (*Teoria mecano-fiziologică a evoluției*), 1884, un studiu detaliat al darwinismului. Vezi Carol Diethe, *The A to Z of Nietzscheanism*, Scarecrow Press, 2010, pp. 53-54.

6. Publicat în *Mind*, 2 (1877), pp. 291-292. Pentru o acoperire exhaustivă a subiectului, vezi Small, *Nietzsche and Rée*, pp. 88-90.
7. Small, *Nietzsche and Rée*, pp. 72, 98.
8. *Despre genealogia moralei*, prefață, secțiunea 8 [ed.rom.cit. vol. 6, p. 181].
9. Nietzsche către Richard Wagner, 27 septembrie 1876.
10. Carnet din 1876, citat în Small, *Nietzsche and Rée*, p. 58.
11. Nietzsche către Richard Wagner, de la Basel, 27 septembrie 1876.
12. Cosima Wagner, *Jurnal*, 27 octombrie 1876.
13. *Ibid.*, 1 noiembrie 1876.
14. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 25 aprilie 1877.
15. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 13 mai 1877.
16. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 2 iunie 1877.
17. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, pp. 11-13.
18. Richard Wagner către dr. Eiser, 27 octombrie 1877, citat în Martin Gregor-Dellin, *Richard Wagner, His Life, His Work, His Century*, trad. J. Maxwell Brownjohn, Collins, 1983, pp. 452-453.
19. Raportul dr. Eiser, 6 octombrie 1877, citat în Gregor-Dellin, *Richard Wagner*, pp. 453-454.

10. Omenesc, prea omenesc

1. Nietzsche către Ernst Schmeitzner, 2 februarie 1877.
2. *Omenesc, prea omenesc*, „Despre primele și ultimele lucruri", secțiunea 2 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 23].
3. *Ibid.*, secțiunea 2 [ed.rom.cit., p. 23].
4. *Ibid.*, secțiunea 4 [ed.rom.cit., p. 24].
5. *Ibid.*, secțiunea 5 [ed.rom.cit., p. 24].
6. *Ibid.*, secțiunea 9 [ed.rom.cit., p. 26].
7. *Ibid.*, secțiunea 11 [ed.rom.cit., p. 27].
8. *Ibid.*, secțiunea 11 [ed.rom.cit., p. 27].
9. *Ibid.*, secțiunea 19 [ed.rom.cit., pp. 33-34].
10. *Ibid.*, „Pentru istoria sentimentelor morale", secțiunea 37 [ed.rom.cit., p. 45].
11. La Rochefoucauld, propoziția ce deschide *Sentences et maximes morales* [ed.rom. *Maxime și reflecții*, traducere, note și indice analitic de Aurel Tita, prefață de Ion Vicol, Editura Minerva, București, 1972], la care se face referire în *Omenesc, prea omenesc*, „Pentru istoria sentimentelor morale", secțiunea 35.
12. *Ibid.*, „O privire asupra statului", secțiunea 438 [ed.rom.cit., p. 193].
13. *Ibid.*, secțiunea 452 [ed.rom.cit., p. 199].
14. *Ibid.*, „Pentru istoria sentimentelor morale", secțiunea 87 [ed.rom.cit., p. 64].
15. Schaberg, *The Nietzsche Canon*, p. 59. Vezi și Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 32.
16. Ernst Schmeitzner către Nietzsche, citat în Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 32.

17. Nietzsche către Mathilde Meier, 15 iulie 1878.
18. *L'âme de Voltaire fait ses compliments à Friedrich Nietzsche.*
19. Cosima Wagner către Marie von Schleinitz, iunie 1878.
20. Wagner a publicat trei articole pe tema *Publikum und Popularität* în *Bayreuther Blätter*, august-septembrie 1878.
21. Nietzsche către Johann Heinrich Köselitz (adică Peter Gast), 5 octombrie 1879.
22. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 1 iulie 1877.

11. Călătorul și umbra sa

1. Secțiunea 1 din prefața la *Aurora*, ediția a II-a, 1886 [ed.rom.cit. vol. 4, p. 11].
2. Electricitate: vezi scrisorile către Peter Gast și Franz Overbeck din august și septembrie 1881.
3. Nietzsche către Franz Overbeck, 30 iulie 1881.
4. Ida Overbeck își amintește că Nietzsche cita ideile lui Feuerbach în perioada 1880-1883, când Nietzsche a locuit în casa familiei Overbeck pentru câteva perioade scurte de timp; vezi Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 111-115.
5. *Aurora*, cartea întâi, secțiunea 14 [ed.rom.cit., pp. 21-22].
6. Nietzsche către Peter Gast, 5 octombrie 1879.
7. Matei 16,18.
8. Nietzsche către Franz Overbeck, 27 martie 1880.
9. De fapt, pictura lui Bocklin reprezintă cimitirul din Florența, la care se ajunge, de asemenea, pe apă, deși s-a presupus mereu, din cauza acestor ape, că priveliștea pictată este cea a insulei-cimitir San Michele din Veneția.
10. *Omenesc, prea omenesc*, „Călătorul și umbra sa", secțiunea 295 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 463].
11. Nietzsche către Peter Gast, 14 august 1881.
12. Conform indicelui prețurilor din Elveția, între 1501 și 2006, salariul mediu al unui muncitor în construcții la acea vreme era de 2,45 franci pe zi sau de 12,25 franci pe săptămână. Chiria era mai curând modestă.
13. Scrisoare către Franz Overbeck, 18 septembrie 1881.
14. *Știința veselă*, cartea a patra, secțiunea 341 [ed.rom.cit. vol. 4, pp. 401-402].
15. Carnet, 1881.
16. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 5 decembrie 1880. Mansarda se afla în Salita delle Battistine nr. 8, în partea opusă parcului Villetta di Negro, unde-și găsea liniștea și umbra.
17. *Aurora*, cartea a patra, secțiunea 381 [ed.rom.cit., p. 174].
18. Lou Salomé (1861-1937), fiică a unui general rus hughenot; mama sa era nemțoaică.
19. Lou Andreas-Salomé, *Looking Back: Memoirs*, traducere de Breon Mitchell, Paragon House, New York, 1990, p. 45.
20. Paul Rée către Nietzsche, 20 aprilie 1882.

21. *Știința veselă*, cartea a doua, secțiunea 77 [ed.rom.cit., pp. 306-307].
22. Malwida von Meysenbug către Nietzsche, 27 martie 1882.

12. Filosofie și eros

1. Andreas-Salomé, *Looking Back*, p. 45.
2. Lou Salomé, semnând Lou Andreas-Salomé, *Nietzsche*, traducere de Siegfried Mandel, University of Illinois Press, 2001, pp. 9-10.
3. Andreas-Salomé, *Looking Back*, p. 47.
4. *Considerații inactuale*, „Despre foloasele și daunele istoriei pentru viață", secțiunea 2 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 173].
5. *Știința veselă*, cartea a doua, secțiunea 71 [ed.rom.cit. vol. 4, p. 304].
6. Andreas-Salomé, *Nietzsche*, p. 11. Ea citează aforismul cu numărul 232 din „Diverse opinii și aforisme", în *Omenesc, prea omenesc* [ed.rom.cit. vol. 3, pp. 326-327].
7. Lou Salomé, *Friedrich Nietzsche in seinen Werken*, 1894.
8. Andreas-Salomé, *Nietzsche*, p. 13.
9. Julia Vickers, *Lou von Salomé: A Biography of the Woman Who Inspired Freud, Nietzsche and Rilke*, McFarland, 2008, p. 41.
10. Nietzsche către Peter Gast, 13 iulie 1882.

13. Ucenicul filosofului

1. *Știința veselă*, cartea a treia, secțiunea 125, „Omul smintit" [ed.rom.cit. vol. 4, pp. 339-340].
2. *Ibid.*, secțiunea 108, „Noi bătălii" [ed.rom.cit., p. 330].
3. Nietzsche către Reinhardt von Seydlitz, 4 ianuarie 1878.
4. Elisabeth Nietzsche către Franziska Nietzsche, 26 iulie 1882.
5. Povestea a fost dezvăluită pentru prima dată de Martin Gregor-Dellin. O reproduce în *Richard Wagner, His Life, His Work, His Century*, pp. 451-457.
6. Elisabeth Nietzsche, *Coffee-Party Gossip about Nora*, probabil 1882. Poate fi citită în întregime în traducere engleză în Diethe, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, pp. 161-193. Diethe a dat titlul povestirii.
7. Vickers, *Lou von Salomé*, p. 48.
8. Nietzsche către Lou Salomé, 4 august 1882.
9. Avem versiunea lui Elisabeth Nietzsche despre această confruntare din memoriile despre fratele ei și din scrisori, în special cele trimise către Clara Gelzer, scrise între 24 septembrie și 2 octombrie 1882. Lou, conform principiului ei sănătos de a ignora realitățile deranjante, nu face nici o referire la cearta cu Elisabeth, nici în memorii, nici în cartea despre Nietzsche. Ca și în cazul întrebării dacă Nietzsche a sărutat-o sau nu pe Monte Sacro, își exercită din nou geniul tăcerii.

10. Andreas-Salomé, *Nietzsche*, pp. 77-78.
11. *Ibid.*, p. 71.
12. *Ibid.*, p. 70.
13. *Ibid.*, p. 71.
14. *Ştiinţa veselă*, cartea a patra, „Sanctus Ianuarius", secţiunea 276 [ed. rom.cit., p. 367].
15. Nietzsche către Lou Salomé, final de august 1882.
16. Rudolph Binion, *Frau Lou: Nietzsche's Wayward Disciple*, Princeton University Press, 1968, p. 91.
17. *Freundin – spracht Kolumbus – traue*
Keinem Genuesen mehr!
Immer start er in das Blaue
Fernstes zieht ihn allzusehr!
Wen er liebt, den lockt er gerne
Weit hinaus in Raum und Zeit –
Über uns glänzt Stern bei Sterne,
Um uns braust die Ewigkeit.

14. Tatăl meu, Wagner, a murit. Fiul meu, Zarathustra, s-a născut

1. Nietzsche către Paul Rée şi Lou Salomé, jumătatea lui decembrie 1882.
2. Nietzsche către Franz Overbeck, 11 februarie 1883.
3. O descriere târzie a golfului Rapallo, într-o scrisoare către Peter Gast, 10 octombrie 1886.
4. Nietzsche către Franz Overbeck, 25 decembrie 1882.
5. *Ecce homo*, „Aşa grăit-a Zarathustra", secţiunea 5 [ed.rom.cit., p. 159].
6. *Ştiinţa veselă*, „Sanctus Ianuarius", secţiunea 342. Aceasta era secţiunea finală a cărţii în acel moment. Avea să adauge mai târziu o ultimă parte, intitulată „Noi, neînfricaţii".
7. Nietzsche nu era nici pe departe singurul interesat de Zarathustra. În cele cinci decenii anterioare, fuseseră publicate în limba germană 20 de studii despre *Zend-Avesta* şi despre autorul său. Vezi *Thus Spoke Zarathustra*, Oxford University Press, 2008, introducere de Graham Parkes, p. XI.
8. Vezi Mary Boyce, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, Londra, 1979, şi *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford University Press, 2005.
9. *Aşa grăit-a Zarathustra*, „Precuvântarea lui Zarathustra", secţiunea 3 [ed.rom.cit. vol. 5, p. 13].
10. *Ibid.*, partea treia, „La revărsatul zorilor" [ed.rom.cit., p. 160].
11. *Ibid.*, „Precuvântarea lui Zarathustra", secţiunea 4 [ed.rom.cit., pp. 15-16].
12. *Ibid.*, partea întâi, „Despre bătrânele şi tinerele" [ed.rom.cit., p. 64].
13. Nietzsche către Franz Overbeck, 22 februarie 1883.
14. Nietzsche către Franz Overbeck, de la Rapallo, scrisoare primită pe 11 februarie 1883.

15. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 28 iunie 1883. Se referă la peninsula Chastè.
16. Nietzsche către Peter Gast, 19 februarie 1883.
17. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, aprilie 1883, citat în Binion, *Frau Lou*, p. 104.
18. Nietzsche către Franz Overbeck, 17 octombrie 1885.
19. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, sfârşitul verii lui 1883.

15. Numai acolo unde sunt morminte sunt şi învieri

1. Claude Gellee (1604/1605?-1682), cunoscut drept Claude Lorrain, pictor francez de peisaje arcadiene cu referinţe biblice, virgiliene şi ovidiene. Picturile lui, adesea împânzite cu fragmente de arhitectură clasică, siluete şi animale, au constituit principala sursă de inspiraţie pentru mişcarea peisagistică a pitorescului englez din secolul al XVIII-lea.
2. *Aşa grăit-a Zarathustra*, partea a doua, secţiunea 4, „Despre popi".
3. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 28 iunie 1883.
4. *Ecce homo*, „Aşa grăit-a Zarathustra", secţiunea 3 [ed.rom.cit., pp. 154-155].
5. Nietzsche către Georg Brandes, 10 aprilie 1888.
6. *Aşa grăit-a Zarathustra*, partea a doua, „Despre tarantule" [ed.rom.cit. vol. 5, p. 99].
7. Nietzsche către Peter Gast, finele lui august 1883.
8. Nietzsche către Franz Overbeck, scrisoare primită pe 28 august 1883.
9. Nietzsche către Franziska Nietzsche şi Elisabeth Nietzsche, 31 martie 1885.
10. Elisabeth Nietzsche către Bernhard Forster, ianuarie 1884.
11. Dr. Julius Paneth descriind vizitele făcute lui Nietzsche la Nisa pe 26 decembrie şi 3 ianuarie 1884.
12. Resa von Schirnhofer (1855-1948), născută la Krems, în Austria, autoarea unui volumaş nepublicat de amintiri despre Nietzsche, *Vom Menschen Nietzsche*, scris în 1937.
13. Resa von Schirnhofer, 3-13 aprilie 1884, citată în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 146-158.
14. O urmă a acelui tapet se vede şi azi în cameră, în casa memorială Nietzsche din Sils Maria.

16. M-a atacat!

1. Ernst Schmeitzner către Nietzsche, 2 octombrie 1884, citat în Schaberg, *The Nietzsche Canon*, p. 113.
2. Nietzsche către Franz Overbeck, începutul lui decembrie 1885, citat în Schaberg, *The Nietzsche Canon*, p. 118.

3. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 12 februarie 1885.
4. *Ecce homo*, „De ce sunt atât de înțelept", secțiunea 2 [ed.rom.cit., p. 45].
5. *Omenesc, prea omenesc*, secțiunea 638 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 246].
6. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 12 februarie 1885.
7. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 20 mai 1885.
8. *The Times*, 1 februarie 1883.

17. Declamând în abis

1. Nietzsche către Franz Overbeck, 24 martie 1887.
2. *Ecce homo*, „Dincolo de bine și de rău", secțiunea 2 [ed.rom.cit., p. 172].
3. *Dincolo de bine și de rău*, „Despre prejudecățile filosofilor", secțiunea 14 [ed.rom.cit. vol. 6, p. 21].
4. *Ecce homo*, „Omenesc, prea omenesc", secțiunea 1 [ed.rom.cit., p. 131].
5. *Dincolo de bine și de rău*, „Despre prejudecățile filosofilor", secțiunea 5 [ed.rom.cit., p. 14].
6. *Ibid.*, secțiunea 9 [ed.rom.cit., p. 16].
7. *Ibid.*, secțiunea 14 [ed.rom.cit., p. 21].
8. *Ibid.* [ed.rom.cit., p. 21].
9. *Ibid.*, secțiunea 9 [ed.rom.cit., p. 16].
10. Adică de la nivelul solului.
11. *Dincolo de bine și de rău*, „Virtuțile noastre", secțiunea 232 [ed.rom.cit., p. 117].
12. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 12 mai 1887.
13. *Dincolo de bine și de rău*, „Starea religioasă", secțiunea 54 [ed.rom.cit., p. 51].
14. *Ibid.*, „Despre prejudecățile filosofilor", secțiunea 16 [ed.rom.cit., p. 22].
15. *Ibid.*, „Pentru istoria naturală a moralei", secțiunea 193 [ed.rom.cit., p. 77].
16. *Ibid.*, „Starea religioasă", secțiunea 46 [ed.rom.cit., pp. 45-46].
17. *Despre genealogia moralei*, a doua disertație, secțiunea 16 [ed.rom.cit. vol. 6, p. 230].
18. *Dincolo de bine și de rău*, „Despre prejudecățile filosofilor", secțiunea 19 [ed.rom.cit., pp. 24-25].
19. *Despre genealogia moralei*, prima disertație, secțiunea 11 [ed.rom.cit., pp. 195-196].
20. *Ibid.* [ed.rom.cit., pp. 196-197].
21. *Ibid.*, a doua disertație, secțiunea 17 [ed.rom.cit., p. 231].
22. *Amurgul idolilor*, „«Amelioratorii» omenirii", secțiunea 2 [ed.rom.cit., p. 488].
23. Joseph Victor Widmann (1842-1911), influent critic literar elvețian. Asemenea lui Nietzsche, era fiu de pastor.
24. Cronica a apărut în *Der Bund*, 16 și 17 septembrie 1886.

18. Lamaland

1. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, februarie 1886.
2. Carnetul 9, toamna lui 1887, nota 102.
3. Carnetul 9, toamna lui 1887, nota 94.
4. Nietzsche către Franziska Nietzsche, 18 octombrie 1887.
5. *Encyclopedia* lui Chambers, 1895, vol. VIII, pp. 750-751.
6. *Ibid.*
7. Klingbeil, citat în H.F. Peters, *Zarathustra's Sister: The Case of Elisabeth and Friedrich Nietzsche*, Crown, 1977, p. 110.
8. Julius Klingbeil, *Enthüllungen über die Dr Bernhard Förstersche Ansiedlung Neu-Germanien in Paraguay*, Baldamus, Leipzig, 1889.
9. Scrisoare către Franz Overbeck, Crăciunul lui 1888.
10. *Ibid.*

19. Sunt dinamită!

1. *Hymnus an das Leben fur gemischten Chor und Orchester*, publicat pe 20 octombrie 1887. Pentru detalii legate de istoria chinuitoare a publicării, vezi Schaberg, *The Nietzsche Canon*, pp. 140-149.
2. Resa von Schirnhofer a aflat asta de la Nietzsche, deşi Elisabeth i-a spus mai târziu că această scrisoare nu există.
3. Nietzsche către Peter Gast, 10 noiembrie 1887.
4. Nietzsche către Reinhart von Seydlitz, 12 februarie 1888.
5. Georg Brandes (1842-1927), critic literar şi biograf danez.
6. *Quinnans underordnade ställning*, 1869.
7. Prinţul Piotr Alekseevici Kropotkin (1842-1921).
8. Nietzsche către Georg Brandes, 2 decembrie 1887.
9. Gustav Adolf sau Gustavus Adolfus, rege al Suediei şi conducător al protestanţilor germani, care a murit în bătălia victorioasă împotriva forţelor imperiale catolice, la Lützen, în 1632, în timpul Războiului de Treizeci de Ani. Tot aici, în 1813, Napoleon a ieşit învingător în altă bătălie.
10. Georg Brandes, *Friedrich Nietzsche*, William Heinemann, 1909, pp. 80-82.
11. Elisabeth Nietzsche, citată de Nietzsche în scrisoarea sa către Franz Overbeck, trimisă de la Torino, de Crăciunul anului 1888.
12. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche (ciornă), decembrie 1888.
13. *Cazul Wagner*, Primul post-scriptum.
14. *Ibid.*, Al doilea post-scriptum.
15. *Ibid.*, Primul post-scriptum [ed.rom. *Cazul Wagner*, traducere din germană de Alexandru Leahu, Editura Humanitas, Bucureşti, 2004, p. 42].
16. Meta von Salis-Marschlins (1855-1929), autoare a cărţii *Philosoph und Edelmensch* (*Filosof şi gentleman*), 1897, o relatare a prietenei sale cu Nietzsche.

17. Nietzsche către Franz Overbeck, 23 februarie 1887. La fel și în Nietzsche către Peter Gast, 7 martie 1887.
18. *Antichristul*, secțiunea 7.
19. Carl Bernoulli, 6 iunie – 20 septembrie 1888, citat în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 213.
20. *Amurgul idolilor*, „Ce le datorez anticilor", secțiunea 5 [ed.rom.cit., p. 547].

20. Amurg la Torino

1. Însemnări asupra diferențelor dintre ritmul metric antic („ritm temporal") și metrul barbar („ritm emoțional") facute într-o scrisoare către Carl Fuchs, trimisă de la Sils Maria, nedatată, final de august 1888.
2. Nietzsche către Franz Overbeck, 18 octombrie 1888.
3. *The Maitland Mercury and Hunter River General Advertiser*, New South Wales, 30 octombrie 1888. Ziarul dă *Boston Herald* ca sursă originală a articolului despre „Mariajul igienic".
4. Alfred Ploetz, *Die Tüchtigkeit unsrer Rasse und der Schutz der Schwachen. Ein Versuch über Rassenhygiene und ihr Verhältnis zu den humanen Idealen, besonders zum Sozialismus* (*Calitatea rasei noaste și protejarea celor slabi. Un eseu asupra igienei rasiale și a relațiilor ei cu idealurile umane*), 1895.
5. *Antichristul*, secțiunea 58.
6. Vezi Herbert W. Reichert și Karl Schlechta (eds.), *International Nietzsche Bibliography*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1960.
7. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 18 octombrie 1888.
8. Nietzsche către Franz Overbeck, descriind *Ecce homo*, 13 noiembrie 1888. Terminase cartea cu nouă zile în urmă.
9. Ioan, 19,5.
10. *Ecce homo*, prefață [ed.rom.cit., p. 33].
11. Nietzsche către Ferdinand Avenarius, publicat în *Der Kunstwart*, 2 (1888-1889), p. 6.
12. *Ecce homo*, „De ce sunt atât de deștept", secțiunea 10 [ed.rom.cit., p. 95].
13. *Ibid.*, „De ce sunt atât de înțelept", secțiunea 3.
14. *Ibid.*, „De ce sunt atât de deștept", secțiunea 2 [ed.rom.cit., pp. 70-73].
15. *Amurgul idolilor*, „Ce le datorez anticilor", secțiunea 4 [ed.rom.cit., p. 546].
16. Nietzsche către August Strindberg, 7 decembrie 1888.
17. Nietzsche către Jacob Burckhardt, 6 ianuarie 1889.
18. Nietzsche către Meta von Salis-Marschlins, 29 decembrie 1888.
19. Nietzsche către Franz Overbeck, Crăciunul lui 1888.
20. Nietzsche către Franz Overbeck, 18 octombrie 1888.
21. Nietzsche către Meta von Salis-Marschlins, 14 noiembrie 1888.
22. Nietzsche către Franziska Nietzsche, 21 decembrie 1888.
23. Nietzsche către Elisabeth Förster-Nietzsche, decembrie 1888.
24. Nietzsche către Peter Gast, 9 decembrie 1888.
25. Nietzsche către Peter Gast, 16 decembrie 1888.
26. Nietzsche către Carl Fuchs, 18 decembrie 1888.

27. Nietzsche către Franz Overbeck, Crăciunul lui 1888 şi 28 decembrie 1888.
28. Nietzsche către Meta von Salis-Marschlins, 29 decembrie 1888.
29. Nietzsche către Peter Gast, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889 şi 31 decembrie 1888.
30. Nietzsche către August Strindberg, nedatată.
31. Nietzsche către August Strindberg, nedatată.
32. Nietzsche către Peter Gast, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889.
33. Nietzsche către Georg Brandes, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889.
34. Nietzsche către Jacob Burckhardt, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889.
35. Nietzsche către Cosima Wagner, începutul lui ianuarie 1889.
36. Nietzsche către Jacob Burckhardt, datată 6 ianuarie 1889, dar postdatată Torino, 5 ianuarie 1889.

21. Minotaurul din peşteră

1. Schain, *The Legend of Nietzsche's Syphilis*, p. 44.
2. Strofa a doua din „An der Brücke stand" [ed.rom.cit. vol. 1, p. 100].
3. „Depoziţia mamei", parte din raportul medical al clinicii, ianuarie 1889.
4. Carl Bernoulli, citat în E.F. Podach, *The Madness of Nietzsche*, traducere de F.A. Voight, Putnam, 1931, p. 177.
5. *Omenesc, prea omenesc*, „Diverse opinii şi aforisme", secţiunea 408, „Călătoria în Hades" [ed.rom.cit. vol. 3, p. 358].
6. Dr. Stutz, director al clinicii din Basel în anii 1920, a descoperit în arhive că multe cazuri diagnosticate în cadrul clinicii drept *paralytica progressiva* erau de fapt cazuri de schizofrenie.
7. Amintirile studentului la Medicină Sascha Simchowitz, citate în Krell şi Bates, *The Good European*, p. 50.
8. Podach, *The Madness of Nietzsche*, p. 195.
9. Langbehn către episcopul Keppler, toamna lui 1900, după ce Langbehn a primit vestea morţii lui Nietzsche. Citat în Podach, *The Madness of Nietzsche*, pp. 210-211.
10. Timothy W. Ryback, *Hitler's Private Library: The Books That Shaped His Life*, Vintage, 2010, p. 134.

22. Locatarul gol al unor camere mobilate

1. Klingbeil, *Enthüllungen über die Dr Bernhard Förstersche Ansiedlung Neu-Germanien in Paraguay*.
2. Elisabeth Förster-Nietzsche către Franziska Nietzsche, din Nueva Germania, 9 aprilie 1889.
3. Bernhard Förster către Max Schubert, 2 iunie 1889.
4. Elisabeth Förster-Nietzsche către Franziska Nietzsche, 2 iulie 1889.
5. Förster Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, pp. 400-401.

6. Elisabeth Förster-Nietzsche către Franziska Nietzsche, 2 iulie 1889.
7. Elisabeth Nietzsche, semnând Eli Förster, *Dr. Bernhard Förster's Kolonie Neu-Germania in Paraguay*, Berlin, Pioneer, 1891.
8. Harry Kessler, *Jurnal*, 23 iulie 1891, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 30.
9. Citat în Laird M. Easton, *The Red Count, The Life and Times of Harry Kessler*, University of California Press, 2002, p. 41.
10. Pe 20 august 1891, baronul Zedlitz-Neumann a împușcat-o pe Marie Elisabeth Meissner și apoi a încercat să se împuște. A devenit mai târziu jurnalist.
11. Pentru un fenomen similar în Norvegia, vezi Sue Prideaux, *Edvard Munch: Behind the Scream*, Yale University Press, 2005, pp. 72-74.
12. Harry Kessler, *Jurnal*, 22 iunie 1896, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 160.
13. Harry Kessler, *Jurnal*, 28 ianuarie 1895, în *ibid.*, p. 128.
14. Teatrul Die Freie Bühne a fost fondat în 1889, iar revista în 1890. În 1893, numele i-a fost schimbat în *Neue Deutsche Rundschau*.
15. Fritz Kögel (1860-1904), filolog, compozitor și scriitor.
16. Construită în 1889-1890. Arhitecți: Theodor Reinhard și H. Junghans.
17. Meta von Salis-Marschlins către dr. Oehler, 14 iulie 1898, citată în Peters, *Zarathustra's Sister*, p. 164.
18. Peter Gast către Franz Overbeck, 4 august 1900.
19. Harry Kassler, *Jurnal*, 7 august 1897, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 186.
20. *Ich habe meinen Regenschirm vergessen.*
21. Hollingdale, *Nietzsche, the Man and His Philosophy*, p. 253.
22. Fritz Schumacher, amintiri din anul 1898, în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 246-247.
23. Karl Böttcher, *Auf Studienpfaden: Gefängnisstudien, Landstreicherstudien, Trinkstudien, Irrenhausstudien*, Leipzig, 1900, și Walter Benjamin, „Nietzsche und das Archiv seiner Schwester", 1932, citat în Paul Bishop (ed.), *A Companion to Friedrich Nietzsche*, Camden House, NY, 2012, p. 402.
24. Harry Kessler, *Jurnal*, 2 octombrie 1897, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 190.
25. Harry Kessler, *Jurnal*, 3 octombrie 1897, în *ibid.*, pp. 190-191.
26. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 407.
27. Anonim, citat în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 260-261.
28. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 410.
29. Necrologul a fost rostit de istoricul de artă Kurt Breysig (1866-1940). Comentariul despre necrolog a fost facut de arhitectul Fritz Schumacher. În 1923, Breysig a nominalizat-o pe Elisabeth la Premiul Nobel pentru Literatură.
30. Edvard Munch, *Friedrich Nietzsche*, 1906, ulei pe pânză, 201×160 cm, Thielska Galleriet, Stockholm.
31. Edvard Munch, *Elisabeth Förster-Nietzsche*, 1906, ulei pe pânză, 115×80 cm, Thielska Galleriet, Stockholm.
32. Nominalizările lui Elisabeth Förster-Nietzsche la Premiul Nobel pentru Literatură: 1908, nominalizată de filosoful german Hans Vaihinger; 1916, nominalizată de Hans Vaihinger și Harald Hjärne, istoric suedez; 1917, nominalizată de Hans Vaihinger; 1923, nominalizată de filologul Georg

Goetz; 1923, nominalizată de Kurt Breysig, cel care ţinuse interminabilul discurs la înmormântarea lui Nietzsche; 1923, nominalizată de Hans Vaihinger (din nou).

33. Carnet din perioada târzie, W 13, 646, W 13, 645, citat în Krell şi Bates, *The Good European*, p. 213.
34. Încă din 1912, Mussolini scrisese un eseu biografic despre Nietzsche, „La vita di Federico Nietzsche", publicat în revista *Avanti*.
35. Deşi nu este o traducere fidelă, titlul englezesc al piesei *Campo di maggio* a fost întotdeauna *The Hundred Days*.
36. Elisabeth Förster-Nietzsche, scrisoare nepublicată, Weimar, 12 mai 1933. Citată în Peters, *Zarathustra's Sister*, p. 220.
37. *Aşa grăit-a Zarathustra* II, „Despre tarantule" [ed.rom.cit. vol. 5, pp. 97-98].
38. Alfred Rosenberg, comisar pentru supervizarea educaţiei ideologice şi intelectuale, în cadrul NSDAP, 1934-1945.
39. Yvonne Sherratt, *Hitler's Philosophers*, Yale University Press, 2013, p. 70.
40. *Breisgauer Zeitung*, 18 mai 1933, p. 3.
41. Harry Kessler, „În Arhivă...", 7 august 1932, în Count Harry Kessler, *The Diaries of a Cosmopolitan, 1918-1937*, ed. şi trad. Charles Kessler, Phoenix Press, 2000, pp. 426-427.
42. Relatare a unui martor ocular, Ernst Hanfstaengl, pianistul lui Hitler, în volumul său de amintiri *The Unknown Hitler*, Gibson Square Books, 2005, p. 233.
43. Vezi Ryback, *Hitler's Private Library*, pp. 67-68.
44. *Ibid.*, p. 129.
45. Hanfstaengl, *The Unknown Hitler*, p. 224.
46. *Ibid.*, p. 224.
47. Ernst Krieck, profesor de pedagogie la Universitatea din Heidelberg, citat în Steven E. Aschheim, *Nietzsche's Legacy in Germany*, University of California Press, 1992, p. 253.
48. Elisabeth Förster-Nietzsche către Ernst Thiel, 31 octombrie 1935.
49. Scrisoare către Elisabeth Förster-Nietzsche, de la Veneţia, jumătatea lui iunie 1884.
50. *Ecce homo*, „De ce sunt un destin", secţiunea 1 [ed.rom.cit., p. 192].

Bibliografie selectivă

Ediția germană standard de opere complete este *Kritische Gesamtausgabe: Werke*, ed. Giorgio Colli și Mazzino Montinari, Walter de Gruyter, 1967-.

Andreas-Salome, Lou, *Looking Back: Memoirs*, traducere de Breon Mitchell, Paragon House, 1990.

Andreas-Salome, Lou, *Nietzsche*, traducere de Siegfried Mandel, University of Illinois Press, 2001.

Bach, Steven, *Leni: The Life and Work of Leni Riefenstahl*, Abacus, 2007.

Binion, Rudolph, *Frau Lou, Nietzsche's Wayward Disciple*, Princeton University Press, 1968.

Bishop, Paul (ed.), *A Companion to Friedrich Nietzsche, Life and Works*, Camden House, 2012.

Blanning, Tim, *The Triumph of Music: Composers, Musicians and their Audiences, 1700 to the Present*, Allen Lane, 2008.

Blue, Daniel, *The Making of Friedrich Nietzsche: The Quest for Identity 1844-1869*, Cambridge University Press, 2016.

Brandes, Georg, traducere de A.G. Chater, *Friedrich Nietzsche*, William Heinemann, 1909.

Brandes, Georg (ed.), *Selected Letters*, traducere de W. Glyn Jones, Norvik Press, 1990.

Burckhardt, Jacob, *The Civilisation of the Renaissance in Italy*, Penguin, 1990.

Cate, Curtis, *Friedrich Nietzsche: A Biography*, Pimlico, 2003.

Chamberlain, Lesley, *Nietzsche in Turin: The End of the Future*, Quartet, 1996.

Detweiler, Bruce, *Nietzsche and the Politics of Aristocratic Radicalism*, University of Chicago Press, 1990.

Diethe, Carol, *The A to Z of Nietzscheanism*, Scarecrow Press, 2010.

Diethe, Carol, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, University of Illinois Press, 2003.

Diethe, Carol, *Nietzsche's Women: Beyond the Whip*, Walter de Gruyter, 1996.

Dru, Alexander, *The Letters of Jacob Burckhardt*, Liberty Fund, Indianapolis, 1955.

Easton, Laird M. (ed.), *Journey into the Abyss: The Diaries of Count Harry Kessler, 1880-1918*, Alfred A. Knopf, 2011.

Easton, Laird M., *The Red Count: The Life and Times of Harry Kessler*, University of California Press, 2002.

Feuchtwanger, Edgar, *Imperial Germany, 1850-1918*, Routledge, 2001.

Forster-Nietzsche, Elisabeth, *The Nietzsche-Wagner Correspondence*, traducere de Caroline V. Kerr, Duckworth, 1922.

Förster-Nietzsche, Elisabeth, *The Life of Nietzsche*, vol. I: *The Young Nietzsche*, traducere de Anthony M. Ludovici, Sturgis and Walton, 1912.

Förster-Nietzsche, Elisabeth, *The Life of Nietzsche*, vol. II: *The Lonely Nietzsche*, traducere de Paul V. Cohn, Sturgis and Walton, 1915.

Gautier, Judith, *Wagner at Home*, traducere de Effie Dunreith Massie, John Lane, 1911.

Gilman, Sander L. (ed.), şi David J. Parent (trad.), *Conversations with Nietzsche: A Life in the Words of His Contemporaries*, Oxford University Press, 1987.

Gossmann, Lionel, *Basel in the Age of Burckhardt: A Study in Unseasonable Ideas*, University of Chicago Press, 2002.

Gregor-Dellin, Martin, *Richard Wagner, His Life, His Works, His Century*, traducere de J. Maxwell Brownjohn, Collins, 1983.

Gregor-Dellin, Martin, şi Mack, Dietrich (ed.), *Cosima Wagner's Diaries*, traducere de Geoffrey Skelton, vol. I şi II, Helen and Kurt Wolff Books, Harcourt Brace Jovanovich, vol. I 1978, vol. II 1980.

Grey, Thomas S. (ed.), *Richard Wagner and His World*, Princeton University Press, 2009.

Hanfstaengl, Ernst, *The Unknown Hitler*, Gibson Square, 2005.

Hayman, Ronald, *Nietzsche: A Critical Life*, Weidenfeld and Nicolson, 1980.

Heidegger, Martin, *German Existentialism*, traducere de Dagobert D. Runes, Philosophical Library Inc., 1965.

Hilmes, Oliver, *Cosima Wagner, the Lady of Bayreuth*, Yale University Press, 2010.

Hollingdale, R.J., *Dithyrambs of Dionysus*, Anvil, 2001.

Hollingdale, R.J., *Nietzsche: The Man and His Philosophy*, Cambridge University Press, 1999.

Johnson, Dirk R., *Nietzsche's Anti-Darwinism*, Cambridge University Press, 2010.

Kaufmann, Walter (ed.), *Friedrich Nietzsche: The Will to Power*, traducere de Kaufmann şi R.J. Hollingdale, Vintage, 1968.

Kessler, Charles (ed. şi trad.), *The Diaries of a Cosmopolitan*, Phoenix Press, Londra, 2000.

Köhler, Joachim, *Nietzsche and Wagner: A Lesson in Subjugation*, traducere de Ronald Taylor, Yale University Press, 1998.

Krell, David Farrell, şi Bates, Donald L., *The Good European: Nietzsche's Work Sites in Word and Image*, University of Chicago Press, 1997.

Levi, Oscar (ed.), *Selected Letters of Friedrich Nietzsche*, traducere de Anthony M. Ludovici, Heinemann, 1921.

Love, Frederick R., *Nietzsche's St Peter, Genesis and Cultivation of an Illusion*, Walter de Gruyter, 1981.

Luchte, James, *The Peacock and the Buffalo: The Poetry of Nietzsche*, Continuum Publishing, 2010.

Macintyre, Ben, *Forgotten Fatherland: The Search for Elisabeth Nietzsche*, Macmillan, 1992.

Mann, Thomas, *Doctor Faustus*, traducere de H.T. Lowe-Porter, Penguin, 1974.

Meysenbug, Malwida von, *Rebel in a Crinoline: Memoirs of Malwida von Meysenbug*, traducere de Elsa von Meysenbug Lyons, George Allen & Unwin, 1937.

Middleton, Christopher (ed.), *Selected Letters of Friedrich Nietzsche*, Hackett Publishing, Indianapolis, 1969.

Millington, Barry, *Richard Wagner: The Sorcerer of Bayreuth*, Thames and Hudson, 2013.

Moore, Gregory, *Nietzsche, Biology and Metaphor*, Cambridge University Press, 2002.

Moritzen, Julius, *Georg Brandes in Life and Letters*, Colyer, 1922.

Nehemas, Alexander, *Nietzsche: Life as Literature*, Harvard, 2002.

Peters, H.F., *Zarathustra's Sister: The Case of Elisabeth and Friedrich Nietzsche*, Crown, 1977.

Podach, E.F., *The Madness of Nietzsche*, traducere de F.A Voight, Putnam, 1931.

Roth, Samuel (sub numele Friedrich Nietzsche), *My Sister and I*, traducere de dr. Oscar Levy, AMOK Books, 1990.

Ryback, Timothy W., *Hitler's Private Library: The Books that Shaped His Life*, Vintage, 2010.

Safranski, Rüdiger, *Nietzsche: A Philosophical Biography*, traducere de Shelley Frisch, Norton, 2003.

Schaberg, William H., *The Nietzsche Canon: A Publication History and Bibliography*, University of Chicago Press, 1995.

Schain, Richard, *The Legend of Nietzsche's Syphilis*, Greenwood Press, 2001.

Sherratt, Yvonne, *Hitler's Philosophers*, Yale University Press, 2013.

Small, Robin, *Nietzsche and Rée: A Star Friendship*, Clarendon Press, Oxford, 2007.

Spencer, Stewart, și Millington, Barry (ed.), *Selected Letters of Richard Wagner*, Dent, 1987.

Storer, Colin, *A Short History of the Weimar Republic*, I.B. Tauris, 2013.

Tanner, Michael, *Nietzsche: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2000.

Vickers, Julia, *Lou von Salomé: A Biography of the Woman Who Inspired Freud, Nietzsche and Rilke*, McFarland, 2008.

Walker, Alan, *Hans von Bülow: A Life and Times*, Oxford University Press, 2010.

Watson, Peter, *The German Genius: Europe's Third Renaissance, the Second Scientific Revolution and the Twentieth Century*, Simon & Schuster, 2010.

Zweig, Stefan, *Nietzsche*, traducere de Will Stone, Hesperus Press, 2013.

Discografie selectivă

Albany Records, USA, *Friedrich Nietzsche*, vol. I: *Compositions of His Youth, 1857-63*, vol. II: *Compositions of His Mature Years, 1864-82*.

Deutsche Grammophon, *Lou Salomé* (operă în două acte) de Giuseppe Sinopoli, Lucia Popp, José Carreras și Orchestra Simfonică din Stuttgart.

Index

PLURAL M

160. Umberto Eco – *Kant și ornitorincul* (ediția a II-a)
161. Anca Vasiliu – *Despre diafan. Imagine, mediu, lumină în filosofia antică și medievală*
162. Andrei Oișteanu – *Narcotice în cultura română. Istorie, religie și literatură*
163. Marta Petreu – *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian* (ediția a II-a)
164. Moshe Idel – *Fiul lui Dumnezeu și mistica evreiască*
165. Albert Hourani – *Istoria popoarelor arabe*
166. Anca Manolescu – *Stilul religiei în modernitatea târzie*
167. Vladimir Jankélévitch – *Curs de filosofie morală*
168. Claude Lévi-Strauss – *Gândirea sălbatică*
169. Andrei Oișteanu – *Narcotice în cultura română. Istorie, religie și literatură* (ediția a II-a)
170. Umberto Eco – *Cum ne construim dușmanul*
171. Camil Ungureanu (coord.) – *Religia în democrație. O dilemă a modernității*
172. Ion Vartic – *Cioran naiv și sentimental*
173. Max Horkheimer, Theodor W. Adorno – *Dialectica Luminilor. Fragmente filosofice*
174. Valeriu Gherghel – *Breviarul sceptic. Și alte eseuri despre simplitate*
175. Gabriel Andreescu – *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*
176. Mihai Valentin Vladimirescu – *Viața de zi cu zi în vremea lui Iisus*
177. Vintilă Mihăilescu – *Scutecele națiunii și hainele împăratului. Note de antropologie publică*
178. Adriana Babeți – *Amazoanele. O poveste*
179. David Bentley Hart – *Frumusețea infinitului. Estetica adevărului creștin*
180. Moshe Idel – *Mircea Eliade. De la magie la mit*
181. Grete Tartler – *Înțelepciunea arabă. De la preislam la hispano-arabi* (ediția a III-a)
182. Mirel Bănică – *Nevoia de miracol. Fenomenul pelerinajelor în România contemporană*
183. Klaus Heitmann – *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german (1775-1918). Un studiu imagologic*

184. Moshe Idel – *Răul primordial în Cabala. Totalitate, perfecțiune, perfectibilitate*
185. Barnaby Rogerson – *Profetul Mahomed. O biografie*
186. Vintilă Mihăilescu – *Apologia pârleazului*
187. Gabriel Andreescu – *Existența prin cultură. Represiune, colaboraționism și rezistență intelectuală sub regimul comunist*
188. Umberto Eco – *Cronicile unei societăți lichide*
189. Umberto Eco – *Limitele interpretării*
190. Ruxandra Cesereanu – *Fugarii. Evadări din închisori și lagăre în secolul XX*
191. Cătălin Partenie, Alfred Bulai (coord.) – *In Fiction We Trust*
192. Umberto Eco – *Kant și ornitorincul* (ediția a III-a)
193. Sorin Mitu – *De la Burebista la Iohannis. Istorii, analize, satire*
194. Madeea Axinciuc – *Profetul și oglinda fermecată. Despre imaginație și profeție în Călăuza rătăciților de Moise Maimonide*
195. Andrew Scull – *O istorie culturală a nebuniei: de la Biblie la Freud, de la casa de nebuni la medicina modernă*
196. Eugen Negrici – *Iluziile literaturii române*
197. Vintilă Mihăilescu – *Etnogeneză și țuică*
198. Ștefan Afloroaei – *Fabula existențială*
199. Roland Barthes – *Discursul îndrăgostit*
200. Simone Weil – *Înrădăcinarea. Preludiu la o declarație a datoriilor față de ființa umană*
201. Tom Nichols – *Sfârșitul competenței. Discreditarea experților și campania împotriva cunoașterii tradiționale*
202. Chase F. Robinson – *Civilizația islamică în 30 de vieți. Primii 1.000 de ani*
203. Moshe Idel – *Experiența mistică la Abraham Abulafia*
204. Vintilă Mihăilescu – *În căutarea corpului regăsit. O ego-analiză a spitalului*
205. Mirel Bănică – *Bafta, Devla și Haramul. Studii despre cultura și religia romilor*
206. Mircea Dumitru – *Lumi ale gândirii. Zece eseuri logico-metafizice*
207. Jacques Attali – *Istoriile alimentației. Ce va să zică a mânca?*
208. Piergiorgio Odifreddi – *Dumnezeul logicii. Viața genială a lui Kurt Godel, matematicianul filosofiei*
209. Sue Prideaux – *Sunt dinamită! Viața lui Nietzsche*

în pregătire:

Mirel Bănică – *Prin România. Carnete de drum*

www.polirom.ro

Redactor: Ioana Aneci
Coperta: Radu Răileanu
Tehnoredactor: Radu Căpraru

Bun de tipar: iunie 2020. Apărut: 2020
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. Tipo-Lidana S.R.L.,
Calea Unirii, nr. 35, Suceava
Tel. 0230/517.518; Fax: 0330/401.062
E-mail: office@tipolidana.ro; www.tipolidana.ro